HAVI SZEMLE

SZERKESZTI

BODNÁR ZSIGMOND

VII. KÖTET

1880. ÁPRILIS–JUNIUSI FÜZETEK.

BUDAPEST, 1880.
WILCKENS F. C. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA
IV., koronaherczeg-utcza 3. sz.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

306.973

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

I. FÜZET.

Lap

I. Nyolcz hónap a llanók vidékén. Requinyi Gézától 1
II. Budapest az ó-korban. Némethy Lajostól 19
III. A közvéleményről. 31
IV. Az 1848-iki törvények. Pulszky Ferencztől 47
V. Jakab Ödön költeményei. Dengi Jánostól 50
VI. Temesvári Pelbárt. Ismerteti Bodnár Zsigmond 68
VII. A középiskolai tanárok képzése. Andrássy Jenőtől 81
VIII. Könyvszemle 92

II. FÜZET.

I. Szűz Máriáról, népies elbeszélés, szuomiból fordította Barna Ferdinánd 97
II. Werner és Lyell Róth Samutól 120
III. Neologia és orthologia. Dukay Vilmostól IV. 144
IV. Az ellenzetről (contrast). Tóth Sándortól 153
V. Képzőművészeti szemle. Közli Beleznay Albert 164
VI. Könyvszemle 188

III. FÜZET.

I. A székelykérdés vitája. 193
II. A középtanoda újra szervezéséről. Öreg Jánostól 205
III. Schvarcz Gyula alkotmányisméje. Ballagi Gézától. 222
IV. Nemzeti tragicomédia. Simonyi Ivántól 233
V. Nyilatkozat 270
VI. Könyvszemle. 272

MAGYAR KÖNYVTÁRA

I.

NYOLCZ HÓNAP A LLANÓK VIDÉKÉN.

ÍRTA REQUINYI GÉZA.

A nagy felfedezések kora, mely a XV-dik században a portugallok oczeani hajózásaival kezdődött, Stanleynek a közelmultban tett afrikai utazásával véget ért; s eltekintve némely a sarkkörökön belül fekvő, nehezebben hozzáférhető vidékektől, mai napon nincs többé fölfedezendő föld. Azonban ebből korántsem következik, hogy az utazóknak nincs többé gyűjteni való anyaguk, sőt ellenkezőleg, a valódi gyűjtés, t. i. a pontosabb, a részletekre irányzott megfigyelés csak nemrég vette kezdetét.

Élénken érezzük ezt, ha pl. az Orinoco környékéről szerzett ismereteinket veszszük tekintetbe. E vidék a geographiai fölfedezések legclassicusabb földje: itt járt Humboldt Sándor, itt gyűjtötte azon anyagot s itt szerezte az előadás azon közvetlenségét, mely őt korának legnagyobb geographusává emelte. Azt lehetne hinni, hogy az ő utána a llanók vidékén járó utazók alig fognak valami érdekest gyüjthetni és hogy semmivel vagy csak igen kevéssel fogják szaporíthatni földrajzi ismereteinket.

Érdekesen megczáfolja e hitet egy nem rég megjelent munka,*) melynek szerzője, Carl Sachs, a berlini tudományos akadémia ajánlata folytán a Humboldt-alapitmány díját kapta, oly czélból, hogy Venezuelában, a hely szinén a Gymnotus electricus szervezetét tanulmányozza. Sachs utazásának irányadó czélja e szerint első sorban természettudományi és pedig physiologiai volt, mind a mellett utazása és „Aus den Llanos“ czimű müve földrajzi szempontból is igen érdekes, a mennyiben nemcsak több régi téves adatot igazít helyre, hanem több új, érdekes tudósítást is tartalmaz.

* * *

*) Carl Sachs: Aus den Llanos. Leipzig, 1879.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Utazónk 1876. október 21-kén ért amerikai, illetőleg venezuelai területre. Az első helység, melyet megpillant, La Guayra kikötőváros, melynek környéke a legkiválóbb tájképet tárja elénk. A kép nagyszerűségét lényegesen emeli a parti hegység meredek volta, melynek legfőbb csúcsa, a 8100 lábnyi magas s 53 foknyi szöglet alatt emelkedő Silla oly közel emelkedik a tengerhez, hogy a hegy lába s a tenger közt levő parti síkság szélessége legfeljebb 600 lábnyi, úgy hogy a távolból szemlélve úgy látszik, mintha a Silla s egyáltalában az egész parti hegység közvetlenül a tengerből emelkednék ki.

Maga a kikötőváros, La Guayra, kevés látnivalót nyújt. Két főutczája kelet-nyugati irányban húzódik, oly képen, hogy az egyik még a síkságon van, a másik pedig már a hegység lejtőin fekszik. A házak majdnem mind kicsinyek, a mi különben természeti szükség, a mennyiben az egész vidék gyakori földrengéseknek van kitéve.

A meleg La Guayrában igen nagy, úgy hogy a város méltán megérdemli az El Inferno di Venezuela elnevezést. Az évi közepes hőmérséklet 28·1° Celsius, vagyis oly meleg, melyet csak Közép-Afrika némely részének hőmérséklete mul fölül. Mind a mellett La Guayra nem nevezhető egészségtelen városnak s eltekintve a sárga láztól más betegségek nem igen gyakoriak.

La Guayrából Caracasba menvén, utunk a partmelléki Andok gerinczén vezet át, mely utat már Humboldt a Gotthardt és Sz.-Bernát hágókkal hasonlított össze. A vízszíntes távolság La Guayra és Caracas közt alig másfél mérföldnyi és e rövid úton mégis föl kell emelkednünk a tenger színtájáról a hegység gerinczéig vagyis körülbelül 5000 lábnyi magasságig s viszont a tulsó oldalra le kell bocsátkoznunk a 2700 lábnyi magasságban fekvő caracasi völgykatlanba. Múlán, azaz öszvéren, mely állat Venezuela hegyes vidékein a közlekedés főeszköze, az út $3^1/_2$, gyalog pedig 5—6 órát vesz igénybe.

Különben e hegyi út a természet kedvelőjét méltán kielégítheti. Kezdetben meredeken emelkedik, később azonban mindnagyobb kanyarulatokat tesz, úgy hogy az utazó kényelmesen áttekintheti a tájkép részleteit, különösen pedig azon szűk vegetatiót, melyet még soha emberi kéz nem érintett. A legkedvezőbb évszak az esős hónapok végén van: akkor egy fonnyadt levélke sem csüng az ágakon s a levelek friss zöldje világosan mutatja, mily mohón szívták az eső üdítő cseppjeit. Különösen megragadó azon kilátás, melyet a hegység

gerinczéről élvezhetünk. Úgy látszik, mintha valamely óriás toronyról majdnem függőleges irányban tekintenénk le. Magunk előtt látjuk a miniature képpé kicsinyített várost, s ennek kikötőjében horgonyzó hajókat ; magunk előtt látjuk a kókuspálma-ligetekkel körűlvett Maiquetia falvakat s a távolban elmosódó Cabo Blanco hegyfokát, s ezen át szemünk a sötét ultramarin Carajbi tengerre esik, melynak nyugoti pontján a nap golyója épen lemerűlni látszik. Egyszerre, minden megelőző esti szürkület nélkűl beköszönt az éj s a kelő hold csak kisértetiesen világítja meg a körülettünk elterűlő tájképet... de ime, a tulsó oldalon, mélyen a völgykatlanban megpillantjuk Caracast, az első continentalis jellegű várost, kiinduló pontját a llanókba, Venezuela belsejébe, vezető utaknak.

Caracas lakosságának száma az utolsó census szerint 48,000, melyhez képest a város terjedelme rendkivűl nagy. Ez abban leli magyarázatát, hogy azon nagy és hirhedt földrengés óta, mely 1812-ben Caracast romhalmazzá döntette, csak alacsony, földszintes házakat épitenek. Ez oknál fogva a város igen egyhangú képet nyújt, annál is inkább, mert nem csak a házak majdnem mind egyformák, hanem az utczák is részint párhuzamosan haladnak, részint derékszöglet alatt metszik egymást. Különben az utczák meglehetősen jól kövezettek és részben gázzal vannak világítva.

Sokkal vonzóbb a város környéke, illetőleg ennek természeti szépsége. Magas hegyek zárják körűl a várost, melyek habár felső részükön egészen kopaszok, középső részükön kimondhatlanúl bújа növényzettel födvék s a legkülönfélébb, az egyes évszakok szerint változó színvegyűlékben pompáznak. Kiválóan szép a kilátás a kalváriahegyről, mely a várostól nyugotra emelkedik. Kényelmes úton, melyet a festői csoportokat képező banán s a királypálma karcsú törzsei szegélyeznek, feljutunk a domb csúcsára s onnan nagyszerű tájképet nyerünk, olyat, melyet egy belföldi iró méltán földi paradicsomnak nevezhetett. A kávéültetvények sötét zöldjétől körülvéve úgy tűnik föl a barátságos, rendesen épített város, mintha valamely jól művelt kert közepén épűlt volna. Kelet felé a szemlélő kitekinthet a chacaói széles lapályra, melyet sűrű erdőkkel borított hegysorok határolnak s végre balról mint a kép dominálo pontja emelkedik a Sillának gömbölyded kettős kupja.

Tekintve, hogy a völgy magassága 2700 lábnyi, azért Caracas égalja igen mérsékelt, annyira, hogy a valódi tropicus növényeknek, mint pl. a cocuspálmának nem érhetnek meg gyümölcsei, de e he-

lyett kitünően alkalmas a kávécserjének tenyésztésére. Az évi közepes hőmérséklet 22° Cels., a napi meleg maximuma 29° Cels., az éjjeli minimuma pedig 11° Cels. Ámde ezen csekély hőmérsékleti ingadozások daczára a vidék mégsem nevezhető egészségesnek s különösen az idegenre káros hatást gyakorol.

Caracas a venezuelai szövetséges köztársaság fővárosa, a congressusnak, a legfőbb törvényszéknek s az érseknek székhelye. Kereskedelmi forgalma nagy ugyan, de egészen európai s éjszakamerikai kereskedők kezében van; a szó mai értelmében vett ipar pedig alig létezik.

A caracasi s egyáltalában venezuelai társadalmi élet sokféleképen különbözik a miénktől. Így pl. nézzük az étkezési rendet. Reggel rendszerint kávét isznak és pedig még a legszegényebb kunyhóban valóban erősítő, kitünő minőségű kávét, melyhez vagy belföldi vagy — a gazdagabb házakban — hollandi sajtot esznek. 11 órakor van az almuerzo ideje, melynek főrészét Venezuela nemzeti étele, a san coche képezi, vagyis erős leves, melyben különböző zöldség: a zöld, tökalakú anyama (Cucurbita pepo), a burgonya alakú ocumo (Colocasia esculenta), a yuca dulce (Manihot utilissima) gyökerei, továbbá batáták stb. hússal együtt főzetnek. A kitünő ízű sancochét más ételek követik, úgy mint halak La Guayrából vagy a llanók folyóiból, beefsteak stb., s különösen sült banán. Ezen utóbbi nélkül a venezuelai még a legjobb, legválogatottabb ebédet sem tartaná jónak, illetőleg teljesnek. Italúl franczia vörös borok s jégben hűtött víz szolgálnak. Az ebéd végén kávét vagy chocoladot isznak s hozzá friss gyümölcsöt, különösen dinnyét s ananast esznek.

A harmadik étkezés 5—6 órakor történik, ez a comida vagy cena, mely többé-kevésbbé ismétlése az almuerzónak, csak hogy a sancoche hiányzik.

Érdekes a caracasi tudom. egyetem állapota is. 1874. julius 11-dikén a köztársaság elnöke rendeletet adott ki, melyben kimondotta, hogy az egyetemen a természettudományok is adassanak elő. Állat-, növény- s ásványtan rendes tantárgyakká lettek, sőt a két elsőnek hallgatása az orvosnövendékekre kötelezővé tétetett. Jelenleg az egyetem 5 karra oszlik: Ciencias filosóficas, — exactas (mathesis és természettudomány), — politicas (jog- s államtudományok), — médicas s — eclesiasticas. De hogy mennyire elmarad a tanitás a valódi egyetemi előadástól, többi közt onnan is kitünik, hogy a legtöbb szak számára határozott segédkönyvek vannak elő-

írva s az újabb nyelvek tanulásánál Ollendorf-féle nyelvtanok vannak használatban.

A képesítő vizsgálatokra nézve szigorú szabályok vannak... papiron, de nem egyszer történik, hogy a köztársaság elnöke egyikmásik jelöltet, kinek hatalmas pártfogója van, önkényileg fölment a vizsgálat letevése alól.

E hatalmaskodás kicsiben fogalmat ad azon despotismusról, mely Spanyolország volt gyarmataiban, daczára a köztársasági külsőségeknek, a valóságban uralkodik. Alkotmány és törvény kitünőek, de sajnos, csak papiron maradnak.

Az egyetem ügyénél nem sokkal jobban áll az elemi iskoláztatás. Igaz ugyan, hogy egy 1870-ben kiadott rendelet az elemi iskoláztatást ingyenesnek s kötelezőnek mondja ki; igaz ugyan az is, hogy egy 1875-ben a ministerium részéről a congressus elé terjesztett jelentés azt mondja, mikép az iskolák száma 100-ról 654-re s a tanulók száma 3744-ről 22,669-re emelkedett: de mindez nagyobbára csak papiron van. Így pl. midőn utazónk Calabozoban tartózkodott, látta, hogy az ottani iskolát meg kellett szüntetni, mert a kormánynak nem volt elég pénze, hogy a tanítók fizetését utalványozhassa. S hasonló esetek más városokban is történtek.

A társas élet Caracasban igen élénk, este majdnem minden házból zene és táncz hallatszik. A creol nők egész testtel s lélekkel tánczolnak, a táncz rájok nézve az álmok és idealok országa. — Különben is azon mód, miként tánczolnak, sylphidszerű, karcsú s mégis telt termetüket nagyon előnyösen kiemeli, s többnyire halvány arczukon az üdeség bimbóit fakasztja. A creol nők szépségéről sokat írtak. Tény az, hogy Caracasban sok csúnya nőt is lehet látni, annyit mindenesetre mint más vidékeken; de tény az is, hogy a mely nők szépek, föltétlenül kiérdemlik a szépség díját. Ritka helyen lehet oly kifogástalanúl fehér arczokat szemlélni mint Caracasban. A hófehér színhez hozzájárúl a sötét sűrű haj s fekete szem, melynek pillantása oly tüzes s mégis oly gyengéd s álmodozó is, végre vonások, melyekben valami sajátságos exoticus báj rejlik, exoticus és nem madonnaszerű, mert meglátszik bennök az érzékiség és szenvedélyesség eleme. Igaz az is, hogy az ész és nevelés jelességeit hiába keressük e szép nőkben, a társalgás tárgya mindig csak egy lehet: szépség és szerelem.

Elhagyván Caracast, utazónk a parti Andok völgyelésein át a llanók felé tart, melyeket Ortiz városkán túl ér el. Ortizon túl egy

meglehetősen széles, de alacsony gerincz, a Galera emelkedik, mely a parti Andoknak legvégső előhegysége s melyről leszállván, közvetlenül a 16,000 □-mérföldnyi területű llanókra jutunk. Egykoron, mikor a llanók medenczéje még tenger vala, hullámai közvetlenül a Galera lejtőit csapdosták és szikláin szenvedtek törést. Az átmenetel a hegységről a llanók sík földjére a növényzetben is meglátszik. Így pl. a palma de cobija (Copernicia tectorum), mely a hegyvidéken csak elvétve, itt-ott fordúl elő, a Galera hátán már ligeteket képez, s végre a tulajdonképi llanóban oly nagy számban található, hogy a flórának jellegző alkatrészét képezi.

Azt lehetne hinni, különösen Humboldt leírása alapján, hogy az átmenet a hegyvidék erdős jellegétől a pusztai tájképre hirtelen történik. Azonban ez téves hit, maga a Galera igen lassan lejtősödik s a dombsor csak fokozatosan ereszkedik a pusztának sík földjére. Azon szép lombos fák, melyek a Galerát mint sűrű erdő födik, mindig kisebb és kisebb csoportokat képeznek, csoportokat, melyeket a llanók pázsitja el-elválaszt és zöld karjaival körűlfoly; lassankint a facsoportok helyébe alacsony cserjék lépnek, míg végre ezek is elmaradnak s a szem szabadon kitekinthet a végetlen pázsit-tengerre, melyből csak itt-ott emelkednek egyes copernicia pálmák- és chaparro-fákból (Curatella americana) álló csoportok.

A trópusok az ellentétek és végletek hazája. Valamint egykoron a Galera azon határkő vala, mely a szárazföldet a tengertől elválasztá, úgy jelenleg is határát képezi oly két vidéknek, melyek egymással teljesen ellenkeznek. A parti Andok s ezek termékeny völgyei Venezuelának földmüves övét képezik, hol az aránylag sűrű lakosság mindazon áldásokat élvezi, melyeket a földmüvelő szorgalma mérsékelt égalj alatt szerezhet. Azon finomabb társadalmi élet, mely müveltség s élénk forgalom alapján fejlődhetik, ott már régen gyökeret vert. Azon völgyekben pedig, melyekben az ember keze még nem ültetett hasznos culturnövényeket, sűrű erdők terűlnek el, melyekben a búja tropicus vegetatio minden bája egyesítve található.

Mennyire eltér ezektől a llanók képe, azon végtelen pusztáké, melyek még ma is csak baromtenyésztésre alkalmasak s melyekben, eltekintve egynéhány kisebb várostól, csak gyér s majdnem félig vad lakosság tartózkodik; de melyekben, ellentétben a növényzet szegénységével, sok érdekes s részben félelmetes állatfaj honosodott meg.

A llanók növényzete általában véve csak akkor és csak addig dús fejlődésű, míg az esős évszak tart, azaz aprilistól októberig. Novemberben már kezdetét veszi a szárazság s a növényzet nagyobbára elfonnyad és kivesz. Ez mindenek előtt a llanók magasabban fekvő részeiben történik, a llanos altosban, melyek a Galera lábától Calabozo szélességi köréig terjednek. A Galera alján kezdődő llano magassága körülbelül 700 lábnyi, míg ellenben Calabozo csak 470, San Fernando de Apure pedig csak 370 lábnyi magasságban van, s így a különbség 300 lábnál nagyobb.

Magában véve ez csekély különbség, mind a mellett a llanók állati s emberi lakóira nézve szerfölött fontos, mert midőn a magasabban fekvő helyeken már minden növényi élet kihalt s az állatok már mindannyian kivándorolni kényszerűltek, ugyan akkor Calabozo környékén nem csak dús rétek kinálkoznak alkalmas legelőkűl, hanem nagy területek még vízzel borítvák. Innen van, hogy a llanerók folyton útban vannak: áprilisben az árvizek arra kényszerítik őket, hogy szarvasmarháikkal az Apure és Aranca környékét elhagyják s a llanos altosra menekűljenek, novemberben pedig ezen utóbbiak gyors kiszáradása folytán vissza kell térniök a mélyebben fekvő árterületekre.

Ugyanazon költözködésre, mint a háziállatok, kényszerítve vannak más állatfajok is, különösen az emlősök és madarak, sőt részben a halak és krokodilok is. A száraz évszak utolsó hónapjaiban a llanók éjszaki részeiben igen kevés vizimadarat találhatni, ellenben minél tovább megyünk délfelé, annál nagyobb és számosabb rajjal találkozunk. A téli áradás alkalmával mindezek visszatérnek éjszaki hazájokba; így tehát, habár különböző okból, épen oly szabályosan visszatérő időkben költözködnek mint a mi európai költözködő madaraink. Ugyanez történik a halakkal s a krokodilok egy részével is.

Ez azonban nem zárja ki Humboldt állításának igaz voltát, mely szerint a krokodilok a szárazság idejében bizonyos téliálomba szenderűlnek, illetőleg hogy száraz iszapba temetvén magukat, mozdulatlanúl pihennek, mind addig, míg ez első záporeső őket új életre föl nem ébreszti. Nagy elhamarkodás volt tehát, úgymond utazónk, hogy C. F. Appun Humboldtnak ezen állítását tévesnek nyilvánítá, és pedig tisztán azért, mert ő ezen állatokat minden évszakban megfigyelte s azt találta, hogy szárazság idejében is ébren s jó egészségben valának. Ugyanis azon krokodilok, melyek még idejekorán a nagyobb folyókba menekűlhetnek, valóban ébren maradnak; ámde

azok, melyek a kisebb lagunákban és canókban tartózkodnak, valóban beássák magukat az iszapba s ott egészen megsoványodott, megdermedt állapotban várják az esős évszak első cseppjeit.

A kiszáradt llanó igen szomorú képet nyújt. A leperzselt pázsit sárgára festi az egész sikságot, az e fölött elvonuló keleti passzát pedig roppant porfellegeket visz magával, melyek annyira elsötétítik az eget, hogy a nap sugarai is csak nehezen szűrődnek át rajtok és egészen sárga fényt lövellnek. A tájkép uralkodó színe a sárga, annyira, hogy még a copernicia-pálma legyezőalakú levelei is sárgán színezettek. Különösen napkeltekor látható ez, mikor a nap rövid 10—15 percznyi hajnalodás után mint óriás nagyságú fénygolyó jelenik meg a szabad láthatár szélén és sajátságos fakósárga fényt lövell az egész síkságra.

Kimondhatlanúl üdítő hatást gyakorol az emberi szemre, ha itt-ott lombos fák is tenyésznek s ezek friss zöldje élesen kiválik a végtelen sikság sárga színezetéből.

Különben a lombos fák száma, úgy látszik, jelenleg sokkal nagyobb mint volt Humboldt idejében. Jelenleg a llano annyira be van fásítva, hogy a látkör nagyobb részének határát mindig facsoportok képezik, ámbár tagadhatlan, hogy ezek a roppant fűtengerhez viszonyítva csak úgy tűnnek föl, mint szigetek a világoczeánban.

A mi a llanók emberi lakóit illeti, ezek a Rio Metától délre eső vidékeken majdnem tisztán független indiánokból állanak, kik többnyire a Guahibo, Guamo és Otomaco törzsekhez tartoznak. A Metától éjszakra az úgynevezett llanerók laknak, kik a vörös, fehér s fekete fajta népeknek keresztezéséből származnak. Csakis a városokban, mint pl. Calabozo- és San Fernandoban vannak creolok, de ott is erősen vegyítve különböző színes lakossággal.

Különben is Venezuela lakossága annyira keresztezve van, hogy az ethnolog csak igen nehezen tájékozhatja magát. A test színének minden árnyalata sárga és vörös, vörös és barna, barna és fekete közt egymás mellett szemlélhető. Még aránylag legjellemzőbb ismertető jel a haj minősége: rövid, gyapjas és göndör haj elárulja az afrikai vért, ellenben hosszú, sima haj az indián vérrel való keresztezésről teszen tanúságot.

A valódi llanero nem szereti a várost, ő a puszta lakója, a hol többnyire mint peon, azaz béres szolga a gazdagabb birtokosok majorjaiban tartózkodik. A peonok, daczára hogy sokszor több ezer

darab szarvasmarhára kell ügyelniök, mégis igen gondtalan és szabad életet élnek. A llanero nem igen törődik templommal és iskolával, ismeri és tiszteli egynéhány hatalmas s az emberiséget védő szentnek nevét: többre nem terjed ki vallása. Igazi otthona a nyereg, ebben tölti életének legnagyobb részét. Mint a gancho a buenos ayresi pampában, úgy a llanero is kitünő lovas. A fiú akkor lép a férfiak sorába, midőn a vad lovat megfékezni s a vad bika nyakára a lassót egy hajtással rávetni képes. Ifjúságától kezdve a természet mostohasága ellen küzdvén, a llanero merész, vakmerő ember: hű lovával átúszni a krokodilloktól hemzsegő folyót, élet-halál harczot vivni az erdők ura, a jaguár ellen, ez nála megszokott, mindennapi dolog. A lándzsavetésben a llanero oly ügyes, hogy kezében a fegyver biztosan gyilkoló eszközzé leszen.

A llanerók nejei és leányai dolce far niente-vel töltik életöket. A házi munkák minimumra szorítkoznak, mezei munkáik pedig legfeljebb abból állanak, hogy egy darabka földön banánt s a sancochehez szükséges zöldséget termesztik.

A hato vagyis majorság kunyhói, a ranchók, igen kezdetleges szerkezetüek. A copernicia-pálma vagy más kemény fának törzséből hasított négy czölöpöt bevernek a földbe, azokat keresztgerendák segélyével összekötik s ugyancsak pálmák ágaiból s leveleiből könnyű fedelet készítenek. Oldalfalak vagy teljesen hiányzanak, vagy a hol vannak, rendszerint csak nádfonadékból állanak. A rancho butorzata első sorban a család függő ágyaiból áll, melyekhez legfeljebb durva készítésű asztal s egynéhány faszék járúl.

A ranchók mellett rendesen több bekerített hely, coral van. Ezekbe hajtják időről-időre a különben szabadon legelésző csordát, részint, hogy megszámlálják az állatokat, részint hogy a birtokos ismertető jegyével megbélyegezzék az időközben született borjúkat. Ilyenkor a peonok fölfegyverkezve lándzsával s az elmaradhatlan lassóval körüllovagolják a tért s erővel hajtják az állatokat a bekerített coralba. Egyik-másik bika menekülni igyekszik, de követi őt a lovas és gondosan megválasztja az alkalmas pillanatot, mikor lassójával a bősz állat szarvai közé csaphat. A lassó ezen kivetése ügyességet és erőt kiván és pedig úgy a lovas mint a ló részéről, mert a futásában megakadályozott s felbőszült bika roppant erőt fejt ki, hogy a rávetett hurokból kiszabadúljon.

Vannak haterók, kiknek 1000—10,000 szarvasmarhából álló csordájuk van; ámde a jövedelem aránylag mégis csekély, a meny-

nyiben a tej, bármily kitünő legyen, friss állapotban nem értékesíthető, vajat pedig nem készítenek, hanem csak sajtot. Azonban ezen utóbbi oly kezdetleges módon készül, hogy az európai, különösen a svájczi és hollandi sajtokhoz szokott igényeket ki nem elégítheti s így nem csak nem számíthat nagyobb kivitelre, de még magában Venezuelában is csak a szegényebb néposztálynak szolgál tápszerül.

Hosszabb, öszvéren tett utazás után touristánk Calabozóba, a llanók egyik legnevezetesebb helységébe érkezett. E város azelőtt Guarico állam fővárosa volt s gazdagsága, szép házai s templomai úgyszintén megnyerő modorú s vendégszerető lakosai miatt Venezuelának egyik gyöngyét képezte, annál is inkább, mert lakosainak száma 13,000 volt s a lakosság tulajdonát képező lovak, öszvérek és szarvasmarha száma körülbelül egy millióra emelkedett, mi a köztársaság összes baromállományának egy ötödét tette.

A sárgák és kékek háborújában (1868 — 1870) Calabozo a kékekkel tartott; e párt hosszabb küzdelem után legyőzetett s így a város is hanyatlásnak indult. Baromállományának nagy részét elvesztette, lakói közül sokan az ütközetekben haltak meg, mások elköltözködtek s így a lakosság száma 5600-ra csökkent. Azonkivül megszűnt a város Guarico állam kormányának székhelye lenni, a mennyiben ez az uralomra jutott sárgák cselszövényei folytán Ortizba helyeztetett át.

Azonban a város ezen hanyatlása a megmaradt lakosságon nem igen vehető észre. A creol már természeténél fogva vig és nem esik kétségbe, bár mennyire sújtsák őt a szerencsétlenség csapásai. Különben is Calabozo a belföld legjobb fekvésü városai közé tartozik, s így előbb vagy utóbb újra emelkedni fog. Az utczák majdnem mind egyenesek s részint párhuzamosan haladnak, részint keresztben metszik egymást. A házak többnyire csak földszintesek ugyan, de mindannyian téglából épített, szilárd épületek. Van a városnak több tere is, melyeket csinos templomok ékesítenek, így különösen nevezetes a még spanyol korból származó püspöki főtemplom a plaza principalon.

Azon időben, mikor utazónk Calabozóban tartózkodott, a városnak három orvosa volt, kik közül különösen egyik aránylag igen képzett ember vala. Minthogy azonban jövedelmük a lakosság csökkenése folytán nagyon megfogyott, más mellékfoglalkozást is kerestek. Így az egyik orvos fiúiskolát nyitott, a másik pedig korcsmát tartott. A város három gyógyszertára egészen európai minta szerint

van berendezve s a gyógyászathoz szükséges szerekkel bőven fölszerelve.

Az orvosok körében tartózkodván, utazónk igen visszataszító szokással ismerkedett meg. Ugyanis midőn nehéz betegnél beáll a halálos küzdelem, rokonai és barátai összesereglenek házában, hogy bevárják halálát. S mihelyt a beteg kiszenvedett, magában a halottas házban inni s dorbézolni kezdenek. Engem, úgymond Sachs, ezen szomorkodni látszó, de valószínűleg örömmel a brandy élvezetére gondoló társaság élénken emlékeztetett azon képre, melyet útközben láttam, t. i. azon zamuro-keselyükre, melyek a llanókban a végső vonaglásban levő állatokat körüllebegik s halálukat mohón lesik. —

Gyönyörű azon kilátás, melyet a főtemplomnak 50 lábnyi magas tornyáról a város környékére lehet vetni. Éjszak felé világosan ki lehet venni az Ortizi Galera emelkedéseit, sőt derült, tiszta időben még a mögötte fekvő magasabb hegyeket is. A távol hegység s a szemlélő közt a végetlen sárga fűtenger terül el, mely kelet, nyugot s délfelé egészen a látkör határáig terjed, csak helyenkint válnak ki mintegy szigetek gyanánt a legyezőpálma s a görbe chaparro egyes zöld csoportjai. De a hegységtől a városig s azon túl messze délfelé széles zöld szalag húzódik, melyből itt-ott mintha ezüst fény csillámlanék fel. Ez a Rio-Guarico s azon szép erdőség, mely mindkét partját környezi. A mintegy megmerevedett természetben e folyó úgy tűnik föl, mint az egyedül élő s mozgó elem. Akaratunk ellenére is rágondolunk a fölséges Orinocora, mely felé a Guarico siet, azon gőzösökre, melyek ezen utóbbin is járnak s az esős évszakban minden nehézség nélkül Calabozóig feljuthatnak; s rágondolunk azon változásokra, melyeket kereskedés és cultura azon országban okozhatnának, mely jelenleg csak oly eltűnően csekély számú lakosságnak ad élelmet s foglalkozást.

A város környékén számos kert van, melyek kitünő zamatú tropicus gyümölcsöt szolgáltatnak. Ilyen kiváló gyümölcs a pina (Ananassa sativa), a dinnyenagyságú lechoso vagy papaya (Carica papaya), a tüskés guanabana (Anona muricata), a nedvének bősége által frissitőleg ható zöld patilla (Citrullus vulgaris), továbbá kókuspálmák s a legkülömbözőbb dinnye s banánfajok. A narancsfa szintén igen kedvelt, csak hogy Calabozo vidékén nem ad zamatos gyümölcsöt, daczára, hogy a közel fekvő El Rastróban kitünő narancs terem. Különösen gyakori a Kelet-Indiából behozott mango-fa

(Mangifera indica), mely úgy gyönyörű koronájának sürű árnyéka, mint ökölnagyságú aranysárga gyümölcseinek sokasága miatt kiváló gondozásban részesül. Azonkivül tenyésztenek még számos kisebb gyümölcsfajt is, igy említendő pl. a hűsitő merei (Anacardium occidentale) s a körtealakú guayara (Psidium guava), melyek a llanókban vadon is nőnek. A folyó partjainak mentében nagyobb ültetvények vannak, melyekben különösen gümős növények, továbbá tök és tengeri tenyésztetnek s egyáltalában mindazon zöldség, mely a sancoche készitéséhez szükséges.

A Calabozo környékén levő falvak közt különös figyelmet érdemel La Mision de abaxo; ennek szomszédságában számos 20—30 láb mélységű hasadék van, melyeket szép copaiva fák árnyékolnak. E hasadékok mélyében pompás, kristálytiszta fürdők kinálkoznak. Ugyanis a sziklafalakon folyton vizek szivárognak át s ezek a hasadékok mélyében oly nagy mennyiségben gyűlnek össze, hogy némely medenczében úszni is lehet. Az összegyűlt viz részint párolgás útján vész el, részint kis patakokban kicsergedezik, melyek a Guarico felé sietnek. Feltűnő, hogy e természetes fürdőknek hőfoka, daczára hogy közel egymáshoz fekszenek, igen különböző. Természetes, hogy mindenki lehetőleg a hidegebb vizeket használja, melyeknek Calabozo forró égalja alatt kiszámithatlan becsök van.

Kimondhatlan azon kedves meglepetés, melyet az érez, ki a sik, árnytalan s napégette pusztából e hüvös, árnyas sziklahasadékba leszáll s látja e medenczéket, melyeknek kristály tiszta vize még a legnagyobb meleg és szárazság idején sem apad ki. Neveli még e medenczék kellemességeit az is, hogy teljesen hiányzanak bennök mindazon állatok, melyek a tropicus tájakon a fürdő nyugalmát megzavarják; csak kis ártatlan sardiniták (Crenicichla macrophthalma), és csekély számú, gyönyörű ezüstszinbe játszó pisztráng-féle halacskák lakják e vizeket.

E vízmedenczék úgy mint azon sok forrás is, melyek Calabozo környékén vannak, világosan mutatják, hogy bármily száraz a talaj felszine, mégis pár lábbal mélyebben bő vízerek vannak. Aránylag könnyű munka volna a vízkészletet felszinre hozni, s nagyobb területek öntözésére felhasználni, mi által a llanó nagyobb része földmüvelésre alkalmassá tétetnék. Az erdőségek, melyek a folyókat, sőt még a kisebb canokat is kisérik, oly dúsak és sűrűek; az egyes ültetvények, daczára hogy a lakosság hanyag és a mezőgazdaság elméleti tudományában teljesen járatlan, mégis oly szép és dús ter-

mést adnak: hogy bizonyos, mikép a llanók földjének csak rendszeres öntözésre van szüksége és a legbecsesebb tropicus növények is meg fognak rajta teremni.

Igaz ugyan, hogy vannak nagy területek, melyek földmüvelésre teljesen alkalmatlanok, és pedig nem azért, mert szárazak, hanem mert 4—5 hónapon át vízzel borítvák. Ámde a folyók szabályozása által ezen árterületeket kisebbíteni lehetne, sőt némely helyeken teljesen kiszárítani.

S megjegyzendő, vannak vidékek, melyek még a jelenlegi viszonyok közt sem érdemlik a sivatag elnevezést, daczára hogy 5 hónapon át egy csepp esőt sem kapnak, s daczára hogy a levegő szárazsága oly nagy, mikép bármily hüvös az éjszaka, még sem képződik a legcsekélyebb harmat sem. Vannak oazis-szerű területek, melyeken a fű mindig friss, mindig zöld. Valószínűleg a föld alatti vízerek oly közel vannak a talaj felszínéhez, hogy a füvek gyökerei elegendő nedvességet szivhatnak föl s így ellenállhatnak a napsugarak perzselő hatásának. Mennyivel könnyebben történhetnék a víznek ezen emelése, ha az avatott földmüvelés pázsitneműek helyett cserjéket és fákat ültetne, melyeknek vastagabb, erősebb gyökerei mélyebben hatolnak a földbe s mintegy csatornákat vájnak, melyeken a víz fölbugyoghat. Világos tehát, hogy a llanók, daczára hogy főrendeltetésük mindig az állattenyésztés fog maradni, mégis a földmüvelésnek is igen tág s hálás tért nyújthatnak.

Ámde a llanóknak s általában egész Közép- s Dél-Amerikának szerencsétlensége, hogy lakói nem tudnak békében s egyetértésben élni s őrült viszályaik alkalmával könnyelműen elpusztítják, mit a rövid béke idejében fáradságosan építettek. És különben is a creolok oly hanyag apathicus természetű emberek, kikhez hasonlókat alig találunk a fehér fajta népei közt. Így pl. mint már említettük, bármily száraz a llanó talajának felszíne, pár lábnyi mélységben mindig van víz, s ez mindazon helyeken, hol a talajban véletlenül repedések vannak, kitünő forrásokat képez, melyek még a legnagyobb szárazság idején sem apadnak ki. E szerint kutak ásatása aránylag könnyű munka volna s biztos eredményre vezetne. Ámde a lakosság közönyössége oly nagy, hogy megelégesznek avval, mit a természet ad, a nélkül, hogy iparkodnának azt saját munkásságuk által javítani és szaporítani. Vannak ugyan némely helyeken kis lagunák, melyek fenekén még a száraz évszakban is marad némi víz, de ebben annyi idegen anyag uszkál, továbbá színe és szaga

oly undort keltő, hogy roppant szomjúság kivántatik ahhoz, mikép valaki e vizet megigya. Rendesen átszűrik a vizet s kis rumot vegyítenek hozzá, hogy legalább némileg élvezhetővé váljék. És mind ezen kellemetlenséget ki lehetne kerülni, ha a lakosság legalább egy kis szorgalmat s igyekezetet fejtene ki s nem várná tétlenül a természet adományait.

S ezen apathia más dolgokban is érezhető. Igy pl. midőn utazónk Calabozóban a gymnoták tapulmányozását megkezdte, a fél város sereglett össze házába, hogy élő gymnotust lássanak. Pedig az egész környéken szinte hemzsegnek ezen állatok és a város lakói még sem ismerik őket. Vannak pl. caracasi lakók, kik egész életüket Caracasban töltötték, a nélkül hogy tengert láttak volna. Pedig csak másfél órai sétát kellett volna tenniök La Guayra felé, hogy a parti hegység gerinczéről a leggyönyörűbb kilátást élvezzék a Carajbi tenger végetlen tükrére.

Az egész napot édes semmit sem tevéssel függő ágyban eltölteni, ez földi ideálja a legtöbb creolnak. Csodálatos ellentétben áll ezen apathicus közönnyel a nép politikai izgatottsága s nyugtalan, forradalmakra kész jelleme.

Befejezvén a gymnoták szervezetének tanulmányozását, utazónk elhagyta Calabozót s az Orinoco felé sietett. Útjának legközelebbi czélja volt elérni a kis Portuguesa folyót, mely épen San Fernando mellett az Apuré-be, az Orinoco legnagyobb mellékfolyóinak egyikébe ömlik.

A Portuguesa osztozik a llanók többi kisebb folyóinak természetében; ugyanis az esős évszakban valamennyien annyira megdagadnak, hogy még orinocói gőzösök is járhatnának rajtuk, a szárazság idején pedig vizök annyira megfogy, hogy még lapos tutajok is csak nehezen úsznak lefelé. Sőt vannak egyes folyók, melyekben a víz folyása egészen megszünik és csak egyes, egymásután következő lagunák maradnak még a folyó kiszáradt medrében. Ez azonban korántsem úgy értendő, hogy a víz valóban teljesen elvesz. Ugyanis a víz csökkenését két ok idézi elő: az elpárolgás s a talajba való beszivárgás. Az elpárolgás, minthogy a levegő nagyon száraz, igen tetemes, de még tetemesebb a szivárgás, annál is inkább, mert a llanók folyóinak medre homokos, a vizet könnyen átbocsátó kőzetekből áll.

Ha tehát a száraz évszak beálltával a forrásokból jövő víz mennyisége csökken, a párolgás pedig s a leszivárgás növekedik,

akkor a folyó tükre leszáll és szigetek, homokpadok, az úgynevezett playak emelkednek a víz színe fölé. Minél jobban esik ezen utóbbi, annál több playa emelkedik ki s annál keskenyebb mederbe szorúl a víznek föld fölötti folyása, míg végre teljesen megszűnik. Csak a medernek mélyebbre kivájt helyein marad még víz és képződnek lagunák, az úgynevezett charcók, melyeket látszólag egészen száraz emelkedések választanak el.

De a lagunák ezen vize csak látszólag álló víz, mert valóságban kiegészítő és összekapcsoló részeit képezi oly folyónak, melynek tükre alacsonyabban fekszik mint a playak fölülete. Említettük feljebb, hogy a llanó esése a Galera lábától San Fernandóig 300 lábnyi; a talaj ezen lejtősödése kényszeríti tehát a vizeket, hogy charcótól charcóig a playák homokos földjén szivárogjanak át.

Semmi sem könnyebb mint ezen állítás igaz voltáról meggyőződést szerezni. Ha lyukat furunk a playa laza földjébe, akkor oly mélységben, mely megfelel a szomszéd charco víztükrének, nedves homokra bukkanunk, s ha tovább fúrunk, a lyuk nem sokára vízzel telik meg. Alacsonyabb playákon egy-két lábnyi fúrás is elégséges, hogy a vízréteget elérjük. A folyók szomszédságában lakó llanerók ismerik a jelenséget s rendszerint a playákból szerzik be ivóvízüket. Ugyanis a charcók vize iszapos, ellenben a playák-é a homokrétegben történő szűrés folytán kristálytiszta s így ivásra igen alkalmas. Viszont a charcók igen fontosak a halászokra, a mennyiben az oda bezárt halak semerre sem menekűlhetnek s bíztosan a halász hálójába kerűlnek.

Az említett földalatti folyás a llano összes kisebb folyóiban egyaránt észlelhető. Kivételt csak a Rio de la Portuguesa képez, továbbá az Apure, Aranca, Meta s ezen utóbbitól délre fekvő folyók. Megjegyzendő azonban, hogy a playák és charcók képződése nem terjed ki a folyó egész hosszára. A folyók felső szakaszában az elpárolgás még nem okoz oly nagymérvű csökkenést, hogy a víz tükrének nagyon le kellene szállnia; az alsó szakaszban pedig a külömböző irányból jövő mellékfolyók egyesűlése folytán a folyó, habár keskenyebb mederben, mégis megtarthatja rendes földfölötti folyását: s így a playák és charcók váltakozása leginkább a középső szakaszban észlelhető.

A Portuguesának az Apuréba való beömlésénél fekszik San Fernando, Apure államnak fővárosa, melynek 3000 lakója van. Helyi fekvése igen kedvezőtlen, a mennyiben a házak közvetlenűl

a folyónak iszapképezte laza partján épűltek s mindig ki vannak téve azon veszélynek, hogy az irányát folyton változtató folyó, különösen magas vízálláskor elborítja őket s alámossa az egész partot. Azonban kereskedelmi szempontból a város igen kedvező fekvésű, a mennyiben közvetítőűl szolgál a be- s kiviteli kereskedés közt. Varinas tartománynak termékei, különösen kávé, kitünő dohány s nagy mennyiségű bőrök a Portuguesa folyón lefelé szállíttatnak, hogy San Fernandóból az Apure gőzösein az Orinocora s így a tengerpartra szállíttassanak. Viszont az Angosturában vásárolt európai s egyáltalában külföldi árúk nagy része San Fernandoba szállíttatik, hogy innen a llanók belsejébe vitessék szét.

Nagyon feltünő, hogy Apure állam, daczára földje termékenységének, földmüveléssel alig foglalkozik. Eltekintve a hústól, a többi élelmiczikkek mind a llanókból, különösen El Banl környékéről jönnek. A Portuguesa és Tinaco folyókon naponkint láthatunk nagyszámú tutajokat, melyek San Fernandóba szárított halakat, banánt, tengerit s cassave-kenyeret szállítanak. Apure lakosságának főfoglalkozása a baromtenyésztés, melyet a kitünő minőségű legelők nagyban előmozdítanak, annál is inkább, mert az Apure környékén soha sem fogy el a víz.

Érdekes az úgynevezett pasada de ganado, azaz azon mód, mely szerint a tengerpartra szállítandó, eladásra szánt szarvasmarhát az Apure folyón áthajtják. E czélból a város közelében a folyó jobb partján kerítést készítenek, mely a folyó irányában mindig keskenyebb lesz s a behajtott állatoknak csak a víz felé engedi az előrehaladást. A csorda élén folyton énekelve lovagol a cabestero, meztelen férfiú nyergetlen lovon s az állatokat maga után édesgíti; a csorda mögött pedig más peonok mennek, kik az ellenálló s hátramaradó állatokat botokkal előre hajtják. Nemsokára az egész csorda a cabestero után benyomúl a vízbe s a tulsó part felé úszik. Érdekes látvány, a mint az egész csorda a vízben tovább halad, mely alacsony álláskor is mély, hogy a szarvasmarhának csak feje látszik ki. És itt tekintetbe veendő az is, hogy a víz sodra igen erős, úgy hogy az állatok nem érhetnek mindjárt a tulsó partra, hanem messze lefelé vitetnek.

Természetes, hogy ez áthajtás csak a száraz évszak második felében történhetik, mert az esős évszakban teljesen lehetetlen az Apurét átúszni. A víz emelkedése rendesen april elején kezdődik. Feltünő azon változás, mely akkor a vizen észlelhető. A szárazság

idejében egészen tiszta, ellenben az első esők után hirtelen sötét sárgává, sőt némelykor egészen barnává válik. Ugyanis mihelyt a folyó tükre emelkedni kezd, a szárazság idejében keletkezett playák s az árterületek víz alá jutnak s ez magával ragadja a hónapokkal azelőtt ott lerakott iszapot. Ez mindaddig tart, míg a víz el nem éri legmagasabb állását, azontúl az iszap csökken s a víz vissza nyeri tisztaságát.

A közlekedés az Apure s Orinoco folyókon részint gőz-, részint vitorláshajókon történik. Ezen utóbbiak — lancha — körülbelül 30 lábnyi hosszú egyárboczos hajók, melyek rendszerint igen szélesek, úgy hogy nagyobb szállítmányok fölvételére is alkalmasak. A San Fernando és Angostura vagyis Cindad Bolivar közti 80 földrajzi mérföldnyi hosszú utat gőzhajók 2—3 nap alatt teszik meg. Vitorlás hajóknak a külömböző vízállás szerint külömböző időre van szükségök. Az esős évszakban a víz gyors esése elősegíti a lefelé való hajózást, annál is inkább, mert akkor vagy teljes szélcsend van, vagy pedig gyenge nyugati szél fúj s így az út csak 9—10 napot vesz igénybe. Viszont fölfelé ekkor majdnem lehetetlen az utazás, mert nem csak a víz erős árja ellen kell kűzdeni, hanem a vitorlának sem lehet semminemű hasznát venni.

A száraz évszakban épen ellenkező viszony van. Ugyanis akkor az egész llanóban erős éjszakkeleti paszszát fúj s így a folyón fölfelé haladó lancha kifeszítvén vitorláit, könnyen legyőzheti a lassan hömpölygő kis víznek ellenállását. De viszont a lefelé való hajózás rendkivűli nehézségekkel jár, a mennyiben a vitorlákat be kell vonni s kűzdeni a szél heve ellen, annál is inkább, mert a víz eleven ereje ilyenkor sokkal csekélyebb, sem hogy a hajót gyorsan lefelé úsztatná. Így tehát a lancha az evezőkre van utalva, minek folytán az utazás sokszor 40 napig is eltart. Nagy nehézséget okoznak ilyenkor a folyóban levő zátonyok, homokpadok is, úgy hogy sokszor partra kell szállítani az egész szállítmányt, mikép a hajót a homokpad fölött tovább vonszolni lehessen.

Nagyszerűnek festi utazónk azon benyomást, melyet rá az Orinoco tett. Mint egy tenger, úgymond, terűlt el előttünk a nagy víztükör, mikor az Apure torkolatát elhagyván, az Orinocóba beeveztünk. Keskeny, elmosódottan sárga csík jelezte a messze távolban a túlsó part homokos playáit, míg a látkört az azok mögött emelkedő sötét erdőség határolta. A folyó szélességét ott, hol beléje az Apure ömlik, Humboldt legalacsonyabb vízálláskor 12,000 lábra

becsűlte. Ámde az esős évszak beálltával a folyó annyira megdagad, hogy szélessége egy geographiai mérföldnél is nagyobb, daczára hogy még 120 mérföldnyi távolságban vagyunk a tengerbe való torkolattól.

Az utazó szinte tengeren érzi magát, különösen akkor, ha erős passzátszél fúj, a mennyiben ennek iránya épen ellenkező a folyóéval s így több lábnyi magasságú hullámok tornyosúlnak a habzó víztükrön s a kisebb hajókat mint gyenge játékszereket föl s le dobálják.

Az Orinoco partjain, daczára hogy a folyó Dél-Amerika legnevezetesebb folyórendszereinek egyike, mégis igen csekély nyoma látható az emberi működésnek. Falvak, városok még igen csekély számban vannak, földmüvelésnek majdnem nyoma sincs, a gyér lakosság csak halászattal s hajózással foglalkozik, ők szolgáltatják azon hajósokat, kik lancháikkal az árúforgalmat közvetítik.

Valódi kivételt csak Cindad Bolivar vagyis Angostura képez, mely az Orinoco azon pontja mellett fekszik, a meddig az oczeáni árapály még érezhető. Daczára hogy Bolivar a folyó szádától még 60 mérföldnyi távolságban van, mégis kisebb mélységet igénylő tengeri hajók egész esztendőn át, sőt magas vízálláskor még a legnagyobb tengeri gőzösök is minden fenakadás nélkül feljuthatnak a városig, a mennyiben a folyó az esős évszakban — april közepétől augusztus közepéig — 40—50 lábbal emelkedik az alacsony vízállás niveauja fölé.

Bolivar lokosságának száma csak 8400 ugyan, de a város mégis nagyvárosias színezetű. A házak, ellentétben a Venezuelában divó építésmóddal, nagyobbára emeletesek, különösen a főutczán, a Calle de Cocón, mely a kereskedelem góczpontja. Az űzlethelyiségek egészen európai minta szerint rendezvék be s világosan mutatják, mily nagy kiterjedésű kereskedésnek közvetítői. A Calle de Coco sík földön van, ellenben a többi, vele párhuzamos utcza lejtőn terül el. Ugyanis a város lépcsőzetesen épűlt egy domb oldalán, melynek csúcsa körűlbelül 200 lábnyira emelkedik a folyó tükre fölé, s így Bolivar különösen az Orinoco túlsó partjáról szemlélve meglepően festői látványt nyújt.

A kereskedés főtárgyai gyapot, dohány, cacao, kávé, bőrök, kaucsuk, copaiva balzsam, továbbá a caratali bányákban nyert arany, melynek mennyisége évről évre növekedik. Ezen kivitelre szánt árukon kivűl jelentékeny contingenst szolgáltatnak a llanókba

bevitelre szánt külföldi árúk, úgyszintén a cumanai sóbányákban termelt só. Mily jelentékeny a bolivari átmeneti kereskedés, onnan is látszik, hogy a vámjövedelem már 1857-ben daczára a nagy csempészetnek, egy millió pesóra emelkedett.

Természetes tehát, hogy a gőzhajózási társaság részvényei folyton emelkednek. A társaság már a negyvenes években kezdte működését és a venezuelai kormánytól oly nemű szabadalmat nyert, mely szerint más, idegen gőzösöknek az Orinocón s mellékfolyóin hajózni föltétlenül meg van tíltva. Ez oly széles monopolium, mely az ország fejlődésére káros befolyást gyakorol. Ugyanis a társaság idegen, éjszak amerikai, és a folyónak csak azon pontjain tartja fen a közlekedést, melyektől bíztos s nagy jövedelmet várhat.

Sok idő telik el addig, míg a rendes hajózás az Orinoco egész vízhálózatára ki fog terjedni; sok idő fog elmulni, míg az Orinoco egész környéke a földmüvelésnek meg lesz nyerve s a fehér ember munkás keze ki fogja aknázni mindazon természeti kincseket, melyek jelenleg fölhasználatlanúl hevernek: pedig Venezuela szűz földje oly kincses bánya, melyet évezredes aknázás sem meríthet ki.

II.

BUDAPEST AZ Ó-KORBAN.*)

ÍRTA NÉMETHY LAJOS.

„Rómát kivévén, nem tudnám, melyik város dicsekedhetnék annyi leíróval, a mennyivel Buda kérkedik; csaknem minden nemzetbeli írók törekedve vetekedtek hajdan történeteinek leírásán.“
Podhradczky.

Buda történeti irodalma ismét gyarapodott, csak hogy Pestével egyesűlve. Az új mű, mely az ország fővárosának történetét beszéli el, a főváros megbízása folytán Salamon Ferencz jeles történetírónk tollából kerűlt ki. Nehéz feladatának kitünő sikerrel felelt meg, miről ez első kötete tanúskodik, mely a főváros történetének ó-korát foglalja magában.

A tudós szerző örömmel vállalkozott e nagy munkára, habár látta, hogy sok nehézségre fog akadni, melyek legyőzésére a kedven

*) *Salamon Ferencz. Buda-Pest története.* Első rész Buda Pest az ó-korban. A főváros megbízásából. Budapest, 1878. Nyomatott Kocsi Sándornál. Muzeum-körút 10. sz. 8-r. VIII. 366. l. Ára 4 frt.

kivűl idő is kell. De a mit az ember örömmel tesz, ott elenyésznek a nehézségek, idő is akad rá elég. Így van ez Salamon Ferencznél is. Pedig még a főváros gyermeke sem.

Salamon, a kies Erdélynek fia, a hol Déván 1825. évi szeptember 4-én született. Iskoláit a szászvárosi reformatus gymnasiumban kezdé és Nagy-Enyeden végzé be, a hol különösen a lánglelkű idősb Szász Károly (költőnk édes atyja) és a két Zeyk, vezérlete mellett végezte tanulmányait. A tapasztalás és tudás vágyától indíttatva mint tengerész akarta bejárni a nagy világot; e végből 1847. őszén Pestre jött. Ekkor volt Salamon először a fővárosban, itt azonban annyira leköték a mozgalmas idők eseményei, hogy a külföldre való menet szökésnek tűnt fel előtte és honn maradt. A függetlenségi harcz lezajlása után Pesttől csak rövid időre vált meg, mert nem riadva vissza a veszélyektől 1851-ben ismét Pestre jött s azóta nagykőrösi tanárkodását leszámítva itt időzik. Őt tehát nem a születés, hanem a történet kedvelése és az évek hosszú során táplált vonzalom képesítette arra, hogy oly pietással és ügyszeretettel írjon a fővárosról, mint ha saját szülővárosa volna.

Ő is, mint annyi fiatal ember, irodalmi működését a szépirodalommal kezdé és az idegen nyelv termékeit csinos fordításban plantálta át nyelvünkre. Fordított: Musset Alfréd, Girardin Emil, Pontmartin, Sandeau Gyula, Montegut, Feuillet Octav, stb. franczia íróktól, Beecher Stove, Thackeray, Eliot György, Dickens angolokból. Mint a szépészet terén is jeles író a „Budapesti Hírlap“ rendes szini bírálója volt és számos aestheticai czikket és analysist bocsátott közre. 1859-ben decz. 16-án az Akademia I. osztályába tagnak választatott. 1863-ban új irányt választott, komolyan kutatni kezdett, s lett a könnyedén mozgó szépirodalom munkásából komoly történetíró. Nem mintha az előbbi tér nem lett volna neki való, mert a mit ott termelt, mind kiváló figyelemre méltó, hanem úgy látszik több realis becset tulajdonít a történetírásnak. Az Akademia ennek következtében 1873. jan. 13-án az I. szakosztályból a II.-ba helyezte át. Azóta történeti téren több derék, mondhatni korszakalkotó müve jelent meg. A fővárosnak csak gratulálhatunk, mert Salamon neve a mű jelességének, alaposságának és tekintélyének biztosítéka.

A hajdankorban a nevezetesebb városok keletkezését csodás eseményeknek tulajdonították, pedig csak a tájék sajátságai, melyek a lakhatásra alkalmasaknak mutatkoztak, szolgáltak indokúl a megtelepedésre és a városok alapítására. E helyes szempontból kiindúlva Salamon először is azt a kérdést vizsgálja, valjon Pest és Buda városának milyen természetes előnyei vannak, melyek az első telepedőket az ittmaradásra birták. A két első fejezetben tehát Pest és Buda földjéről értekezik.

A „Pest földje“ czímű I. fejezet (1—16) földtani tanulmány, melyben a szerző a Pest talajából legújabban nyert tapasztalatokat, névleg azokat is, melyek a városligeti ártézi kút ásatásánál szereztettek, felhasználván, kimutatja, hogy Pest földjének meg voltak azon

tulajdonai, melyek egy város alapításához szükségesek. Pest talaját ugyanis mintegy nyolcz ölnyi mélységre homok és kavics fedi, ez alatt kemény márga van, mely a homok rétegen könnyen átszűrődő nedvességet tovább át nem bocsátja és így Pestnek bőségesen gyűjti a talaj vizet, mely hajdan Pestnek a legegészségesebb ivóvizet szolgáltatta, mint azt jelenleg is a kültelkeken tapasztalhatni. A beltelkeken a hajdani jeles kutak, minők az Illés-kút az Orczy-kertnél, az üllői-út kutjai, csak idővel veszítették el jóságukat, a földben rothadó anyagok hatása következtében. E talajvíz nem a Dunából szivárog a városba, mint sokan tévesen hiszik, hanem az esők és hóolvadás eredményei, azért a város kutjaiban gyakorta magasabb a víz mint a Duna állása. A talajvíznek köszönheti Pest vidéke virágzó baromtenyésztését és kertészetét. Pest földje alkalmas anyaggal bír az az építkezésre is. A kőbányai kőből és talajának agyagából épültek többnyire palotái.

A II-ik fejezetben „Buda földje“ (16—31.) a fővárosnak, a Duna jobb partján fekvő talaját teszi a szerző földtani tanulmánya tárgyává. Vize tekintetéből Buda földje kevésbbé alkalmas mint Pesté. Budán a természet az ivóvíz hiányáért gyógyerejű meleg forrásokban adott kárpótlást, melyek a város létrejöttére elegendő okot szolgáltattak. E meleg források szintén a légkör csapadékainak szülemények, melyek Buda környékének talaját képező dolomit és dachstein mész repedésein a föld mélyébe jutva, nyerik melegségöket. Az édes víz hiánya Budára nézve felette hátrányos, azért Ó-Budán már a rómaiak mesterséges vízvezetést építettek. Buda várának a Dunavizével vízvezetés általi ellátása pedig alapítása első századaiba vezethető vissza. Erről gyűjtött adataimat azonban más helyen szándékozom közzé tenni, annál inkább, mivel sem jelen műben, sem pedig a főváros által ugyancsak az orvosok és természetvizsgálók XX. nagygyűlése alkalmából kiadott „Buda-Pest és környéke“ czímű terjedelmes dolgozatban, erről mit sem találtam feljegyezve. Budának általános vízhiánya nem csak a figyelmes alföldi embernek tűnik fel, kit meglepne az, hogy hiába keresi szeme Budán az alföldi tájkép barátságosan köszöngető kútgémjeit. Feltűnt az a felvidék fiának, Bocatius, kassai polgármesternek is, ki 1605-ben, a török időben látogatta meg Budát és hiába kereste Buda térein a hazájában megszokott kerekes kutakat. Ezen meglepetés bírta őt rá, hogy midőn társaival a Dunán áteveznek, nekik egy talányt adjon fel. „Budán van valami oly nagy mértékben, mint a minőben Magyarország egy városában sem, mindenki részesülhet belőle ingyen, oly mértékben, a mint csak kívánja, és mégis Buda lakói azt csak pénzért kaphatják.“ Társai nem tudták eltalálni. Megmondta ő: „a víz.“ Habár a Duna oly közel, mégis drága a vize. Meg kell még említenem a közelmultban a budai várra nagyfontosságú svábhegyi és a disznófői forrásokat, melyeket a szerző említetlenül hagyott. Kiemeli a szerző e fejezetben Buda talajának agyagát, melyből jó tégla égethető és más, az építéshez alkalmas anyagát.

A III. fejezet „Déli és éjszaki határhegyek“ czímmel (32—42) a fővárost környező hegyek földtani ismertetését adja. Kiemeli itt, hogy a maga idejének kitünő geologja, a franczia Beudant, ki Magyarországról irt müve által nem csak nálunk, hanem az egész tudós világban nevezetes lett, midőn 1818-ban Pesten járt, sok hasonlatosságot talált a még ifjú Pest s az örökké ifjú Párizs között. Megismertet itt a szerző a kőbányai cerinthium-mészkővel, melybe a nevezetesekké vált pinczék vannak vésve; a visegrádi hegyek trachytjával, fővárosunk futó homokjával stb. Az itt előforduló kifejezést „flaszter-kő“ inkább népieskedésnek, mint lapsus calaminak tartom.

A IV. fejezet „A vidék alakulásáról“ szól (43—66). Ez igen terjedelmes tanulmány és Közép-Európa mindazon keleti részeire kiterjeszkedik, melyek a földalakulás időszakaiban közrehatottak a főváros és környéke földének alakulására. A geologiai harmadkor, vagyis a tengeri képződmények, alakitották a hegységek vázát vidékünkön, s a negyed- és legújabb kor, az alluvialis vagy édesvíz kor dolgozta ki a kisebb hegyhátakat, völgyeket és vizek folyását, s tette a földet müvelésre alkalmassá. Kevés kivételt képez a visegrádi hegycsoport trachytjával, mely a másodkorban, a vulcanicus időszakban fejlődött. Midőn a magyarhoni felső medencze, mely a mai Esztergom, Pozsony és Ausztria között terült el, az alsó medenczébe ömlenék, a Pilis-Maróthtól Szt.-Endréig terjedő hegység között keresett magának lefolyásra nyilást, mely a mai Duna medre. Az alsó medencze, mely az alföld mai síkságát lepte el, megtalálta lefolyását a Vaskapúnál. Igy alakult a Duna völgye. A magyar felföldi és alföldi áramlat találkozván egymással, egymásra oly hatással volt, hogy a közbenső területen az áramlás megszünvén, a porond és kavics felhalmozódott és igy jött létre a Duna és Tisza közötti vízválasztó magaslat s dombsor. A Rákos és Szilas patakok szintén megnyerték határozott irányukat, melyek oly terjedelmes ágyban ömlöttek a Dunába, hogy mainap ezen ágyak egykori Dunaágyaknak tarthatók volnának, ha emelkedésök az ellenkező irány felé, azt kétségbe nem vonná. Meglévén a Dunának meghatározott iránya és medre, többször akadályokra bukkant, melyek azonban nem változtatták meg irányát, mert keresztül csaphatott rajtok; hanem feltartóztatta a folyamok szokott útipodgyászát. Ilyen gát Promontor táján húzódik át a Duna medrén és még a pesti parton is szemlélhető. A szerző azt véli, hogy a természet is kijelelte ezen gát által, hogy a soroksári Duna-ág mesterséges gáttal zárassék el. E mellett nem mernék mindaddig pálczát törni, míg a promontori Duna-ág medréből a gát nincs eltávolítva, hogy itt akadálytalanúl elvihesse a magával hozott törmeléket, de azért is, hogy víztömege könnyebben lefolyhasson.

E fejezetekben a szerző sokoldalú és alapos ismereteinek adta bizonyságát, földtani fejtegetései és magyarázatai értelmességök folytán kiválóan becsessé teszik e részt, habár Budapest földtani ismer-

tetése terjedelmesebb és tudományosabb formában nyújtatott a „Budapest és környéke“ című, szintén a nagygyűlésre a főváros által közrebocsátott dolgozatban. Míg a szerző az alakulások történetével foglalkozik, addig az imént említett műben, a főváros elsőrendű geologja, dr. Szabó József, a főváros geologiai képleteivel ismertet meg. — Így egyik mű a másiknak, úgyszólván kiegészítéseül szolgál, annyival is inkább, mert a mi Salamon müvében nem fordúl elő, t. i. mindazok fölsorolása, kik a főváros földének földtani ismertetésével foglalkoztak; meg van említve dr. Szabó munkálatában, ki Budapest geologiai irodalmát is közli.

Az V. fejezet „Közlekedési vonalok“ kimutatja, hogy a római foglalás előtti népvándorlások alkalmával azok, kik hazánkon mentek át, a Duna völgyét vették irányúl, és már akkor elvonultak, vagy megtelepedtek a főváros mai helyén. És midőn az ambra, vagy electrom, a mit ma borostyánkőnek nevezünk, oly kedvelt fényűzési czikké vált, minő mainap a gyémánt, a kereskedők hazánkon vonúltak keresztűl a Balti tenger partjaira, s így már a római foglalás előtt voltak, ha nem is országutak, de járt csapások, melyek fővárosunk mai helyét minden bizonynyal érintették. A közlekedés ezen iránya fővárosunk számára előnyös volt, mert annak köszönheti virágzását. De egyszersmind ennek tulajdoníthatja többszöri romlását, hogy a világtörténet legpusztítóbb invasióinak annyira útjában volt.

A VI. fejezet „A név története“. E fejezetben a geologusból történetbuvár lett, és elfoglalja igazi terét. A zavart mondákat, melyek Ó-Buda hajdani nevéről „Sicambria“-ról felmaradtak, a történetbuvárok különféle véleményét, mely szerint az vagy Sicambria, vagy Curta, vagy Castrum ad Herculem és Aquincumnak is neveztetett, a szerző alapos dilucidatiója tisztába hozza. Szerinte az eredeti név a népvándorlások alatt feledésbe ment, a megtelepedett magyarok Etelvárának nevezték, és nem is tartották római eredetűnek, később a XIII. századbeli Kézai Simon krónikája következtében általánossá vált a Sicambria név, találjuk ezt oklevelekben, krónikákban több századokon át. Így idéz a szerző Nagy Lajostól két okmányt 1375 és 1376-ból, felemlíthetem még: 1346-ból VI. Kelemen okmányát (Fej. C. D. IX. 1. 394) stb. A krónikákból: a budait, a pozsonyi nagyobbat, a bécsi képeset, Haugen, Muglen, Ranzan krónikáit, valamint a szerző által is felhozott Túróczi mester és Bonfin krónikáit. Turóczi Sicambria eredetét Trója pusztulása idejére vezeti vissza, Bonfin pedig a rómaiakéra, midőn azt szerinte a sicamberek legiója alapította volna, mit egy Mátyás idejében talált emlékkő is bizonyítana. Az előbbi tökéletesen nevetséges, az utóbbit pedig tönkre tette Schönwiesner István alapos tanulmánya. Ő volt az első, a ki határozottan kimondja, hogy a Ptolomaeus térképén és Antoninus Itinerariumában előforduló római Aquincum felel meg Ó-Budának. Előtte voltak ugyan tudósok, kik ezt gyanították, mivel Sicambriát mint római várost felemlítve sehol sem találták, de habozásuk szilárd

alapra nem talált, ilyenek voltak: Simler, Antonius Maginus Patavinus, Ortelius Abraham, Marsigli, Cellarius, Jordán és mások. Így tehát ismét felfedeztetett és visszaadatott Ó-Budának a rómaiak alatti Aquincum neve.

Más részről megfoghatlannak látszik előttem, hogy a XIII-ik század óta a krónikákban és oklevelekben előforduló Sicambria nevét Ó-Buda soha sem viselte volna. Minthogy a római térképeken és földrajzokban ily nevű város vagy helység elő nem fordúl, azon véleményre kell jönnöm, hogy ez lehetett neve Ó-Budának a hunok idejében. Kézai Simon is csak ezt mondja, nem vitatván, hogy a rómaiak is így hivták. Ezen véleményen van veterán tudósunk Wenzel Gusztáv is, a „Budai Regesták" értelmező szövegében (M. Tört. Tár. I. 74).

A VII. fejezetben, mely „Az első telepítők" feliratot viseli homlokán, szerzőnk ethnographiai tanulmányokat mutat be. Megismertet azon népekkel, melyek a rómaiak idejében Pannoniát lakták, és a kiásott bronz leletekből, a föliratos kövekből, valamint a helységek neveiből, melyeket a rómaiak is nagyrészt elfogadtak, az egyes celta eredetű néptörzsekre utal. Ilyen nevezetesebb celta néptörzsök voltak: a boiok és az araviscok. A celták különféle nyelvcsaládjai a római kor előtt nem voltak annyira elválva mint utóbb, mi abból is kitünik, hogy a régi helynevek közűl csaknem annyi tartozik a gael vagyis irlandi, mint a kymoi vagyis breton ághoz. A helynevek, mint: Bononia, Rittium, Bregetion vagy Brigetion, Arrabona, Scarabantia, Lugio, Singidunum, Novidunum stb. nyelvészeti taglalásából kimutatja fentebbi állítása valóságát, a mennyiben hasonló hangzású nevek léteztek Európa más tájain is, a hol celták laktak. Végre etymologiai bonczkés alá veszi *Acincumot* és meglepőleg értelmesen elénkbe állítja, hogy az nem római eredetű név, mely „aquae-quinque"-ből nem lehet összevonva, hanem celta eredetű, és pedig „ak" víz, és „inc" szűk, vagy „enc" bő, részekből van összetéve, és „vizszűkét", vagy „vízbőt" jelent. Előbbi talán a Dunának összeszorulását, utóbbi a meleg források bőségét indokolja. Az „um" szótag római időbeli függelék. Tudósunk ezen nyilatkozatával már 1870-ben feltűnést okozott, midőn azt a „Budapesti Közlöny" és a „Reform" hozta. Budának tehát alapitói, a mennyiben kifürkészni lehetett, a celták voltak. Azért szerző méltánylást érdemel, hogy a fejezet többi részében közelebb megismertet a celtákkal. Azok római és görög történetírók állítása szerint, nem csekély müveltséggel birtak, úgy, hogy a rómaiak egyet-mást tőlük tanúltak s árúikat örömest megvették.

A VIII. fejezetben, mely „Az első század" czímet viseli, (133—166. l.) a szerző azt kutatja, valjon már az első században Aquincum a rómaiak birtokában volt-e. Ezt három uton módon törekedik elérni. Először is a görög és római történetírók müveiből gyűjtött adatokkal constatálja, hogy a rómaiak az első században még csak déli Pannoniát birták. A megszállott részek határvonalát

valószínűleg országút képezte, melynek irányához hasonlít azon irány, melyet Sopronytól Szombathelynek, onnan Kanizsának, onnan Zákánynak a vasut tart. Zákánytól pedig nem Zágrábba, hanem a kissé keletibb fekvésű Sziszek-felé tartott. Elmondja a szerző a rómaiak foglaló hadjáratának egyes nevezetesebb részleteit és taglalja indokait. E hadjáratot, mely K. e. 34-ben kezdődött és K. u. 9-ben végződött, Augustus nem szeszélyből kezdte, hogy katonáinak foglalkozást adjon, hanem politikai oka volt reá. Össze kellett kötni a szárazon is a római birodalom egyes részeit; az Apenninek félszigetét a Balkán félszigettel. Ezen czélnak megfelelt az imént jelzett terület birtoka, a mi nagyon valószínűvé teszi, hogy Augustus korában, s még az egész első században, Aquincum és vidéke nem vált római teleppé. De ez még csupa föltevés s hogy történeti igazsággá tegye, a görög és római írók földrajzi jegyzeteit vizsgálja, melyekből kitűnik, hogy állítása megfelel a valóságnak.

A második érvet a legio II. adjutrix történetéből meríti. Szerinte tévednek azok, a kik Vespasian uralkodása elejére, 70—79-ig teszik e legiónak alkotásával való együttes keletkeztét Aquincumnak. A legio II. adjutrix alapítását, a második század végén és a harmadik elején élt Dio Cassius, a kire a fentebbi vélemény párthivei vonatkoznak, Vespasiannak tulajdonítja, feljegyezvén: „Vespasian alkotta a II. adjutrix legiót alsó Pannoniában". Ebből a szerzőnek értelmezése szerint csak azt lehet következtetni, hogy a legio akkor midőn Dio Cassius írt, Pannoniában volt. Igen érdekes, a mit szerző a legio alapításáról és további történetéről feljegyzett. Különösen nevezetes az, hogy legénysége, mely Galba által hajósokból lőn összeállítva, tőle Vitelliushoz, ettől pedig Vaspasianhoz pártolt, a kitől minden harczi érdemek nélkül sast, czímert és „Legio II. adjutrix pia fidelis" czímet nyert, hogy azt, gyakori hűtlenségére emlékeztetve, magának hűségre lekösse. A legio történetéből kitűnik, hogy az egész első század folytán a római birodalom terjedelmes területén több helyen volt hadjáratokon alkalmazva, de Aquincumban nem tartózkodott.

A harmadik érvet a feliratos kő- és érczemlékekből veszi, melyek a területi viszonyokról leginkább képesek felvilágosodást adni. Aquincumban ez időbelieket nem találtak, de találtak máshol, a legérdekesebbeket Pettauban (Poetovio), a hol a XIII. iker-legio (gemina) tanyázott, mindaddig, míg a Duna nem lett Pannoniában a határvonal, akkor e legio Bécsbe (Vindobona) helyeztetett át, a mi a második század elején Traján alatt történt. Így Aquincum is nem az első, de a második században lett római teleppé.

A IX. fejezet „Második század" felirattal, (167—200) tárgyalja amaz indokokat, melyek a rómaiakat arra birták, hogy a Dunáig terjeszkedjenek Pannoniában. A gyakori lázadások, melyek a barbár népek között történtek és melyek olykor a különben békés népeket is magukkal sodorták és egész Róma alá hatottak, tették szükségessé a biztosabb határszéleket. Ez Traján müve volt, k

egyidejűleg Daciát is meghódította és e tartományokat nagyszerű utakkal és az alsó Dunát pedig a még most is romjaiban meglevő kőhíddal látta el. Pannonia új tartománya első kormányzói között volt Hadrian, a ki előbb a legio II. adjutrixban szolgált, később a császári trónra emelkedett. A foglalás után mely legio táborozott Aquincumban, adat hiányában meg nem mondható. Azonban a legio II. adjutrixről bizonyos, hogy az 133-ban Hadrian császár idejében Eszéken (Mursa) táborozott, hol ezen évben nagyobbszerű épületet épít, melyre emlékkövet helyez. Igen valószínű, hogy e legio, 133 után, de 138 előtt, midőn Aquincum Hadrián által municipiummá emeltetetik, helyezi át oda lakhelyét. Keze alatt a város igen gyorsan emelkedett a municipium rangjára, és már 161 táján oly nevezetes város, hogy az utak kiinduló pontjául szolgál és tőle számlálják a mérföldeket. — Azonban a megkezdett virágzásban tespedés állott be, midőn 165-ben ismeretlen okból a quád és jazyg határos népek mögött nagy népszövetség zivatara kerekedett fel, melynek legyőzéseig Aquincum lakóit a harcztér húsz éven át vette igénybe. Azonban még ekkor sem telepedhetett le békével a legionarius, mert Pertinaxot, kit a hadjáratban szerzett érdemeiért a császári trónra emelt a pannoniai legiók bizalma, a Róma körül táborzó praetoriánusok meggyilkolták, ezt meg kellett boszulni. A pannoniai legiók, legkivált a pia fidelis, Septimius Severus parancsnoksága alatt a lázadó praetorianusok ellen Róma alá útra kél és azokat megsemmisíti és Septimiust trónra emeli. Ezen hű szolgálatért az új császár határtalan kegyeivel árasztja el Aquincumot. Colonia rangra emeli és nevével ajándékozza meg. Ettől fogva címe: „Colonia Septimia Aquincum". Aquincum a római birodalom legifjabb ültetményei közé tartozott, s virágzása mintegy a 200-dik évtől a 400-ikig tartott.

A X. fejezetben „Geographiai meghatározások" czímmel (201—229. l.) szerző a caesarok harcztereről a csillagász dolgozószobájába vezet, Claudius Ptolomaeus földgömbét és térképeit állítja elénk, megmagyarázza rajtok ezen első astronomnak, ki a csillagászati mérést a földrajzban alkalmazta, sajátságos mérési módszerét, utána számít, javít, értelmez és felderíti, hogy Ptolomaeus volt az első (140—160 év körül), ki Aquincumot felemlíti, s egyszersmind fekvését hiven meghatározza. Az általa jelzett 47 fok és 30 percz éjszaki szélesség, a mai méréssel is megegyez, mely Ó-Budára nézve 47 fok 22 perczet mutat. Ptolomaeus még több más helynek határozza meg fekvését, melynek holléte vagy nem tudatik, vagy tévesen máshol kerestetik, a szerző ezekre nézve Ptolomaeus adatait utána számítja és kideríti, hogy Pannoniában: Caspis = Esztergom, Salva = Neszmély, Curta = Székesfehérvár, Anavon = Komárom, Bregetium = Szőny, Salinum = Adony, Lussonium = Földvár, Lugionum = Paks, Cornacum = Vukovár, Mursa = Eszék, stb. A jazyg területen: Partiscon = Félegyháza, Pestion = Nagy-Kőrös, Parka = Aszód, Trisson = Gyöngyös stb. Ezen fejtegetéseket annál

örömestebb veszszük, mivel a szerző az első, ki vissza nem ijedve a fáradságos munkától ezen meghatározásokat tette. Ezek után felkutatja a csillagászból most egyszerre mérnökké lett tudósunk a római mérföldmutatókat, a milyenek Aquincumtól minden irányban az országutakon léteztek. Nevezetesen közelebbi utánszámítás tárgyává teszi azokat, melyek Szt.-Endrén találtattak és kinyomozza, hogy Aquincumnak éjszaki kapúja, a honnan a számítás éjszakfelé történt, az Ó-Budától éjszaknak fekvő Csigadombnál, a Krempelmalom irányában lehetett. Azon mérföldkő nyomán, mely a régi hajóhídnál a budai dunaparton találtatott, Aquincumnak déli kapúját számítja ki, mely azon árok mellett állhatott, a mely még mai nap is Újlak és Ó-Buda között a határt képezi. Több ily mérföldkövet is találtak, melynek nyomán világos lesz, hogy a mérföldek a vörösvári hegyhátig Bregetiumtól számíttattak, onnan pedig egész Mursáig Aquincumtól. Ebből azt következteti, hogy a Bregetiumtól számított terület képezte felső Pannoniát, az Aquincumtól számított pedig az alsót. Igen nevezetes még az is, hogy a helyek után ítélve, melyeken ily mérföldmutatók találtattak, bizonyossá lesz, hogy a Duna saját medrét sok helyen megváltoztatta és mindinkább nyugat felé törekszik, és több mint másfél ezer év alatt nem csak sokat mosott el a magas jobb partról, hanem medrét felebb is töltögette.

A XI. fejezetben (230—259), melynek címe „Vidékünk római útjai“ tudós szerzőnk Baedeckerről ajánlkozik és nem ugyan vaspályán, de a legkitünőbb csinált kocsiutakon vezet öt irányban Aquincumból Pannonia területén a mai dunántúli Magyarországban. A helyek meghatározását Antoninus Itinerariuma és Ptolomaeus méretei szerint a kitelhető lelkiismeretes pontossággal eszközli és oly szakavatottan, hogy minden tourista gratulálhatna magának, ha ily jeles vezető kiséretében tehetné meg az útját. Az első úton Aquincumból Eszékre vezet kalauzunk a Duna partszegélyén, ennek irányát a mérföldkövek világosan meghatározzák, bár Antoninus itinerariuma nem foglalkozik vele behatóbban. A másodikon Aquincumból Sopianaeba, vagyis Pécsre vezet el, a Balaton somogyi partján. A harmadikon kivándorlunk Pannoniából és felkeressük a birodalom fővárosát Rómát, és megyünk Fehérváron, a Balaton éjszaki partján, Pettaunak onnan az Adriai tengerre. A negyediken Bécsfelé vezet, ez a napjainkban is használt országút, mely a vörösvári völgyön át a dunapartra, onnan Komáromba visz. Az ötödik utat Salamon „nemzetközinek“, akkor „birodalmi“, útnak nevezi. Ez ugyan elkerűli Aquincumot, de csatlakozhatott vele Bicskénél („Campona in medio Acinco“) vagy Duna-Almásnál (Cramenum). Itt vezetőnk időt vesz magának, hogy megismertessen bennünket az útkészítés alsó és felső építkezéseivel, a római utazás szokásaival, az útvám, a mansiók miniműségével, az utazási alkalmatosságokkal, melyek lehetővé tették az imperatornak, hogy sietős dolog esetében huszonnégy óra alatt kétszáz római, vagyis mintegy negyven mai mérföldet haladhasson. A császárság későbbi korszakából fenmaradt ada-

tok szerint legalább is negyven lovat tartottak az állam költségén, a nagy országutak minden állomásán. A Duna balpartján is számos út vezetett Aquincum felé, melyekre nézve összekötésül régi idők óta Aquincumnál rév létezett. Mennyire volt kifejlődve a vízi út, adatok hiányában mit sem mondhatunk róla. Mindezen utakon élénk kereskedés virágzott.

A XII. fejezet czíme: „Hadi viszonyok“ (260 — 292. l.) A szerző ismereteinek ismét egy más ágát mutatja be e fejezetben és mint stratega, hadász áll szolgálatunkra. Előzményül megismertet a római haderő minőségével; elmondja, hogy Pannoniában több legio, de ezek támogatására számos gyalog- (cohors) és lovas (ala) zászlóalj volt elhelyezve. — Ezek első legénysége a birodalom minden vidékéről származhatott. Ilyenek voltak a cohors Alpinorum, hihetőleg Svájczból; Montanorum Ausztria- és Styriából; Lusitanorum Portugalból; Asturum Spanyolhonból; Ituraeorum Palaestinából; Maurorum nyugoti Afrikából; Hemesa Syriából stb. ezek neveiket történeti emlékül megtartották, mert idővel tökéletesen meghonosodtak, ujonczaikat táborozási helyökről nyervén. Az aquincumi legio, melyhez e segéd-csapatok tartoztak, a haditörzs tekintélyével bírt, és állomásaikat mintegy külvárosainak tekinté. Mindez kitűnik a talált feliratos kő- és ércz-emléktáblákból, de még világosabban egy szerencsére fenmaradt részletesebb leírásból, mely a római császárság későbbi idejéből (425—52. években kelhetett), kimutatja a csapatok elhelyezését. Ezen „Notitia Dignitatum in partibus orientis et occidentis“ czímű nagyfontosságú feljegyzések nyomán felette sok érdekes adatot hoz a szerző napfényre a rómaiak Pannoniában követett tacticai eljárásáról. Kitűnik, hogy a Duna mind két partján számos váruk volt, melyekben a gyalogság vala elhelyezve. A jobb parton levőket a birodalmi út köté össze egymással, mely úttal egyenközűleg vezetett a nemzetközi út, ennek állomásain mindenütt lovasság táborozott. Kivált Aquincum körül több erődítvény volt. Ezen eljárás főképen az offensiv hadjárat esetén előnyös, habár igen czélszerű volt a defensióra is, mert bárhol a határon rövid idő alatt több uton lehete összpontositani nagyobb haderőt, mely a kettős várak oltalma alatt bíztosan kelhetett át a Dunán és visszavonulási vonala mindég szabadon tartatott. Azonban szükségesek voltak e várak kivált a visegrádi szorosban a gyakorta portyázó rablókalandorok ellen is. Rendszeres hadjárati támogatásoktól nem kellett a rómaiaknak tartaniok, mert a quadok és sarmaták nyugodalmas szomszédok voltak, hanem inkább a rómaiak valának elbizakodók és a barbárokat kicsinylőleg lenézők, mi őket jogos panaszra, sőt gyakran erélyes fellépésre is kényteleníté. Igy 371-ben a rómaiak túl teszik magukat a szerződésen és benn a quad földön elsőrendű erődöt épitenek, Gabinus a quadok királya mint szerény vazallus könyörögve fordúl Valentinian császárhoz, ez ebédre hivja és annak végén orozva legyilkoltatja. Erre a quadok szomszédjaikkal együtt Pannoniába törnek és épen aratás táján feldulják és gyújtogatják.

Valentinian 375-ben maga kel hadra ellenök, tartományukat pusztítja, serege zömével Aquincumba jő, ott hajóiból hídat veret, Vácz táján a hegyek közé menekűltekre támad és rémítő pusztítást tesz közöttük. Midőn pedig Bregetiumnál a békeért esdőket fogadja, rögtön szélhűdés éri.

A XIII. fejezetnek címe „Aquincum váza“ (293 — 305. l.) E fejezetben nehéz feladattal áll szemben a szerző. Mély megfontolás és szerencsés tájékozás kell hozzá oly városnak, habár csak vázát is adni, melyet az elemek ép úgy pusztítottak mint az emberek. A Duna mosása a város egy részét medrévé alkotta, a másikat áradásaival és a hegyivizekkel eltemette. A többi pedig az emberek pusztító és reorganisaló törekvéseinek esett áldozatúl. A szerző meg is jelelte a támpontokat, melyekből kiindúlva sikerhez jutott. Aquincum hossza ugyanaz volt körűlbelül, a mi a mai Pest városáé. Ezt, mint már a X. fejezetben felemlíté, a feltalált mérföldkövek nyomán lehet meghatározni, annál is inkább, mivel bajos bíztosan kimondani mennyit foglalt el a Duna a város keleti részéből. Annyi bizonyos, hogy a mai hajógyárisziget continens volt, sőt lehet, hogy a Margit- és az Új-Pesti sziget alatt volt sziget is, melyen római romok találtattak, Aquincum összefüggő talaját, classicus földet képezett; mi azért is valószínű, mert a Margit-sziget éjszaki csúcsáról a Duna medrében éjszaki irányban nevezett szigetke felé falazat húzódott. Salamon számítása szerint a párhuzány, melyet Aquincum elfoglalt, 1166 holdat tehetett, azonban óvatosságból csak felét, azaz 583 holdat vesz föl Aquincum belső telkeinek összegeűl. A mi körűlbelül oly terület, minőt a Lipótváros a Terézvárossal együtt elfoglal. Aquincum lakosságának számát megközelítőleg 48.600-ra becsűli. Voltak, kik 80 — 100 ezerre tették. Az itt állomásozó katonaságot a lakosság egy tizedének tartja. A rómaiaknál a városok megalapítása előírt vallási szertartással történt, ekkor a conditor igen szabályosan kiszabta határait; ez történhetett Aquincummal is a foglalás után, habár ott helység állott, a mi azt okozta, hogy a város szabályos alakot többé nem nyerhetett. A város kültelkein szántóföldek, sőt szőlők is voltak, melyeket valószínűleg a rómaiak ide telepedésök alkalmával itt találtak.

A XIV. fejezetben „Aquincum épületei“ czímmel (306—327.) felsorolva találjuk mindazon épületeket, melyek létezésére a feltalált maradványokból lehet következtetni. Ilyen a Flórián-téren feltalált hypocausis, földalatti fűtőhely, melyet Schőnviesner, ki azt a mult században behatólag ismertette, valamely nagyobbszerű gőzfürdő fűtőhelyének tart, azonban a szerző szerint ez valamely légfűtő készlet, mely más nagyobb épületben is lehetett alkalmazva. Az amphitheatrum, Aquincum déli részében, Marsigli ezt castrumnak tartotta, de Németh Sándor constatálta, hogy valóban amphitheatrum volt, mely körűlbelül 8000 embert fogadhatott be. Több fürdő, névleg a gyárszigeten, a hévvíz-patak torkánál stb., ezekre mutat számos feliratos kő. A nagyszerű aquaeductus, melyet Reitter ismer-

tetett, és melynek külső burkolattól megfosztott oszloptörzsei a sz.-endrei út mellett állanak. A páratlan terjedelmű, 16—20 ölnyi széles, földalatti csatorna, cloaca, mely az eddig bárhol találtakat terjedelemben és szilárdságban felülmulja. A hegyivizek levezetése volt építésénél tekintetbe véve. A malmok, melyekhez a fentérintátt vízvezeték a hajtóerőt szolgáltatta. A Duna szabályozási épületek, quaifalak. Ezen épület-maradványok leírását a szerző a helyszínén tett saját tapasztalatai, és Zsigmondy Gusztáv lelkiismeretes felmérései nyomán készítette. Fájdalom, hogy ezen utóbbiak még nem láttak napvilágot, pedig jelen monumentalis mű mellé, könnyebb tájékozás végett valamely megbízható térrajz is megkivántatnék. Az egyetlen régészeti térkép, mely közkézen, forog a Heuffleré, mely azonban Salamon müve által történt rectificatiók folytán többé meg nem állhat, de kellő dimensiója sincs.

A XV. fejezetben, „A castrumok" czímének megfelelőleg (328—342) Salamon megint a strategiával mulattatja olvasóit. Elmondja, hogy a római városokban gyakorta több castrum is volt, a mi főkép Aquincumnál volt szükséges. Nem szerették hegyek tetejére építeni erődeiket, inkább a síkon, mert a nyílt csaták barátai voltak. Így voltak az Aquincumbeliek is elhelyezve, az egyiknek a gyárszigeten és a Duna medrében látszanak maradványai; a másik ennek irányában a pesti oldalon, melyet Paur Iván hídvárnak tartott, és körülményesen leírt és egy csoport kisebb castellum a Duna balpartján, a Sz.-Endre-sziget déli csucsán stb. Kapcsolatban a castrumokkal még némely más épületekről is szól a szerző. Igy a piaczról (forum), a melyen a boltok előtt oszlopos tornácz (porticus) vonúlt végig; a templomokról, melyek ámbár kisebbek voltak, de annál számosabbak; és leginkább a magánházakról. Azt hiszi a szerző, hogy az éghajlat miatt nem lehettek Aquincum házai olyanok, mint a minőket a déli vidéken építettek és Pompejiben kiástak.

A XVI. fejezet „Belkormányzat" (343—361) szerzőben a körültekintő, mindent megfontoló nemzetgazdát mutatja be előttünk. A tények logicájára támaszkodva fejtegeti az okot, miért emeltetett már a második század végén Aquincum coloniai rangra. Nem másért mint Fustel de Coulanges is mondja: „Fonder une colonie, c'etait transformer les terres du domaine public en proprieté privèe". Igy nyert a helység fentartókat, az állam adófizetőket. A helység fentartói, ügyeinek kezelői a decuriók voltak, és mindazok, kiknek huszonöt holdnyi földbirtokuk volt. A kik ennyivel nem bírtak, plebejusok, a kik pedig dúsgazdagokká lettek, senatorok voltak, mindketten állami adófizetők valának. Voltak Aquincumban több rendbeli czéhek, előfordúlnak a tibicinusok (zenészek); faberek, ide tartoztak mindazok, a kik szilárd anyaggal foglalkoztak: ács, asztalos, kőfaragó, vas-, réz- és aranymüves; a centonariusok, a kik bőrrel vagy szövettel foglalkoztak: szabó, szűcs, varga stb.; az armaturarum czéhe, melynek tagjai fegyverneműeket készítettek és mások. A ház körűli szolgálatot a rabszolgák teljesítették, ezeket uraik szabadokká

tehették és akkor libertus-oknak neveztettek, uraik pedig patronusaikká váltak. A coloniák egészen képmásai valának az anyavárosnak, Rómának. Így Aquincum duumvirjei Róma consulainak, decuriói a főváros senatorainak feleltek meg. A duumvirek kezében volt a végrehajtó hatalom, öt évi szolgálat után quinquennalis nevet nyertek és méltóságban emelkedtek. Ezek Rómától függetlenek voltak, mert a decuriók gyűlésében választattak. Alattuk voltak az aedilisek, rendőrök, quaestorok, pénzügyérek stb. egy szóval a római coloniák független államoknak tűnnek fel, melyekben csak egy hatalom hiányzott, a háborúnak viselésének joga. A papi rangra, mely nagy méltóság volt, csak magas hivatalok viselése után lehetett fölemelkedni. A III.-dik század folytán ezen belszervezetben változások fejlődtek ki, a mennyiben a kereskedelem emelkedvén a földbirtokra többé oly súly nem lőn fektetve, a deceniók osztálya csökkent, vele a városi adózók száma kevesbűlvén, az állami adózóké pedig növekedettt és így mindinkább a centralisatió állott be.

Az utolsó adat, melyet a szerző Aquincum történetére felhoz, a 375-ik évből van. Ekkor jelenik meg benne Valentinian császár. Ennek halála után pár évvel az Al-Dunán átkelt góthok már elkezdik Thraciát és Macedoniát pusztítani és 378-ban elesik ellenökben Valens császár, nemsokára beütnek Pannoniába, a hunok pedig a Pannoniával szomszédos sarmat és quad földön telepednek meg. Még akkor Aquincum talán nem pusztult el, mert a „Notitia" című könyv a 400 év táján még említi mint római várost, de ezen túl minő sorsra jutott, azt az emlékek némasága mellett lehetetlen kideríteni. Tartalmának értékét neveli az előadás művészete. Szerző, a hol száraz számokkal van dolga, vagy bonyolodott kérdéseket kell megoldania genialis megjegyzésekkel kellő érdeket és élénkséget tud kelteni. Itt-ott persze ez által igen alanyi lesz. Midőn a geologiai alakulások különféle bonyodalmairól beszél, egyszerre felkiált a záporok pusztításai ellen: „A budai hegyek megérhetik, hogy a természet oly curiosumává lesznek, mint a Buda-Eörs és Budakeszi között elterülő czukorsüvegszerű hegyek csoportja, mely teljesen kopár, száraz, mészfalaival romanticus ugyan, de inkább elszomorító benyomást tesz". Vagy pedig feljajdúl az emberi kéz által a természeten tett erőszakos csorbítások ellen: „A legszebb kilátásokat zavarja a hegyoldalok oly kirívó meztelen volta, minő Békásmegyertől mérföldekre vigyorog. De legdissonansabb a Kis-Svábhegyen, hol épen a várnak fordúlt oldal, sokáig panaszosan mutogatja a civilisatiónak a természeten elkövetett vandalismusát". Midőn Ptolomaeus astronomiai számításait a helyek meghatározásában utánaszámítván a területi viszonyokat is számbaveszi, tréfásan megjegyzi: „Ezek a világ minden Mommsenjénél nagyobb tekintélyek, sőt az egyedűliek" és több hasonló.

A mű kiállítása szép és becsületére válik Kocsi Sándor nyomdájának. A tiszta egyöntetű mediaeval betűk igen kellemessé teszik az olvasást.

III.

A KÖZVÉLEMÉNYRŐL.

(Vége.)

IV.

Fontos a sajtó viszonya a közvéleményhez. A szabad sajtó joga történeti fejlédése szerint azon a gondolaton alapszik, hogy az egyesnek legyen módja az állammal szemben kifejezni nézeteit és, ha ezek a közvéleménynyel egyeznek, szélesebb elterjedésre tehessenek szert. Nagyon helyesen történt, hogy a sajtószabadságot a gyűlekezési jognál is fontosabbnak tekintik. E felfogás még abból az időből származik, mikor röpiratok és könyvek terjeszték a közvéleményt és az időszaki sajtó fejletlen állapotban vala. Természetesen az olvasó közönség száma is csekélyebb volt, a könyvkereskedés hiányos. Az írók száma sem rúgott nagyra. A kiadás rendesen az ő risicójokra történt.

Ma más időket élünk. A politikai lapok száma rendkivűl gyarapodott, olvasóik roppant mennyiségéről milliókban kellene beszélnünk; míg a röpiratok és könyvek befolyása a közvéleményre fogyott, a napi sajtóé hallatlanúl növekszik. Ma-holnap mindenki fog olvasni. Az újság csak oly szükséglet lesz, mint a mindennapi kenyér. A legszegényebb munkás naponkint megszerzi krajczáros hírlapját és politizálva olvassa. A bérkocsis a bakon, a kofa zöldsége vagy gyümölcse mellett napilapot olvas és esküszik a benne mondottakra.

Az írók száma is tetemesen növekedett. Egykori collegáink nyomdászok, kiadók és elárusítók is voltak. A XVI-ik században Bornemisza Péter írta, nyomtatta, ki- és eladta müveit. Ma az író ritkán kiadó. Legalább a nagyobb népeknél nem. Sőt a napilapoknál rendes tiszteletdijban részesűlnek és abból is élnek. A szerkesztő személyén kivűl a közönséggel szemben nem felelősek azért, a mit írnak. Akár helytelenűl adják elő a tényeket, akár gyűlöletesen

támadnak meg valakit, akár sértik meg az erkölcs törvényeit, vagy a kifejezés illendőségét, őket névtelenségök védi. Azért sokan még azt sem nézik, hogy melyik párt szolgálatába álljanak; csak azt tekintik, hogy hol biztosítják jobban anyagi jóllétöket. A hírlapi termelés uralkodó szabálya: gyorsaság a napi események közlésében, a politikai jelenségek magyarázata a pártállás irányához simuló hermeneutika alapelvei szerint, közönségök olvasmány-szükségletének kielégítése, lehető elhallgatása vagy leplezése a kellemetlen igazságoknak, politikai ellenfeleik kicsinylése, jó barátaik kiemelése, mindkét esetben áthágása az igazság átlagos vonalának; s végre azon törekvés, hogy az ellenkező tényekkel szemben is régebben kimondott nézeteik minden következményét fentartsák.

A régi állami könyvvizsgálat megszűnt, de a kül- és belmunkatársakra nézve a szerkesztő censurája lépett helyébe. Ez mindazt visszautasítja, a mi a pártnézetek keretébe nem illik. Ebből az következik, hogy a pártokon kivül állóknak el van zárva az út vagy legalább megnehezítve a mód, hogy befolyást gyakorolhassanak a közvéleményre, ha csak jól megfizetve, a hírdetések közé nem akarják fölvétetni dolgozataikat.

Az összes politikai sajtót két nagy csoportra oszthatni; először olyanokéra, melyeknek irányát jövedelmezőségök jelöli ki; másodszor olyanokéra, melyeket valamely párt izgatás czéljából, az anyagi haszon reménye nélkül tart fen. Néha, bár ritkán, mindkét czél egyesül. — A napi sajtó befolyásának megítélésére az írók müveltségi fokának ismerete sem közönyös. Némely országban jelentékeny characterek, nagy tehetségű férfiak, magas állású egyének lépnek fel a sajtó terén, hogy személyes tekintélyre vagy magasabb hivatalra tehessenek szert. Másutt természetesen más viszonyok döntenek, a hol a népizgatásra, sikeres demagogiára való számítás szolgál indokúl; mások ismét ott, a hol az állam bizalmatlansággal kiséri a sajtó működését, hol az államügyész minden egyes sort latra vet, sőt néha csupa faggatásból a sorok között is akar olvasni.

Ez utóbbi államokban épen azok, a kik bő politikai ismeretekkel és kellő szaktudománynyal bírnának, rendesen óvakodnak résztvenni a sajtó tevékenységében, mert főnökeik nemtetszésétől tartanak. Elmaradnak természetesen az olyanok is, a kik nem tudják kellő alakba önteni nézeteiket. A szárazföldön előkelő állású egyének ritkábban szerepeltek a sajtó terén.

Jelenleg azonban majd minden osztályból toborzza munkásait.

Idáig többnyire aestheticai és irodalmi müveltség kivántatott a szerkesztőtől és munkatársaitól, a lapok tele voltak színházi és irodalmi ismertetésekkel, bírálatok, hírek és jegyzetekkel. Ma a nemzetgazdaság, az államtudomány is követelőleg lép föl és a lapok munkatársai e tudományokhoz is kezdenek érteni. A rendes belmunkatársak szellemi niveauja átlag most sem magas. Jó részök vizsgálat elől meghátrált egyetemi polgárok, verselő diákok, de ezek rendesen csak mechanicai részét töltik meg a lapnak, míg egy-két tehetséges férfiú, a ki közelebbi összeköttetésben áll a lap irányának politikai pártjával, lesz a lap tulajdonképi vezetője. Ujabb időben Poroszország és Ausztria sajtójánál számos zsidó működik. A tekintélyesebb lapok egy része zsidó kezekben van. Sőt hazánkban is szaporodnak, hol nem csak a német sajtót kerítették majdnem kizárólag kezeik közé, hanem már több magyar lapnak is mondhatni ügyes szerkesztői lettek. A mi készültségöket illeti, meg kell vallani, hogy átlag véve jóval készültebbek mint a született magyarok; nagyobb a világ- és emberismeretök, s nem csupán általános müveltséggel rendelkeznek, hanem alapossága is törekszenek. Félő azonban, hogy a hirlapirodalom a nélkül is alacsony erkölcsi színvonala kezökben még lejebb száll, legalább a budapesti német sajtó legnagyobb része mély sülyedést tanúsít, s szennyes dolgaikról igen sokat mesél a világ. A bécsi és berlini sajtó megbízhatlansága pedig kiválóan ismeretes.*)

*) E sorok átnézésénél azon támadás jut eszünkbe, melyet egy polgártársunk intézett ellenünk a Pesti Napló márczius 12. és 14. számaiban. Tiltakozik Dukay Vilmos azon vádja ellen, mintha lefordította volna Ziller középiskolai tantervét. A hang, a modor megörökítéseért, jónak láttuk ide igtatni nyilatkozatát: „A Havi Szemle legújabb márcziusi füzetében Dukay Vilmos, mely név alatt tudvalevőleg magának a szerkesztőnek bölcsesége árultatik, „nemzeti“ tévedésekről elmélkedve, ily kifejezésekkel merészkedik rólam említést tenni: „Mikor K. M. lefordította a Ziller-féle középiskolai tantervet, . . . főleg a nemzeti szellem nevében ajánlotta“. Nekem nincs szükségem szakavatott férfiak előtt oly vád ellen védekeznem, mely olyasmire vonatkozik, a mi egyszerűen „nincs“. Egy Ziller-féle középiskolai tantervről maga Ziller sem álmodozhatik. Annál inkább megbélyegezendő azonban a nyilvánosság előtt oly eljárás, mely a tolvajra emlékeztet, ki, hogy rajta ne kapják, maga ordítja: „tolvaj! fogjátok!“ Különben Bodnár úr azután kiáltja, miután már rajta kapták. Dr. Kármán Mór.“ Erre Dukay Vilmos nyilatkozott, hogy Kármán-Kleinmann úr a szók egérfarkába fogódzik, mert hisz mindnyájan tudjuk, hogy tanterveket a szó szoros értelmében lefordítani nem szoktak, de elég az, hogy az alapelveket követi. Ezért mondjuk a Thun-féle iskolai tantervet porosznak, mert ennek alapelveit tette magáévá; azért mond-

A lapok vitája sem alkalmas az igazság ügyét előmozdítani. A legritkább esetben járnak el a bebizonyítás szabályai szerint, rendesen az tartja magát győztesnek, a ki logicai inconsequentiák, némi ellenmondások kimutatásával, meg az ellenfél szándékának gyanúsításával és jellemének bepiszkolásával legerősebben tud sérteni. Ha mindig csekély volt a tömeg önállósága, a hírlapok még jobban meggyöngítették. Igaz ugyan, hogy a főbb politikai pártok képviselve vannak általok, de a pártonkivüli önálló nézet csak ritkán juthat szóhoz. Ezért az egyes és a közvélemény közötti fontos ellentét és a közvélemény fejlődésére oly jelentékeny kölcsönhatás veszendőbe megy. Azt sem remélhetni, hogy a közvélemény elég jókor szembe szálhasson a pártok kihágásaival; mert a sajtó, bár mindent szeret bírálni és szivesen veszi jótéteinek és hasznának emlegetését, könnyen felháborodik árnyoldalainak felhozására, és valóban csak nagy ritkán hallani a sajtó gyarlóságainak fejtegetéséről, akkor is legtöbbször nem a tárgyiasság, hanem valamely párt szempontjából

---

juk Kármánét Zillerfélének, mert a herbartisták, különösen Ziller Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterrichte munkájában felállított tanmenetet honosította meg. Dukay még azt is hozzátette, hogy Zillernek van középiskolai tanterve s azt a Barth-féle Gymnasial és Realinstitutban gyakorlatilag keresztül is vitte, mert már 1864. szept. 21-én ezt írta: Es ist auch bereits der Anfang gemacht, dass unter meiner Leitung im Geiste der Lehre, die ich hier vortrage, der Unterrichtsstoff aller Hauptordnungen und Hauptstufen unserer Schulen pädagogisch durchgearbeitet werde. — Ziller és társainak tanterve külföldön szerencsére nem lett államivá, Dukay még azt sem tudja, hogy érintkeztek-e vele a kormányok; de annyit tud, hogy, mint a fentebbiek mutatják, Zillernek van tanterve. Semmi sem lett volna könnyebb mint Ziller munkájából idézetekkel constatálni, hogy a Kármán-féle tanterv átültetése a herbartista iskola tanainak, ez az értekezés azonban a Havi Szemle számára marad; csupán annyit jegyzett meg, hogy van bíz Kármán tantervében magától Kármántól is valami, ilyen például a magyar nyelvi és történeti oktatásnak Arany Keveházával, Buda-halálával, Vörösmarty Zalán futásával (nem: Cserhalmával) való kezdése. Tisztelt polgártársunk, Kármán úr, ismert szerénysége, megnyerő gyöngédsége nem hagyta szárazon elmenni e nyilatkozatot és szerzőjét, hanem újra felelt a Pesti Napló márcz. 14-iki számában s pedig következőleg: „Nyilatkozat. Bodnár (Dukay) úr határozott és félreérthetetlen nyilatkozatomra nem átallott válaszolni. Legyen szabad a t. szerkesztőség engedelmével e sajátságos válaszfélére egy-két észrevételt tennem; hiszen az erkölcsiséget érintő oly dologról van szó, melyet önérzetes ember kénytelen szintúgy távol tartani nevétől, mint a szennyet testétől. Bodnár urat arra kell csak (germ.) emlékeztetnem, hogy midőn rája sütötték a plagiatorság bélyegét, az pontos idézettel könyvczím s lapszám kijelölésével történt. Minő eljárás már most az övé, midőn állításom ellenében, hogy Ziller-féle középiskolai tanterv, melynek lefordításával

történik. A hírlap annyira uralkodik az irodalmi életben, hogy senki sem meri egy sereg kiméletlen támadásnak kitenni magát.

A sajtó közvetlen ellentétbe is juthat a közvéleménynyel a nélkül, hogy az annyiszor istenített népszavának engedni kötelességének tartaná.. Kétségbevonhatlanúl állíthatjuk, hogy a közvélemény mindenütt elítéli a nemileg, gazdászatilag erkölcstelen hírdetéseket, az uzsorás űzletek, szédelgő vállalatok, titkos szerek és hasonlók ajánlását. Pedig azok a lapok, melyek minden pillanatban készek politikai ellenfeleikről szigorú erkölcsi ítéletet mondani, némi anyagi haszonért nem félnek ily aljas és csaló hírdetéseket fölvenni. Magától értetik, hogy mindenütt vannak tiszteletreméltó kivételek.

Nem lehet mondani, hogy a napi sajtó legnagyobb része mástól is függne mint pártjától és azon szándéktól, hogy minél jobban gyarapítsa olvasóinak számát és szaporítsa jövedelmét. S ezért napjainkban nem annyira a közvélemény organuma, mint inkább azon túlsúly kifejezője, melyre a pártszellem a közvélemény felett szert

---

vádol, nincs, elmulasztja pontosan és világosan kijelölni, hogy hát hol van? Minő lelkiismeretlen a vádja, ha nem tudja, „érintkezésbe léptek-e", t. i. a tervkészitők Zillerrel, s mégis fölteszi, hogy tőle kérték a tervet? (Bocsánat, Kármán úr félreérti e helyet, Dukay a német kormányok és Ziller érintkezéséről szól. A szerk.) S mit ér az olyan becsületesség, mely paedagogiai hóbortként veti szememre, hogy „a magyar nyelvi oktatást Arany Buda halálával és Vörösmarty Zulánfutásával" kezdi a terv, midőn a nélkül, hogy helyességét vagy helytelenségét vitatni akarnám, Zalán futása sehol, semmiféle tantervben említve sincs, s Buda halálából oly részletek vannak kiszemelve, melyeket maga Bodnár úr, mindennemű kényszer nélkül, sietve felvett „jeles" olvasókönyvébe?! Mindebből csak annyi világlik ki számomra, mennyire igazuk van barátaimnak, kik váltig állítják, hogy nem tisztesség Bodnár úrral szóba állani. Budapest, 1880. márcz. 13. Dr. Kármán Mór". E megtisztelő sorok folytán kénytelen vagyok kijelenteni: 1-ör, hogy én „sütöttem rá" Kármán úr Zillerféle történeti olvasókönyvére „a plagiatorság bélyegét" még pedig pontos és számos idézettel; lásd a Figyelő 1873. évfolyamának 582. s következő lapjait; 2-or, Kármánék csak rámfogták a plagiatorságot, mert tankönyveim előszavában jeleztem, hogy kiket használtam, kiktől vettem át egyet mást; az úgynevezett „Történeti pótfüzet" pedig, melyen Kármánék nyargalnak, a Bodnár Iványiféle Olvasókönyv néhány ívének külön lenyomata volt, melyet a kiadó beleegyezésünkkel név és előszó nélkül saját hasznára készített; de ezt pár napra követte az olvasókönyv, s előszava igazságot szolgáltatott mindenkinek. Végül talán kérkedés elmondanunk, hogy Kármán úr nyilatkozata óta több helybeli és vidéki barátunk részvétét jelenté ki előttünk e legkevésbbé sem barátságos támadás miatt, s meg vagyunk győződve, hogy a Pesti Naplót kivéve aligha találkozott volna lap, mely efféle nyilatkozatot kiadott volna. A szerkesztő.

tőn. Talán még azt is el lehetne mondani, hogy a legtöbb esetben a sajtó csinálja a közvéleményt. Nehéz is lenne kimutatni, hogy teljesen függetlenül a sajtó képviseletétől alakúlt valahol közvélemény. Mégis némely nagy városi központokon támadt ily sajtónélkűli politikai közvélemény. Mielőtt a newyorki sajtó észrevette volna, 1856-ban föllépett a hatalmas know-nothing-párt; s míg a lapok majd mindnyájan Fremont elnöki jelöltsége mellett kardoskodtak, ez csak jelentéktelen számú szavazatot kapott.

Habár sok tekintetben jogosúlt a névtelenség, erkölcsi szempontból számos kifogás alá esik. A sajtó, noha történeti existentiája az állami titkolódzással való ellentétén alapszik, és létoka a mindent felölelő nyilvánosságban rejlik, belső szervezetében szereti a titkolódzást. A névtelen írók föllépése épen olyan, mintha valamely gyülekezetben minden egyes szónok a régi színészekhez hasonlóan álarczban beszélne a közönséghez. — Ott a hol az államhatalom nyomni szereti a sajtót, vagy a hol tényeket kell megtudni, melyeket elég ok nélkűl rejtegetnek a nyilvánosság előtt, vagy pedig oly férfiakat kell megnyerni, a kik nem szivesen lépnek föl nyilvánosan, vagy egy alaktalan közleményt a szerkesztőnek kell formába önteni, ily esetekben a sajtó szempontjából jogos a névtelenség; de mint általános szabály hátrányos a közönség érdekeire és a közvélemény képződésére nézve.

Először is az igazságérzet kivánja, hogy a kik nyilvánosan bírálgatnak, elég bátrak legyenek személyökkel is föllépni; másodszor a hírlapokban közzétett vélemény becse is sürgeti, hogy ismerjük a nyilatkozó egyéniségét, kivált akkor, midőn oly kérdésekről van szó, melyeknek megítéléséhez mélyebb értelmiség, széles tanúltság és nagy tapasztalásra van szükség. Sőt forma tekintetében is hasznos, ha a czikkek szerzői ismeretesek, mert az író nagyobb ambitióval készíti munkáját. A szerkesztők ismervén a jelesebb hírlapírókat, lapjaikhoz a kitünőbbeket, hírnevesebbeket szerződtetnék. Nem jelentéktelen hátránya a névtelenségnek, hogy az anonym hírlapi támadások kiméletlen hangja következtében a jobb osztályok társadalmi érintkezése is durvább lesz. A névtelenség gátolja annak felismerését, mi a hírlapi czikkben a közvélemény kivánsága és mi a pártérdek és mi az ismeretlen író toldása. Sokan azt is hiszik, hogy a névtelen czikk mögött valamely híres egyén áll, talán egy fejedelem a gondolat világában, a ki incognito akar utazni, hogy csodálóinak terhes hódolatától menekűljön. Ez okból vagy pedig

sokszor elszórt hírek folytán oly jelentőség tulajdoníttatik a czikkeknek, melylyel épen nem bírnak. Pedig rendesen a névtelen író irodalmi név és politikai tapasztalás nélkűli egyéniség. Nem ajánlatos ugyan, hogy az állam tiltsa el a névtelenséget, mégis ma a politikailag legszabadabb országok, mint Anglia és Amerika, tekintélyes férfiai nyiltan bevallják, hogy a névtelenség megzavarja a közvélemény fejlődését és a nyilvánosság sok tekintetben kivánatos lenne. Még hátrányosabb, károsabb a névtelenség a hivatalos és félhivatalos sajtóban. Azon tapasztalás, hogy a kormány ritkán talál tekintélyes férfiakat, a kik nyiltan a sorompóba lépnének mellette, árt a kormány tekintélyének. A subventiós lapok nagyobb részével szemben áll a közvélemény, ha csak a független sajtó is nem szólal fel a másik által hírdetett nézet mellett. Ha a független lapok névtelenjei mögött hírneves egyéneket gyanít a közönség, habár igen sokszor igaz ok nélkűl; a kormány segélyezte sajtónál épen az ellenkező történik. Mértéken fölül lenézik a kormánypárti lap czikkíróit. Félig szabad államokban, hol a kormány faggatni szereti a sajtót, hol kisebb hiba miatt mindjárt sajtópörrel fenyegetik a journalistát, nagy tekintélyre tesznek szert a független sajtó munkásai. Az oly írók, kik minden lépten sajtópörnek teszik ki magukat, még ha állam ellenes pártok tagjai is, nagyobb tekintélyűek, mint a kormány sajtójának minden űldözéstől védett és legtöbbször elég jól fizetett munkásai. E szerint a közvéleményre való befolyásuk jóval csekélyebb mint a függetleneké. Igaz ugyan, hogy bohó szemrehányás lenne valakit azért róni meg, mert hivatásszerű munkájáért nem a kiadó, hanem az állam pénztárából veszi föl fizetését; de mivel a hivatalos sajtó ritkán kűzd ki valamely principiumot, hanem a kormány rendszabályait kell védenie, rosszallnia pedig soha vagy csak a mellékesekben szabad, még nem is hallgathat, bár meggyőződése azt súgná: mindez megöli írói működésének tekintélyét és ezzel befolyását is népre. Ha azután e hátrányokhoz még az alsó fajtájú hírlapok hibái is járulnak; ha bennök is megvan a másképgondolkozók iránti izgatottság, a tényeknek ferdített előadása, az ellenzék sikereinek igazságtalan megítélése, elhallgatása: akkor nagyon valószínű, hogy a kormány az állam költségén tartott sajtójával csupán az ellenfél érdekeit mozdítja elő. Ugyanaz a kormány, mely a hol cselekszik és parancsol, engedelmességre talál, efféle sajtóval csak árt magának, s megakadályozza, hogy független jellemű emberek védőleg lépjenek föl mellette a sajtó terén. A szárazföldi államok nagy

többségében a közvélemény gyanakodva tekint a kormánypárti subventionált sajtóra, s meg van győződve, hogy a benne mondottak többé-kevésbbé a vesztegetés, titkos befolyás stb. nyilatkozatai.

Nagyjából el lehet mondani, hogy az egyes országok közvéleménye fölötti ítélet egyenlő lesz a napi sajtó fölötti ítélettel. A kormányok nyomása és üldözése daczára hatalmasan fejlődhetik a sajtó és így a közvélemény igaz tolmácsa lehet, míg másutt a hivatalos kedvezmények daczára igen elfajúlhat. Sehol sem történt még, hogy a hivatalos és félhivatalos sajtó magasabb állást foglalt volna el a nemzet szellemi életében mint az általok megtámadott pártsajtó.

Ha a sajtó a nép uralkodó véleményének és kitünő férfiak nézetének párttekintetek nélkül ad kifejezést, oly szolgálatot tesz, melyet mindenki szivesen méltányol, az állampolgár úgy mint a történetíró. Máskép ítéljük meg az egyoldalú pártsajtó működését, ez csak uralomra törekszik, csak saját nézeteit hiszi egyedül üdvözítőknek, politikai ellenfeleinek érveit agyonhallgatja, megveti a tisztességes polemiát, a neki kedvezőtlen kérdéseken könnyelműen átsuhan vagy készakarva elhallgatja, a párton kivül álló férfiak személyes értékét lealacsonyítja. A pártdoctrinákban elfogúlt napi sajtó természetesen nem lehet mindenütt a közvélemény tolmácsa; ma hízelkedik a közvéleménynek, holnap reservált álláspontot foglal el vele szemben, a mint a nap érdekei kivánják; de nem fogja tisztázni, a népet fölvilágosítani. Ezt oly férfiak is belátják, kik föltétlen hivei a politikai pártéletnek mint pl. lord Brougham.

Annyi tény, hogy napjainkban a legveszélyesebb sophisták a napi sajtóba menekűlnek és talán nagyobb kárt tesznek, mint atheni collegáik a köztéren, hol sikerült megbuktatniok a régi democratiát. Az ilyenek leggyakrabban a közvélemény hamisítói lesznek. Más részről e hamisítás onnét is szokott származni, hogy a kormány maga téves híreket, véleményeket tesz közzé, melyeket a gyönge jellemű olvasó igaznak vél.

A sajtó mindezen hiányai daczára mégis aggodalom fog el bennünket, mikor azt halljuk, hogy a kormány a magánosok elleni sajtóvétséget ki akarja venni az esküdtszék kezéből. Bármily kárt tehet a szabad sajtó, az nem hasonlítható azon fontos erkölcsi feladathoz, melyet a corruptióval szemben kell végrehajtania. Igen, a legszabadabb sajtóra van szüksége az országnak, mely kiméletlenül föl merje tárni a vesztegetés embereit, módjait, eltogadóit stb. Csak is e kiméletlen, de szabad sajtónak fogjuk köszönhetni, ha állam-

férfiaink tisztakezűek, tisztviselőink becsületesek lesznek. Angliában, mint Disraeli mondja, a szabadsajtó és a közvélemény egészséges működése évről évre és minden következő parlamentben csökkenti az arany és vagyon illetéktelen befolyását.

V.

Van-e az államnak valami feladata a közvéleménynyel szemben? Lehet-e ignorálnia vagy épen elnyomnia? Vagy ha sem ignorálni, sem elnyomni nem lehet, ha meg kell hallgatni, mennyit adhat szavára?

Ez utóbbira senki sem adhat pontos és határozott választ. Ki tudná szabályozni a szabályozhatlant? Kívánatos lenne, hogy tekintet nélkül a kormányformára elég idő adatnék a közvéleménynek mintegy önmagát vizsgálni, jobban mondva kiforrni. Az államférfiú kötelessége, lélektani feladata a közvéleményt, a pártnyilatkozatok tömérdek ferdítése, tévedése és ellenmondása közt megtalálni. Neki kell kiokosodni e roppant tömkelegben és a szerint intézni jövő magatartását: vagy saját állásának feláldozásával ellenállani a nép kívánságának és másokra hagyni a felelősséget; vagy a fontos kérdések elhalasztása által időt nyerni s jobban tájékoztatni magát a közvélemény felől; vagy pedig a kellő pillanatban megadni magát neki. A közvéleményt napjainkban tartósan nem lehet ingnorálni. Ha a régi absolut hatalom eszközeivel most is el lehetne nyomni a közvélemény minden nyilatkozatát vagy legalább közönyösen venni, az eredmény nem lenne más mint erőszakos fölkelés a gyönge kormány ellen vagy pedig fokozatos eltompulása a közszellemnek. Az első a kétségbeesésből támad, hogy a kivánt reformok nem adatnak meg, a második pedig a tevékenység ösztönének háttérbe szorítása által. Hazánk jelen politikai helyzete a közszellem némi eltompulását mutatja. A közvéleményt néhány évi folytonos háttérbe szorítás folytán zsibbadás fogta el, szünőben van a nemzet hite, fogyatkozóban reménye s egy kis túlzással mondva, kétségbeesett szeretete. Az előbbi alkotmányos kormányok többnyire csalódást és deficitet hagytak reá, a mostani pedig eszmék nélkül csak egy jogosúlt törekvést látszik ismerni, a tacticát. Talán még a félszeg rendszabályokat is idecsatolhatnók. Mert ezek szintén a zsibbadás tényezői; a nemzet látja, hogy vezérférfiai corpus vile-nek, hitvány testnek, anyagnak tekintik, melyen bárminő kisérletet tehetnek. Igaz ugyan,

hogy a nagy államférfiak ritkán születnek, hogy még a jeles tehetségeket is megköthetik a viszonyok, lebilincselhetik a helyzet átkai, melyeken megtörik erélye. Mindez nagyon szomorú, de az állampolgár mégis csak vezéreit okozza, bennök keresi bajainak forrását. E föltevés egyes esetekben lehet igazságtalan, de mint a közmondás, általában véve igaz. A kormány, ha látja, hogy a közvélemény nem barátja, mondjon le és adja át másoknak a tért.

Előfordulhat az az eset is, hogy a közvélemény különösen támogatja a kormányt. Ilyen volt nálunk a helyzet a Deák- és a szabadelvű párt kezdő korában. Ilyenkor nagyon kellemes a kormány helyzete, sikere mindig biztos, többet merhet s az ország javára sokat tehet. Azért föl lehet állítani egyetemes szabályúl, hogy a kormányok nemcsak szabad folyást engedjenek a közvéleménynek, hanem még maguk is használják fel az eszközöket a közvélemény fejlesztése- és kiképzésére.

De mikép? A kormány sajtója nem segíthet, a pártok harcza olykor szintén zavarólag hat a közvélemény nyilvánulására. Ezek tehát nem nyújthatnak segélyt.

Ha van segítség, ezt mindenekelőtt az önkormányzás kiterjesztése adja. A mely község meg van szokva, saját ügyeit maga intézni, a közdolgokba beleszólani, ott erős közvélemény fejlődik ki, melyet csak ritka esetekben zsákmányolhat ki a rosszakaratú pártsajtó. A helyi lapok hiába mennydörögnek, hasztalan gyanúsítanak, a tisztakezű és becsületes szándékú vezérférfiak nem rettennek meg. Az angol sajtó például akárhányszor visszariasztotta valamely kezdeményezéstől a ministeriumot, de még soha sem érte el czélját, ha a City ellen támadt fel. Bár ez sem föltétlen gyógyszer, mert az Egyesült-Államok némely nagy városának sajtója bizony gyakorolt káros hatást a községi életre. Egyébiránt a gyakorlati életben úgy sincs absolut ellenszer. De annyi kétségbe vonhatlan, hogy az évtizedeken vagy századokon át alkalmazott önkormányzás erőt és ügyességet, érdekeltséget és éles látást ad a polgároknak, a kik azután a sajtó kritikáját is fel tudják használni. Ily helyen a sajtó ritkán fejt ki elnyomó hatalmat.

A sajtó e káros túlsúlya csak ott fejlődhetett ki, a hol sokáig el volt nyomva a szabad nyilatkozás, vagy a hol a kormány apró faggatásokkal, boszantó gyakori sajtóperekkel bántogatja a hírlapokat, mert tény az, melyet a sajtó története teljesen bebizonyít, hogy a szabad szó visszaéléseinek üldözésében a közvélemény általában

a kritikának fogja pártját. Üldözni tehát soha sem ajánlatos; hanem annál jobb az önkormányzás és a testületi élet szervezeteit erősíteni; ez által sokkal többet érhetne el a kormány mint sajtópöreivel.

Még veszélyesebb a kormányra nézve azon terv, melyet nálunk is törvénynyé akarnak tenni, hogy a magánfelek sajtópöreit a rendes törvényszékek elé utasítják. Nem tudjuk ugyan részleteiben a tervet s így nem is szólhatunk hozzá, de első pillanatra szembeszökő ama nehézség, melyet a politikai és a magánügy elválasztása kelt. A törvény csak általánosan mondhatja ki a két ügy határait, a többit a bírákra kell bíznia s ez már nagy bökkenő, a kik komoly állásuknál fogva s mint a rend és fegyelem őrei szivesen oda is átszólanak, a hol nincs illetőségök. Még az sem segíthet, ha kimondják, hogy a politikai téren szereplő férfiak nem is indíthatnak sajtópert a rendes bíróság előtt, ők mindig az esküdtszék elé volnának utasítva, mert ily esetben barátjai és pajtásai által faggathatja a merész kritikust és riaszthatja vissza a nyilt és kemény szótól.

A községi önkormányzáson kivül ajánlható a politikai müveltség emelése.

A XVI. század reformatorai bölcsen tevék, hogy az iskolákat kerité hatalmukba. A catholicismus később szintén úgy tett, követte példájokat és részben sikert aratott. Ezek az iskolák azonban inkább üres theologiai vitákkal foglalkoztak, s nem valának igazi eszközei a felvilágosodásnak. Az iskola szervezetének tehát egészen másnak, eltérőnek kell lennie. Szükséges, hogy a természetrajzi és természettani szak terjedelmesebben taníttassék, mert ezek a nép körében oly fontos észlelő tehetséget gyarapítják, ez majd fejleszti az ítélőtehetséget, nem úgy mint az eddigi iskolák, melyek kiválóan az emlékező tehetség tekintélyét ápolták. A népet gondolkozni, kétkedni, vizsgálódni kell tanítani, akkor nem lesz rabja egy pártoskodó napisajtónak, nem esküszik egyik-másik ephemer véleményre, jellemének önállósága növekszik. A régi iskolák a tekintélyi hitet, az állam és egyház absolut hatalmának igazolását tanították, ez persze nem illik az állampolgári egyenlőség és általános szavazati jog korába.

Épen midőn e sorokat írjuk, veszszük Madame Remusat emlékiratait I. Napoleon udvari életéről. Mindjárt egy hely ötlött szemünkbe, mely kiválóan jellemzi a régi iskolák irányát. A franczia kátéban ily kérdéseket tanúlt a gyermek. „Melyek a keresztények kötelmei uralkodó fejedelmeik iránt, s melyek különösen a mi köte-

lességeink a mi császárunk, I. Napoleon iránt?" A felelet így hangzott: „A keresztények tartoznak fejedelmeiknek, mi különösen tartozunk Napoleon császárunknak: szeretettel, tisztelettel, engedelmességgel, hűséggel, katonai szolgálattal és az állam és trón fentartására kiszabott adóval. Császárjának szolgálni, őt tisztelni annyit tesz mint az Istent tisztelni és neki szolgálni". Kérdés: „Vannak-e különös okaink, melyek kiválóan leköteleznek bennünket I. Napoleonnak, a mi császárunknak?" Felelet: „Igen, vannak, mert nehéz körülmények között őt választotta ki az Isten, hogy atyáink szent vallását visszaállítsa a népnél s e vallás oltalmazója legyen. Ő az, a ki mély bölcsesége- és erélyével visszahozta a nyilvános rendet és a kinek hatalmas karja védelmezi az országot. A pápának, az egyetemes egyház legfőbb fejedelmének fölkenése által az Úr fölkentjévé lett". Kérdés: „Mit tartsunk azokról, a kik császárunk iránti kötelességeiket megszegik?" Felelet: „Hogy Pál apostol szerint az Isten akaratjának szegűlnek ellene és azért örök kárhozatra méltók lesznek".

Ily tanítás mellett a nép nem tanúlt gondolkozni, hanem vakon fogadta a fejedelmi rendeletet. Napoleon ugyan csodálatos sikereivel elnémította a közvélemény nyilatkozását, de középszerű fejedelmek alatt ez a mesterségesen táplált tekintélyi ösztön vagy szükséglet csak a demagogia és a pártsajtó hatalmát gyarapíthatja. Ma különösen a hazaszeretet érzékét és oly tárgyakat kell ápolni, melyek a kritikai külömböztető tehetséget növelik.

Igen fontos az is, hogy a választó nép és becsületes vezetői között élénk legyen az érintkezés. A tapasztalás mutatja, hogy a nép politikai nevelésének szükségét a fensőbb körökben nem méltányolják eléggé. A müveltebbek még Éjszak-Amerikában is visszahúzódnak a közügyek tárgyalásától, mert a demagogia és a hivatásszerű pártpolitika eszközei és útjai nem tetszenek nekik, hisz a pártsajtó épen nem hajlandó a független férfiak szavára hallgatni. A pártok ugyanis nem csak egymást támadják meg, hanem még azokat is, a kiknek eszökbe jutna a pártokon kivűl független és tárgyi kritika alá vetni a politikai kérdéseket. Holtzendorff e baj enyhítésére az államtudományok nagyobb mérvben tanítását ajánlja. Azt tapasztalja, hogy a német nép legfelsőbb köreiben a politikai képzettség, az ítélet önállósága, a jellem függetlensége nincs meg azon mértékben, mint a mennyire a közérdek kívánná, hogy erősebb hatást gyakorolhasson a tömeg gondolkodás-módjára. Angliá-

ban az aristocratia legkitünőbb tagjai s tapasztalt államférfiak mint lord Brougham, lord John Russel, earl Grey, nem tartották méltóságukon alattinak vonzó előadásban rajzolni hazájok alkotmányát; míg másutt csak kevés országban találni magasabb állami tisztviselőket, a kik dús politikai tapasztalásuk és államférfiúi bölcseségök kincseit föltárnák a népnek s így némileg politikai néptanítók volnának.

A sajtó egy része alkalmilag többször kifejezi ama nézetét, hogy a napilapok elégségesek a nép politikai nevelésére. Még sok államférfiú is osztozik e nézetben, azt mondják, hogy a tudósok elméleti tanulmányaik következtében képtelenek lettek arra, hogy a közügyekről hasznavehető ítéletet mondjanak. A megszokott hivatalos routine, mely csak azt óhajtja, hogy akaratát a nyilvános kritika stadiumain minél gyorsabban átcsúsztassa és sok hírlapíró felszínessége, tudatlansága szövetkezik az államtudományi kutatások kicsinylésében. Pedig ha a közvélemény igazán hatalom, mely majd jó, majd rossz úton jár, az államnak minden követ meg kell mozdítani, hogy a tudomány a pártok harczain kivül befolyásra tegyen szert a közvélemény nevelésében. Az államtudományok hivatását helyes világításban kell feltűntetnie, nem pedig abban, melyben ez előtt állottak, mikor még azon gyanúval tisztelték meg, hogy mint a függetlenség tanyái az absolut hatalom elleni szellemet gyarapítják az ifjúságban. Ötven év előtt e gyanú egész súlya nehezedett az államtudományokra, mert czéljai jóval messzebb nyúltak a positiv törvények magyarázata- és igazolásánál. Azért a kormányok még arra is vigyáztak, hogy bírái és közigazgatási tisztviselői a vizsgálatok szabadabb szellemével se érintkezzenek. Az államtudományok a polgárijog jurisprudentiájához mérve kevésre becsültettek, míg végre egyes kitünő államférfiak emeltek panaszt, hogy a jogiskolák száma túlságos nagy a képviselőházakban és nehezíti az általános politikai kérdések elfogulatlan elintézését. Ha hihetünk oly férfiaknak mint Gneist, Goldschmidt és Nasse, a közjog és nemzetgazdaság tanulmánya a legnagyobb német államban ma is azon a fokon áll, melyre jóval 1848 előtt jutott. Pedig nem hiányoztak kitünő férfiak intő szózatai. Ilyen Döllinger jeles beszéde 1873-ban: „Most az államtudományok, noha csak nem rég fejlesztettek, tudományosságra és rendszeresítésre nézve egyenlők a jóval régibb tanulmányokkal; mélyen és közvetlenül belé markolnak a nyilvános életbe; s tanaiknak annál többször kellene gyakorlatilag hasznosít-

tatniok, minél nagyobb a néptömeg befolyása a politikai és nemzetgazdasági kérdésekben". Ha az egyes rovarok életjelenségeinek és az egyptomi régiségek különösségeinek vizsgálatára annyi figyelmet fordítunk, miért ne tehetnők ugyanezt az államfejlődés jelenségeivel? Valószínűleg azért nem, mert hajdan féltek a főiskolák politikai discussióitól és az államtudományokat a kormányintézkedések alanyi kritikájának felszínes fejtegetésével azonosnak tekintették; e felfogásnak azonban mai napság semmi alapja sincs.

Kérdés, hogyan közvetítsék az államtudományi ismereteket a nemzet középső és alsó rétegeibe? Az egyetemek adnak ugyan államtudományi müveltséget, de ezekre a főiskolákra igen kevesen járhatnak, mert oly föltételekhez van kötve látogatásuk, melyeknek nem mindenki tehet eleget. Némelyek egyes terv- és összefüggés nélküli felolvasásokra gondoltak. Ezek azonban senkit sem elégíthetnek ki. Rendes tudományos előadásokra van szükség és pedig a szó teljes értelmében a szabad tudomány szellemében tartott előadásokra. A hivatalos és félhivatalos sajtó analogiájára államilag rendezett előadások nem az igazságot, hanem a kormány eljárásának helyességét hirdetnék. Kiváló figyelmet érdemel, hogy az utóbbi évtized folytán Florenczben és Párizsban államtudományi tanintézet állíttatott fel, melyek czélja az egyetemi előkészültséggel nem bíró ifjakat óhajtott képzésben részesíteni.

Bár sok hasznot merített az elmélet és a tudomány a munkamegosztás és részletes kutatás alapelvéből, mind a mellett a közélet kívánja, hogy a tudományos tanokat az állami praxisba átvinni törekvő erők concentráltassanak. Ez okból a szárazföldön divó évi köz- és vándorgyűlése a jogászoknak, nemzetgazdáknak, tanférfiaknak, fegyházreformereknek, közegészségügyi tisztviselőknek stb. technicai tudásuk daczára jóval kevesebb befolyást gyakorol az államra, mint „Az államtudományok előmozdítására alakúlt angol nemzeti társulat", melyben az egészségügy, közgazdaság és nevelés barátai együttesen tanácskoznak, hogy értelmes lajkusok tervszerű közreműködésével fölvilágosítsák és vezessék a közvéleményt. Nálunk a m. kir. természettudományi társulat évi vándorgyűlései, melyekben a társadalmi tudományok több képviselője vett részt, szintén jó hatást gyakoroltak a müveltség és hazafias érzés terjesztésére, úgy hogy kár lenne őket megszűntetni vagy kizárólag igazi természettudósok számára rendezni.

Mivel a hivatalos és független sajtó eljárásán, tacticáján aligha

lehetne változtatni, Holtzendorff a közvélemény kalauzolására egy kissé szokatlan tervvel áll elő. Szerinte állami költségen oly közlönyt kellene fentartani, melyben teljesen szabad, önálló, tárgyias és általánosan érthető tanulmányok és bírálatok jelennének meg oly férfiaktól, a kik nem tudnak hozzáférni a pártsajtóhoz, vagy nincs inyökre, hogy ehhez fordúljanak. Mert sok bő tapasztalású és ízléssel bíró egyéniség nehezen szánja el magát, hogy czikkének fölvételeért valamely pártlapban, fáradozzék. Csak akkor válik a sajtószabadság legnagyobb hasznára a közéletnek, ha maga az állam hívja fel kritikára a nyilvános életben kitűnt s független jellemű egyéneket, a kik azután a sajtóban utat és módot találnak a közvélemény felvilágosítására. Azt hiszi Holtzendorff, hogy ez által sok becses és életrevaló gondolat mentetnék meg, a mi mostanság a könyvek áttekinthetlen halmazában jó formán nyomtalanúl eltűnik, mert nem híres ember írta vagy pedig a pártok siettek agyonhallgatásával. Ha már az absolut kormányok is kötelességöknek tarták jelentékeny törvényjavaslataikat a nyilvános ítéletnek vetni alá; ma, az alkotmányos élet fenhangon követeli, hogy a szabad szó és a tárgyilagos kritika meghallgattassék. Ne siessen a kormány törvényjavaslataival, hanem terjeszsze elő a közvéleménynek, mert ha legelőbb a parlamentben mutatja be, mint számos példa tanúsítja, onnét csak nagy felháborodás következtében vonja vissza; míg a közvélemény nyilatkozata szerint erkölcsi vereség nélkül lehetne módosítani és ily alakjában az ország legkitünőbb férfiainak pártolása biztosíttatnék számára. Hisz némileg magának a képviseleti kormánynak jövője függ ettől az eljárástól. Megszűnnék a törvények gyors keresztül vitele s az államférfiúnak nem kellene szomorú képet vágni szerencsétlen alkotásaira, mint ez nálunk a Tisza-aera és részben az előbbi időkben is történt. Megszünnék az utókritika elkesedett hangja, mely azért boszankodik, mert a változhatlan előtt áll; megszűnnék, vagy legalább enyhűlne a pártok közötti kérlelhetlen harcz, ha tekintélyes férfiak hivatalos nyomás és anyagi előnyök nélkül mintegy magukra vállalnák a felelősséget a törvények alkotásában. Akkor persze nem jött volna létre a közigazgatási bizottság, máskép vitetett volna keresztül a Duna- és Tiszaszabályozás, nem ismernők a szerencsétlen tanterveket stb.

Szóval a lelkiismeretes nép-képviselőknek lehetőleg korán meg kell ismerkedniök a közvélemény fejlődésével. A képviselet és sajtó viszonyáról szépen mondja lord Brougham: „Ha a sajtó felvilágoso-

dott férfiak szabadon hirdetett nézeteit terjeszti és a társadalomban általános helyeslésre talál; ha valamely politikai rendszernek hibáit földeríti; ha a nép türelmetlenségének a mély gyökeret vert bajokkal szemben kifejezést ad: valóságos szolgálatot tesz a közjónak s a népnek sem lehet szemére vetni, hogy ellenkezőleg tevő képviselőitől megvonja a bizalmi mandatumot. A nép képviselőinek meg kellene elégedniök azzal, hogy előmozdíttatik az igazság és az államjava, és a közérdek szólíttatik fel a tanácsadásra. Ez által nem korlátoztatnak vagy akadályoztatnak, hanem inkább támogattatnak szándékaik".

Jóllehet a statisticai, bölcsészeti és psychologiai szigorú módszer alkalmazása mellett sincs kizárva a tévedés lehetősége, mégis alighanem kétségtelen, hogy az emberi társadalom szellemi tekintélyei közt most a tudomány foglalja el az első helyet. Azért munkásainak nemcsak az a kötelességök, hogy tudományuk gyarapításáról gondoskodjanak, vagy csupán a tudós kutatás dicsőségeért fáradjanak, hanem a már eléggé bíztos lábon álló nagy igazságokat a közjó hasznára értékesítsék és a nemzet közkincsévé tegyék. Ne legyenek a pártok katonái, ne higyék, hogy csalhatatlanok, ne hirdessenek állítólag megdönthetlen alapelveket, melyeket nem lenne szabad újabb vizsgálat alá vetni, legyenek készek minden igazságot újból meg újból bonczolni, és minden tévedést őszintén bevallani. Ezzel a tudósok a közvélemény munkásai lesznek és képződésében erejök és legjobb belátásuk szerint részt is vesznek.

IV.

AZ 1848-IKI TÖRVÉNYEK.

IRTA PULSZKY FERENCZ.

Az 1848-iki törvények az akkori nemzedék minden aspiratióinak kifejezései; azon politikai eszmék, melyeket Széchenyi, Eötvös, Kossúth a sajtó útján, Kölcsey, Deák és barátai a megye- és országgyűléseken évek óta kifejtettek, sokszor mint oly theoriákat, melyek megoldása egy boldogabb utókor feladata; mindez mint szentesített törvény egyszerre lépett életbe. Ez eszmék s elvek nem voltak újak, nem Széchenyi, nem Deák, nem Kossúth, nem Eötvös felfedezései, régóta le voltak rakva az éjszakamerikai államok al-

kotmányában s a franczia forradalom szülte alaptörvényekben, régóta ezek határolták a nemzet jobbjainak látkörét, de valahányszor eddigelé szóbajöttek, minden igyekvés létrehozásokra megtört a sérült anyagi érdekek s szellemi büszkeség sectáin. Most pedig egyszerre megszűnt minden ellentállás, a magyar nemesség képviselői minden külső kényszer s minden színpadi hatáskeresés nélkül lemondtak előjogaikról, megosztották kiváltságaikat az egész nemzettel, feladták a kilenczedet, a robotot s a hivataloskodás, a törvényhozás egyedárusságát, elfogadták az adót, s a törvény előtti egyenlőséget, magukhoz emelték az egész nemzetet, vallási és nemzetiségi tekintetek nélkül. A magyar clerus nem hagyta magát megelőzni a nemesség által, s önkényt s kárpótlás nélkül lemondott az egyházi tizedről, a felsőbb osztályok bizonyságát adták, hogy méltók azon szerepre, melyet nekik születésök adott. Ha most kérdjük, ki volt az, ki ezen csodákat müvelte; ki az, a ki elnémította a „nem adózunk!“ viharos lármáját, ki az, a ki megpuhította a főurak szivós ellentállását, s keresztül tört a bureaucratia hálóin, melyek eddig minden szabadabb mozgalmat megakasztottak: azt kapjuk feleletül, hogy a kor szelleme, az eszmék hatalma, melyek a februárusi párizsi forradalom következtében mint egy orkán megingatták a trónusokat s elseperték az elavult, korhadt institutiókat. Ezen feleletel megszoktak elégedni azok, kik nem szeretnek gondolkodni s örülnek, ha egy szóba, egy fogalomba kapaszkodhatnak. De ha megfordítjuk a kérdést, ha átgondoljuk, mi történik, ha Kossúth megválasztása Pesten nem sikerül, ha midőn Párizsban a köztársaság ki lett kiáltva, Balla a központi megye egyik képviselője, meghozattak volna-e akkor azon törvények, melyek megújult nemzeti életünk alapjai? Bizony, bizony a Szentkirályiak, a Szemerék, a Pázmándyak, Lónyayak s a régi táblabírák egész tisztességes serege nem bírtak volna felemelkedni az események magasztosságának színvonalára, még a bécsi forradalomból sem merítettek volna elég bátorságot a magyar alkotmány átváltoztatására, a feudalismus bilincseinek megtörésére s azon örvény merész átszökésére, mely a régi Magyarország s a nyugati népek közélete közt tátongott. — Szónoklataik bármennyire élesek, szűntelen sérelmi hangja elhalt volna, mielőtt a Morva partját éri, a bécsi izgatottság nem nyer tápot s alapot a pozsonyi országgyűlésben, országos küldöttség nem megyen fel a felzendült Bécsbe s nem hozza le a független magyar ministeriumot, a forradalom eltörpül utczai zendüléssé, lesz törvény

az administratori kérdésben, lesz földhitelintézet, lesz horvát sérelmi hosszas vita s erősödik a panszláv izgalom, nincs erdélyi unió s minden megmarad a régiben; Magyarország institutiói nem változnak meg rögtön s véglegesen, a nemzet nem jut erejének öntudatára s végre, ha a kor kívánalmai s külső események folytán Bécsben csakugyan rá állnak az alkotmány megadására, a magyar nemesség elkülönözve a nemzet zömétől, nem képes ellentállani a központosító rendszernek; azok, kiket Pozsonyban nem akartak kielégíteni, szivesen elfogadták volna a malasztot Bécsből.

Ha mindez máskép történt, ha Magyarország szerezhetett magának a 48-ki törvényekben oly zászlót, mely körül a vész idejében az egész nemzet seregelhetett, ha a müvelt nyugoti népek sorába azon öntudattal léphetett, hogy méltó az ily társaságra, az egy férfiúnak érdeme, Kossúthé.

Ő volt az, ki nem csak a nemzet értelmére, de képzelődésére is hatva emelkedettebb irányt adott az országgyűlési vitáknak, — a tiszta ész hiába viv meg a korlátolt nézetű középszerűséggel, azt csak az érzelem tudja legyőzni vagy magával ragadni, — ő fogta fel a párizsi, a bécsi mozgalmak egész horderejét s rögtön megértve a pillanat jelentőségét, kizsákmányolta minden előnyét; mert éreztetve szellemi felsőbbségét nem csak a bécsi kormánynyal, de a magyar főurakkal is, mind a kettőt úgy megigézte, hogy csaknem öntudatlanúl, nem is bátorkodtak neki ellentállani. Ha mind ezt meggondoljuk, nem fogjuk tagadhatni, hogy az 1848-diki törvények Kossúth Lajosnak müvei, az eszmék, melyek bennök ki voltak fejezve, az elvek, melyeket megtestesítenek, kizárólag a korei, de az, hogy ezen eszmék, hogy ezen elvek törvényekben találtak kifejezést, hogy ezen törvényeket ellenmondás és küzdelem nélkül elfogadta az udvar s a nemzet — ez Kossúth érdeme.

Ha hazánk történelmében körültekintünk, csak egy alakot találunk, mely hozzá hasonló, Verbőczy Istvánét. Ő is a középosztályt s a nemzeti aspiratiókat képviselte a főurak s az udvar ellenében, hozzá is úgy ragaszkodott a nemzet mint Kossúthhoz, s az ő müvei az Ulászló alatti közjogi törvények s a Hármas-könyv három századon keresztül megmaradtak a nemzet egységének alapjai. Midőn az ország három részen fel volt osztva, Verbőczy hármas könyve mind a három részben megmaradott törvénynek s egyedüli kapocsnak köztök, a mint azt Salamon Ferencz egyetemi előadásaiban oly szépen ki szokta fejteni. Az utókor igazságtalan volt Verbőczy s

müve iránt, úgy a mint mi is el szoktuk felejteni mind azt, mit a Kossúth törvényeinek köszönhetünk. Az osztrák centralisatió sem tűrte volna soká a magyar nemesség kiváltságait, melyek a század szellemével ellentétben állának, de az alsóbb osztályok felszabadítása akkor nemzetiségünk rovására német lett volna, nem magyar, s a jogfolytonosság, melyhez ragaszkodtunk, nevetségessé vált volna, ha az kiváltság-folytonosságnál nem lett volna egyéb. József idejében lehetett még ragaszkodni Verbőczyhez, az új josefinum aerában, a Schmerling-féle alkotmányos központosítás idejében szerencse volt, hogy törvénykönyvünknek utolsó lapja tökéletesen megfelelt nem csak a nemzet aspiratióinak, hanem az újabb kor, a nyugati müvelődés minden követelményének. S ez az, miről megfelejtkeznünk vétek, ha azon időkről emlékezünk, melyeknek nagyságát most felismerni nem szeretjük, hogy törpeségünk érzete a szégyenpírt ne idézze fel arczainkra.

Megelégedéssel fogadtuk aprilis hónapban a törvényhozás munkáját, de izgatottságunkban tűrelmetlenül igényeltük egész közéletünk rögtöni átváltoztatását, be nem elégedtünk a virággal, a gyümölcsöt is ízlelni akartuk, pedig rajtunk is beteljesedett a görög költő szava, hogy az ajak s a serleg közt sok a viszontagság.

V.

JAKAB ÖDÖN KÖLTEMÉNYEI.*)

ÍRTA DENGI JÁNOS.

I.

Szépirodalmi kritikánkon egy idő óta nagyon meglátszik, hogy a rohamos productivitás korszakát éljük, nincs időnk a productumok mérlegeléséhez. Mert azokat az odavetett, még nem is ephemerbecsű megjegyzéseket, melyeket a napi sajtó gőzereje közénk füttyent, csak nem nevezzük kritikának? Az időszaki sajtó tesz ugyan valamit, de abban is kevés köszönet van. S ezt nem is igen lehet tőle rossz néven venni; folyóirataink iránya s törekvése sokkal szakszerűbb s komolyabb, semmint szépirodalommal s plane költeményekkel behatóbban foglalkozhatnának; ezek is megelégszenek e tekintetben azzal, ha néhány elbeszélést vagy verset közlenek; behatóbb kritikák hozására talán vagy kedvök, vagy emberök, vagy terök nincs.

*) Budapest. Aigner Lajos könyvkiadása, 1880. Ára 1 frt 50 kr.

S ha jól meggondoljuk a dolgot, talán e mulasztásért nem is igen vádolhatjuk őket. A kritika nagyon háladatlan foglalkozás; s ha előfizetőkre akarnak szert tenni vagy nem akarnak a pajtáskodás gyanújában föltűnni, alig tehetnek másképp.

De bár minő okok szóljanak is e mulasztás mellett, beható s pártatlan kritikára szükségünk van. E bajon segíteni kellene. Ne legyen a napi sajtó olyan falánk, adjon kevesebb bírálatot, de behatóbbat; sokkal többet használ ezzel a közönségnek, írónak és irodalomnak, mint ha naponkint tuczat számra hoz olyan felületes, semmitérő megjegyzéseket, melyek elolvasásra sem érdemesek s melyek legfeljebb írójuk nevének ártanak.

Az időszaki pedig áldozzon több tért e munkásságnak, s ne kövesse emennek nyomdokait. Leghelyesebb volna azonban, ha valamelyik szépirodalmi társulatunk egy specialis kritikai lapot vagy folyóiratot adna ki, mely hű és lelkiismeretes őre legyen az irodalom fejlődésének, gyarapodásának és tekintélyének. Igaz, hogy e gondolat kissé naivnak látszik, de ha minden irányú dolgozat helyet foglalhatna benne, mindenesetre a nézetek tisztázására vezetne.

Mert bárminő áttanulást vagy mélyebb elolvasást igénylő mű jelenjék meg, már holnap jön „bírálata", mely eldicséri vagy lerántja a nélkül, hogy néha a kritikusnak csak helyes fogalma is volna az illető mű tartalmáról. Hogy aztán ezt a „bírálatot" miféle rokon- vagy ellenszenv, vagy érdek szülte, az rejtve marad; ki, egyedül csak az világlik, hogy az az ismertető nem is olvasta e munkát; hanem hát olvasta s ismeri vagy nem ismeri, a nevet, mely a könyv homlokán áll.

Így van ez mainap irodalmunk nem egy ágával s így különösen a szépirodalommal.

Ma megjelennek az N. elbeszélései, holnap olvasható a bírálat: „N. ismert, jeles tehetségű író, egy kötet elbeszélést adott ki. A ki szereti a szívhez szóló stb.... annak ajánljuk". Máskor egy kötet költemény hagyja el a sajtót. Megint ezek a phrasisok; vagy, ha szerzője esetleg nem munkatársa ama lapnak, vagy nem ismerőse ama „bírálónak", egyszerűen jelentve van, hogy ilyen és ilyen munka is jelent meg s „nem sokat ér". A ki pedig kevésbbé felületesnek akar látszani, az felnyit egy helyet az illető könyvben, üstökön ragad pár ott talált kifejezést s igazságának bebizonyítására még „citál" is!

A szerzők aztán, a kik az efféléket olvassák, vagy megmosolyogják e naivságot, vagy — ha szerencsétlenségökre érzékeny szivűek — zokon veszik, elkedvetlenednek s visszariadnak a további munkásságtól.

Nem érintve ezúttal ez eljárások káros voltát a közönségre s ez által az irodalomra, csak a szerzőkre kivánok reflectálni.

Az a szerző, a ki keveset sem ád az ilyen kritikákra, tovább halad a megkezdett úton ugyanazon jó és rossz tulajdonokkal, melyekkel előbb s nem levén, a ki ezek létezésére figyelmeztesse,

előbbieket nem fejtheti ki, utóbbiakat nem hagyhatja el. Hogy is tehetné, ha nincs, a ki figyelmét ezekre fordítsa? Munkálkodni fog ugyan továbbra is, mert ama kritikák fel sem vevésében nyilatkozó ambitiója biztosít erről; de haladást alig mutathat, értékesebbet aligha producál. S ki veszít ezzel? Az irodalom.

Az a szerző, kire szerencsétlen temparamentuma következtében az afféle odavetett, gúnyos, nem ritkán méltatlanúl bántó s meggondolatlanúl sértő megjegyzések érzékeny hatással vannak legtöbb esetben fölhagy a munkával, pedig lehet, hogy kedve, szorgalma, tehetsége az irodalomnak nagy szolgálatokat tehetett volna. Elhanyagolja magát, nem törődik többé semmivel, holott — lehet — ez első munkájában is több becsest adott, mint ama különféle érdekekből feldicsért tehetségtelenek serege. S ki veszít ezzel? Az irodalom. —

II.

Ezeket azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mert Jakab Ödön költeményei sem kerülék ki a többiek sorsát. Elhangoztatták ezekre is szokásos phrasisaikat az illetők, itt is, ott is tettek egy-két megjegyzést rájok; de behatóbban: mi is hát ezeknek a költeményeknek a szelleme, miféle eszmék lelkesítik a költőt, miféle eszmény felé tör s hogyan? — mindezekről egyik sem írt. Már pedig egy költőt csak úgy felületes érintéssel ítélni meg s e szerint emelni egyik vagy másik polczra: sikertelen, czéltévesztett volna.

Jakab Ödön ama fiatalabb poeták közé tartozik, kiknek nevével a szépirodalmi lapok és folyóiratokban nem ugyan lépten-nyomon, de pár év óta elég gyakran találkozunk; kik iránt, ha nem is rajong a közönség, de rokonszenvet érez s valahányszor nevöket látja, szivesen olvassa el a nevök alatti verset is; talán meg van győződve róla, hogy rossz verset nem fog olvasni s ez a pár percz, a mit erre szán, nem vész kárba; mert, ha valami megragadót nem is, de mindenesetre olyat élvezhet, mi összevág egyik-másik érzelmével, hangulatával.

Mielőtt azonban egyéniségét vizsgálnók, költészetét fejtegetnők, már álláspontunk érdekében is, bátor leszek valamit előrebocsátani.

Elhibázott dolognak tartom, hogy valamely írót, kiváltkép pedig költőt a végre is tapogatozó aestheticai elméletek vas ingébe szorítsak. Ne hogy félreértsen valaki. En itt nem az alkotások formáját, hanem szellemét, irányát értem, melyet aestheticával kormányozni, formulázni absolute nem áll jogában. Világosabban: minden költőnek meg van a maga szelleme, mely alkotásai fölött leng; mely gondolatait, érzelmeit bizonyos irány felé hajtja, ezeket ez irányban megtartja és semmiféle erőszaknak befolyását nem tűri; vagy, ha pillanatra tűri is, megboszúlja magát. Ha színhez hasonlítnók, olyan szín, mely kezdettől végig ugyanaz, változatlan marad; vegyűlhet bele a lélek különböző állapota vagy hangulata szerint más színek-

ből is valami, de azért az *alapszín* mindig csak alapszín lesz és az időszerű változások rajta csak elmosodó képeket hagynak. Nem a tehetség ez, hanem a tehetség iránya; ez az irány teremti a tehetségnek az eszményt; ennek az eszménynek a visszasugárzása aztán a lélek eredeti hangulata; ez szabja meg gondolatai, érzelmei, vágyai irányát, ez süti rá a specialis subjectivitás bélyegét. S ez a bélyeg oly erősen a lélekre van sütve, hogy maga a subject, a lélek sem képes tőle szabadúlni, annál kevésbbé törűlheti ki onnan azt a kritika önkényes követelése.

Hiába mondom én azt egy melancholicus léleknek, kinek egész szivét egyéni fájdalma tölti el, hogy írjon xeniákat vagy harczi dalokat; az ilyen idegenkedik az efféléktől s ha netán kisérletet tesz bennök, közepes értéküt is alig producál. Hogy is producálhatna mást, mikor az egész lelki hangulatával ellenkezik, mikor hiányzik belőle az ihlet? Ihletet a sorokra csak e lélek saját eszménye lehell; mihelyt idegen isteneknek áldoz, lefelé megy áldozatának füstje mint a Kainé.

Eclatans példa erre nézve egy ma is élő poéta esete. Kritikusa azt vetette szemére, hogy mindíg csak magával foglalkozik s nem ír hazafias dalokat. Irt tehát; de csakhamar be kellett látnia kritikusának, hogy rossz tanácsot adott; a poéta is belátta és visszatért hűtlenűl elhagyott eszményéhez, visszament saját világába, honnan ma is szép gyöngyöket vet kritiknsának szemei közé.

Ne bántsuk a költőt. Nincs jogunk tőle követelni, hogy kedvünkért lépjen ki világából, vesse le szárnyait s egy más, idegen világba menjen kalandozni. Nem az a feladata a kritikának, hogy irányt mutasson a költőnek, hanem hogy tanúlja ismerni az ő világát s azokat az eszméket, melyek lelkéből kisugároznak. Annak megítélése aztán, valjon ez a kisugárzás, hű fénye-e a benn égő napnak — a kritika dolga.

III.

Jakab Ödön költői lelkének világa a csöndes, borongó melancholia. Ha beléjutottunk, úgy érezzük magunkat, mintha bús őszi tájon járnánk, hol minden hulló levél a dalos tavasznak s a verőfényes nyárnak elmulását juttatja eszünkbe. Valami titkos, kimagyarázhatlan fájdalom vesz erőt lelkünkön; búsan merengünk a bágyadt napsugáron; hidegen, fájón érint a hervadás szele s észrevétlen könnyek peregnek pilláinkra.

Lelke lassú szárnycsapással lebeg a hervadó vidéken; megfigyel mindent, le-leszáll egy-egy mohos szirttetőre, omló várromra s csöndesen borong a mult emlékein. Ha virágos kertbe vagy mezőre jut, édes önfeledéssel vonúl a lomb alá, hallgatja a madarak dalát, szivja az illatot, de nem tudja elfelejteni, hogy ezeknek is vége lesz s nyugtalanúl, bús vergődéssel száll tova: nem panaszkodik,

nem zugolódik, bár fáj látni a virág hullását, bár kevés vigaszt önt szivébe a tavasz és jövő reménye.

Atyja a föld alatt pihen, anyja támasz nélkül él a távolban, egyszerű álmait nem valósítá a jelen, lány is, barát is szószegő lett hozzá, nemzetének is szomorú sorsa van... Ime az okok, melyek fájó borongását szülék. Dicséretes vonása, hogy mindezek daczára a csüggedés csak egyszer vesz rajta erőt:

Miért is küzdjek én tovább már,
Miért vérezzem lelkemet,
Ha czélhoz jutnom bárminő nagy
Küzdelmek árán sem lehet?
Az ég, úgy látszik ellenem van...

De e türelmetlen kifakadást csakhamar megbánja:

Nem, nem! te gyáva, csüggeteg sziv,
Küzdeni kell, előbbre csak!
Küzdelminkért még a jövendő
Kamatostul mindent megad.

Nem is csügg többet. Lelkébe csöndes megnyugvás száll s szeretete, mely az egész emberiséget átöleli, kibékíti mindennel. Közelebbi jellemzésére álljon itt „Az én lelkem“ czímű költemény:

Az én lelkem valami régi
Szerető korból maradt:
Bár tépik, vérzik — nem isméri
A boszút s tartós haragot.

Fához hasonló, melyet olykor
Meglep gazúl a bősz vihar,
És gyönge lombján verdes, rombol
Sivító, izmos szárnyival.

De ha e vihar elcsitúlva
Rásímul szellő képiben:
A békült lomb suttogva ujra
Szóba áll véle szelíden.

Ez a csöndesen borongó, de kibékülő melancholia lelkének alaphangulata. Ez a szelid holdfény vonja be egész költészetét, mindazt, mi benne hit, remény és szeretet; ebben jelenik meg szelleme, ez teszi az ő egyéniségét.

Talán azt a vádat lehetne itt ellene emelni, hogy bíz ebben semmi új sincs; s mert mainap, mint némely kritikusok hírdetik, csak az számolhat a költői névre és elismerésre, ki valami újjal, szokatlannal jelen meg, kevésbbé érdemes a figyelemre az Olympon. Erre nézve, míg egyrészt a fenebbi sorokra reflectálunk, másrészt e véleményt helytelennek tartjuk. Az, hogy valaki szokottabb vagy szokatlanabb egyéniséggel jelenik-e meg, illetve ilyen-e vagy amolyan a hangulata: semmi esetre sem lehet föltéte a költői tehetség megállapításának. Azért, mert Hinfy keservei is a szerelem önkínzó epedései és vigasz nélküli sóhajai, mint Petrarca szonettjei, megtagadhatjuk-e Kisfaludytól a költő nevet? Vagy Poe Edgártól, kinek

kétségbeejtő fájdalma oly rokon a Byronéval? Körnertől és Lenautól, Burnstól és Tompától, Homertől és Aranytól, Berangertől és Petőfitől stb., kik jellemző vonásaikban mindmegannyi rokonlelkek? Soha. A költészet világában egyik érzelemnek olyan joga van a megjelenésre, mint a másiknak; egyik eszmény csak úgy számíthat ez elismerésre mint a másik. Vagy nem volna-e nevetséges azt mondani: ennek a lelke csupa tűz, csupa lángolás a hazáért, tehát költő; de amaz, ki örökösen csak egyéni fájdalmainak ad kifejezést, ki nem tud lelkesíteni ilyen tűzzel: nem érdemli e nevet? Épen oly nevetséges volna bíz ez állítás, mint ennek megfordítása.

Költő bizony mindaz, ki érzelmeit, gondolatait és eszméit, legyen azok mibenléte új vagy nem új, úgy tudja kifejezni, hogy míg egyrészt meggyőz azoknak igazságáról, másrészt a mi lelkünkbe is úgy bele tudja azokat önteni, hogy vele sírunk vagy bánkódunk, vele kaczagunk vagy lelkesülünk. E működésig a tehetség mind egyenjogú s a differentiák csak e ponton túl lépnek előtérbe, a mikor aztán már joggal vizsgáljuk kifejező erejét és hatását s jogosan kezdjük őket distinguálni.

Ezek után tehát minden kétséget kizáró amaz ítéletünk, hogy Jakabnak van alapérzelme, költői hangulata s egyénisége. Hogy mindvégig harmonicus marad-e ez a hangulat s tisztán jelentkezik-e egyénisége: azt az alábbiakban fogjuk látni.

IV.

Egy főérzelme van: a csöndesen lobogó, minden szilajságot kizáró szeretet. Ezzel öleli át az emberiséget, ezzel csügg a természet verőfényén és levélhullásán, ezzel síratja meghalt édes atyja emlékét s szenvedő anyja sorsát, s végre ezzel veszi körül kedvesének minden szavát és mozdulatát. Már e mindent magába szívó szeretet is költői lelke mellett bizonyít, habár ez legmeghatóbb alakban s legterjedelmesebben kedvese körül is összpontosúl, a hol egyénisége is leghatározottabban domborúl ki.

Az emberiség iránti szeretetében a szelidebb s főkép az erkölcsi eszmék hírdetője. A methaphysicai jó, igaz és szép tiszta eredetiségében lebeg lelki szemei előtt, ezeknek a diadalát hírdeti vagy óhajtja. Ha látja, hogy ezek összhangja nincs megzavarva, szelíd megnyugvás ömlik szivébe s ha ellenkezőt tapasztal, bánatos sóhajba merül. Balladáiban, regéiben a megbontott összhangot igyekszik helyreállítani az erkölcsi igaz és szép hírdetésével. Leírásaiban, mikor látja, hogy hiábavaló volna már ez az igyekezet, bús sóhajok szállnak ki lelkéből mintegy engeszteléseül az elkerülhetetlennek.

„Tuba Lidi"-ben megbünteti a legényt, ki hűtelen lett kedveséhez; „Virág Józsi"-ban az erkölcsi jó űl diadalt; „Marti Pistá"-ban a csábító és házasságtörő lakol meg s a „Nem látták a kicsi fiam?" czíműben a gyermekgyílkos. Majd a szenvedő emberiség szerencsétlenihez fordúl, meleg lélekkel sír sorsukon s bús vigasz-

szal nyugszik meg a kikerűlhetlenben. „Az öreg koldus“, „A vén sirásó“, „A vén muzsikus“ egy-egy fájdalmas felkiáltások kűzdéseink hiábavalósága, az élet és sors igaztalanságai mellett. E fájó felkiáltásokba azonban a legtöbbször vegyűl valami a megnyugvás szelid hangjából, miből bizonyos kibékülő érzet marad lelkünkben, nem zúgolódunk. Csak hogy e megnyugvás- vagy megnyugtatásnak nem mindig ad kifejezést; vagy elfelejti azt, vagy saját vigasztalanságával tetézi; ez az oka, hogy idetartozó költeményei csak felverik kűzdelmünk hiábavalóságának érzetét, de ki nem békítenek. Ilyenek: „Ének a vén koldusról“ (11. l.), „Az öreg koldus“ (27. l.), „A hegyi kocsma“ (49. l.), „A vén sirásó“ (144. l.), „A dévai várrom“ (147. l.), „Házassági gondolatok“ (86. l.), s még egy pár rajz és leírás, melyeknek egyedűli érdeme, hogy hangulatot keltenek s jó technicájú versek. E mulasztások épen ezért oly feltűnő hibák, mert a legnagyobb eszmével, az emberi élet problemájával foglalkoznak.

A társadalmi kérdésekkel, melyek ugyancsak e körbe tartoznak, már sokkal szerencsésebben foglalkozik, bár itteni eszméi nagyon szűk körre terjednek, s inkább szerelmének mellékes gondolatai. „A bagoly és pitypalaty“ (81. l.) czimű mesében társadalmunk ama napirenden levő s az eszményiséget mibe sem vevő hibáját ítéli el, mely csupán a gazdag férj keresésében nyilatkozik s a szív minden érzelmét lábbal tiporja. A „Falun“ (117. l.) cziműben a falusiak apró hibáit teszi nevetségessé; „A tél és tavasz“-ban (127. l.) a szerény, de szorgalmas ifjúságnak ad elégtételt a kérkedő, üres öregséggel szemben. Ide számítható még a „Két kesergő“ (132. l.) és a „Félreeső sikátornál“ (151. l.)

A természet iránti szeretetének külön költeményben alig ad kifejezést, de látszik mindenik költeményéből, hogy élénk vonzalommal viselkedik iránta. A természet változásai, a mohos hegyi vidék, az illatos völgy, az árnyas lomb, a futó patak mind csak arra valók, hogy érzelmeinek alapjául vagy kellemes, festői hátteréül szolgáljanak; s járjon zendűlő tavaszi mezőn, verőfényes nyárban, sárga levelek közt vagy hózivatarban; mindig csak borongó, fájó melancholiája kiséri, mindenütt csak az jut eszébe, hogy minden elmulik, miért is kedveséhez s a jelenhez való ragaszkodása csak fokozódik. Melancholicus természetéből kifolyólag, költeményeiben leggyakrabban az ősz s főleg a tél szerepel, de mindig átszőve egyénisége sugaraival. Álljon itt bizonyságúl egy pár e nemű szép dala:

I.

Tekintsd meg künn a téli tájat,
A hó lepelt a bércz fölött
S felette a sötéten lengő
Borúlatot, borús ködöt.

Lásd, az idő ha fürteink' majd
Ebenjéből fehérbe csalja:

Felettünk is mint köd a bérczen,
Borongani fog gyászsötéten
Az elmúlás bús aggodalma.

II.

Alszik a föld — be van terítve
Csillogó, puha takaróval,
S azt estharangok érczöléből
Lágyan foly szét az altató dal.

Jer, jer ölembe, lelkem üdve,
S hintsd ajkaimat égő csókkal;
Mert lesz idő, midőn az esti
Harang öble felettünk zengi
Búsan a csendes altató dalt!

TÉLEN.

A mély álomba zsibbadt földet
Nehéz hóréteg este meg.
Fent éhes hollók serge szárnyal,
Lent a bogáncsok kórójával
Vad tánczra kél a fergeteg.

Jéggé dermedve meg se csörren
Kietlen völgyek pataka;
S míg nézdelem a puszta tájat;
Lelkembe csaknem kétely támad,
Hogy itt tavasz volt valaha.

Sóhajtva kérdem: a tavasznak
Lombja, virága hol vagyon?
Mi ráemlékeztessen engem:
Csak zúzmora-lomb a kertekben
És jégvirág az ablakon.

Mind a kettőt borongva nézem,
Némán tanítva súgnak nékem:
Élvezz, míg véred pezsgve forr!
Késő lesz, ha lelkedbe majdan
Csak ily fagyos, homályos rajzban
Él a tovatűnt ifjúkor!

Ilyenek még (mind szépek) „Ősz felé“ (34. l.), „Téli napon“ (44. l.), bár ez kevésbbé sikerűlt, „Nyár végén“ (101. l.), „Őszszel“ (141. l.), „A mi temetőnkön“ (5. l.); mindegyikben az a borús, melancholicus fájdalom s ez a ragaszkodás a jelen elfutó örömeihez.

Megható az a fájdalom, melylyel elhalt édes atyját siratja. Magános vándorlásai vagy bolyongásai közben gyakran téved a temetőbe, lelke önkénytelenűl is vonzódván a síri árnyak, az elmulás birodalmába: ez a hely az, mely szomorú, vigasztalan lelkének leginkább megfelel, itt legalább zavartalanúl adhatja át lelkét a bús merengés fájó melancholiájának, s fájdalma is itt nyer legőszintébb kifejezést:

Messze földön, árnyékos fák tövében
Domborodik egy sírhalom sötéten;
Bútól, bajtól örökre elszakadva
Alszik az én édes apám alatta.

Valahányszor vándor utam erre vet,
Felkeresem azt a csendes, jó helyet;
Leborulok a sok árnyas fa alatt
S úgy elsírom, úgy kisírom magamat!

Egyre hull a keserű köny szememből,
De a szívem csak nem gyógyúl, nem enyhül.
Nem is az fáj, hogy mért van ő oda lenn,
Hanem az, hogy mért vagyok én idefenn!

Lehet mondani: ez a temetői hangulat vonúl át egész kötetén, ez vonja be érzelmeit azzal a késő őszi borulattal, melytől nem képes, bár nem is igyekszik szabadúlni; sőt, mint hangulatteljes bevezető költeményéből is látszik, szeret itt lenni:

Szeretem e helyet bolygó lábaimmal
Határán a mesgyét annyiszor átlépem.
Egyetlen vidék ez a széles világon,
Amelynek földéhez nekem is van részem.
Még kis gyermek valék játékokat űzve,
Mikor odalenn a harangot meghúzták
S öreg édes anyám apám temetével
Eltakarta ide élete szebb múltját . . .

E helyen aztán minden eszébe jut, a mi talán még az élethez köthetné; de ezeknek is elmulására gondolván, ismét csak melancholiájába sülyed, leborúl és „kiríja magát mint a kicsi gyermek".

Anyját, mint a legtöbb költő, nagyon szereti; boldognak akarná látni, s hogy nem segíthet rajta, csak fájdalma növekszik. Szegényes házban lakik minden segítő nélkül „a legjobb édes anya", hol minden körűl veszi, csak boldogság nem; hiszen özvegy,

. . . . . a régi fátyolt
Ágyban viseli betegen:
Uj kínt hoz rá a fölkelő nap,
Ujat hagy rá, ha lemegyen;
S baján segítni nem tudok, csak
Búsan epedve siratom . . .

Mindenesetre olyan körülmények, melyek egy mélyen érző, költői kedélyt csakis elszomoríthatnak. Megjegyezzük itt, hogy minden érzelmei között e megható szülői szeretet a legigazibb; ebbe nem vegyűl semmi dissonans hang, mely édes, fájó merengésünkben megzavarna s elejétől végig a legtisztább, legőszintébb kifejezésekben nyilatkozik, mintegy világos bizonyságaúl annak, hogy a földön egyetlen, önzetlen, tiszta s mély érzelem van: a szülői szeretet.

A mily hangulatkeltők, sőt megindítók az imént körvonalozott érzelemvilágból merített dalai, talán oly lapos, száraz s nagyobb költői becs nélkűli azt a pár vers, melyben a hazaszeretetnek ad

erőtlen hangot; hol van például megragadó költészet a „Háborúhírek idején“ (51. l.) eme soraiban:

Kedvesem, hallod mit beszél a hír?
Nagy idők lesznek, úgy lehet, hamar:
A harczi zászlók mind kibomlanak
S véres tusára indul a magyar.

Ezrek kezében megvillan a kard,
Folyók mentében harczi mén tanyáz,
Trombita harsog vadúl, szilajon,
Hol máskor lágyan zsongott a kalász.

Hol eddig a pásztorfurolya dalolt:
Ágyúszó rázza meg a bérceket;
A hősök vértől pirosúlnak és
A nők fekete ruhát öltenek . . . .

Mert alapérzelme a fájdalom, természetes, hogy hazáját is csak ezen a szemüvegen tudja nézni; búsúl és sóhajt fölötte, de mindebből a búból és sóhajból hiányzik a mélyebb érzelem, mely többi költeményeiben vele jár, annál kevésbbé van meg a lélek magasabb szárnyalása, a magával ragadó lelkesűlés, megrázó fájdalom, lesújtó harag stb., mik nélkűl hazafiúi költemény nem létezhetik. Ime a „Rossz napokban“ (77. l.) czíműből pár versszak:

Nemzetemre örömmel néztem,
Amíg élt egy-két jó napot;
Fajomra szóló büszkeségem
Edes mámorban ringatott.
A kocka fordúlt s *szinte* fáj most
Magam magyarnak vallanom.

Szenved a magyar mostanában,
Többet is tán mint valaha:
Hazája földjén itt is, ott is
Zokog az inség panasza;
Kora sírba vész ifjúsága
Dicstelen, véres harczokon . . .

Fogyunk, elzűllünk lassan-lassan (!)
S mire egy ezredév lefoly,
Ki tudja: fognak a magyarra
Bár emlékezni valahol? (?!)
Ki tudja: nem fed egytől egyig
Régen felejtett sírhalom? . . . (!)

Még értéktelenebbek, semmitmondóbbak ezeknél azok a versek, melyeket „Az orosz-török háború idejéből“ (96—101. l.) czím alatt közől; ezek nem egyebek, mint egy kis hazafi érzéssel felerősztett prózai szóváltások s monologok az akkori politikai hangulatról, hozzá efféle izléstelenségekkel:

A Don mellől, a Volga mellől
Reátok tört a szolgahad,
Hogy, *mint kutyák a döglött testet*,
Izekre daraboljanak. (96. l.)
— — — — — — — —
— — — — — — — —

A *muszkának* nem lesz már mit fenni ránk:
Török nemzet kiveri most a fogát. (99. l.)
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Zsarnok muszka tolvaj módra meglepte,
Legyilkolta, bilincsekbe verette. (100. l.) stb.

Az ilyenek nagyon kirínak a többi hangulatteljes költemények közül s csak javára vált volna szerzőnek, ha kihagyja kötetéből. Igaz ugyan, hogy ezek miatt még nem tagadhatjuk meg tőle a költő nevet, de előnyére sem válnak. Hogy hirtelen egy prózai ugyan, de nagyon találó közmondással éljünk: Ne sutor ultra crepidam!

V.

Készakarva hagytuk utoljára szerelmét, mint a mely legtöbbet szerepel kötetében s szivét, lelkét egészen eltölti. Előre bocsáthatjuk, hogy ő is szeretett mint más, de — a mi az ifjukori gyöngébb fellobbanások rendes vége is — csalódott, ki lett játszva; maga mondja (77. l.), hogy

Igaz szerelmem tiszta voltát
Egy koronáért nem adám,
De rosz barátok gaz csoportja
Gonoszul lesbe álla rám,
S bemocskolá a szerelemnek
Bíborpalástját vállamon . . . .

E korai csalódásból maradt vissza lelkében az a bizonyos tartózkodás és félelem, (s ez utóbbi aztán féltékenységgé növi ki magát), mely későbbi s most már állandó s tulajdonképeni szerelmét sohasem engedi teljes odaadással élvezni, pedig Róza, ki neje is lesz, őt állandóan, hiven szereti s legkevesebb okot sem ad arra a felfelriadásra, mely legboldogabb perczeit is megzavarja olykor. Ez az oka, hogy olyan remegő szeretettel csügg Rózáján s mindaddig nem hisz a boldogságban, míg teljesen az övé nem lesz. S e vörös fonalat nem szabad figyelmen kivűl hagyni, ha szerelmének minden phasisában érteni akarjuk.

Eszménye, mint csöndes költőnek, természetesen falusi leány, a ki egyszerű, mint a természet, melynek ölében nőtt; ártatlan és szerény, mint a levelek alatti tavaszi ibolya; tiszta, mint a harmatcsepp; jó, mint a napsugár; vidám, mint a pacsirta, s ha arcza nem vakító szép is, olyan a lelke; lángol az eszményiért s nagyon tud szeretni...

Mindenesetre olyan eszménykép, a kit bármelyik költő és halandó irígyelhet tőle. De beszéljen róla ő:

Nem czifra leány ő: egyszerű, szegény,
Nevét a hír se hordja messze,
De ritka jó lélek mosolyog szemén
S homlokán fénylik annyi eszme;
Szíve nem dobban meg hiúság után,
El csak a tiszta szerelemnek (29. l.)

És ezt a leányt forrón, lelkének egész melegével szereti. Ha távol van tőle, ott látja mindenütt; magános szobájában, az emberek hétköznapi lármájában csak ő jut eszébe, csak ő hozzá menekül. De a ki nem ismeri eredeti hangulatát, nagyon könnyen s nem ok nélkül zavarba ejtheti, hogy ő mindezek daczára sem olyan boldog, milyenek az egymást hiven szeretők lenni szoktak, pedig még csak akadálylyal sem kell küzdeniök. Szerethetik egymást, senki sem áll utjokba. S mégis — nősülése előtt — nincs egyetlen költeménye, mely a tiszta boldogság napfényét sugározná széjjel. Érzi, hogy boldog; tudja, hogy Rózája kizárólag őt szereti, nincs oka semmiféle panaszra — s a boldogság hangja mégis hiányzik verseiből. Úgy jelenik meg, mint a ki csak boldogsága előtt áll, de nincs benne. A lelki nyugalom, az édes önfeledés, a boldog álmodások, a pillanatnyi üdvök lázas képe, a kitörő öröm, a játszi enyelgés és édes merengés... mik mindmegannyi lelki bélyegei a boldogságnak: nála ismeretlenek.

S ez, bár mennyire is mentse egyénisége, igazán megfoghatatlan. Mintha nem találná elég boldogságnak a szeretetet, mely lelkeiket összeköti; mintha félne, hogy elveszti, mintha mindig volna még hátra valami kivánnivalója. Olyan a lelke, mint a felhős menny, melynek napja soha sem képes egész fényével mosolyogni a földre.

Mint említők, Rózája foglalja el egész szivét, annak minden dobbanása az övé, mindig róla gondolkozik és mindig róla dalol:

Hadd zengjen az ének, hadd szóljon a dal
Mások lantjáról, a mint tetszik:
Zokogja meg fájó, bús hangzatival
Fényes ábrándok kora vesztit;
Sírjon elérhetlen eszmények után,
Hódoljon minden csalfa szemnek —
Az én lantom Rózát énekli csupán,
Dalt egyedül csak róla zengek.

Ki sokat csalódtam álnok könnyeken,
Kit annyi nyillal megsebeztek,
Hogy már-már aléltam, a bús gyötrelem
Ösvényén víve a keresztet:
Hozzá menekültem, küzdelmim után
S támasza lett ő életemnek.
Az én lantom Rózát énekli csupán,
Dalt egyedül csak róla zengek . . . . (30. l.)

Bizik is hűségében s bár másoktól nem is, a világtól nagyon óvja, mert az ezer csillogásával s hiú fényével könnyen szivök közé jöhetne; ugyanazért nem győzi eléggé inteni:

Maradj te csak a régi, édesem,
Ne fuss, ne törj a nagy világ után;
Légy, mint valál, szegényes, egyszerü,
De tiszta szivü falusi leány stb. (121. l.)

Nagyon félti, nem csak az emberektől, de még a folyondártól is, mely házuk falát folyja körül; még ezt is gyökerestül kitépné,

ha nem azért ölelné át, hogy számára rejtegesse, mint ezt a „Virágos ágy“ (10. l.) című költeményben egyszerűen és szépen mondja. Ha király volna, aranyba foglalná; de így csak ölébe zárja, a hol jobb is neki. („Ha én király volnék“ (13. l.). Borongó melancholiája, mely szüntelen kiséri, csak akkor szűnik némileg, mikor vele van; s ha ez néha meg nem történnék, a „sírba vinné szenvedése“, a mi meglehetős túlzása is a távollét fájdalmának, mert, mikor szeretve vagyunk, legyünk bárminő távol is a kedvestől, az e miatti szenvedés sohasem olyan, hogy sírba vihetné az embert. S ez érzelmét tolmácsoló verseiben nem is annyira a messziség fájdalma, mint inkább eredeti kedélyhangulata mondatja e keserűségeket. Vigasztalansága különben távol a kedvestől („Bucsúzáskor“ 55. l., „Keskeny út megy“ 57. l., „Válás után“ 58. l., „Távol tőle“ 60. l. stb.) még érthető volna, de mikor nála, oldalánál is folyton ez érzelemben vergődik, visszásnak tűnik fel. Hiába gondolunk egyéniségére, ez nem menti érte. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy tagadja meg egyéniségét, mert hisz ekkor megszűnne költő lenni; hanem igenis, hogy ez érzelmeknek adván a főszerepet, egyénisége csak vékony, sejthető szálakban szövődjön rajtuk keresztül. Nála pedig épen megfordítva áll. Egyébiránt hajlandók vagyunk hinni, hogy szerelmi költeményeinek e hibája nem annyira a subjectivitás túlvivésében, mint másban leledzik.

Azok a költemények ugyanis, melyeket nős korában írt, már teljesen mentek körvonalozott subjectivitásától. — Itt a boldogság tisztán, az őt illető hangban jelenik meg, melyet melancholiájának legcsekélyebb árnya sem zavar; ezekből a boldogság pacsirtájának éneke zeng hozzánk a verőfényes ég alatt, míg azokból folytonosan a sötétes lombok alá rejtőzött csalogány dalai. Szóval, itt eltűnik borús egyénisége, a mi, lehet, akaratán kivül történik, de így van. S ez a körülmény, míg egyrészről egyéniségének értékét csökkenti, másrészről szerelmének eszményiességét az erzékiség vádjával támadja meg. Vagy miért nem zavarják most is az elmulás gondolatai, mikor jogosabban léphetnének fel? Addig, míg nem teljesen boldog, csak egy gondolata lehet: hogy mielőbb az legyen s a vigasztalanság csak az el nem érés sejtelméből sarjadzhatik fel, nem pedig a végleges elmulásból, a minek csak e boldog szerelem teljének elérése után lehet helye. Ha így történt volna, akkor egyénisége is mindvégig megmarad.

Kivetkőzvén egyéniségéből, most már kétséggel nézünk további sikere elé; s hogy e kétségünk nem alapnélküli, bizonyítja nős korában írt néhány dala, mely — bár itt-ott hangulatteljesebb is mint az előbbiek — eszmei s kiviteli pongyolaságban szenved, s határozott visszaesést mutat. Rajta is bebizonyúlni látszik, hogy költőnek — árt a nősülés, különösen olyan subjectivitású költőnek, mint Jakab; a byroni, poë-i lelkeknek, a lelki tusák e viharmadarainak, még hasznukra válik. Nem állítjuk ugyan határozottan, de több mint valószínű, hogy Jakab levetkezett egyéniségébe többé vissza

nem jön, hanem felcsap a családi apró örömök dalolójának, mint Dalmady és sok más s lesz — nagyon közepes költő.

VI.

Még balladás, leíró s allegoricus költeményeiről kell szólanunk, melyeknek ismertetése közben alkotó tehetségéről s technicájáról emlékezünk meg.

Balladás költeményei között legsikerűltebb „Nem látták a kicsi fiam?“ című (41. l.). Az özvegy asszony kedvese kivánatára, mert fiával nem venné feleségül, kiviszi fiát az erdőre a farkasok martalékául; lelkiismerete azonban fölébred a tett elkövetése után s megőrűlve kiabálja az utczákon: „Nem látták a kicsi fiam?“ Meg van benne a tragicus elem, meg a balladai homály és szakgatottság, találó külalak, csak az a baj, hogy szakasztott mása az Arany „Árva fiú“-jának. „Marti Pistá“-ban (89. l.) nevezett, feleségét öli meg szeretője kedveért, ki aztán megcsalja; de ezt is megöli s őt felakasztják. Ebben is van balladai szakgatottság és homály, de erőtlen a drámai fejlődés s egyáltalán nem balladai a catastropha. E mellett még az a hibája van, hogy — a sokkal rosszabb befejezést leszámítva — Arany „Ágnes asszony“-ának a kidolgozása. — „Tuba Lidi“ (8. l.) balladás költői beszély. Tuba Lidit a révészlegény szerette, de a molnárasszony elcsábította tőle. Lidi boszút forral; egy éjjel szeretője csónakába száll, „partra dobja az evező lapátot, eloldja a csónak tartó kötelét“ s ott vesznek. Maga a rövid s meglehetősen elcsépelt történet elég jól van előadva, de befejezése legalább is valószínűtlen. Mert, hogy egy gyenge nő a révész csónakába menjen, annak szemeláttára dobja el az evező lapátot s oldja ki a csónak kötelét: meg sem történhetik, még ha a révész álomba is van merűlve, a miről említés sincs.

Sokkal sikerűltebb lélekrajz elbeszélés formában „Virág Józsi“ (13. l.), kit szegénysége és anyja nyomora arra indít, hogy haramia legyen; azonban lelkiismerete még jókor felébred, visszamegy s dolgozik. Ebben elég szépen vannak, különösen azok a külső jelenségek előadva, melyek lelkét a megtérésre bírják (tehát nem is szoros psychologiai rajz), csak ez a hibája, hogy rögtön eszünkbe juttatja Aranytól „Az első lopás“-t.

Ide sorolható „A bagoly és a pitypalatty“ című költői meséje is, mely élénken s kedélyesen beszéli el a bagolynak és lányának (a modern házasító apák és lányok) póruljárását, a „Tél és tavasz“ című tanmese s az épen nem sikerűlt „A csonka tölgy“ (19. lap).

Mindezekből az tűnik ki, hogy reproducálni ügyesen tud ugyan, de epicai eredeti alkotásra nincs tehetsége; jó verselő s utánzó, de nem teremtő erő, nem költő, mihelyt határozottan lyrai tehetsége szűk korlátait átlépi.

Sokkal figyelemreméltóbbak leíró költeményei s rajzai. Míg azokban ismét magunk előtt látjuk a bolyongó vagy merengő költőt, homlokán az elmulás gondolatának alkonyfényével; ezekben jóleső üdülésül hat ránk kedélyessége. Szépen írja le a temetőt, bánatos lelkének e Mekkáját („A mi temetőnkön" cz. 5. l.); atyja sírját, anyja szegényes házát, a dévai várromot s a hegyi korcsmát. Természetesen mindegyik bús melancholiája köd-ében jelenik s a vigasztalan elmulás, megsemmisülés gondolatával oldódik meg. „A hegyi kocsma" (49. l.) különösen sikerült s irodalmunk bármelyik e nemű leírása mellett megállhat. A többiekben nem maradt ment némi kis reminiscentiáktól, de e hibában — ha ugyan ezt hibának vehetjük — majd minden költő szenved, tehát tulajdonkép alig hiba. Hibául csakis a tárgy- és gondolatreminiscentiák vehetők, de a hangulatreminiscentia s plane ez is pár sugárban, absolute nem.

Rajzai közt túlnyomók azok, melyeknek tárgya egyéniségével összevág. Ilyenek: „Ének a vén koldusról" (11. l.), „Az öreg koldus" (27. l.), „Két kesergő" (132. l.), „A vén sírásó" (144. l.), „Kép az életből" (18. l.), mely legkevesebbet ér. Kedélyes rajza csak kettő van: „Budapesten" (114. l.) és „Falun" (117. l.), ezek közül is sikerültnek csak az utóbbi mondható. Ebben élénken s jóízű kedélylyel rajzolja a falusi életet, embereinek eszejárását, érzelmét, apró foglalatosságát, szóval kicsinyes társadalmi életét. Megérdemli, hogy pár versszakot bemutassunk belőle:

Oh itt bámúlnak! s poétának
Ez nem épen keveset ér!
Ha csak végig hajt künn az utczán
Egy idegen lovas szekér:
Ablakhoz futnak minden háznál
S találgatják: hová való?
Derék falu ez, istenemre,
Éppen poétának való!

Az egyik háznál szép kisasszony
Álmodozik még czéltalan,
S olyan müvelt, hogy papájának
Szinte négyszáz hold földje van;
Sőt, ha nem unná, verseket is
Olvasgatna, olyan bohó.
Derék falu ez, istenemre,
Éppen poétának való!

S ha társaságba összekoppan
A falu színe, eleje:
Foly a mulatság borzasztóan,
Hogy nem bolondság fele se:
Egyik lány szundít, másik hallgat
És mindaz oly mulattató!
Derék falu ez, istenemre,
Éppen poétának való!

A nőktől félre kártya mellett
Politizál szörnyen a pap,
Egyik dologról szenvedélye
Gyorsan a más dologra csap:
Gonosz a muszka, rosz a kormány,
Kevés a pénz, sok az adó.
Derék falu ez, istenemre,
Éppen poétának való!

Hanem tulajdonképen azért olyan derék ez a falu, s azért olyan jó a poetának, mert

Van itt a sok között egy család, mely
Szegény, de csupa szeretet,
S van egy leány a kis családban,
Kit én felettébb szeretek,
Ki szeret engem, sokat olvas,
Költőt becsül nagyon, ha jó,
Mély érzelmet hord jó szívében
S éppen poétának való!

Bordalai is vannak, de ezekből minden hiányzik, a mi a bordalt azzá teszi. A mámor, humor, pajzánság helyett van egy csomó prózai közhely, száraz józanság s értéktelen okoskodás. Ezeknek kihagyása csak előnyére vált volna kötetének. Ő nem tud mámoros lenni, nem tud mulatni, hiába van a korcsmában, a mulatók közt poharak mellett. Eclatans bizonyíték erre „Korcsmában“ című igazán szép verse (64. l.). Egy gazdag ifjú mulat s húzatja a czigányokkal,

Hanem (ő) szerényen megvonulva
Távol egy üres szegleten:
A másnak húzott víg zenénél
Bánatom én is feledem.

Úgy teszek, miként városokban
Baján a szegény nép segít,
Ha van halottja, ámde pénze
Harangozásra nem telik:

Elvárja, míg egy gazdagabbal
Indúl a fényes gyászmenet,
Aztán az ingyen harangszónál
Ő is megindúl és — temet.

Ilyen lélek a korcsma helyett csak maradjon a harasztos ligetekben s bordalok helyett csak énekeljen bánatáról.

Szerepel mint fordító is, Br. Budberg-Benninghausen (!), Theodor Bakody (!), Weisz Károly (!) pár jelentéktelen versét s „Lenaunak „Vergangenheit“ című költeményét mutatván be. Ez utóbbi igen szépen sikerült s megérdemli, hogy az eredetivel együtt bemutassuk az olvasóknak:

Hesperus, der blasse Funken
Blinkt und winkt uns traurig zu.
Wieder ist ein Tag gesunken
In die stille Todesruh';

Leichte Abendwölkchen schweben
Hin im sanften Mondenglanz,
Und aus bleichen Rosen weben
Sie dem todten Tag den Kranz.

Friedhof der entschlafnen Tage,
Schweigende Vergangenheit!
Du begräbst des Herzens Klage
Ach, und seine Seligkeit!

Jakabnál:

Halvány esti csillag fénye
Bús mosolylyal int nekünk:
Semmiségbe, örök éjbe
Egy nap már megint letűnt.

Fent a holdsugáros bolton
Bárány-felhők raja fut,
S hervadó szín rózsákból fon
A holt napnak koszorút.

Távozó múlt, néma sírja
A napnak, mely estre kel:
Elvész benned szívünk kínja,
Oh — de öröme is el!

Nem volna háladatlan munka, ha többi költeményét is ilyen szépen űltetné át megható sorsú — költői rokonának. Sokkal sikerűltebb fordításokat adhatna belőle, mint egy időben Szekula Gyula s mások, kiknek előbb költőknek, aztán rokonlelkű költőknek kellene lenniök, hogy valami értékest nyújthassanak.

A mi nyelvét illeti, kevés kifogás alá eshető van benne. A mily középuton halad az érzelmek világában, oly közepes költői nyelve is. S ez nem is csodálható. A hol magasabb teremtő lélek, erősebb phantasia, elragadóbb lelkesűlés nincs, ott a nyelvezet sem lehet plasticai, ragyogó, megkapó és szokatlan. Csöndes érzelmeinek csöndes, néha lágy, de mindig odavaló kifejezések felelnek meg. Merész fordulatokra, metaphorákra, hyperbolákra soha sincs szüksége; dalol, a mint érez, beszél, a mint gondol, igazán, őszintén minden pávatoll nélkűl. Megesik azonban, hogy — különösen fennebb kifogásolt költeményeiben — néha prózai, érthetlen, sőt ízléstelen is lesz; de szerencsére, e hibákba csakis akkor esik, mikor kilépvén az árnyas lugasok alól, a temető kertjéből vagy kedvese szobájából: bor mellett vagy politikába kezd szólani.

Ime néhány prózai, ízléstelen vagy más tekintetben is hibás kifejezés:

13. l. Ha én király volnék,
Édes galambocskám,
Gyönyörű termeted
Aranyba foglalnám.

De király nem vagyok,
És így arany helyett
Ölelő karomba
Foglalom termeted . . .

14. l. Haramiaságra szánta *el* (rá) a fejét . .

33. l. De dalom nem, nem vehet fel
Ennyi bűbájt és csodát,
Minél még a teremtés is
Nem mehetett már tovább.

39. l. Erőd imádó bámulatra
Lelkemet *mégis nem* (mégsem) ragadja.

66. l. Lesz idő?... A vágyak betelnek?
— Lámpám lobban... nehéz sejtelmek
Égő könnyétől szemem nedves.
Jó éjszakát, kedves!

96. l. Hogy, *mint kutyák a döglött testet,*
Ízekre marczangoljanak.

99. l. A muszkának nem lesz már mit fenni ránk,
Török nemzet kiveri most a fogát.

102. l. Feltámadás!... *igen, ha lesz?!**)

118. l. De kávét is kapsz ám *fél literrel.*

126. l. Rám ugatnak, miként
A kutyák a holdra.

Zavarosak, fárasztók és érthetetlenek: a 46. lapon e kezdettől: „Igen, mert e hideg sírokban“... egész végig; a 124. lapon e kezdettől: „A szép menyasszony„... egész végig; a 165. lapon e kezdettől: „S ha viseltem“... egész végig stb.; ezek utánolvasását már az olvasóra bízván.

Technicája, mint minden mai tehetségesebb költőé, kifogástalan s elég változatos; versorai ütemesek s ezek közt leggyakoribb a 9 szótagú különböző ütemfelosztással, pl.

Ne fájjon oh | ne fájjon | néked,
Ha szemem | néha | másra | téved etc.

Rímei többnyire pár- és félrímek s jók; tehát itt sem lép fel magasabb igényekkel. Kifogásunk van még a költemények beosztása ellen. Újabb időben költőink ez eljárásnak a *változatosságot* veszik irányadóúl, vagyis itt egy bús, utána egy víg, aztán egy bordalt; majd fordítás, egy rajz, megint elbeszélés, utána lyrai vers sorako-

*) Ez nem a feltámadás kétségbevonásáért, hanem a prózai fordulatért van czitálva.

zik. Ez nem helyeselhető; mert míg egyrészről mozaikszerűen mutatja be a költőt, másrészt nem enged a tartósabb belemélyedésbe, lépten-nyomon kiránt onnan; ez pedig a hatást nagy mértékben csökkenti, nehezíti e mellett a költő egyéniségének felfogását; szóval kellemetlen az olvasónak s árt a költőnek. A másik két szempont, t. i. az *időrendi*, s az *egyéniségi* sokkal helyesebb. Az első *fejlődésében*, a második *egyéniségében* állítja elénk a költőt. Fellépő költőknek mindig az utóbbi a leghelyesebb. Az előbbi, épen mint még a negyedik (*aestheticai*) szempont, csak *összes* költemények vagy munkák beosztásánál lehet irányadó.

E felosztásnak is tudja be aztán a szerző, ha egyéniségét nem tudtuk ez alkalommal oly élesen körvonalozni, mint óhajtottuk volna.

Összegezve a mondottakat, ítéletünk ez: Jakabnak van határozott költői egyénisége (a világfájdalmas melancholicus), ha phantasiája s nagyobb alkotó tehetsége nincs is; szívéből merít és szívhez szól s míg ezt teszi, szivesen borongunk mi is vele; de, mihelyt egyénisége határaiból kilép, elveszti vonzó erejét s ha hallgatjuk is, nem a költőt, hanem a verselőt hallgatjuk — nem szivesen. Joggal számítható fiatalabb költőink tehetségesebbjei közé, ha nem is olyan nagyon kiváló, mint valamelyik ismertetője hevenyében állítá. Semmi sincs benne olyan, a mi *kiválóvá* tenné; és nem épen kevesen vannak, kik mélységre, teremtő erőre, merész képzeletre, dúsabb érzelmekre, szélesebb világnézletre mindenesetre felette állnak. Egyébiránt „az idő igaz s ledönti, a mi nem az“ — mondja Petőfi.

VI.

TEMESVÁRI PELBÁRT.*)

ISMERTETI BODNÁR ZSIGMOND.

Irodalomtörténetünk nagy érdemű munkása, Szilády Áron, újabb és újabb dolgozattal lep meg bennünket. Megbecsülhetlen varázserővel rendelkezik, ezt ernyedetlen szorgalma és vizsgáló tehetsége képezik. Róla igaznak bizonyúl, hogy a mit kezébe vesz, aranynyá változik, aranynyá, nem az alchymia segítségével, nem valamely istenség mysticus segélyével, hanem tisztán a tudós apparatusának alkalmazásával. A tizenötödik század végén és a következő elején egy jámbor szerzetes nagyszámú prédikációt ír össze, melyek sok kiadást érnek meg s könyvtárainkban sem ritkák. —

*) Temesvári Pelbárt élete és munkái. Írta Szilády Áron. Kiadta a M. T. Akademia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1880.

Theologusaink nem igen foglalkoztak vele, egyházi szónokaink pedig már megszokták a könnyebb füzeteket, a szónoklati folyóiratokat, ezeket sokkal egyszerűbb használni és a szószéken kiaknázni. Oly vaskos kötetek, milyenekbe Pelbárt szellemének kincsei, a jámbor barát derék prédikációi vannak letéve, nem nekik való, kivált ha még oly erős vasláncz lóg le táblájokról, minőt a nemzeti muzeum egyik példányán láthatni. Azonban Budapestre jön egy eretnek pap, egy kálvinista prédikátor s fölkeresi a szegény franciscanust, ott hagyja képzeletében az isten verte haeresist s csodálattal eltelve leszáll a barát sötét czellájába, rokonszenv és tisztelet ragadja meg, midőn vastag könyveit sorról sorra olvassa s meg-megáll egy-egy szónál vagy gondolatnál, azon töri eszét, valjon nem olvasta-e már valahol ezt a gondolatot és gondolat-menetet. És ime úgy találja, hogy igen. Több codexünknek tartalma egyezik Pelbárt latin müveinek egyik-másik lapjával és a középkor legnagyobb magyar költeménye, szt. Katalin verses legendája szerinte e barát munkája. De még nem tudja a szerzetes történetét. Őt szeretné megszólaltatni, beszédbe szeretne vele elegyedni, szóba állani; de nem lehet, a barát ajkai több mint háromszáz év óta lezárvák. Keres, kutat mindenfelé s végre talál néhány sornyi emlékezetet róla. E sorokból egy könyvet, a tisztelet, a hódolat, az elismerés könyvét állítja össze róla. S mind ezt mi eszközli? Mi teszi azt, hogy a protestans tudós minden protestatio nélkül karolja fel egy szerzetes pap emlékezetét, hogy elfelejti pilisét, bucsúit, szentségeit, Mária-tiszteletét, szent olvasóját, nagyszámú bőjtjét, pápistaságát, szóval mindazt, a mi a catholicismust elválasztja a protestantismustól? Egyetlen egy: a két férfiú nemzetisége. Mindketten magyarok. Pedig a jó Pelbártot a németek magukénak tartották, német szentbeszédei általánosan kedveltettek s különösen egyik nagypénteki prédikációját most is csodálattal olvasták.

I.

Temesvári Pelbárt 1458-ban a krakkai egyetem 10—12 magyar hallgatója közt mint Pelbartus Ladislai de Temesvár van bejegyezve. E névből azt olvashatni ki, hogy atyja László volt s talán Temesvárt született. Az egyetemen öt évi tanulás után 1463-ban 24 társa közt az ötödik helyen nyerte el a baccalaureatust.

Mikor lépett szent Ferencz rendjébe? Senki sem tudja megmondani. — Szilády Áron Pelbárt egyik beszédéből idéz néhány

sort, melyek azt látszanak mutatni, hogy harmincz éves korában lett a rend tagja. Ez nem valószínűtlen, hisz tudjuk, hogy abban az időben sok esztendőt töltöttek az egyetemen, az ifjúság is későn kezdette tanulását. Az 1480-ik év körül (circa annum Domini) egy történetet mesél el predikáczióiban, mely egy jámbor nemes ember Kaposmenti birtokán történt s az illetőtől magától több szerzetes jelenlétében hallotta. Szilády ebből azt következteti, hogy „ezen év körül és talán már jóval előbb is Ozora volt tartózkodási helye... Abból, hogy az 1480-ik évet némi habozással említi, úgy látszik, mintha ez évszám nem annyira magára az elbeszélésnek már feledésbe ment időpontjára, mint inkább csak azon időre vonatkoznék, melyben Pelbárt bizonyosan azon a helyen tartózkodott, a hol az eseményt halotta? Ha nem pia fraus az egész mese, mint a minőnek az 1479-ik évről szóló elbeszélése mutatkozik, Szilády szellemesen érvel belőle. Nekünk azonban jámbor füllentésnek látszik. Mert a jámborság nem szokott visszarettenni az oly jó czélú füllentésektől, hogy az isten tudja hányad szájjal tovább adott meséket magával történteknek mondja.

Az 1479-iki mesében például azt mondja, hogy neki gyónt meg egy ember, a ki eskű alatt erősítette, hogy három társával a Duna közepén a folyó fenekére merült s a mélyben e szavakat hallotta: Ember! meg kellene halnod és halálos bűneid miatt elkárhoznod, de mivel a boldogságos szűz Máriának, Isten anyjának szolgáltál, megadatott neked, hogy megszabadúlj és meggyónhasd bűneidet. Kiúszott, társai három napig hiába keresték a halászokkal s ime feltűnik a habokból és gyónni megy Pelbárthoz. Szilády azt véli, hogy a ferenczi barát ekkori tartózkodási helye Esztergom lehetett. Nem merünk neki határozottan ellenmondani, de valószínű, hogy a budai barátoknak nem volt házuk Esztergomban, mert ez alighanem más provinciához tartozott, míg Duna-Földváron, Baján igen, és ha conjecturát kell felállítanunk, inkább valamely alvidéki várost vegyünk fel, ha maga Buda nem tetszik.

Azt a barátok krónikájából tudjuk, hogy 1483-ban Budán működött. A rend budai házában ünnepi hitszónok és a theologia tanára volt. Hogy mit tanított, azt is megmondja a krónika: legebat fratribus aptis super sententiis. Az arra képes szerzetes társaknak Lombardi Péter híres müve alapján tanította a hittant. Abelard e tanítványa a sententiák négy könyvét állította össze, mely századokon keresztül a hittanítás alapjául szolgált. A tanár elolvasott egy kis

szakaszt vagy pontot, hozzácsatolta a legjobb commentatorok, magyarázók nézeteit és szent tisztelettel kapcsolta hozzá saját, nem annyira eltérő, mint kibővítő, szószaporító magyarázatát. Mindamellett legalább száznál többre tehetjük a különféle theologusok által írt újabb magyarázatot, melyek sajtó útján láttak világot. E lectiók azonban élénk megtámadás színhelyei is voltak; a tanárnak olykor nagyon elágazó nézetei valának, melyek a metaphysica és mystica theologia ködös világában enyésztek el; a ferenczieknek és dömések engesztelhetlen vitája majd minden cathedrán jelentkezett s a két jámbor rend tagjai ellenséges érzéssel találkoztak az életben és az egyházi irodalomban.

A XIII. század végén Duns Scotus, kit a ferenczieknek büszkén állítottak oda a dömések Aquinói szent Tamása mellé, commentárokat írt a Sententiák könyvéhez. Pelbárt előtt, mint maga mondja, kiválóan Duns Scotus állott és a szerzet testületi szelleme is azt hiteti el velünk. A ferenczieknek theologusai rendesen scotisták voltak, kik erősen disputáltak a thomisták ellen, szt. Tamás tekintélye iránt pedig hidegek valának, sőt kétségbe szerették vonni nem egy szavának és felfogásának helyességét.

Vitáik tárgya főleg dogmaticai és philosophiai volt, azonban más tudományokra is kiterjedt. Ellentéteikről számos összehasonlító dolgozat iratott, melyeket collatióknak neveztek, s a két nagy theologus nézeteit párhuzamosan, néha a commentator szavaival megtoldva adták elő. Macedo nagyon hibás collatiójából kiveszünk néhány ily ellentétet: Szt. Tamás azt mondotta, hogy az ember saját erejéből is fölemelkedhetik a hithez, hisz az Isten a végczélja, a scotisták tagadták, hogy a nem keresztény is természetfölötti végczélra volna rendeltetve; állíták, hogy a hitnek Istentől belénk öntött világosságára van szükségünk. Sz. Tamás nagyobb hatáskört engedett az emberi észnek. Hitte, hogy nem csak az Isten ismeretére juthatunk el általa, hanem még a kegyelem megnyeréséhez is előkészülhetünk. Előtte a theologia tudomány, míg Duns Scotus elveti Tamás feltétlen állítását; elismeri, hogy a theologia magában véve és az istenben feltétlen bizonyosságú tudomány, de a theologia (viatorum) e földön nem az; az Isten mindenütt valóságának módját Tamás per operationem, Scotus per immensitatem magyarázza; Tamás tagadja, hogy az angyalok teremtetésök első pillanatában vétkezhettek volna, Scotus megengedi; Tamás szerint az angyalok első bűne nem lehetett más, mint a kevélység és ennek folytán az irigység,

Scotus szerint az önzés; mutatványúl tovább is folytathatnók a két doctor, az angyali és a subtilis közötti különbséget, de mi nem írunk theologiai értekezést, még egyháztörténetit sem, csupán jelezni akartuk, hol, melyik körben találni a budai magyar franciskanust.

A harcz mindkét részről oly élénk és szenvedélyes volt, mint a mai grammaticusok és tudós felekezeteknél; ma ugyan a berlini Steinthal csak annyit mondhat az amerikai Whitneyről, hogy hazudik, hogy ferdít, hogy nem ért hozzá, akkor azonban veszélyesebb fegyverekkel játszottak, pl. a jámbor életű Duns Scótról elmondották, hogy a keresztény dogmákat kigúnyolta; hogy a szent hitet megzavarta; hogy minden isteni és emberi jogot kétségbe vont; hogy titkos és nyilvános vétkeinek bűntetéseül iszonyú halállal halt meg; hogy élve temettetett el; hogy bőgött és saját fejét összezúzta; hogy a ferenczieknek eszejárását ferde útra terelte; hogy hazája nem a tehetségek kimüvelésére való; hogy nemzete (a skót) a barbar szittyákhoz hasonló; hogy tana téves, útvesztő stb.

Pelbárt theologiai munkája, az *Aureum Rosarium* Theologiae ad sententiarum quatuor libros legelső helyen a doctor subtilist, Duns Scotust és követőit említi s csak azután szt. Tamást. Azonban nem foglalkozik polemiával, nem támadja meg az angyali doctort, elég sokszor idézi szavait. Úgy látszik, az ő idejében már megszilárdult szt. Tamás tekintélye, enyhűlt a két szerzet versenygése, elnémúlt a kölcsönös irigység hangja, hisz egy új hatalmas ellenséggel állottak szemben, a XV. század felvilágosodásával, a kolduló és más szerzetek kigúnyolásával.

A vita azonban még a XVII. században sem aludt ki egészen. Molière *Kénytelen házasságának* egyik csodálatos jelenetében Sganarelle kérdései dr. Pancratiushoz nem önkényes fictiók, hanem a ferenczieknek és dömések vitapontjai: Si la logique est un art on une science? — Si l' essence du bien est mise dans l' appétibilité on dans la convenance? — Si la fin nous peut émouvoir par son être réel ou son être intentionnel? — Si la substance et l' accident sont termes synonymes ou équivoques à l'egard de l'être?

A budai szerzetes nem volt járatlan kora tudományaiban. Sokat tudott, tömérdeket olvashatott össze és jó emlékező tehetsége lehetett hozzá. Könyvei az ismeretek bámulatos mennyiségét árulják el. Theologiai nagy müvében, az Aureum Rosariumban, melyet kedves tanítványa, Laskai Osváth, a provincia vicariusa végzett be, az ismeretek minden ága szerepel. Követeli is őket a theologiának, a

hét szabad müvészetet, úgymint a grammaticát, a logicát, a rhetoricát, a zenét, a geometriát, az arithmeticát és az astronomiát. Továbbá a természeti, erkölcsi és metaphysicai bölcsészetet, hisz ezek úgy szolgálnak a theologiának, mint a szolgáló asszonyának. Szüksége van az egyházi jogra, mint valami gyakorlati theologiára, a polgári jogra. De hát a poetria, a verselés, a költészet? Hisz ez megrontja az ifjak szellemét! Itt szt. Tamás distinctiójával él. A pogány könyvek egy része, mely kiválóan búja, mint Ovidius de arte amandi és hasonlók, természetesen eltiltvák a theologusnak; de vannak nekik oly könyveik is, melyek igen hasznosak, bár rút dolgokkal vegyitvék; ilyeneket lehet causa eruditionis vocabulorum úgy olvasni vagy megtanulni, hogy az érzékingerlő mesék csak futólag (obscure et breviter) olvastassanak.

Ugyanezen munkájában egész kis állat-, növény- és árványtan foglaltatik, melyekben magyar szók is fordúlnak elő. Szilády azzal a gonddal, mely őt a doctor angelicus, subtilis és a többi mellett doctor accuratussá teszi, pontosan kijegyzi e magyar neveket. Némelyikök kiveszett a közhasználatból, legalább formáját illetőleg, mint a *trufa* (tréfa), lévbeszes (scurra), pegyvet (petymeg) stb. Már nála is előfordúl a gyöngyvér (gyengyer) madár (carbas), melyről azt hitték, hogy a skót tengerparton fákon terem és a pacsirta nagyságára nő meg, meztelen bőrére tollat kap s csakhamar a vízbe esik, hol föléled és benne uszkál. Pelbárt szerint annyi bizonyos, hogy nálunk nem nemzenek, a miből világos, hogy isten közreműködésével meg van a szűzi fogamzás lehetősége. Tudománya azonban tele mesékkel s a ki az állat- és növényvilág meséit, babonáit, a kövek virtusait akarja ismerni, nem haszontalanúl forgatja Pelbárt e munkáját. A régi orvosi tudományok nem egy paragraphusa van letéve vastag könyveiben. Persze, hogy sok a vak hit, a képtelen babona, de hisz még másfél száz évvel később Apáczai Cseri János magyar encyclopaediája is alig külömb az övénél.

A természetrajzi ismeretekben nem merül ki a jó budai barát tudománya, hanem felkarolja a természettant, légtünettant, pathologiát stb. mindenütt gyakorlati utasításokkal. Ő a lélek orvosa, a testnek is az akart lenni. Az ismeretek e nagy tömege főleg az Aureum Rosarium Theologiae második kötetében van lerakva, mert ott nyilt alkalma a teremtett dolgokban mutatni be az Isten jóságát.

Egy-két művében compilatornak nevezi magát. Hogy megérthessük, mily helyet foglal el e kifejezéssel a szerzők, az írók

elég számos faja között, magától kell megkérdenünk. Szent Bonaventurát, rendjének kenetteljes doctorát idézve, maga is megfelel kérdésünkre. Megfejtése kissé elüt a mi szokásos elnevezéseinktől. Szerinte az, a ki mástól feltalált vagy összeírt idegen tárgyat másol le, az mere scriptor, magyarúl másolónak, leírónak nevezhetnők; a ki idegen dolgot ad, de változtat rajta, bár nem a magáéból, az *compilator*; a ki az idegent és a magáét adja, de az idegen a fő, az övé inkább magyarázat, az *commentator*; végre a ki az idegent és a magáét írja össze, de úgy, hogy ez utóbbi a fő, az idegen csak nézeteinek megerősítésére hozatik fel, az *author* (szerző). E szerint Pelbárt igen alacsony helyet foglalna el a szerzők sorában, a második lépcsőn, a compilatorok sorában állana. Azonban könyveit olvasván, látjuk, hogy ő több volt compilatornál. Nem csak tudománynyal rendelkezett, hanem volt ítélete, saját nézete is. Az Aureum Rosariumban érvényesítette ezt, bár kevésbbé, mert a dogmaticus tanok nagyon megköték elméjét, az akkor divatos tanításmód sem kedvezett az újításnak.

Beszédeit azonban maga sem mondja compilatióknak. A kiadó azt írja Pelbártról, hogy kidolgozásával az üdvös szent beszédek most mindenfelé használt (ubilibet cantatissimum) pomeriumát nyújtotta a kereszténységnek. Ha compilatió volt az Aureum Rosarium, melyet a fölöslegesség vádja ellen csak azzal véd, hogy ha nagyobb tudósok szemében fölösleges, a hozzáhasonló kisebb tudósoknak elég szükséges — eredetiek az ő szent beszédei. Itt nem scriptor, nem compilator, nem commentator, hanem igazi author.

E beszédek némelyike igazán müvészi. Az érzés melege, a gondolatok ereje és a forma némi szépsége nem üres dicséret nála. Pelbárt kora különös idő volt az egyházi szónoklatra nézve. A XII. század magasztos exaltatiója, csodatevő hite, mely ezer meg ezer embert küldött a Szent-Földre, a szerzetesek lángoló istenszeretete, térítési vágya és a tövis korona utáni epedése, a lovagvilág regényes ábrándja és sok más egyéb lohasztó józanságnak, a kritika bonczolásának, a skepsis tagadásának engedett helyet. A költőit a próza váltotta fel. Az igazán költői, a naiv, az érzelem elfogulatlan és együgyű kifejezése helyébe a mesterkélt, a csinált, a keresett, a cziczomás, a díszes lépett. A tartalom és eszme classicai harmoniáját a forma kecses utánzása követte. A rhetorica helyett eloquentia.

A XV. század azonban már nagy müvészeket is kezd felmutatni. A fejlődő formaérzéknek fényes tehetségek kezdtek eleget

tenni. Két százados erkölcsi hanyatlás után jelentkezett azon erkölcsi és idealis actio, melynek Savonarola, Luther, Kalvin, Loyola és a kath. egyház több szentjei rendíthetlen kifejezői. Úgy látszik, Pelbárt is e díszes körbe tartozik. Legalább Szilády Áron a reformatorok elődjei közé számítja őt. Természetesen hiányzott lelkéből az az ős erő, szent dűh, gyűlöletes vadság, a mi Luthert a század legnagyobb emberévé tették. — Pelbárt jámborabb ember volt. A kétely nem emésztette meg lelkét és a helytelen dolgokon sem tudott úgy felháborodni mint a német reformator. Tudjuk ugyan, hogy oly szavak, minőket a Rosarium prologusában találunk, melyekkel előre vissza vonja, megsemmisíti mindazt, a mi mások szemében egyházellenesnek látszik, legtöbbször üres szólamok, de Pelbárt müveinek olvasásakor oly érzés támadt bennünk, mely azt súgja, hogy a barát szavai rá nézve szent igazak. A mi pedig erkölcsi felháborodását illeti, Szilády néhány érdekes példát hoz fel szent beszédéből, melyekből a főpapok és a királyi udvar elleni kikelést vagy rávonatkozást olvas ki. Ezek azonban oly általánosságban mozognak, hogy a szent beszédek számos készítőjénél megtalálhatók. A miket Pelbárt mond, minden udvarra és sok főpapra illettek. A szent királyokról és főpapokról mondott beszédek ritkán kerülik el, hogy általános vonatkozással ne legyenek az egykorú fejedelmek- és praelatusokra. Annyi valószínű, hogy aligha állott közelebbi összeköttetésben az udvarral, mert egyetlen dicsérő szót sem találni nála a királyról, noha másokról sem. Pelbárt nagy szorgalmú és munkás ember volt, de hihetőleg megelégedett azon körrel, melyet neki zárdája a papok tanításában és az ünnepi szent beszédek elmondásában eléje szabott. Szabad idejét a könyvtárban (in Budensi libraria) és íróasztalánál kelle eltöltenie. Az urak és a nép bizonyosan ismerték a „fitos“ és hatalmas orrú, rút képű barátot, kinek nem szép külseje közmondásos lett, kit talán ép a kelletlen külső vitt a zárdába; hallgatták megragadó szent beszédeit, hanem hogy közelebbi érintkezésben állottak volna vele, nem tudjuk ugyan, de a föntebbiekből következtetve, valószínűtlennek tartjuk.

Ha formátlan volt a budai barát külseje, beszédeiben sem hajhászta a látszat szépségeit. Magvasságra és tartalomra, érzésre és melegségre törekedett. Mily megragadó hévvel beszél például nagypénteki első sermójában, midőn Krisztus anyját szólaltatja meg, ki mély és erős fájdalmában felhívja a kereszténveket, férfiakat és nőket, ifjakat és öregeket, szüzeket, özvegyeket és férjeseket, kirá-

lyokat és fejedelmeket, gazdagokat és szegényeket, hogy síránkozzanak vele a királyok királyán, mindnyájok istenén! „Jézus fiam, fiam Jézus, szemem világa, éltem reménye és vigasztalása, ma midőn a kereszten szenvedtél és meghaltál a bűnösökért, a legkeserűbb fájdalom kardjával sebezted meg szivemet!“ Igaz, hogy ezek és ilyenek közhelyei valának az egyházi szószéknek, azonban találkozni velök a nem várt helyeken is. De míg az érzés igazságát mindenütt czélúl látszik maga elé tűzni, összes munkájában alig akad szemünk elé oly passus, melynek jogosúltságát a kifejezés szépsége, keresett bája indokolná. Az érzés igazsága nagy szó volt e században. A szólam-hajhászat és a külső hatásvadászat korában mély tiszteletet ébreszt bennünk a jámbor ferenczi, a ki tudott egyszerű, mesterkéletlen és igaz lenni.

Az érzelem és kifejezés igazságával párosúlt nála a szabályos és logicai gondolkodás. Szerette a rendet, a kellő beosztást. Szent beszédeinek terve egészen átlátszó és szabályos, mely néha csak vázlatszerűnek mutatkozik, alig van kidolgozva vagy a lelkészre hagyva, hogy pótolja az érzelmi részét. A forma e szabályosságával némileg a század gyermekének mutatta magát, melynek ízlése szerette a rendet; nála azonban a világos, bár kétely nélküli értelem következménye volt. A sententiák tudós tanára, ki logicai egymásutánban fejtette ki az egyes dogmák alsóbb kérdéseit, beszédeiben is gondosan osztályoz s ez által példányképűl szolgál az utókor szónokainak. Pedig utána még jó ideig hiába keresünk oly magyar egyházi szónokokat, a kik az ő szabályos eljárását, átlátszó terveit követnék. Jobban szeretnek úgynevezett homiliákat tartani, az evangeliom egyes helyei fölött elmélkedni s egységes, kerek szent beszéd helyett szétfolyó, központnélkűli, külön darabokra szakadt adhortatiókat mondani. Csak a XVI. század utolsó negyede felé jelennek meg újra az egységes egészet képező szent beszédek, a papok már kevésbbé voltak missionariusok, a felekezetek részben bizonyos geographiai megállapodásra jutottak, s a hivők müveltsége, nyugalma, ízlése ünnepélyes és kerek szent beszédet követelt, melyből kis részben kiszorúlt a római kurva, a bálványozó pilises barátok elleni szenvedélyes kifakadás vagy a protestansok szidalmaztatása. A hivők nem elégedtek meg az átkozódással, szenvedő lelköknek ír és vigasztalás, remény és szeretet is kelle.

Az érzés igazsága és a szabályosság magyarázza meg Pelbárt beszédeinek rendkivűli elterjedését. Az egyházi szószék komédiásai

után egyszerű és természetes, világos és értelmes beszédeket kivánt a jámbor keresztény, s Pelbárt ilyeneket adott. Megélte, saját maga tapasztalta beszédeinek népszerűségét, bár igazi elterjedésök csak Pelbárt halála után következett be. Hagenaui kiadója csaknem minden esztendőben nyomatott egy vaskos kötetet és a német nyomda történetében talán akadnak majd oly levelekre, melyek némi világot vetnek a magyar barát nyomdai érintkezésére.

II.

Ott a hol annyira szűkös a történeti adatok száma, hogy maga Szilády alig tudja egy-kettővel szaporítani, ott kivált nagyon becses, ha egy éles elme benső okokból és a körűlmények találkozásából a vizsgáló bíró leleményességével ki tudja hozni az igazságot a homályból. Sziládynak meg van ez az eléggé meg nem becsűlhető tehetsége. Meglepő ügyességgel tud combinálni. Mindenekelőtt nagy gonddal olvasta emberének müveit, s megjegyezte mindazon helyeket, melyeket némi történeti támpontúl lehetne használni. Még a legcsekélyebb értékű vonatkozások sem kerűlték ki figyelmét. E homályos passusokból alkotta azután munkájának egy részét. Természetesen itt alig térhetni ki a merészebb föltevéseknek. Beléjök kell ütköznie az írónak. Az ő szelleme, mely annyira otthonos a részletekben is, bátran szemökbe nézett és szivesen oda állította őket a talapzatra. Úgy hogy mint hypothesisek, nagyobb részök megállja helyét, hisz a szerző oda szokta tenni a „nem lehetetlen", a „talán" stb. szókat.

Nekünk úgy látszik, hogy Szilády már nem oly erős a jellemzésben. Mintha túlságosan neki melegednék. A jellemzőnél szeretjük, hogyha rokonszenvez tárgyával, lelkesűlten érez iránta, de az értelemnek szigorú és kemény munkát kell végrehajtania, hogy a képzelem csapongását, az érzés hevét fékezze. Szilády akárhányszor lelkes szónokká válik, ki bizonyos zord erővel tudja magát kifejezni. Például ilyen hibásnak látszik előttünk, midőn Pelbárt szónoklatát jellemzi: „Legszigorúbb — hangja akkor, ha idők, személyek és helyzetek közt való külömbség szolgáltatja az alkalmat, ilyenkor kegyetlenül sújtó szavai erejével, mondhatni izzé, porrá morzsolja a kor lebuktatott bálványát s mindent a földdel tesz egyenlővé az igazság fölmagasztalt képe előtt. Tudósok, bölcsek, fejedelmek vélekedése, szokása, tekintélye mind semmivé lesznek igazság-

érzete és meggyőződése előtt, melyet mély vallásosságán s szigorú erkölcsi irányán kivül hazafias lelkület is gyakran sugall. Vallásához, egyházához nála inkább ragaszkodni lehetetlen, egész lelki erejével keresztyén pap, de egy perczre sem felejti, hogy magyar is; engedelmes, alázatos, a meddig van mit engedni s van mi előtt alázkodni, hol azonban az értelem és józan ész mást követel — bár kora nyügét, igáját jó részben maga is hordja, föllázad az esztelenség, butaság s babona ellen s tördeli a lelki vakság bilincseit akár szegény, akár gazdag, akár koldus, akár király, még ha épen — vagy tán épen mivel — Mátyás király szenved is bennök rabságot.“ Ime egy ékes magasztalás, melyben a mérték hiánya a legnagyobb hiba. A derék budai barát szent beszédei nem tárnak elénk ily izzé, porrá morzsoló, a kor lebuktatott bálványát megsemmisítő, mindent a földdel egyenlővé tevő alakot, mert akkor saját rendjében sem élhetett volna. Tudjuk ugyanis, hogy a szigorú fegyelem, a szerzetesi szabályok általában minden rend, de különösen a ferenczieknek rendjében nagyon elernyedtek, életök, kivált a XV. században, nem tartozott a jámborok közé s ha Pelbárt ily kemény, kérlelhetlen jellem, legelőször társaival tűzött volna össze, a kik azután lehetetlenné teszik neki a rendben maradást. Pelbárt mindenesetre erényesebb lehete legtöbb társánál; valószínű, hogy nem tartozott azon papok közé, a kik azt mondják: ne tetteimre nézzetek, hanem szavaimra hallgassatok, de mint ember alighanem békésebb természetű volt Szilády hősénél. Tudott tűrni és hallgatni. Lehet, hogy így sem szerették, de legalább megférték vele.

Képzeljük el, ha most a pesti barátok vagy piaristák között támadna amolyan Pelbárt-féle character, minőt Szilády rajzol, a ki föllázad az esztelenség, butaság, de főleg a fegyelmetlenség, a vallásos közöny, a lelketlenség ellen, a ki tördeli a lelki vakság, a világias élet bilincseit, nem tennék e kiállhatatlanná helyzetét s fényes tulajdonai daczára nem dobnák-e zárdából zárdába, míg végre vagy kilépne, vagy pedig valamelyik zugában a szerzetes provinczianak végezné be keserves napjait? Minden testület követeli, hogy tagjai bizonyos átlagos színvonalon álljanak, nagyjából véve mindnyájoknak egyenlőknek kell lenniök, a rajongás korszakában egyiknek sem szabad hidegnek, közönyösnek lenni, de ismét a petyhüdt, a köznapi élet beálltával gúny, megvetés, üldözés éri a rajongót s örökös szenvedés, hányattatás az élete.

Több idézettel világíthatnók meg Sziládynak azt a hiányát,

melyet a nem kellő mérték alkalmazásának nevezhetnénk. Az anyagot senki sem tudja úgy összehordani mint ő. Egy-egy jegyzete előtt, minő a gyöngyvér madárról, őszinte bámulattal áll meg az olvasó, hisz a pontosság és a részletek ismerete kell hogy mindenkit megnyerjen; de mikor emberének lelkébe akar pillantani, mikor rajta mintegy szellemi és erkölcsi méréseket akar végrehajtani, nézetünk szerint többször elhibázza. De még itt is annyi érvvel, adattal lép föl, hogy lehetetlen nem tisztelnünk véleményét, felfogását.

Hagyjuk a történetírás, bár nagyon érdekes, de legalanyibb részének, a jellem megítélésének kérdését. Szilády ad más rendkivül figyelemre méltót. Ő ugyanis nem csak doctor accuratus, hanem Salamon Ferencz mellett maximus hypothesium magister. Igaz, hogy e czímnek kissé természettudományi színe van, ott díszlik legszebben az emberi ész ezen hajtása, de legyen szabad egy kis bátorsággal e jeles történettudósinkra is alkalmazni. Mint a természet buvárainál az egyes tény ébreszti föl a gondolatot, a gondolat sürgeti a kisérletet s a kisérlet megítéli a gondolat helyességét, úgy tesz Szilády is, történeti kutatásában egy jelenség, egy tény akad eléje, mely egy eszmét ébreszt lelkében, külsőleg még homályos, melyet jóformán magának is alig mer bevallani, de neki űl, újabb buvárlatok útján újabb jelenségeket keres s végre megítéli gondolatját. Más ember talán közönyösen haladt volna el az első jelenségnél, épen semmi gondolatot sem keltett volna benne, annál kevésbbé egy helyes és termékeny eszmét; Sziládynál azonban könnyen megszülemlik s azután van hozzá türelme, ernyedetlen kitartása, ritka leleményessége, hogy eszméjét minden oldalú kisérlet alá vesse. Ily gondolat, ily eszme nála, hogy a középkor nagy verses legendáját Pelbárt írta. A több mint négy ezer sorból álló költemény szerzője idáig ismeretlen volt, ma sincs feltétlen adatunk, mely minden vitát megszüntetne, de igen nagy a valószínűsége Szilády nézetének. Már évek előtt föllépett ezzel az eszmével, midőn az Akadémia kebelében az I. Mátyás király korabeli költészetről értekezett, utóbb a Régi magyar költők tárában; a tudósok azonban hallgattak, csak mellékesen hangoztatták, hogy még nincs meg a szükséges történeti bizonyíték.

Szilády jelen munkájában újabb, rendkivül meglepő jelenségeket hoz fel. Most sem tud feltétlenül döntő érvvel állani elő, de megtalálja sz. Katalinnak Raymundus bibornok által közzétett kiadását, melyet egy ferenczi szerzetes és a theologia professora írt és

szerkezete s tartalma némi részben megegyezik a magyar verssel. A szöveg mellé a kiadó néhány csodát és példát csatolt, melyek egyikében „a már fönnmegnevezett kitünő tudományú és jelességű Pomeriustól“ (Pelbárt) szavak állanak, pedig előbb sehol sincs följegyezve a neve, miből azt következteti Szilády, hogy a czímlapról maradt el. Megtalálja a latin legenda főforrását, az Annales historiae-t, melyről azt írja a névtelen szerző, hogy belőle merítette carminis modum azaz verses legendáját s Katalinnak a császárral és ötven tudóssal való vitáját. Mindezek oly valószínűvé teszik Pelbárt szerzőségét, hogy én részemről nem tudnék hasonló erejű kifogást emelni ellene.

Hasonló valószínűséggel mondhatja Szilády, hogy egyik legszebb vallásos énekünknek, sz. Bernát hymnusának fordítása is Pelbárttól ered, és gondosan kimutatja, hogy codexeink az ő müveiből merítettek.

E müvek között legelső a *Stellarium*, mely szűz Máriáról szóló beszédeket foglal magában. Czímét szent János titkos jelenéseinek könyvéből meríthette s aligha kölcsönözte egy, más ugyanazon czímű könyvtől, mert az a Migne-féle Bibliographie adatai szerint csak 1501-ben jelent meg, míg Pelbárté 1498-ban látott világot. Hogy tartalmilag mennyire különböznek egymással, azt Szilády némi sajátossággal és dagályos eredetiséggel rajzolja. „Ha amannak puha, porló anyagát ennek szálas idegeivel; szűkös, szegényes, alig cseppenő eszméit ennek folyvást hatalmas sugárban lövellő gondolatforrásával összehasonlítjuk: lehetetlen egyébre nézve közösségöket elismernünk, mint hogy mindkettőnek szerzője az Apocalypsis 12 ágú csillagkoronájára tekintett, csak hogy míg Pelbárt emelt fővel, lelkesülten, sőt elragadtatva zengte hymnusszerű dicséreteit, amaz — hogy a kiczirkalmazott sugaraknak valamiképen hijja ne essék — ujjain látszik tizenkettőig olvasni“.

Második nagy munkája a két részből álló *Pomerium sermonum* de sanctis, ezt követik de tempore és quadragesimalis szent beszédei. — 1504-ben, a szerző halála évében, jelentek meg zsoltármagyarázatai: *Expositio compendiosa et familiaris* etc.; valószínűleg mint a szentírás magyarázója (egy későbbi kiadásban Sacrae Paginae professornak mondatik) készítette. Végre nagy theologiai munkája következik, melyet Lombardi Péter sententiái után szerzett. Az e fajta müveket nagy számmal írták a középkorban s sajtó alól is száznál több ily mű került ki. — Szilády tőle telhetőleg — pedig sok telik

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tőle, mondja ő Pelbártról, s mondjuk mi róla — összeállítá e kiadások sorát, kiigazította a helytelen adatokat és könyve vége felé megjelölte mindazon helyeket, melyek egyik-másik magyar codexben találhatók. E fáradságos munka eredménye könnyen elfér ugyan egy-két lapon, de mennyi virasztás- és kitartásra volt szükség, hogy ezeket összeállítsa! Valószínű, hogy mások is fognak találni egyező helyeket, de a mit már Szilády ad, a többivel együtt igazán sok egy ember munkásságának.

VII.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁROK KÉPZESE.

IRTA ANDRÁSSY JENŐ.

A nemzet müveltsége három iskolától függ s e három iskola megint a nemzet müveltségi szükségletének köszöni lételét. A nagy, kézzel s testi erővel dolgozó tömeg müveltségi szükségletének megfelel a népiskola; a polgárságnak a polgári iskola, mely azon müveltséggel lát el, a melyre az életben mint polgároknak szükségünk van; s a tudományosan képzett polgárság iskolája az egyetem, mely szaktanulmányaival a társadalomnak vezetésére képesít.

A népiskolában szerzett ismeretekkel felléphetünk a polgári iskolába, de az utóbbiban szerzett ismeretek az egyetem látogatására elégtelenek, mivel itt nemcsak általános miveltségre, de már bizonyos fokú tudományos míveltségre is van szükségünk.[1]) Az általános müveltségnek összekötését a tudományos müveltség első fokaival az egyetem fogalmának teljes félreértéséből keletkezett két egyetem irányához képest, két új középiskola közvetíti: gymnasium és reáliskola. Hogy ezen történelmileg nem így fejlődött, de mai álláspontjában így elosztott középiskolák mindegyike jogosult-e? hogy a két egyetem különválása helyes-e? nem ezen értekezés feladata.

Az egyetem a tanulmányok tanításának legfelsőbb és legtökéletesb közege.

Mind a három iskolának feladata egy, müveltségre nézve különálló osztálynak képzése, tehát tanítása és nevelése. Az ezen képzéssel foglalkozó tanítók müveltségi foka az iskolához képest modosúl és pedig úgy, hogy a tanító a fensőbb osztály müveltségével bír.

[1]) Egyik legrelativabb fogalom „az általános müveltség“, melytől a t. szerző szerint különböznie kell „a bizonyos fokú tudományos müveltségnek“. Minden iskolai müveltség tudományon alapszik, tehát tudományos. A szerk.

A népiskolai tanítók középiskolai ismeretekkel és müveltséggel bírnak. A tanítóképző intézetek e részt a középiskola felsőbb osztályainak pótlói, s mint ilyenek méltán számíthatók a középiskolák sorába.

A középiskolai tanárok egyetemi ismeretekkel és müveltséggel bírnak; ennek következtében tehát a társadalmat kormányzó és vezető osztályhoz tartoznak. Az egyetemi tanárok oly egyetemi ismeretekkel és müveltséggel bíró egyének, kik egyik vagy másik szakmában a tökéletesség magasabb fokát érték el mint társaik.

Mind a három iskola tanítóinak e szerént kettős feladata, kettős czélja van; az első a tanítás és nevelés kellő eszközlése, a második a társadalom továbbképzése. Feladatuk első részét iskolai kötelezettségök lelkiismeretes és kötelességérző teljesítése, második részét tudományuk terjesztése, illetőleg a tudománynak magának továbbképzése által érik el. Ebben rejlik a tanítónak kettős, de külön nem választható természete.

Mint mondók a nép müveltsége három iskolától függ, s a mondottak után az iskolát helyettesíthetjük a tanítók képzettségével.

Természetes tehát, hogy a tanítók képzése a társadalom lényeges és fontos feladata.

Jelen tanulmány a középiskolai tanárok képzésével foglalkozik, s mivel, mint említők, ezen tanároknak is kettős feladatuk van: a tanítás és nevelés kellő eszközlése s a társadalom továbbképzése, ezen két feladat mindegyikét külön-külön tárgyaljuk.

I.

Arra nézve, hogy taníthassunk és nevelhessünk 1) legalább még egyszer (?) annyit kell tudnunk, mint a mennyit tanítanunk kell, hogy tanításunkban kellőleg mozoghassunk; 2) tudnunk kell, hogy miképen tanítsunk; 3) kellő emberismerettel, helyes ítélőtehetséggel s szilárd jellemmel kell bírnunk, hogy neveljünk.

Az, ki szakmájában nem kellőleg jártas, a legjobb methodicával se jó tanító, mert tanítási körében nem mozog kellő biztonsággal.

Ismereteinek hiányai lépésről lépésre megkötik mozgását. Ellenben, ha szakmánkban még oly otthonosak vagyunk is, tanítványaink csak akkor tanúlnak s tanúlhatnak, ha kellő időben, kellő megválasztással, s kellő formában nyújtjuk nekik a tanulási adagokat. A tanítás a középiskolában a neveléssel oly karonfogva jár, hogy egyik a másik nélkül czéltévesztett, haszontalan. Nevelni pedig csak az tud, a ki maga jól nevelt, vagy a kit a gondolkozás nevelési hibáinak helyreütésére vezetett, s mivel ennek belátásához emberismeret s szilárd akarat szükséges, tehát az, a ki jellemmel bír.

Ezen három követelés elsejének az egyetemi tanítás törekszik

megfelelni, másodikának a tanárképző intézet gyakorló iskolája, harmadikának a szerzett müveltség.

Az egyetemi tanúlmányok idejét, ha ujsághírekre adhatni, három évről négy évre szándékoznak felemelni s helyesen. Arra nézve, hogy valaki két szakmában olyan jártasságot szerezzen, hogy sajátjából még másoknak is adhasson, idő, s hasznosan felhasznált idő kell. S minthogy áll az is, hogy ugyanazon tárgyat tanító egyének közül az fogja tárgyát helyesebben tanítani, a ki azt jobban érti, a methodica szempontjából is helyes az egyetemi tanulmányok idejének négy évre való emelése. De helyes ez még egy harmadik igen sajnos oknál fogva, t. i. azért, hogy, ha vidéki városba kerül a végzett tanárjelölt, továbbképzési utjának, továbbtanulási terének háromnegyedrészét eddigelé eltávolíthatatlan kavics födi. Ha tehát ismeretekre van szüksége, szerezze ezeket ott s annyit, a hol s mennyit találhat. Erről különben alább is szólunk.

De az egyetemi tanulmányok helyes voltának két feltétele van: egyik a rendszeres tanulmány, másik a tanulás és kutatás tanítása.

Rendszeres tanulmányról pedig nálunk eddigelé szó nem lehet és pedig azért, mert az előadások cyclusa nem összevágó az egyetemi tanulmányok cyclusával. Az, a ki saját szakmájában kellő jártasságot akar szerezni, kezdje elől, s lépésről lépésre haladva szoktassa magát rendszerhez, s tanúljon rendszert a tudományban, nem részleteket, még akkor sem, ha ezen részletek a tanulmány igen fontos részét képezik. Tudom én azt, hogy egész nem létezik, s mindaz a mit egésznek nevezünk csak szerves részletek összetétele, de ezen részletek épen szerves voltuknál csak az egészből érthetők meg. De tudom azt is, hogy más dolog a gyermek tanítása, ki a részletekből maga állítja össze az egészet, részint, hogy a létezők igazi állapotát megismerje, részint, hogy elméjét a gondolkodásban élesítse, s más az előismeretekkel bíró tanulása. Ez az igazság elvével tisztában van, s elméjét az igazságból az általánosságra akarja emelni, s azon utakkal törekszik megismerkedni, melyek az egyediség létezéséből a világrendig vezetnek fel, mert a ki szakmájában idáig nem jutott fel, vagy nem akar legalább idáig feljutni, az tudományról nem szólhat.

Hogy pedig rendszeres tanulmányt szerezhessen egyetemi ifjúságunk, arra nézve szükséges, hogy minden első éves ott kezdje, a hol a kezdete, s évről évre fellebb haladjon. (Szükségtelen említenem, hogy a kezdetet s a haladást nem a könyv §§-nak egymásutánja képében gondolom.)

Az pedig ma nincs meg. Az az ifjú, a ki ma hagyja el a középiskolát, ugyanazon előadásokat hallgatja, a melyeket az egyetemen lévő harmad vagy negyed éves hallgat, — megkivánjuk tehát mind a kettőtől, hogy ugyanazon tanulási jártassággal s ugyanazon fejletű értelemmel bírjon. Ez pedig lehetetlen. Igy tehát az előadás vagy igen tudós az első évesnek, vagy igen népszerű a harmad-

évesnek. Lehetetlen, hogy mind a kettő egy és ugyanazon gerjesztést vigye magával, a melyet tanárja el akart érni.[2])

Ezen állítás megczáfolására az hozható fel, hogy az érettségi vizsgálat feltételezi azon műveltséget s az egyes szakmákban azon jártasságot, a mely egy egyetemi előadás megértésére szükséges, de ez nem áll. Mert vagy létezik fejlődés az egyetemi tanulmányokban, s akkor az ellenérv önmagától elesik, vagy nem létezik, s akkor nem szoros értelmű tudománynyal, de népszerű műveltségterjesztéssel van dolgunk. Az sem ok, hogy az egyetemi előadások nem tudományt nyújtanak, de azon útat mutatják a melyen a tudomány megszerezhető, mert a tudomány részleteinek megszerzésére oly tudományos előismeretek szükségesek, milyeneket a középiskola nem nyújt, s milyeneket e szerint az érettségi bizonyítvány fel nem tételezhet.

Második ok gyanánt felhozható még az is, hogy a tanulmányok e rendje és szervezete, mióta egyetem létezik, ilyen, s hogy ezen rendnél és szervezetnél is oly tudósok keletkeztek, milyenekre mai korunk is büszke volna.

De ez sem ok. Vannak igen középszerű, sőt igen alsó rendű középiskolák, melyek tanulói közt voltak elsőrendű tudósok s államférfiak, kik tehát az első s egész életükre maradandó befolyású impulsusokat ezen középiskolákban nyerték, de azért senkise merné azt állítani, hogy ezen középiskolák egy vagy egy pár ember felemelkedése következtében, csak kötelességöket is teljesítették volna. Nem minden ember fejlődik ki önmagából minden külső befolyás nélkül, vagy talán épen káros befolyással is.

S a kor végre mit sem dönt. Mióta társadalmi asszony van, azóta létezik a divat is mai napig, de azért nem hiszem, hogy volna okos ember, a ki a divatot ma helyesnek nevezné s a divat mellett kardoskodnék. (Az ipar tökéletesbülése sem czáfolat, mert ez talán másként is fejlődhetett volna, míg a divat egész generatiókat tett boldogtalanokká s még többeket majmokká.)

---

[2]) Ez korunknak az egyetemi tanulás terén legelső vivmányát a tanszabadságot támadná meg. Az ifjú, a mint az egyetemre jön, hallgasson olyan előadást, a minő kitűzött czéljának megfelel és egyéni hajlamának inyére van. E szabadság legnagyobb biztosítéka haladásának. Megkötve az ifjú akaratát, sőt előkészítés formájára rendezve az egyetemi előadások sorát, az 1848 előtti pesti egyetemet állítanók vissza összes hibái- és gyarlóságival, vagy pedig a polgáriskolai képezde színvonalára szállítanók le. A t. szerző logicájával bátran követelhetnők a mindennapi kikérdezést, a másod- és harmadrendet, meg a carcert. Jól tudjuk, hogy a szerző nem áll egymagában, hanem több paedagogus hasonló véleményben van, sőt rokon az ő fölfogásával az orsz. közoktatási tanács törekvése. Mind a szabadság, mind a rend szükséges, de egyiknek sem szabad elnyomni a másikat. Az igaz, hogy nem olvashatja senki az eredeti „Szakuntalát", míg meg nem tanúlta a szanskrit nyelvet, nem hallgathatja a felsőbb mennyiségtant, ha nem érti az elemit, de ebből nagy hiba lenne azt következtetni, hogy pl. a harmadévesek egyetemi előadásai általában olyanok, melyeket az első éves nem érthetne meg. Az ily megnemértés akkor nem a tudományban, hanem rendesen a tanár fejében rejlik. Pl. Steinthal psychologiáját és nyelvészetét nem érti meg senki, mert a nonsens még a harmadéves előtt is érthetetlen. A szerk.

Ez értelemben még számos érvvel állhatnánk elő, de az eddigiekkel megelégedve kérdésünk megoldásához térünk, mely abban áll, hogy az egyetemi előadások ép oly fokozatosan fejlődők és fejlesztők legyenek — ha sikeresen akarnak tanítani — a mily fokozatosan fejlődő a tanuló és kutató elméje. Legyen meg tehát a teljes tudomány-cyclus 8 semesterre mérve, mellette azután lehet specialcollegium quantum satis, de ezen specialcollegium megértésére s kellő felhasználására az első éveseket úgy készítsék elő, mint az előkészítő osztályban készítjük elő a fiukat a középiskolai tanulásra.

Az egyetemi előadások nem nyújtanak tudományt (?) csak azon utat mutatják, a melyen önálló kutatás által megszerezhető. Az egyetemi tanulmánynak ezért fontos anyagi követelménye van, az t. i., hogy minden egyes tanuló mindazon segédeszközökkel rendelkezzék, a melyekre szüksége van. Ezen követelménynek egyénenként megfelelni nem lehet, társulatilag könnyen eszközölhető, jelen tanulmányi szervezetünknél elgondolhatatlan. Az egyesektől százakat követelni évenként könyvekre akkor, midőn még mindig csak szegény fiuk adják fejöket a tanári pályára, nem lehet; mai szervezetöknél pedig, ha a tanító óránként húsz kutforrást ajánl (legmagasb számítás), a tanulóknak alig fele juthat könyvhez Pest összes könyvtáraiban, ha tekintetbe veszszük azt, hogy az egyetemi előadások nagy része a könyvtári órákkal összeesik, s hogy az ajánlott könyvek közül egy sem kölcsönözhető ki.

Az önálló kutatásnak s tanulmányozásnak egy második nagy hiánya is van tehát, mely csak társulati vállvetés vagy igen jelentékeny államsegély által volna elhárítható a specialseminariumok által, melyekben szakmánként rendezve, teljes könyvtár állana a tanár és tanítvány rendelkezésére.

Így a kutatási és tanulási szorgalom is igen könnyen ellenőrizhető.

Csak ha ily szükséges és segítő asylumot állítunk, beszélhetünk iskoláról; ily intézmény mellett a tanár azt képezhet tanítványaiból, a mit akar; de a jelen intézmény mellett csak az boldogúl, a ki az autographirozott előadásokat megszerezheti s azokat szóról szóra tanúlja meg s így felületes ismerettel fog bírni, mert az utat ismeri csak, de nem az úton szerzett tudományt.

Az ilyen úton szerzett tudománynyal hozzáláthatunk a tanításhoz.

Eddigelé az alap- vagy elővizsgálaton, az egyetemi tanulmányok második évének befejezése után, adott számot a tanárjelölt általános müveltségéről s theoreticus paedagogiai ismereteiről, ezentúl — ha mint említők, újsághíreknek hihetni — a paedagogiai vizsgálat a practica paedagogia, vagy az úgynevezett proba-év után lesz és szintén helyesen.[3])

[3]) A paedagogiai vizsgálatnak hátratétele nagyon helyesen történt, ez által van reményünk ahhoz, hogy elfoglalhatja az őt megillető — harmadrendű helyet. Ma szerencsére be kezdjük látni némely szerencsétlen paedagogus tévedéseit,

A próbaévet eddigelé a tanárképző intézet mellé felállított gyakorló iskolában kellett tölteni. Itt szakavatott s paedagogiai tapintattal bíró, tapasztalt tanárok s figyelmes collegák ellenőrzése alatt tanúlta a jövendő tanár a tanítást.

Ez mind szép és üdvös, csakhogy ezen gyakorló iskola alkotásánál egy dolgot hagytak számítás nélkűl és sajnosan kell bevallanunk, hogy a legfontosabbat, t. i. a létező középiskolákat. Minden középiskola nyolcz osztálylyal bír s minden jelöltnek probaéve csak egy évre terjed; minden középiskola törvény által megszabott tanítási tervvel bír, csak a gyakorló iskola nem; minden középiskola tanítványainak száma osztályonként ötvenre tehető, csak a gyakorló iskola nem köteles több mint húsz tanulónak felvételére. Már most szeretném tudni, hogy mi úton szerezzen a jelölt kellő jártasságot vagy csak ismeretet szakmáinak mind a nyolcz osztályban való tanításáról, ha egész éven át csak négy osztályt lát, — vagy miként tanúlja el tanítási anyagának évenként való helyes felosztását ott, hol minden felosztás a tanító kényétől, vagy a megkisértett experimentumtól függ, — vagy miként tanúlja egy 70—80, vagy csak 50 gyermekből álló osztálynak kormányzását ott, hol csak 20 jól nevelt gyermek űl. Lehetne itt még nyelvkülönbségről s talán másról is szólani, de tanúlmányomnak jelen pontját azok, kik a gyakorló iskolát ismerik, megértik így is; — a nagy közönség számára pedig igen mélyen kellene a dolog ismertetésébe s velejébe hatolnom, a mi nem czélom.

Ha tehát van gyakorló iskolánk, legyen annak első feltétele az, hogy a középiskolák hű visszatükrözője legyen; ne legyen különbség köztök szervezetre és a tanulók számára nézve.

Az ilyen iskolában kitünő tanítók vezetése alatt szerzett paedagogiai practicus ismeretek használhatók a jövő pályán; a létezőn szerzettek kétségbe ejtenek a népes vidéki iskolák cathedráin. Az így töltött próbaév a praxisban elveszett idealis szám.

Vagy mit mondanánk, ha valamely clinicán évenként a be-

---

mert pl. csak ilyenektől származhatott a gondolat grammatikát iratni mondattani alapon, földrajzot tanítani állat-, növény-, ásvány- föld- stb. tannal keverve s a Földközi tenger tartományaiból kiindúlva és egy sereg más hasonló tévedés; igazi tudós soha sem juthatott volna ez útvesztőkbe. Mindenekelőtt világos fejre és alapos tudományra, lelkiismeretes működésre és emberséges bánásmódra van szüksége a tanárnak, ezt hangoztatja külföldön és itthon nem egy jeles tanár, ennek a felfogásnak kifejezése Lorenz bécsi egyetemi professornak és a tanárvizsgáló bizottság elnökének röpirata s hazánkban Petrovics Ferencz tanárvizsgálónak értekezése. A többi közt különösen két játékot űznek nálunk a tudományos téren, egyik az orthologia, másik a paedagogia, mindkettőben van valami igazság, mindkettő körűlbelül egy időben keletkezett, mindkettőnek apostolai a legszorosabb társaságban élnek egymással, előmozdítják egymás anyagi és szellemi érdekeit; de mindkettő tele van tévedéssel, hibás felfogással, nevetséges érveléssel, a mint azt az orthologiára nézve e folyóiratban mu atgatjuk és a paedagogiára nézve is ki fogjuk mutatni. De már itt is megjegyezzük, hogy valamint vannak józan nyelvészeink, úgy nem hiányzanak helyes észjárású paedagogusaink sem, csak hogy nem ők az irányadók. A szerk.

tegségeknek csak felét gyógyítanák s a betegek megválasztása s betegségök előnyös volta kiaknázható volna, — az orvostanulók gyakorló ideje pedig csak egy évre terjedne? Nemde lármáznánk s félnénk az innen kikerülő orvosok kezelésétől, pedig ezeknek kisérleti baklövései csak egy egyént illetnének, — míg ugyanazon körülmények közt a tanítónak naponként százakkal van dolga. Igen de a tanító saját hibáin tanúl, napról-napra tökéletesedik, — az orvos is, de azért vigasztalás-e ez?

Az ilyen kiválóságos iskolákban gyermekismeretünk se helyes s ítélő tehetségünk se fejlődik ki kellőleg, mert hisz emberek vagyunk, kik fiatalságunkban nem szokhatunk a nyugodt, sorról-sorra fontolgató öreg szerepére s ezért összehasonlításunk s tekintetbe vevésünk se lesz mindig helyes. Ép ezért a légkör megszokása, a gyermeki egyének ismétlődése egy kis dressurához hasonlítható.

A ki szakmájában kellő tudományt és jártasságot szerzett, a ki helyén megállani képes, s a ki a szükséges kötelességérzethez szokott s azt magába felvette, az jellemes ember, az nevelhet.

A tanulmányok évei után elhagyjuk az egyetemet, el a gyakorló iskolát, többnyire ismeretlen városok lakói leszünk, — a szükséges tudomány-adagot magunkba szívtuk, de most már nincs az egyetem előttünk, nem állanak a gyakorló iskola tanárai mögöttünk, önállóak lettünk, kiket, ha iskolai kötelezettségünknek eleget teszünk, nem háborgat földi lény. De munkásságunk tere iskolai kötelezettségünk teljesítésével nincs kimerítve, a tudomány férfiai nem csak az iskolának, de a tudománynak is élnek. Eddig csak az iskolának tanúltunk, a tudománynak tanulása s fejlesztése csak most kezdődik. Eddig azon voltunk, hogy az általánossághoz emelkedjünk fel, most le kell szállanunk a részek és részletek bányáiba, hogy az általánost a részekben ismerjük meg, hogy a bányából új meg új kincseket hozzunk napfényre, s azon legyünk, hogy a bánya tartalmát a felszínen legyünk képesek összeállitani.

A fáradságos, hosszadalmas munka most kezdődik, s halálig tart.

A ki ezt magában nem érzi, az igen jó tanító lehet, de a tudomány embere soha. Egész más dolog volna annak állítása, hogy mindnyájan írók is legyünk. Ez sem ártana ugyan; legalább a nagy tömegben nagy harcz kezdődnék, s győzne a szellemben erősebb, de erre nem elég a tanulás, erre születni is kell, ehhez hivatás és kedv kell. A kinél ez nincs meg, azt kényszeríteni káros.

Minden nemzetnek meg vannak minden téren a maga napszámosai: a tudomány terén is léteznek napszámosok, s ezen napszámosok jelentékeny részét a középiskolai tanárok képezik, kik a gyakorlati tudományok mellett, a tisztán elméletiek képviselői. Az egyetemi tanárok munkássága egy egész nemzetre nézve elégtelen, a hangya munkásságát nem ők fejtik ki, s nem az ő kötelességök.

A tanulás és önálló kutatás, mint már előbb említők, a tanári szigorlat után kezdődnék. De a mint a háború-viseléshez háromszor „pénz“ szükséges, úgy a kutatáshoz háromszor „könyv,“ vagy ennek pótlója: háromszor „pénz“. Ezt pedig középiskolai tanárnál nem találni.

A fővárosból a provincia valamely városába átköltözve azt találjuk, hogy 1) a könyvtárak szegények, 2) hogy a hazai s külföldi legszükségesebb folyóiratokon kivül szakmánként s évenként legfeljebb 25 o. é. írt fordítható könyvekre. Városi könyvtárak nem léteznek, s a társulati könyvtárak külföldi regényekkel s politikai röpiratokkal tömvék. Már most „woher nehmen, und nicht stehlen?“

A legnagyobb szorgalom s a legerősebb akarat mellett sem lehet tanulásról, vagy önálló kutatásról szó. Arra nézve, hogy valamely kérdést tisztába hozzunk, ismernünk kell annak irodalmát, különben kontár lesz a dolgozat, no — s ilyenekben nem szűkölködünk. A tudományban pedig mai nap nincs oly lángész, mely előmunkálatokra ne szorúlna.

Szomorú helyzetünket eléggé bizonyítják a programm-értekezések, melyek feladata volna a tudomány azon kisebb kérdéseinek tisztába hozatala, melyek nagyobb munkákba nem illenek. A magas ministerium is belátta ezen feladat teljesítésének lehetlenségét s elrendelte, hogy a programm-értekezések ezentúl kiválóan paedagogiai s psychologiai tárgyúak legyenek. De minek ezen útmutatás is. Máig megjelent mintegy 25 ily értekezés (A családnak viszonya az iskolához) s a ki ezen értekezéseket átolvassa, az utolsónál azt mondja, hogy annyit tud, a mennyit eddig tudott. Szellemdús combinatiók azok paedagogiai és psychologiai silány ismeretekkel. Mért nem tanúlnak tehát a tanárok, s mért blamirozzák intézetöket? A minister nem állhat mindenik háta mögött, s nem unszolhatja őket egyenként. Igaz, ép oly igaz, mint a fővárosi tanárok azon általános (?) ítélete, hogy a provinciai tanár nem dolgozik.

De igaz az is, a mit már fenn érintettünk, hogy nem dolgozhatik, mert nincs miből és nincs mivel.

Ezt azok a jó bíráló urak nemcsak, hogy be nem látják, de igen szép következtetést is vonnak meggondolatlanságukból. Még nincs két éve annak, midőn a történelmi társulatban ejtették ki azon szavakat, hogy vidéki ember ne dolgozzék, mert nincs meg a fővárosi látköre, együgyű: még nincs egy éve, hogy a tankönyvírásnak monopoliumát országszerte hirdették s egy bizonyos kör számára igényelték. S e két ötleten, vagy mondjuk eseményen csodálkozni nem lehet; némileg jogosúlt az, mert a vidéki tanár új könyvek hiányában belemerül pár régi könyvébe s ezek világnézetén túl alig jut. Az új jelenségeket évek mulva tanúlja ismerni történeti tények gyanánt. A tankönyvmonopolium kérdése is ezen említett okból merült fel, de mind a két tényből nagyon iskolás gyermeki következtetés az, hogy mivel eddig jó eredmény

nem mutatható fel, ezután semminemű eredményt se mutassanak fel. Nem oda urak! Ha eddig rossz az eredmény, kutassuk annak okait, s javítsunk rajta. Azért, hogy beteg valaki, nem kell őt eltemetni, de betegségének eredetét kutatva gyógyítani, megint egészségessé tenni. — Ebben rejlik az egyszerű, de egyedűl helyes eljárás kulcsa.

Más államok örűlnek, ha valaki tanúl, s tanulásáért még talán fizetik is, nálunk még az sem tanúlhat; a ki maga akar fizetni tanulásáért. Állításomra csak azt az egyszerű tényt hozom fel, hogy ha az egyetemi könyvtár valamely müvének teljes értékét deponálom, sem vagyok képes azt vidékre kölcsön kapni. A fővárosban bár ki megkaphatja, a vidéken senki.

Nem említem meg ezen ténynek igazsági oldalát, csak arra figyelmeztetem az illetőket, hogy igen érdekes erkölcsi kényszerűség támad belőle, a csalásé t. i. mert a vidéki ember a fővárosban commissionariust keres, a ki a könyvet maga számára kivegye, s mint második személy küldje a provinciába. Így nemcsak a könyv értékét kell deponálnia, de a commissionariust s a postát is fizetnie, s mivel az ember tanúlni akar, még csalnia is kell.

Ez nem phantasia, ez tény!

Ha már most ily álutakon több költséggel jut az ember könyvhöz, nem juthatna-e könnyebb s becsületes szerrel ahhoz?

Vagy minek állanak az egyetemi s a muzeumi könyvtárak könyvei polczukon? Vagy az állam s egyesek adományai egy kiváltságos fővárosi kaszt számára történtek? Vagy talán épen azért, hogy azon könyveket a szú egye meg? Olyanok ezek a könyvtárak, mint a titkos kincs az üvegszekrényben. Használva dús kamatot hozna, de nem szabad hozzá nyúlni, — csak megszemlélésre való.

Más államokban is vannak középiskolai tanárok, ott is vannak egyetemi könyvtárak, de ezen államokban a középiskolai tanárok kötelezvék az egyetemi könyvtár használatára. Ott minden tanár tanúl, halad, ha nem is ír, nálunk minden tanárnak írnia kell, ha nem is tanúlhat.

Ezen talán felesleges kitérés után visszatérek tárgyamhoz.

Minden tanár kötelessége második sorban a tudományok s a társadalom továbbképzése.

A tudományok továbbképzésére, mint már említém segédeszközökre van szükségünk. Ezen segédeszközökkel ma a vidéki városok igen kevés középiskolája bír s egyhamar nem is bírhat. Ezért, ha magunkon s az ügyön akarunk segíteni, csak egyesült erővel tehetjük.

Okvetlenűl szükséges első sorban a fővárosi könyvtárak megnyitása a provinciára nézve, talán a bécsi egyetemi könyvtár mintája szerint.

Másodsorban szükséges az egyes középiskolai tanári könyvtárak lajstromainak kinyomtatása, kölcsönös megküldése s az egyes

könyvek rövid, megszabott időre való általános használatának megengedése. S evvel egyikünk se veszt. Előjoggal bírnak természetesen minden intézetnek saját tanárai, de ha ezeknek ad hoc nincs szükségök a munkára, használja az, a ki hasznát veheti.

A kikölcsönzés ideje legfeljebb négy hétre tehető, azután csak két-két heti prolongatio existálna.

Minden kikölcsönző fizetésével és becsületszavával jót áll a kikölcsönzött könyvért, s a beküldési határidő pontos megtartására nézve az intézeti igazgató is.

A mint ezen indítvány törvénynyé válik, nem panaszkodhatnék senki könyvhiányon, s a vidéki tanár ép olyan fővárosi világnézettel s ismeretekkel dicsekedhetnék, mint a fővárosi.

Lehet, hogy volnának tanárok, a kik ennek se vennék hasznát, de volnának olyanok is, s azt hiszem számosan, a kik előtt ezáltal megnyílnék a tudomány világa.

Evvel némileg összefügg a társadalom továbbképzése.

Az Eötvösféle népszerű előadások eszméje nem oly inpracticus, a milyennek mutatkozott.

Az iskolákból kikerült s megférfiasodott emberek is érzik magukban a továbbképzés szükségességét, de ma nincs terök, s nincs alkalmuk hozzá. Idejöknek egy részét kávéházakban s vendéglőkben töltik, de nem szenvedélyből, vagy szükségből, hanem időtöltésből; s szerzett ismereteik, a mindennap szerzett tapasztalatok mellett is napról-napra csökkennek.

Ezen időtöltés szükségességét fel kell használni s alkalmat nyújtani, nemcsak kellemes, de hasznos időtöltésre is.

Nincs város, a melyben társadalmi kör ne léteznék. Ezen társadalmi körök legnagyobb része casino, magyarán mondva finom elegans kávéház korcsmával egyesítve.

Ezen társadalmi körök feladata volna már most a társadalom továbbképzésének eszközlése, a mit minden költség s minden nehézség nélkül teljesíthetnek. Hetenként egy-két esti felolvasás, vagy előadás részint korunk kérdéseiről, részint a tudományok haladásáról, részint az újabb irodalmi mozzanatokról, vagy a réginek felelevenítéséről mindig talál hallgatót s háladatos hallgatót, csak ne kívánja az előadó, hogy mindig zsúfolt házban beszéljen. Ezen eljárásnak egy-két évig való folytatása által hozzászokik a közönség, ha az előadások napjai „jour fixe"-kké válnak; s ha az előadásnak minden szava nem is termi meg gyümölcsét, néhánya még is termő földbe hull, vagy hogy trivialis legyek, még a falon is marad valami a hozzádobott tárgyból. S nekünk magyaroknak, részint politikai tekintetből, részint pedig itt-ott elszigetelt csekély számunknál fogva szükségünk volna a társadalom továbbképzésére.

Nem hiszem, hogy volna tanár, a ki felkérve egy-két hónapban egyszer ne tartana szivesen ily népszerű előadást, vagy felolvasást, még akkor is, ha absolute semmi anyagi haszna sem volna belőle.

Fennebb említém, hogyha az egyetemi tanúlmányok végeztével a tanár eleget tesz iskolai kötelezettségének, nem háborgatja senki. Ebből azt lehetne következtetni, hogyha előtte minden könyvtár megnyílik is, s bármilyen társadalom kívánja is, nem érzi saját továbbképzésének s társadalmi kötelességei teljesítésének szükségességét. S ezen következtetés még valószínűbb lesz, ha meggondoljuk, hogy az egyszer tanári széket nyert tanár állásában s fizetésében is halálig, vagy nyugalomba helyezéséig megmarad; fellebb hatolni, magasabb fizetésre vagy állomásra vergődni képtelen. Hány tanárból lesz igazgató, s hányból egyetemi tanár? Még ha ez állana is (pedig nem áll) nincs könnyebb, mint ezen segíteni. A mostani alapfizetést tegyék 1200 frt helyett csekélyebbre s állítsanak még csak két vagy három 200 frtos fokot tanári működésre, irodalmi munkásságra stb.; — szaporítsák ezt egy-két nehezen elérhető címmel s a tudomány ingere mellett megvan az anyag ingere is, akkor tudja mindenki, hogy nem hiában dolgozik, s hogyha nem dolgozik, nem működik, ott tesped az első foknál.

Akkor, azt hiszem, nem lesz alkalma a magas ministeriumnak arra, hogy kötelességérzet- s buzgóság-hiányról panaszkodjék, s akkor még azoknak is, kikben mostanig talán hiányzik a tökélesbülési törekvés, jelszavok leend:

„A jó tanár holtig tanúl.“

VIII.

KÖNYVSZEMLE.

— *A katholikus hitszónok* egyházszónoklati folyóirat, szerkeszti dr. *Tóth László*, kiadja Méhner Vilmos, 1879. nov., decz. és 1880. januári füzetek. Jelesebb hazai és külföldi egyházi szónokok beszédeit, a melléklet pedig a hitszónoklat körébe vágó elméleti fejtegetéseket hoz. A januári füzet majd egészen Virág Benedek emlékének szolgál, a mennyiben nem csak a derék költő egyházirodalmi töredékeit ismerteti, hanem az általa kiadott Telegdi Miklós-féle beszédeket is újra közli. Egy évfolyam ára 5 frt.

— *Szabadság-költészet.* Munkásdalok és szavalmányok, kiadta *Külföldi Victor.* Bevezetésül Gáspár Imre szellemes és költői felolvasása szolgál. A kis gyűjtemény főleg Petőfi, Czuczor, Ábrányi Emil, Gáspár Imre szabadságdalaiból áll.

— *Szigetvári veszedelem*, írta gróf *Zrínyi Miklós.* Az első 1651-iki kiadás után. Ötödik kiadás. Budapest, Franklintársulat. Ára 1 frt 40 kr. A XVII. század legjobb magyar eposzának gyönyörű kis kiadása. A nagy hős és költő rövid életrajza van hozzá csatolva Toldy Ferencztől. E kiadás iskolai használatra igen alkalmas, mert szigorúan az eredetihez alkalmazkodik és jegyzetekkel is el van látva.

— *Petőfi's poetische Werke.* Mit Beiträgen namhafter Uibersetzer, herausgegeben von *Ludwig Aigner.* Erste Lieferung. Budapest. Ára 30 kr. vagy 60 fillér. Aigner derék vállalata igen alkalmas lesz mentől ismertebbé tenni a külföld előtt hazánk nagy lantosát. Az egyes költemények fordítását jobb fordítóink kezéből kapta, s e kis füzetben egy párnak átültetése nagyon sikerült, a többi is élvezhető. Nekünk pl. nagyon tetszett Spóner Andortól: „A virágnak megtiltani nem lehet" című dal fordítása. A füzet legtöbb fordítást hoz Farkas Miksától, a ki azonban sokszor körülíró s nem találja el az eredetinek művészeti szépségeit.

— *Az oklevélhamisítás* a középkorban, különösen Magyarországban és társországaiban, írta *Knini Bojnicic Iván* stb. Zágráb, 1880. Albrecht Károly. A zágrábi muzeum másodőre egy évvel ezelőtt a budapesti nemzeti muzeumban segédkedett, itt tanúlt meg magyarúl s most egy becses monographiát adott ki nyelvünkön, mely nem csak a szaktudóst, hanem a lajkust is érdekli. Rövid bevezetés után előbb az oklevél-hamisítások történetét adja elő s benne a magyarországiakat. Az első hamisító, kivel hazai okleveleinkben találkozunk, Pál, Borics bán fia volt, ki 1259-ben IV. Béla egyik oklevelét hamisította meg s ezért javainak elvesztésére ítéltetett; Mátyás király alatt pedig Döbrentei Tamás, a nyitrai püspök is okmányhamisító volt; de legérdekesebb casus a XVI. század egyik

legnagyobb kalandoráé, a zágrábi születésű Skalics Pálé, ki hamis okmányai segélyével Poroszország első ministere, több fejedelemnek állítólagos rokona stb. lett. Bojnicic azután az oklevelek hitelességének jeleit vizsgálja és érdekes délszláv adatokkal illustrálja állításait; majd a középkori törvények intézkedéseit sorolja fel a hamisítások ellen és a függelékben néhány okmányt közöl.

— *Dr. Meltzl Hugó*: Összehasonlító irodalomtörténeti lapok, két hetenkint megjelenő polyglott közlöny, mely a fordítás művészetét és a világirodalom ismertetését tűzi ki czéljául. Kiadói Brassai Sámuel és Meltzl Hugó. Munkatársai a világ minden tájáról vannak. Japántól Párizsig, Calcuttától Londonig, Melbournetől Cadizig. A szerkesztőség, a hol csak alkalma nyílik, ismerteti a magyar irodalmat, különösen egyik főelőmozdítója a Petőfi-cultusnak. Az ő közbenjárásának köszönhetni, hogy Trübner világszerte ismert irodalmi közlönye ezentúl czímébe is fölveszi a *magyar* nevet. Előfizetési ára egy évre 6 frt. Előfizethetni Kolozsvárt a kiadóhivatalban.

— *Weisz Bernát Ferencz*: *Az iskolai takarékpénztár hazánkban.* A fáradhatlan és lelkes emberbarát nem szűnik meg arra törni, hogy ezt az üdvös intézményt meghonosítsa hazánkban. Fájdalom, mindeddig csekély sikerrel. Míg Franciaország 12,000 iskolájában honosult meg, nálunk, a hol igazán nagy szükség lenne rá, nem tud gyökeret verni. Pedig a mi tanítótestületünk is tud lelkesülni, így pl. az iskolai és népkönyvtárak száma épen a tanítók közreműködésével naponkint gyarapszik. De hiszszük, hogy lassankint az iskolai takarékpénztár is meghonosúl, addig is tisztelettel emlékszünk meg buzgó terjesztőjéről és azon derék tanítókról, kik nem riadnak vissza az intézménynyel járó fáradságtól. Dicséretökre legyen mondva, nagyszámú izraelita van közöttük, pedig tudjuk, hogy községeik rendesen túlhalmozzák őket az iskolai teendőkkel.

— *Méhner Vilmos Arany bibliájának* második füzete Pietro da Cortona nagy hírű képét hozza: *Ágár a pusztában.* A második kép *Jákob futása*, Luca Giordano műve. Az előbbit Michell Károly franczia, az utóbbi Selma Ferdinand spanyol metszette. A gyönyörű füzet ára 1 frt 20 kr.

— *Dr. Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. A m. t. Akademia által Vitézdíjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, Franklintársulat, 1880. Ára 1 frt 20 kr. A pályamű szerzője érdemes fiatal tudós, a ki lehető világot akar deríteni forrásaink becsére. Könyvének első részében a hazai, a másodikban a külföldi írókat tárgyalja; az első osztály négy alsóbbra oszlik, melyekben legendáink-, krónikáink-, évkönyveink- és monographiáinkról szól. Marczali becsülésre méltó tisztelettel ír történetünk régibb és újabb buvárairól, elismerést tanusít minden irányban, a mi igen jól esik az olvasónak, a ki naponkint olvassa, hogy ifjabb tudósink csak úgy vállvonogatva szólanak az érdemekben megszűlt történetírókról, azonban az a *Ngos* czím alighanem tévedésből maradt ben egyik jelesünk nevénél. Marczali műve tartalmilag becses adalék forrásaink megítéléséhez, a meglevő nézetek közöl az észszerűbbet, a valószínűbbet teszi magáévá s a hol egyikhez sem szegődik, igen ügyesen indokolja a magáét. Nyelve több kifogás alá esik. Több helyen homályos, a mi nála rendesen a mondatszerkezet hibája. Pl. „A többi krónika mind mai alakjában Róbert Károly idejéig terjed és sokkal járúl mind a tények azon vázához, melyet a szerencsétlen király hű klerikusa reánk hagyott". 40 l. A 33. l. „A történet etc." kezdetű pontja szintén homályos és logicátlan. Vagy a 19. lapon: „Nekünk van

már független tudományos életünk és mégis mily kevés azon könyv, mely minden külső októl önállóan születik meg. Ezen ok szent életnél egy volt: a szent holttestének ünnepélyes fölemelése és az ezen alkalommal történő csodák. Szent életet e nélkül képzelni sem lehet." Egyébiránt még több ily helyet idézhetnénk és megszerezhetnők több magyartalansággal.

— *Dévay József: Irodalmi bajok.* Heinrich Gusztáv „Német balladák és románczok" czímű dolgozatának bírálata. Budapest, 1880. Kókai Lajos. Ára 30 kr. A legapróbb részletekre kiterjeszkedik a bíráló s számos tárgyi, nyelvtani és helyesírási hibáját mutatja ki a fennevezett tanár munkájának.

— *Borsodi Szilágyi Dezső*: A honalapítói emlékszobor kérdése. Függelékül: Pár szó az orsz. m. kir. zeneakadémia ujjá szervezéséhez. Két térkép-melléklettel. Budapest, 1880, Aigner Lajos. Ára 80 kr. Árpád emlékszobrát a szerző vagy a Károlykörút és a Dohány-utcza szegletén levő Huszár-féle telekre, vagy pedig a népszinház tájékára kivánja állíttatni.

— *Torma Károly: Repertorium* Dacia régiség- és felirattani irodalmához. Kiadja a m. tud. Akademia archaeologiai bizottsága. Ára 2 frt 50 kr vagy 5 márk. Budapest, 1880. Az Akadémia könyvkiadó hivatala. A szerző, a budapesti egyetemen az archaeologia tudós tanára, nagy szorgalommal kutatta fel a legapróbb hazai és külföldi dolgozatokat, melyek a régi Dacia (provincia Dacia) egész területére vonatkozó régiségtani irodalomhoz tartoznak. Azért a szűkebb értelemben vett Erdélyen kivül a mai Moldva alsó és déli részét, az egész Havasalföldet, továbbá Krassó, Arad, Szörény és Temesmegyén kivül még hazánk déli és délkeleti vidékét, sőt Máramaros, Szathmár és Biharmegyét s az úgynevezett Partium-ot is ide számította a szerző. A gyűjtemény hat részében 288 szám fordúl elő, melyek alatt 742 szerzőtől 404 önállóan megjelent mű és 865 oly értekezés, czikk, közlemény van felsorolva, mely akademiák, társulatok kiadványaiban, folyóiratokban, hírlapokban stb. jelent meg, összesen tehát 1269 nyomtatvány, a külön- és utánnyomatokat s fordításokat oda nem számítva; 61 szerzőnek pedig több mint ötszáz darabra tehető kézirati müvéről, leveléről, jegyzetéről s rajzáról tétetik említés.

— *Dr. Verédy Károly*, kir. tanfelügyelő: Az abauj- és tornamegyei tankerület népoktatásának 1879-ik évi állapota. Kassa, Scharf F. J. könyvnyomdájából 1880. A kir. tanfelügyelő jelentése három kimutatást foglal magában Abauj- és Tornamegyékről, továbbá Kassa városáról. A mi Tornamegyét illeti 1879-ben volt 3450 tanköteles, iskolába járt 3322; volt 51 iskola, 53 tanító, a tanítók átlagos fizetése 182 frt, az iskolák összes jövedelme 10,219 frt. Abaujmegyét és Kassa városát összefoglalva 1879-ben volt 22,197 tanköteles; iskolába járt 19189; iskola volt 234; tanító 340; a tanítók átlagos fizetése 284 frt; az iskolák összes kiadása 115,876 frt. A jelentés gondosan kimutatja az iskolák hiányait s ez a része elég szomorú képet tár fel a tanügy barátai előtt. Teljesen, jól berendezett iskola kevés helyen van. Pl. Tornamegye 51 iskolájában nincs faiskola 19; isk. kert 11; testgyakorló 44; fali olvasótábla 8; földgömb 11; térkép 4; természettani gyűjtemény 14; könyvtár 42; tornaeszköz 46; árnyékszék 19 iskolánál. A néptanítók lapja nem járt 10 iskolába és csak két helyen köttetett be. Az iskolaépületek nagyobb részt czélszerűtlenek.

— *Balázs Sándor*: *Tarka képek*, beszély- és rajzgyűjtemény. Kiadta a Petőfi társaság. Két kötet. Budapest, Aigner Lajos. E gyűjtemény tizennégy novel-

lát és rajzot foglal magában, melyek nagyobb része humoros történet. A költő humora egészséges, jó kedvű, s kiválóan satyrával párosúl. Az emberek gyöngeségeit kimeríthetlen szellemmel tudja ostorozni. Ereje főleg azon gyöngeségek ellen fordúl, melyek a nagyzás különféle formái. Jobb novellái igazi észretérítéseknek mondhatók. Ilyen például e gyűjteményben „A házi gyógyszer", mely tárgyánál és előadásánál fogva sokfelé tetszést aratott. Mivel nem regényíró, nagyobb erkölcsi kérdésekkel sem foglalkozik, nincs is elég mély erkölcsi érzése hozzá, a felszínen szeret mozogni s itt gyönyörködtetni bennünket. Jellemezni sem kíván. Alakjait néhány sorban állítja elénk, nem nagyon kutatja, vizsgálja, hogy miért tesznek úgy és nem másképp, megelégszik azzal, hogy megtalálta bennök a comicus vonásokat és alkalma nyilik mulattatni közönségét. Ez persze annak is egyik következménye, hogy nem ismeri az életet és nincs eléggé éles megfigyelő tehetsége. Alakjaiban nincs meg a szükséges positiv és negativ vagy a hol megvan, nem tudja egygyé forrasztani. Ezért néha oly dolgokba is belevág, melyek sehogy sem neki valók. Például e gyűjteményben „IV. Béla". Ez már nem humoros, hanem képtelen és így boszantó ostobaságok rajza. A humoros költő sincs fölmentve azon szabály alól, hogy az ismert életből merítsen. Sőt kiválóan tőle követeljük ezt. De ezt csak úgy érheti el, ha a sokatírás helyett gonddal dolgozik és „keveset teremt".

— *K. Sáfrány Péter*: A regényírás története rövid vázlatban. Budapest, Aigner Lajos, 1880. Ára 50 kr. Sáfrány müvecskéje tanulmány és ítélet nélküli vázlat. Compositiója a legziláltabb. Az első fejezetben még mutatványt is közöl. Sehol semmi arány, kellő beosztás, a mi az ily vázlatban a legfontosabb után következik. Legfontosabb pedig néhány találó szóval kijelölni a helyet, melyet az egyes írók elfoglalnak. Sáfrány ehhez távolról sem ért; mert nem ismeri közelebbről azokat az írókat és mert nincs erősebb ítélőtehetsége. Rendesen mások ítéletét írja ki, a hol pedig magából merít, ott szörnyű dolgokat mond, pl. Kemény Zsigmondról: „Legnagyobbszerű mégis az, hogy képei sohsem úgy tűnnek fel, mint valótlanok; s ha méltólag akarjuk jellemezni e nagy tehetséget, akkor elmondhatjuk, hogy nála megtaláljuk Goethének wertheri szenvedését; Shakespearenak leíró talentumát, mely életet tudott a holtakba is lehelni; Hugó Victor merész phantasiáját, kinél sokszor találunk hasonló hevítő képzelmeket; Scott Walter igazságát; Castelar ragyogó irályát". Itt igazán kár volt megállani, a bárgyuságok e halmazához jó lett volna még egy sereget csatolni.

— *Magyar Föld*, közgazdasági napilap, melyet a magyar gazdák orsz. értekezlete által kiküldött végrehajtó bizottság alapított, közgazdaságunk minden kérdését felöleli s hazánk érdekeit főleg a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és közlekedés terén képviseli. A változatosan és ügyesen szerkesztett napilap a közgazdaságon kivül a politika, társadalom, művészet és irodalom jelenségeit tárgyilagosan ismerteti. Ára egész évre 16 frt, félévre 8 frt, negyedévre 4 frt.

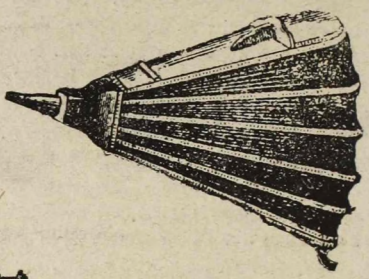

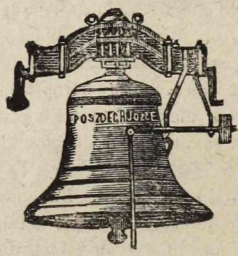

POZDECH J.

utódai

THÚRY JÁNOS és KOSTS IMRE

első magyar Pozdech-féle uj modorú szabadalmazott harangfelszerelése és fuvógyárában

Budapesten, VI. kerület gyár-utcza 20. sz., a sugár-ut mellett,

minden **nagyságu harangok öntése** és oly **ujmodoru felszerelése** vállaltatik el, hogy a harangok használata a koronában **tizenkétszer** eszközölhető helyfordítás által, az idővel bekövetkezendő kikopás s ennek kifolyásából eredhető megrepedéstől egészen megmenthető — hogy az előbbi régi rendszernél a harangozáshoz szükséges **kézi erö** az uj rendszernél annyira alább száll, miként azon harang-huzásához, melyhez a régi modor szerint **négy ember kellett**, a mostani szerint ahhoz csak **egy ember szükséges**, s igy egy ember maga egyszerre több harangot is huzhat. E gyárban készittetnek továbbá **vertvas harangállványok** is, melyek rendeltetése a torony rázkodtatását elháritani s a harangokat tűzesetében megvédeni; — ugyanitt felszereltetnek még **régi harangok** is. Ajánltatnak továbbá a gyár részéről mindennemü **fuvók**, minden alak és nagyságban, különböző **tábori tüzhelyek, üllök, satuk**, s minden néven nevezendő **kovács- és lakatosszerszámok; aczéloztatnak üllök, satuk**; és minden a nagyszer-kovácsmunkába vágó tárgyak **gyorsan** elkészittetnek s **kedvezö feltételek** alatt megrendelhetők. — **Régi harangok és üllök illendö értékben becseréltetnek.**

I.

SZŰZ MÁRIÁRÓL.*)

NÉPMONDA.

SZUOMIBÓL (FINNBŐL) FORDÍTOTTA BARNA FERDINÁND.

Marjatta, a bájos gyermek,
Otthon soká nevekedett,
Úri atyja házaiban,
Édes anyja szobáiban.
Már öt évet elkoptatott,
Elhasznált hat gyürűkapcsot,
Atyja bokorkulcsaival,
A csipőjén ragyogókkal.
Marjatta a bájos magzat,
Ez a piczi kedves alak,
Óvta soká szüzességét
Tisztaságos vala mindig,
Szép halakkal táplálkozék,
Lágy fenyűhéjt falatozék,
Soh' sem éle tyúktojással,
Karicsáló tyúk monyával,

*) E balladaszerű költemény becse s érdekessége főleg abban rejlik, hogy míg a müvelt Európa összes népeinél csakis egyes töredékes részletekből, babonás ráolvasásokból következtethetünk azon hatásra, melyet egyes népeknél a keresztény vallás hírdetése ezeknek pogány gondolkozásmódjára gyakorolt: addig itt ugyanazt a maga teljes mivoltában észlelhetjük. E különbség megértésére tudnunk kell, hogy a görög-vallás, kivált Oroszországban, a fölfogás és gondolkozásmód keresztény szellemben való átalakításával eleitől fogva édes keveset törődött, s többnyire megelégedett a meghódított népek erőszakos uton való megkeresztelésével, — a mi a hol egyszer megtörtént, attól fogva keresztényeknek tekintettek, egyébbel pedig édes keveset törődtek, vagyis a keresztség szerintök egyszerűen a meghódolás jelének vétetett; e mellett azonban egész napjainkig szabadon űzhették pogány vallási szokásaikat, szertartásaikat, sőt igen gyakran maguk a pópák is részt vettek az ünnepi nagy áldomásokban, sőt némelykor egy-egy keresztény orosz imádság elmondásával tettleg szentesítették is. Legjobban kitűnik ez azon körülményből, hogy míg az evangelicus hitű Szuomi- (finn) országban a pogány vallási énekek egészen kihaltak, az oroszországi görögvallásúaknál csaknem teljes épségökben fennmaradtak, s csakugyan innen, nem pedig Szuomiországból gyűjtettek össze s egyesítettek a „Kalevala" című szuomi nemzeti eposzban.

ACADEMIA KÖNYVTÁRA

Birka húst sem ett voln' soha,
A mely immár kossal vala ;
Fejni küldi őt az anyja,
Nem megy fejni, abba hagyja,
Magával így ered szóba :
„Oly szűz, mint én, nem nyúl soha,
Tölgyéhez az oly tehénnek,
Melylyel bikák enyelgének,
Ha csak nem jön az üszőtől,
Fejér tej a bornyú tölgyből."
Majd szánkázni küldi atyja,
Nem űl csődör-húzta szánba,
Testvérbátyja hoz egy kanczát,
Oly szavakra nyitja ajkát :
„Nem ülök én kancza-szánra,
Mely csődörrel ime jára,
Ha csak azt nem csikók húzzák,
Hat hónapos kis czoczócskák."
Marjatta, a bájos gyermek,
Ki él vala csak szűzileg,
Mindig szives üdvözletű,
Szemérmetes fürtös fejű,
Most már pásztor lyánya lenne,
Hajtja nyáját ki a gyepre.
Mennek birkák fel a bérczre,
Gidák a hegy tetejére,
Ligetben a szép szűz künn jár,
Egér bokrok között ugrál,
Arany kakuk jósszavánál,
Ezüst madár víg dalánál.

Az a tudományos világban általánosan tudva levő dolog, hogy a kereszténység elfogadtáig minden nép a költészet korszakát élte, mely az egyes népek életében ugyanaz, a mi az egyes ember életében az ifjúság. Mindegyiknek meg volt a maga nemzeti verselési technicája, senki által ki nem gondolva, (?) hanem önmagából a nép nyelvéből (?) kifejlődve : a rögtöni használatra a legkönnyebben alkalmazható, leghasználatosabb mesterkéletlen versnem, s minthogy ez századokon át folyvást közhasználatban volt : az egész nyelvből annyira ki voltak aknázva a szükséges kifejezések, s annyira ismerve az egész nép által, hogy alig képzelhető az életnek oly viszonya, melynek versekben való előadására a szükséges kifejezések, részletek készen nem lettek volna, melyekből mindenki tetszés szerint választhatott, s a gondolatok kifejezésére a szükséges verseket mozaikszerüleg összerakhatta. — Szépen láthatjuk mind ezt a jelen költeményből, melyben a részletek egy tekintélyes nagy része a Kalevalában föltalálható.

A költemény a „Krisztus születését és halálát" tárgyazza, úgy a mint azt a pogány szuomi nép bírta fölfogni.

Mindjárt kezdetben annak tálálkozunk lehető erős hangoztatásával, hogy Mária „szűz" volt, a mint ezt a térítőktől igen igen sokat hallották emlegetni ; elhitték, mert a térítők így kívánták, — de a dolgot megmagyarázni maguknak nem bírták, — s adtak tehát neki olyan magyarázatot, a milyen tőlök tellett.

Marjatta, a bájos magzat,
Körűltekint, figyel, hallgat,
Leűle az áfonyásban,
A domblejtőn most megszálla,
Kezd azután ily beszédet,
Önmagával így beszélget:
„Arany kakuk csak hangicsálj,
Ezüst madár csak kiabálj,
Te czinmellű csevegj szépen,
Német eper, mondd meg nekem,
Meddig leszek még konty hijján,
Báránykák közt pásztorleány,
E térséges nagy rétségen,
Ligeteken, erdőségen,
Egy nyárig-e vagy két évig,
Öt avagy hat eltöltéig
Talán egész tízig is még
Avagy már ki ez sem telnék?“
Marjatta, a szép sarjadék,
Soká juhász lyányoskodék.
Silány élte a juhásznak,
S még inkább egy juhászlyánynak,
Kígyók kusznak a rét füvén,
Gyík sompolyog a föld színén.
Nem lappangnak most ott kígyók,
A földszínén semmi gyíkok
Hegyről kiált az áfonya,
Az erdőből egy bogyócska:
„Jöjj, szakits le, szép szűz, jösz le,
Piros képű szedegess le,

„Marja“ a szuomiban annyit tesz mint „bogyó“. Így foganta aztán Mária fiát egy „áfonya bogyótól“ csudálatosképen. A számos magasztalásokból, melyeket papjaiktól minden lépten-nyomon hallottak emlegetni, annyi ragadt meg nálok, hogy nagyon szent életű volt; miben állott e szentség, azt a papság nem eléggé bírta előttök fölfoghatóvá tenni, hogy a szent életben a bőjt nagy szerepet játszik, volt alkalmok bőven hallani is, tapasztalni is, hanem hogy miben áll a tojás, a tej, vaj, a halból készült étkek különbsége más ételnemektől, miért ajánltatik, sőt parancsoltatik a velök élés bizonyos napokon, ezt annyival kevésbbé érthették, mert a bőjti rendszabályokon nagyon is meglátszott, hogy nem az éjszakra való tekintettel állapíttattak meg, a hol rossz esztendőkben, kivált a szegényebb osztálynak egyébb tápláléka sincs halnál és fenyűfa bélhártyánál; — hogyan magyarázták aztán meg mind e reájok nézve érthetetlen dolgokat maguknak, a költemény elég hiven ecseteli.

A Marjattának, más állapota alkalmából való párbeszéde, a tiszta életnek, a pogány szuomiak előtti nagy becsben voltára enged következtetni, de azért a természet egyszerű fiai a női rendeltetés betöltését oly természetes valaminek tartják vala, hogy Marjatta, mielőtt a bogyót észrevenné, a jósmadártól: a kakuktól csakügy megkérdezi, mint minden leány, meddig lesz még pártában?

Czin keblű hölgy tépj le engem,
Rézöves szűz szedj le szépen,
Mielőtt a csiga felfal,
Undok féreg eltölt nyállal,
Százan láttak immár engem,
Ezrek űltek körűlettem,
Száz leányka, ezer anya,
Gyermekek sok számtalana,
Egyikőjök sem érintett,
Engem szegényt le nem tépett."
Marjatta, a gyöngy hajadon,
Elindula amaz úton,
Az áfonyát ment megnézni,
Piros bogyót hogy letépi,
Szép ujjai hegyeivel,
Bájoló kis kezeivel.
Meglátá a bogyót halmon,
Áfonyát a magaslaton,
Bogyó az, nem más alakra,
Nyilván nem más mint áfonya,
Földről magas volt elérni,
Alant fáról hozzá férni.
A fűzfáról galyat tépe
S leveré a bogyót véle.
Földről bogyó-szem felhága
Szép takaros topánjára,
A topánról feljebb ére
Szeplőtelen szűz térdére,
Szűz térdéről ruhájára,
Szép suhogó szoknyájára,
Szoknyájáról szállt az övre,
Az övről fel az emlőkre,
Emlőiről az állára,
Álláról az ajakára,
Szájába besurrant sebten,
Átsikamlott ott a nyelven,
Nyelvéről le a torkába,
A torkából a gyomrába.
Marjatta, a kedves gyermek,
Tőle megtelt, terhbe esett,
Vastagsága növekedett,
Teste vaskos és tömött lett.
Kezde járni szalag nélkűl
Öltözködni övetlenűl,
Rejtőzködni a fürdőben,
Tartózkodni a sötétben.

Gyanúpörrel él az anyja,
Szüntelen csak ezt firtatja:
„Mi eshetett Marjattánkkal,
A mi kedves tubácskánkkal,
Hogy szorító nélkűl jár-kel,
Nem köríti magát övvel,
Hogy titkon jár a fördőbe,
Sötétben ott rejtőzködve?“
Előáll egy gyerek és szól,
Ily beszéd foly ajkairól:
„Hát bíz e baj esék véle,
Marjattával, szegénykével,
Hogy a nyájjal szabadjára
Soká járt-kelt egymagába“.
Soká hordja vala terhét,
Méhe kemény kínos teljét,
Heted hava, nyolcz is immár,
Egymásután kilencz eljár,
Aggasszonyi rovás szerint
Tizediknek a feléig.
Tizedikén e havaknak,
Jövének rá nagy fájdalmak,
Ágyéka megkeménykedett,
S rája nagy kín ereszkedett.
Kér anyjától fördőt, mondván:
„Lelkem, édes kedves anyám!
Oh, adj nekem enyhes helyet,
Lágy párolgó gőz-meleget,
Megenyhűlnöm lyánynak nekem;
Asszonynak lebetegednem.“
Anyja hozzá ekkép szóla,
Szavára így válaszola:
„Átok rád te Hüsi személy
Monddsza kivel fetrengettél,
Valjon nőtlen legénynyel-e
Avagy már nős emberrel-e?“
Marjatta, a bájos magzat,
Erre neki ily választ ad:
„Nem valék én férfiúval,
Sem nőtlennel, sem házassal,
A halmok közt járék-kelék,
S egy áfonya-szemet lelék.
Az áfonyát megkivánám,
S nyelvemre tevém aztán,
Az leszaladt a torkomra,
Onnan pedig a gyomromba,

Tele azzal, vastag lettem,
Ime innen az én terhem".
Atyjától kér fördőt, mondván:
„Lelkem, édes kedves atyám,
Oh, adj nekem enyhes helyet,
Lágy párájú gőz-meleget.
Gyöngének megenyhűlhetnem,
Lyánynak ott lebetegednem".
Atyja viszont ekkép szóla,
Szavára így válaszola:
„Szemem elől el, te szajha,
Tűzre való hitvány fattya!
Ott a medve bérczi laka,
Morgó medve kőbarlangja,
Oda menj, ott szajha szülhetsz,
Tűzre való megenyhűlhetsz".
Marjatta, a bájos magzat,
Szép okosan ily választ ad:
„Jaj, jaj nem vagyok én szajha,
Nem vagyok én világ rossza,
Nagy lesz kit én szülök, nagy hős,
Lélekben és testben erős,
Hatalmasok felett álló,
Magát Väinöt[1]) megalázó".
Szükűl a szép szeplőtelen,
Mit tegyen most, hova menjen,
Fördőt[2]) hol és kitől kapna,
Ily szavakra fakad ajka:
„Pilsi, kedves kis cselédem,
Leghűségesb lyánybéresem,[3])
Menj kérj fördőt a faluban,
Szára vizen lesz tán ottan,
Árva fejem hol lehajtsam,
Terhemtől megáldódhassam
Haladj gyorsan, s ne járj soká,
Mert égető szükség van rá."
Pilsi, kedves jó kis leány,
Kérdezkedik ilyen formán:
„Fördőt ottan kitől kérjek,
A segélyét mondsza kinek?"

[1]) Väinö a hajdani szuomiak félisteni tiszteletben részesített legfőbb nemzeti hőse, olyanforma mint nálunk a „Magyarok istene" volt hajdan pogány ősinknél.

[2]) Az itt s következő versekben említett „fördőre" nézve szükséges tudnunk, hogy itt gőzfördő értendő, a milyen éjszakon minden módosabb háztartásban van, s a hol a betegágyas nők is szoktak tartózkodni.

[3]) A „béres" szó a magyarban csak férfi cselédet jelent, de az ennek megfelelő „palkalainen" szuomi szó egyaránt jelent férfi és nő cselédet.

Mi Marjattánk[4]) ekkép szóla,
E szavakban válaszola:
„Ruotusztól[5]), attól kérnél
A Sárvíz kiömölténél".
Pilsi, a jó kis leányzó,
Szófogadó kis szolgáló,
Parancs nélkűl is készséges,
Intés nélkűl gyors és sebes,
Mint füstgomoly, mint a pára
Úgy rohant ki az utczára,
Felfogá a ruha-alját,
Kezével a viganóját,
Sietve fut sebbel-lobbal,
Ruotuszhoz el azonnal.
Ingott a bércz, a mint haladt,
Rengett a domb lába alatt,
Ruotuszhoz így elére,
Belépe a lakhelyére.
Rút Ruotusz egy ingben eszik,
Nagy úrilag dözsől, iszik,
Asztalfőn egy ingben ott űl,
Inge igen finom lenből.
Szóla Ruotusz lakma közben
Az asztalra könyökölten:
„Nos te czudar, mi a szavad,
Honnan szedted-vetted magad?"
Pilsi, ez a jó kis leány,
Válaszola ezent mondván:
„Fördőt jöttem én itt kérni,
Szára vizén itten esdni,
Hol egy árva enyhet leljen,
Megszorúlt nő segélyt nyerjen".
Belép Ruotusz ocsmány neje
Kezét rakva csipejére,
Siet tőle kérdezkedni,
Szavát hozzá ekkép ejti:
„Kinek akarsz fördőt itt, te,
Kinek segélyt kérni itten?"
Rebeg ajka a kis lyánynak:
„A mi szegény Marjattánknak".

---

[4]) „Mi Marjattánk" a szuomiból betű szerint van fordítva, és pedig így azért, mert ez középkori lovagias kifejezés, mely szerint Máriát minden népek többesszámú birtokos névmással szerették nevezni, mint „Notre dame" „unsere liebe Frau", nálunk: „Asszonyunk Mária".

[5]) Ruotusz = Herodes, a róla és nejéről adott kép a középkori olygarchákat, hatalmas nagy urakat testi meglehetős kíméletlen közvetlenséggel.

Mire Ruotusz felesége,
Ocsmány asszony így beszéle:
„Üres fördő most nálunk nincs,
A sárvizén egy szoba sincs,
Van fördő az irtás-hegyen,
Van egy akol a fenyvesen,
Ott a szajha majd megszűlhet,
A lotyó megkönnyebbűlhet,
A hol a ló fuj és liheg,
Ott ti is megfördödhettek".
Pilsi, ez a jó kis leány,
Siet vissza nagy szaporán,
Siet, szalad, a hogy csak tud,
S ekkép szól, a mint haza jut:
„Nincsen fördő a faluban,
Szára vizén egy sincs mostan;
Ruotusz ocsmány élte párja,
Maga mondá a csuf pára:
‚Üres fördő most nálunk nincs,
A sárvizen egy szoba sincs,
Van fördő az irtás-hegyen,
Van egy akol a fenyvesen,
Ott a szajha majd megszűlhet,
A lotyó megkönyebbűlhet,
A hol a ló fuj és liheg
Ott ti is megfördödhettek'.
Rossz asszony ily szókat ejtett:
Ilyen választ külde neked".
Szűz Marjatta ez a szegény,
Keservesen sírni kezdvén,
Ily szavakban jajveszékel:
„Nincs más hátra, most mennem kell,
Mint egy szegény napszámosnak,
Egy bérbe vett szolgálónak,
Mennem kell az irtás-hegyre,
Fel a bérczen a fenyvesbe".
Összeszedé ruhácskáját,
Szedi-veszi holmicskáját,
Fördővesszőt a karjára,
Level seprűt a hónyába,
S halad vala gyors léptekkel,
Méhe kínos nyüg-terhével,
Ösvényén a fenyves-laknak
Tapjo-hegy,[6]) ló-akolnak,

[6]) Tápio a pogány szuomiaknál az erdő istenségének a neve.

Közben ekkép könyörg vala
Ilyen fohász-szót[7]) hallata:
„Jöjj teremtőm, segíts rajtam,
Oh irgalmas légy oltalmam,
E válságos nagy munkában,
Szörnyen nehéz egy órában,
Szüzet válts meg nagy kínjától,
A lyányt méhe fájdalmától,
Fájdalmában meg ne haljon
Kínjában meg ne szakadjon".
A kitűzött czélhoz érve,
Újra hangzik ily beszéde:
„Lihegj, lihegj kedves állat,
Jó paripa, fújd ki magad,
Hintsd melegét szét körötted,
Lágy párájú gőzfördőnek,
Hogy a gyönge enyhet leljen,
Megszorult nő segélyt nyerjen!"
Fujt, lihegett a hű pára,
Rá lehelt a jó paripa,
Méhét által melengeté,
A jó állat hogy ezt tevé,
Meleg lőn mint gőzfördőben,
Forró gőz felszállta közben.
Marjatta, az alázatos,
Szeplőtlen szűz s tisztaságos,
Önnön testét elégképen,
Förösztgetvén a hőségben,
Világra szült egy kisdedet,
Igéző szép figyermeket,
S a ló mellé a szénára,
Elhelyezé a jászlába.
Oszt' kis fiát megmosdatván,
Pólyák közé takargatván,
Vevé legott a térdére,
Szép gyermekét szűz keblére.
Úr született karácsonyban,
Áldott fia ádáz fagyban
Világra lett lóakolban,
Szénán feküdt a jászolban,
Tehén szalmát terengetett,
Sertés neki almot vetett,
Pólyáúl a gyereknek,
Takaróúl teremtőnknek.

[7]) E fohász pogánykori imádsága a szülés fájdalmaival küzdő betegágya nőknek (ráolvasás).

Úr született karácsonyban,
Áldott fia szörnyű fagyban,
A hold feljött, a nap felkölt,
A dicső nap díszbe derűlt,
Ég csillagi szökdösének,
A kaszások kerengének,
Teremtőnk megtermésekor
Ennyi áldás megnyiltakor.
Akkoron rossz Ruotusznál,
Jó Tahvannusz[8]) lovászkodván,
Ép' lovait látta volt el,
Inni vitte azokat el,
Fedett-hátút a forrásra,
Takart hátut tó partjára
Kicsap a tó, nyerít a ló,
Jó Tahvannusz lovász legény
Lóhátáról földre lépvén,
Nézi földön föld hibáit,
Nézi vízben víz hibáit,
Nem fedez fel föld hibáját,
Vízben sem vesz észre hibát.
„Varjak étke mire visítsz,
Hízi méne mire nyerítsz,
Nincs a földön semmi hiba,
A víznek sincs semmi baja".
„Varjak étke[9]) visítok én,
Hízi[10]) méne nyerítek én,
Új csillag van már az égen,
Felhők fölött egy kis résen".
Tahvannusz, a lovász legény,
Keresgéli kelet felé,
Majd nézi nap-szállat felé,
Az ég minden tája felé;
S egy csillagot veszen észre,
A fellegek üregében.
Rohanva jön most egy róka,
„Szegény róka, róka bóka!
Könnyű, koma, a te csizmád,
Gyorsan lót fut az a négy láb;
Kelj tehát megtekinteni,
Érczhegy mögött észrevenni,

[8]) Tahvannusz annyi mint Stephanus, mert a szuomiak sem tűrik a kettős mássalhangzót a szó elején.

[9]) Varjak étke, lovalbánó emberek szitka, a mi kocsisaink is ismerik, ők meg „holló-falatnak" szidják a lovat.

[10]) Hizi egy nagyon kártékony gonosz szellemnek a neve, nálunk az „Íz" emlékeztet némileg rá „vigyen el az Íz".

A szép csillag mért született,
Új hold oly nagy világot vet".
A róka fut, a mint csak tud,
A tett helyre hamar eljut
Igen üget, ugyan vágtat
Még az érczhegy mögé szállhat.
Eléje egy juhász jöve,
Róka koma kérdi tőle:
„Oh te jámbor juhász legény,
Mondanád meg rendiszerint,
A szép csillag mért született,
Új égi test mire termett".
Szól a juhász ezen módon:
„Megmondhatom, minthogy tudom,
Az a csillag ott azért lett,
Új égi test azért termett,
Mert az Isten megszületett,
Immár megnyilt az égi kegy —"
„Az úr isten hol született,
Az égi kegy merről eredt?"
„Az úr isten ott született,
Az égi kegy onnan eredt,
Bethlehem kis városkában,
Isten fija jött világra,
Született egy lóakolban
Hószín lovak[11]) közt jászolban.
Szénán fekszik az új szülött,
Hideg szénán ott nyöszörög.
Az úr isten ottan lett meg,
Isten fija ott született,
Nem adná ő arany fiát,
Érczért, kincsért drága sarját,
Hóezüstért, tündöklőért,
A ragyogó sár aranyért,
Nem a holdért, nem a napért
Nem magáért a jó napért".
Róka bóka, a rőt koma,
Megjöve már, haza juta,
Az érczhegynek háta mögűl,
Ily hírt hoza ama helyről:
„A szép csillag ott azért lett,

[11]) A fehér lovakról van emlékezés. A nyájas olvasónak feltűnhetett azon eltérés, hogy itt az üdvözítő nem tehén ó ban, hanem istálóban fehér lovak közt születik; — erre nézve tudnunk kell, hogy az általi népeknél a ló, s kivált a fehér, szent állat, s kiváló tárgya az áldozási ünnepélyeknek, a „nagy áldomáson" főleg lovat áldoznak, s a hol nincs, Reguly értesítéséből tudjuk, hogy hatvan versztnyiről sem riadnak vissza azt megszerezni. Tudjuk, hogy a dolog őseinknél is egészen így volt.

Új égi test azért termett,
Isten fia megszületett,
Megnyílt immár az égi kegy ;
Fiát Isten ólba helyzé,
Szénára a lovak mellé,
Szénán fekszik az új szülött,
Hideg szalmán ott nyöszörög".
Nem adná ő arany fiát,
Fényes érczért drága sarját
Hóezüstért, tündöklőért
A ragyogó sár aranyért.
Nem a holdért, nem a napért,
Nem magáért a jó napért".
Lovait a lovász legény
Istálóba vivé megint,
Ott eléjök szénát ada,
Takarójok rájok adta,
Selyem övvel szorította.
Megy a Ruotusz hajlokába,
Megáll a ház ajtajába,
A padlaton veszteg várva.
Undok Ruotusz ingben eszik,
Torkoskodik, töltözködik
Az asztalfőn finom ingben,
Patyolatban, legjobb lenben.
Rút Ruotusz ráförmede,
Tele táltul így henczege:
„Mosd meg kezed, s menj etetni,
Ruotusz lovait vendégelni".
Jó Tahvannusz lovász legény
Önrészéről szóla ekként:
„Nem én többé míg a világ,
Süt az arany szép holdvilág,
Ruotusz lovait nem etetem,
Lovait nem legeltetem;
Legeltesse Ruotusz maga,
E mai napságtól fogva,
Van már nála nagyobb sokkal,
Fölség legfőbb hatalommal,
Mert az Isten megszületett,
Megnyílt már a menyei kegy.
Láttam égen a csillagát,
Fényleni a felhőkön át".
Rút Ruotusz rá förmede,
Tele táltól így berzenge:
„Akkor hiszem, hogy ez való,
Hitvány esked hinni való,

Majd ha bőg ott amaz ökör,
Csont-veder[12]) fölkél a földről,
Melynek földön csörg a csontja,
Húsrésze leéve róla,
Elhasználák az irháját
Csizma-talpnak a télen át".
Im az ökör bőgni kezde,
Fölkelt földről ő csont feje,
Farka legyez ide s tova
Körmével a földet nyomja.
Jó Tahvannusz lovász legény,
Monda tehát neki megin':
„Hiszed-e már, hogy ez való,
Igaz beszéd, nem hazug szó?
Hogy az Isten megszületett
Hogy megnyilt a mennyei kegy?
Im az ökör bőgni kezde
Földről fölkelt ő csont feje."
Rút Ruotusz így berzenge
A tele tál mellől erre:
„Akkor hiszem, hogy ez való,
Ha a kakas kukorékol,
Kotyog a tyúk kotkadácsol,
Mely e tálban mint pecsenye,
Húsa hájjal van megkenve,
Ép erőben, egészségben
Szárnyát verve fölkel szépen".[13])
Im a kakas kukorékol,
Kotyog a tyúk, kotkodácsol,
Lábszárait szedi, veszi,
A szárnyait szétterjeszti.
Jó Tahvannusz lovászlegény,
Monda legott neki megin':
„Elhiszed-e már, hogy való,
Bizony dolog, nem hazug szó,
Hogy az Isten megszületett,
Hogy megnyílt a mennyei kegy,
Im a kakas kukorékolt,
Tyúk kotyogott, kotkodácsolt".
Rút Ruotusz haragjában
Kést vág a ház padlatába.
Szóla hozzá e szólással,
Dühönge ily dorgálással:

[12]) A „csontveder" a szuomiból szóról szóra van fordítva, mint oly különösség, mely a Dunántúl, ha nem csalódom Somogy megyében mai napig él.

[13]) Itt és köv. versekbeli csudához hasonlót említ Hartvik, — hogy ily csudát sz. Gellért is művelt volna egyszer ebéd felett sz. István szeme láttára.

„Akkor hiszem el, hogy való,
Ha vesszőt hajt a vágószer
Mit a földre vetettem el,
Mit évig élesítének,
Évig tokban viselének —
Ha fokából vessző fakad,
S vesszők legott levelt hajtnak".[14])
Kezd a késfok im rügyözni,
A vesszei levelt lökni;
A vessző mind buzfenyő volt,
Vesszők végén szép arany rojt.
Jó Tahvannusz, lovász legény,
Monda erre neki megin':
„Elhiszed-e már hogy való,
Nem szó fia, nem hazug szó,
Hogy az Isten megszületett,
Hogy megnyílt a mennyei kegy,
Im a késfok kirügyözött
Mit a földre dobott dühöd,
A kakas is kukorékolt,
Mely a tálban pecsenye volt,
Ökör bőgve üdvözölte,
Melynek csontja földön csörge,
Megválom már Ruotusztól,
Pogányhitű nagy gonosztól,
Követem a Krisztus hitét,
Mindenható keresztségét".
A híres hős haragba jött,[15])
Ravasz Ruotusz mérgelődött,
Rögtön roppant hadat gyűjte,
Mindenhatót hogy megölje,
Kardos embert százszerivel,
Vérteseket ezerivel,
Eltökélé félretenni,
Mindenhatót elveszteni.
Mária, az alázatos[16]),
Szentséges szűz, tisztaságos,
Rejtegeté remek fiát,
Dugva tartá drága sarját,
Kézi malom köve alatt,
Szaladgáló szántalp alatt,

[14]) A finn vers szavai: vesat lehtiä lykätä: a vesszői levelt löknek = hajtanak.

[15]) Herodes és az apró vértanúk.

[16]) A boldogságos szűz egyptomi futása, az 552. és köv. v. pedig Jézusnak 12 éves korában szüleitől a templomból haza menet történt elmaradta.

Alatta a liszt-szitának,
A kétfülű nagy kosárnak,
Az ölében ápolgatá,
Hó karjain hintálgatá.
Így a mint a térdén tartja,
Nyájas ölén nyugasztalja,
Kezdé fejét kefélgetni,
Fürtöcskéit fésűlgetni,
Ezüst szárú hajkefével,
Arany nyelű fésűkével;
Elpattant a fésű foga,
A kefe el szabadula.
Mene legott, hogy meglelje,
Fésű fogát megkeresse,
Térdéről eltűnt a fia,
Ágyékáról arany sarja.
Legott nyerít Hizi lova
Röhög a rossz lova arra:
„Mért nyerítesz Hizi lova,
Röhögtödnek mi az oka?“
„Nyeríthetek Hizi lova,
Röhögtömnek ez az oka:
Térdedről eltűnt a fiad
Ágyékodról átkos fattyad“.
Mária, az alázatos,
Szeplőtlen szűz, tisztaságos
Kész beteggé leve bele
Keservesen sírni kezde:
Elindula, hogy megleli,
Kisded kincsét megkeresi,
Drága arany almácskáját,
Ő szép ezüst szálacskáját,
Kézi malom-köve alatt,
Szaladgáló szántalp alatt,
Alatta a liszt-szitának,
A kétfülű nagy kosárnak,
Fákat rázva, fűt szét szórva
Selyem szénát összedúlva.
Csak keresi gyöngy gyermekét,
Kis kedvesét, szép kisdedét,
Drága arany almácskáját,
Ő szép ezüst szálacskáját,
Kutatá a fenyves bérczen,
Az avaron, mezőségen.
Nézve minden szálvirágot,
Megtekintve bogot-ágot,

Tövig vájva a barkóczát,
Félre hajtva a fák galyát.
Szándékozik tovább menni,[17])
Kész a lába útra kelni,
Össze vele ösvény jöve,
Köszönti és kérdi tőle:
„Isten adta jámbor út te,
Kis fiamról mit se tudsz-e,
Hol lehet én arany almám,
Istápoló ezüst pálczám?“
Szól az út így válaszolván:
„Még ha tudnám, sem tudatnám,
Hisz engem is ő alkota,
Csakis is rosszra, semmi jóra,
Topányokkal tapodtatnom,
Zok sarkakkal tiportatnom,
Bármely ebtől megfuttatnom,
Paripáktól kapáltatnom“.
Szándékozik tovább menni,
Kész a lába útra kelni,
Vele össze csillag jöve,
Köszönti és kérdi tőle:
„Isten adta szép csillag te,
Kis fiamról mit se tudsz-e,
Hol lehet én arany almám,
Istápoló ezüst pálczám?“
Szól a csillag választ adván,
„Még ha tudnám, sem tudatnám,
Hisz engem is ő alkota,
Csakis rosszra, semmi jóra,
Nyárra kelve elnyugodnom,
Őszszel újra feltámadnom,
Jégben fagyban fényeskednem,
A sötétbe sugárt vetnem.“
Szándékozik tovább menni,
Kész a lába útra kelni,
Vele össze a hold jöve,
Köszönti és kérdi tőle:
„Isten adta halvány hold te,
Kis fiamról mit sem tudsz-e,
Hol lehet én arany almám,
Istápoló ezüst pálczám?“
Szól a hold ily választ adván:
„Még ha tudnám, sem tudatnám,

[17]) E versek azért érdekesek, mert népmeséinkben is így szokták a mesehősök az eltévedtet a csillagtól, holdtól, naptól tudakolni.

Hisz engem is ő alkota,
Csakis rosszra, semmi jóra:
Jön a reggel, el kell tűnnöm.
Jön az este, fel kell jönnöm,
Ógyelegnem egész éjjel,
Jégben fagyban is sütnöm kell".
Szándékozik tovább menni,
Kész a lába útra kelni.
Vele össze a nap jöve,
Köszönti és kérdi tőle:
„Isten adta áldott nap te,
Lelkem fiam nem láttad-e,
Hol lehet én arany almám,
Istápoló ezüst pálczám?"
Nagy bölcsen így felel a nap:
„Jól ismerem én a fiad,
Engemet is ő alkota,
Csakis jóra, semmi rosszra,
Kora reggel kell fölkelnem,
Este felé kell lemennem,
Egész éjen át nyugodnom,
Sütnöm, egész nap ragyognom.
Sőt láttam is dicső sarjad,
Oh jaj, szegény szülött sarjad!
Immár szegényt, önnön magát,
Elvesztették, meghalaták,
Gyötrék, kínzák, holtra verék,
Kövek közé eltemették.
Már ez így megy, más egyebet
Észben tartunk léha lelkek[18]),
Ime erre rá nem érünk,
Ilyesmire nem eszmélünk,
Észrevennünk úr halálát,
Mindenható Isten holtát,
Hogy az Istent meghalaták,
Mindenhatót meggyílkolák,
Kövek közé eltemeték,
Szikla alá úr szent testét.
Az ördögök öldökölék,
Gonosz lelkek elgyötörék,
Száz lándzsának a hegyével,
Ezer kardnak az élével,
Istent fára felszegezék,
A keresztre felfüggeszték.
Őt ilyképen meggyílkolák,
Le csak halva bocsátották.

[18]) Naiv utánzása az egyházi szónoklati modornak.

Sírba tevék utóvégre,
Két kőszikla üregébe.[19])
Rá hegyeket halmozának,
Kőszirteket szállítának;
Kardhordozók százezrivel,
Vérben forgó szemeikkel,
Állották a sír szélit el.
Százával a kardos ember,
Paizshordozó ezerivel,
Őrzik vala az úr sírját,
Benne mindenhatót magát".
Szűz Mária, áldott anya[20]),
A malaszttal teljes arra
Keservesen sírni kezde,
Sírva, ríva, keseregve
A szent sírhoz elindula,
A sír szélén ekkép szóla:
„Kelj teremtő halottidból,
Ébredj föl elaludtodból,
Megifjúlva, megujúlva,
Oh, támadj fel élve újra!
Ha föl nem kelsz, föl nem ébredsz,
Legott nekem is végem lesz,
Ahajt utólér halálom,
Nyugtom veled feltalálom".
Sírjában az úr fölébred,
Hallat az úr ily igéket:
„Nem oly könnyű itt felkelni,
Éme sírból kieredni,
Kő van alúl, kő van fölűl,
Ágyékomon körösköről,
Sziklakövek a szivemen,
Kőszirtek a gerinczemen".
Szól Márja, az áldott anya,
A malaszttal teljes maga,
„Oh nap, nagy úr isten müve,
Szent istennek szövétneke,
Süss óráig bágyasztólag,
Más órában tikkasztólag,
Harmadikban egész éllel,
A sziklákat olvaszd széllyel,

[19]) Ezek és a köv. v. költői nagyítás, melylyel a két szál római katonát százezrekre szaporíták.

[20]) Innen egész végig csupa pogánykorbeli részletek, a meglevő költői kifejezés-készletből kisebb nagyobb szerencsével az Üdvözítő feltámadására alkalmazva.

Mint nyirkult sót a köveket,
Mint víz habját a fövenyet,
Hozd ki urat a halálból,
Alkotót a sír árkából".
Nap, az isten alkotmánya,
Teremtő fény ragyogványa,
Fő- s szárnyatlan tyúk képében,
Leszállott a sír szélére,
Az alkotó sírvermére,
Mindenható nyughelyére.
Kardhordozók százezrivel,
Vértviselők ezerivel,
Őrzik vala az úr testét,
Benne mindenhatót magát;
A naptól így kérdezkednek,
Neki ilyen kérdést tesznek:
„Oh arany nap, ragyogó nap,
Mondsza, mért vőd ide utad?"
Nagy okosan felel a nap,
Az áldott nap ily választ ad:
„Jövék, jól megnézegetnem,
Közelről szemügyre vennem,
Mindenhatót hogy ölék meg,
Teremtőt hol temették el!"
Nap, a mindenható müve,
Teremtőnk fényterjesztője,
Egy óráig bágyasztó volt,
Más órában tikkasztó volt,
Harmadikban egész éllel,
Elbánt ama pogány néppel,
Elaltatá őket szépen,
Az ifiát kardjaiknál,
Az öregét botjaiknál,
Középkorút lándzsáiknál,
A lapos-kőt lágygyá süté,
A békasót sóvá főzé,
Kova-követ vízként higgá,
A homokot csupa habbá.
Igy hozá ki meghaltából,
Mindenhatót elhunytából,
Fölserkent az úr sírjából,
Fölébrede mély álmából,
Kiszálla a sír szélére,
Sírhalmának a hegyibe.
S ím a sziklák szóhoz jutnak,
Kova-kövek csengnek, bongnak,

Folyó futott, tó kicsapott,
Érczköveshegy hangot adott,
Teremtő feltámadtára,
Úr irgalma megnyiltára.
Kikelt az úr a halálból,
Fölébrede mély álmából,
Vonula a vízi kőre,
Ott hasára leterűle,
Omlott vérét öblögetni,
Testéről letörölgetni.
Nap pedig, az Isten müve
Teremtőnk fényterjesztője,
Szálla szépen föl az égre,
Előbbeni lakhelyére.
Így a rosszak fölkeltettek,
Álmukból felébredhettek.
Legott lánczot kovácsoltak,
Vasszegeket ama rosszak,
Alkotónkat lánczra verni,
Vasbéklyóval bilincselni,
Ne mehessen téve-tova,
Illanhasson akár hova,
Kőbevágott sírverméből,
Sírjának a fenekéről.
Megyen az úr, megy mendegél,
Útján tovább, továbbra kél,
Vasat vernek egy visnyébe,
Mén szegénynek személyébe,
Kérdezkedni a küszöbre,
Ott keményen kohólgatnak,
Híz kovácsi vernek vasat,
A műhelyben mond azoknak:
„Kovácsok mit kohólgatnak,
Híz fiai mit forralnak?“
Jön a gonosz Judás maga,
Rossz fajzatok legrosszabbja,
Rút atyja legrútabbika,
Útba ekkép igazíta:
„Igát gyártok az Istennek,
Lánczbéklyókat készítgetek;
Hogy s mint hogy nem elfeledtem,
Nyakát neki meg nem mértem,
Mily vastag s mily hosszaságú,
Hogy mekkora átfogású.
A fölséges Istenfija,
Szóla ennek szavaira:

„Az úr nyaka ép oly vastag,
A mily vastag a te nyakad,
Vastagsága, hosszasága,
Akkora az átfogása.“
Mond a gonosz Judás, ez a
Rossz fattyak legrosszabbika,
Rút atyja legrútabb fija:
„Honnan tud' mily vastagságú,
Mily vastag-, mily hosszaságú,
Mily tömérdek átfogású?“
A fölséges Isten fija
Szóla ennek szavaira:
„Mert ott valék magam is én,
A Megváltó[21]) sírja szélén,
Tuskó mögűl tekintgettem,
Egy bokorból szemlélgettem.“
Mond a gonosz Judás, ez a
Rossz fattyak legrosszabbika,
Rút atyja legrútabb fija:
„Ép olyan az állad neked,
Széles állad, nagy a szemed,
Szempilláid szint' oly hosszak,
Mint előbb az úrnak voltak,
A kit mi a sírba tettünk,
Sírba tettünk, eltemettünk“.
A fölséges Isten fija
Szóla ennek szavaira:
„Állam azért széles nekem,
Széles állam, nagy a szemem,
Pillák hosszak a szememen,
Hegyen hosszant növekedtem,
Tuskó háta mögött hálva,
Nagy kőszikla árnyékába“.
Mond a gonosz Judás, ez a
Rossz fattyak legrosszabbika,
Rút atyja legrútabb fija,
Megszólalván, ekkép szóla:
„Hallod hékám, te sokat tudsz,
Másnál mindent jobban felfogsz“.
A fölséges Isten fija
Szóla ennek szavaira:

[21]) Az itt előforduló „Megváltó“ szó annyira ismeretes, hogy felesleges annak értelméhez való minden további hozzá szólás, de nem felesleges azt tudni, hogy e szó, mely a szuomi „lunnastaja“-val értelmére teljesen egyezik, még a pogánykorból származik, s eredetileg a hadi fogságba esett foglyok „megváltását“ jelentette, s úgy alkalmaztatott aztán a keresztény vallásban is „üdvözítőre“.

„Másnál többet azért tudok,
Többet tudok és felfogok,
Soká nézém evők száját,
Falat falók nagy szakálát".
„A lánczkötél készen volna,
Ámde én meg nem mérhetem,
Nyakam minő nagy én nekem,
Milyen hosszú, minő vastag,
Átmérője milyen átlag;
Tenyerem nem térhet oda,
Nem addig a kezem ujja".
A fölséges Isten fija
Szóla ennek szavaira:
„Ha meghagynád mérni nekem,
Könnyű szerrel megejtetem,
Kezem könnyen elér oda,
Azonkép a kezem ujja".
Mond a gonosz Judás, ez a
Rossz fattyak legrosszabbika,
Rút atyja legrútabb fija,
Megszólalván ekkép szóla:
„Megengedem, megteheted,
Ámde nyakam vasra ne verdd,
Fuvó-léczre reá ne lépj,
Fogó-vasat kézbe ne végy,
Lakat zára immár készen,
De kinyitó kulcsa nincsen,
Kedv szerint nem kezelhetni,
Kulcsát bele nem tehetni".
S megváltónknak megengedte,
Hogy a nyakát megmérhesse,
Milyen hosszú, milyen vastag,
Mekkora a nyaka átlag.
A teremtő tehát menten,
Az egy élő igaz Isten,
Méregeté, mérsékelé,
De egyszersmind vasra veré,
Oszt' a fuvót megfujtatá,
A fogóval egybefogá.
Sarkát sujtá kövek közé,
A farát a hegyek közé,
Mélyen egész kilencz ölre,
A föld alá tíz könyökre.
„Légy ott veszteg vesztegető,
Ordíts ottan incselkedő,
Forralj fődben, főzz ott rosszat,
Rázogatván a lánczodat.

Most az ocsmány Judás, ez a
Rossz fattyak legrosszabbika,
Rút atyja legrútabb fija,
Észre vevé a vész jöttét,
Gonosz napja közeledtét,
Bőgni kezde borzasztóan,
Három ízben iszonyúan.
Mi teremtőnk pedig menten
Szóla az egy igaz Isten:
„Kiáltsd magad kő keményre,
Mordúlj aczélmerevenre!
Maradj ottan már mindaddig,
Légy ott veszteg egész addig,
Midőn nem lesz sem nap, sem hold,
Vidám nap nem ad világot,
Midőn sem föld, sem rajta fák,
Nem lesz ember, sem e világ. —
Most pedig e mától kezdvén,
Legyen a kő igen kemény,
Vas mindenütt durva merev,
Légi szellő hüvös hideg".
Mi teremtőnk most már menten
Az egy élő igaz Isten,
Felszállott a felső égbe,
Hatod héja tetejére,
A nyolczadik felhő fölé,
Kilenczed légvilág közé,
Atya Isten lakhelyére,
Mindenható úr székére.
Ott mint bíró bíráskodik,
Népek ura uralkodik,
Elsülyeszti a rosszakat,
Pokolra a gonoszokat,
A jókat megjutalmazza,
Viszi magas mennyországba.

II.

WERNER ÉS LYELL.

ÍRTA RÓTH SAMU.

Majdnem minden tudományban nagyon nehéz megjelölni azt az időt, melyben kezdetét vette. A legtöbb esetben egy férfiúra akadunk, kit ezen tudomány megalapítójának szoktunk tekinteni és így első tekintetre meg volna oldva feladatunk, de közelebbről vizsgálódva, azt veszszük észre, hogy az illető férfiú, — bármily nagyok az érdemei — a tudomány anyagát egymagában nem teremtette elő, és hogy többnyire csak rendezte és egységes egészszé állította össze azon adatokat, melyeket elődjei és kortársai gyűjtöttek.

Az illető tudomány tehát nem ezen férfiú fellépésével kezdődik, hanem már sokkal előbb létezett, s ha szorosan veszszük a dolgot, azon időben keletkezett, midőn az ember a tárgyak és tünemények okozati összefüggéséről elmélkedve, ezen tudomány tárgyaira is tekintettel kezdett lenni, és az azokról való nézetét szóval vagy írásban másokkal is közölte. A tárgyak és tünemények pedig nagyjában azon sorrendben lettek az ember gondolkodásának tárgyává, a melyben magukra vonták figyelmét. A legszembetűnőbbek legelőször ejtették gondolkodóba. És innen van, hogy a csillagászat története a legrégibb idők culturnépeinél veszi kezdetét. A nap látszólagos pályájának változása, a hold járása és alak-változása, üstökösök megjelenése stb. mindmegannyi tünemények, melyek még a legnyomorúltabb elmét is gondolkodásra bírják.

A földtan tárgyai és tüneményei ugyan elég feltűnők, sőt egyesek, mint pl. a vulcanismus, vagy a földrengés, nem állanak a csillagászat tüneményei mögött; de minthogy nincsenek oly általánosan elterjedve mint ezek, és csak aránylag csekély számú közvetlen észlelőre gyakorolnak benyomást, a rólok szóló ismeretek sem forradtak össze egész nemzetek szellemi életével. Innen magyarázható azon sajátságos körülmény, hogy oly népek is, melyek a szellemi müveltség igen magas fokára emelkedtek, a földtani ismeretekben elmaradtak.

És ez mondható az ókor valamennyi népéről.

Egyes elszórt adatokat találunk ugyan már a legrégibb culturnépeknél is — így például az egyptomiaknak volt tudomásuk a víz építő hatásáról, melyet a Nilus deltájának képződésénél észleltek, a

görögök és rómaiak pedig azonkivül ismerték még a Földközi-tenger egyes vulcanicus szigeteit, sőt — ha túlbecsülve is hatásaikban — de ismerték magának a vulcanismusnak tüneményeit is, a geologiai tudományról azonban e népeknél szó sem lehet.

Míg tehát egyes tudományoknak újabbkori feléledésök alkalmával csak a régi görögökhöz kellett fordulniok, hogy az azok által létesített alapon tovább építsenek és az azok által összehordott kincshalmazból meritsenek, addig a földtan tisztán az újabb idő szüleménye; a felépítésére szükséges anyagot most kellett összegyűjteni. Csak midőn szilárd alapon és meglehetős magasan állott ezen tudomány, csak akkor pillanthatott vissza azon örökké való szépségek, örökké tartó kutforrásába, a görögöktől ránk maradt tudománykincstárba és ott valóban talált egy pár gyöngyöt a maga számára is, melyek azonban, a mily becsesek a nagyjában kész épület díszítésére, oly hasznavehetetlenek egy önálló épület létesítésére, vagy más szóval mondva: a görögöktől ránk maradt földtani följegyzések most fontosak történelmi becsöknél fogva és mint megerősítői és támogatói a ma észlelhető tényeknek, de a földtan alapkövei gyanánt el nem fogadhatók.

A középkor szelleme sem kedvezett a földtannak; itt hanyatlást tapasztalni inkább mint haladást; legfeljebb az arabok fellépését lehetne fénysugárnak tekinteni, mely ezen sűrű sötétségben utat tört magának. Ők voltak az elsők, kik Elő-Ázsiában és az Indiai-oczeán szigetein levő vulcanokat ismertették, valamint a kellő mértékben ők méltatták legelőször a víz építő és romboló hatását. Az arabs buvárok között leginkább felemlítendő: Edrizi, Biruni és Kaczvini.

Jobb kor a geologiára csak a fölfedezések idejével virradt, midőn megindult az anyaggyűjtés mind az ó, mind az új világban. Mivel azonban e munkálkodás sem történt tervszerűen és öntudatosan a földtan érdekében, és mivel ritkán tudományszomj, hanem inkább kincsvágy voltak a kutatók fáradozásainak főrugói, azért e korban sem találunk rendszeres földtani munkákat, hanem be kell érnünk azon adatokkal, melyek földrajzi könyvekben és az utazások leírásában elszórtan vannak felemlítve. És ha akadtak is buvárok, kik a földtan egyik vagy másik ágában számos tapasztalattal bírván, bizonyos áttekintést nyertek, ezek kevés kivétellel még mindig azon háladatlan munkához fogtak, hogy a tapasztalati tényeket a szentírás szavaival egyeztessék össze. És mivel kutatásaik és vizsgálataik által a legtöbb esetben nem annyira a tudománykör bővítését és gazdagítását czélozták, hanem inkább a szentírás tanainak igazoltát akarták bebizonyitani és ezen irányban való elfogúltságuknál fogva nem mindig a kellő tárgyilagossággal fogták fel a tényeket, azért az általok közölt adatokat némi bizalmatlansággal fogadták az utókor buvárai, kiknek nem kevés munkájokba került a buzát a konkolytól megtisztitani.

Az újkor ezen félszeg irányban haladó tudósai mellett azon-

ban voltak olyan férfiak is, kik elfogulatlanabbúl jártak el kutatásaik alkalmával és oly elméletek felállításától és oly tanok hírdetésétől sem írtóztak, melyek a szentírás tételeivel néha homlokegyenest ellenkeztek. Ezen buvárok azonban igan gyakran más hibába estek, oly hibába, melyet minden a keletkezés kezdetén levő exact tudomány apostolai el szoktak követni, tudniillik, hogy kevés számú adattal rendelkezvén, levonnak azokból következtetéseket, melyeket általános érvényűeknek tekintenek. Ezen elhamarkodott általánosítás (törvényalkotás) számos téves tannak lett kútforrása.

Sok buvár csak szűkebbkörű vidéket kutatott át és az ott tapasztalt viszonyokat az egész földgömbre érvényeseknek tartván, felállított elméleteket, melyek később a legtöbbször hiányosoknak vagy teljesen helyteleneknek bizonyúltak. Ezen elméletek azonban, ha közvetlenűl nem is gyarapították a tudományt, közvetve mégis jótékonyan hatottak előhaladására. A mint ugyanis olyan adatok fedeztettek föl, melyek az illető elmélet ellen szóltak, megindúlt a küzdelem az elmélet pártolói és megtámadói között; és ezen kűzdelem eredménye az volt, hogy mind a két fél adatokat gyűjtött, az egyik a védelem, a másik a támadás szempontjából, és az által nyert a tudomány mind kiterjedésben, mind belső értékben. De midőn a buvárok mindinkább meggyőződtek, hogy a tudomány nem a merész elméletek felállításában, hanem inkább a száraz tények értelmes felfogásában áll, és hogy annál elfogadhatóbbnak tekinthető valamely elmélet, minél több tényre támaszkodik, leszálltak a magas, de ködös regiókból és hozzáláttak az adatok gyűjtéséhez, hogy megteremtsék az észszerű haladásra okvetlenűl szükséges biztos alapot.

Azok sorában, a kik nem annyira a képzelődő tehetséget, mint inkább az öt érzéket foglalkoztatták a geologia érdekében, különösen a következők említendők: Az olasz Leonardo da Vinci, a német Agricola György (1490—1555) és Lehmann, a dán születésű Steno (1638—1687), az angol Hooke, a franczia Pallas, Dolomieu és különösen a svajczi Horace de Saussure.

E buvárok gazdag és megbízható adatokkal bővítették a földtan külömböző ágait és a mások által összegyűjtött adatok is annyira megszaporodtak, hogy csak ügyes kézre, mesterre volt szükség, a ki azokat egy összefüggő egészszé, tudománynyá foglalja össze és ezen mester Werner Gottlob Ábrahám személyében jelentkezett.

Werner 1750-ben született Wehrauban (Felső-Lausitz) és oly család ivadéka, melynek tagjai három évszázadon át részint bánya, illetőleg kohó-tulajdonosok, részint bányahivatalnokok voltak. Atyja Ábrahám Dávid, Salm gróf kohóinak felügyelője Wehrauban, azon volt, hogy fiában az ásványország iránt érdeklődést keltsen és ilyképen az elődök által járt útra terelje: e czélból már a 4—5 éves fiút ásványokkal ajándékozta meg, melyek legkedvesebb játékszerévé lettek.

A kis Werner 6 éves korában, az írásban és számolásban némileg jártas levén, olvasmányok után nézett és a legnagyobb él-

vezetet oly könyvekben találta, melyek ásványokról szóltak. Atyja azonban nem csak ásványgyűjtemények ajándékozásával, hanem élő szóval, bányászati viszonyok leírásával igyekezett fiában az ásványok és a bányászat iránti hajlamot fentartani és növelni, és sikerűlt is neki.

A tíz éves fiú elhagyván a szülői házat, Bunzlauba (Szilézia) ment folytatni tanulmányait és ott maradt 1764-ig; ezen évben atyja mellé írnoknak állott be, mely hivatalában 1769-ig maradt. Ez idő alatt kitünő alkalma volt a bányászattal gyakorlatilag is megismerkedni.

Egyrészt, hogy felköltött tudományszomját kielégítse, másrészt pedig a neki szánt állomásra — Salm kohóinak igazgatása — magát elkészítse, 1769-ben a freibergi bányászati akademiára ment, a hol 1771-ig kitünő szorgalommal és ernyedetlen kitartással tanulmányozta szakmáját.

Tanárai felismervén benne a jeles tehetséget, többféle állomással kinálták meg és hajlandó is volt valamelyikének elfogadására, de csak azon föltétel alatt, hogy még néhány éven át látogathassa a lipcsei egyetemet. Freiberget 1771-ben elhagyván, Lipcsébe ment, hol három éven át jogot, classicai és modern nyelveket és bölcsészetet tanúlt. Kedvencz tárgyáról, az ásványtanról, azonban itt sem feledkezett meg, szabad idejének nagyobb részét tárgyának szánta és itt Lipcsében írta meg első, az ásványtanban korszakot alkotó „Abhandlungen von den äusseren Kennzeichen der Fossilien“ czímű munkáját, mely 1774-ben jelent meg és melynek következtében a freibergi akademiához felügyelőnek (Inspector) és a bányászat meg ásványtan tanárának neveztetett ki 300 tallér évi fizetéssel; 1775 husvétján foglalta el tanszékét, melyet élte végéig nagy dicsőséggel töltött be“.*)

Wernernek ezen állomáson bő alkalma nyílt tehetségeit a tudomány érdekében érvényesíteni. Hogy sokoldalú működéséről legalább némi képet alkothassunk, czélszerű lesz, ha őt külön-külön mint buvárt, írót és tanítót veszszük figyelembe.

Werner már kiskorától az ásványok vizsgálatával lévén elfoglalva, kitünően fejlesztette szemlélő képességét és oly ügyességre és jártasságra tett szert az ásványok felismerésében, milyennel előtte alig bírt valaki. Azonban nem érte be a helyes képzetek alkotásával, hanem azon volt, hogy gondolatait mással is tudja szabatosan közölni és azért fentebb említett müvében oly műnyelvvel ajándékozta meg a tudományt, mely által az tárgyainak pontos leírására képesíttetett. Ez volt az első, de egyszersmind legfontosabb lépés azon bábeli zavar megszűntetésére, mely a leletek szaporodásával napról napra magasabb fokra hágott.

*) Bl(öde). Kurzer Necrolog Abraham Gottlob Werners. Auswahl aus den Schriften der Gesellschaft für Mineralogie. Dresden 2 k. 255 lap. Dolgozatom következő részeiben is számos adat van ezen értekezésből merítve.

Egy másik javítás, melyet neki köszön az ásványtan, azon két ellentétes eljárás összeegyeztetése volt, melynek egyike kizárólag a külső jelekre, másika pedig kizárólag a vegyalkatra támaszkodott. Ő ugyan a fősúlyt a külső jelekre fektette, de a mellett nem hanyagolta el a vegyalkatot sem. A természetrajzi és vegyi tulajdonságaik szerint tanulmányozott ásványokat azután természetes csoportokba, rendszerbe foglalta, melybe az összetett kőzeteket is felvette, nagyrészt „ásványtanilag összetett földek és kövek" (mineralogisch gemengte Erde und Steine) neve alatt.*)

Nem csekélyebb érdemeket szerzett magának a kőzettanban, mely tudományág neki köszöni létét. Az ásványok leírásánál követett eljárást a kőzetekre is alkalmazván, oly alapot teremtett, melyen bíztosan lehetett haladni a kőzetek felismerésénél. De míg a kőzetek szövetbeli viszonyainak és elegyrészeinek leírásánál — tekintetbe véve e segédeszközök hiányát — lehetőleg nagy szabatossággal járt el**) és a positiv adatok terét soha el nem hagyja, addig a kőzetek képződésének magyarázatánál, támaszkodva csekély számú és nem épen tanulságos észleletre, nagyon hibás tanokat hirdetett, melyekhez még akkor is szivósan ragaszkodott, midőn több oldalról sokat bizonyító tényeket hoztak fel ellenök.

Werner a kőzeteket a képződés módja és ideje szerint kezdetben a következő négy csoportra osztotta fel: ős-, telep- (flötz), vulcanicus és áradmányi kőzetekre.***) Később (1796)†) az ős- és telepkőzetek közé új csoportot ékelt be, mely az úgynevezett „átmeneti kőzeteket" foglalta magában, mi által a csoportok száma 5-re emeltetett.

Az őskőzetek, hova a gránit, gneisz, syenit, zöldkő, csillámpala, agyapala, porphyr, bazalt, mandolakő, serpentin, ősmészkő, kova- és topázszikla tartozott — a legrégibb korban a vízből való kijegeczedés folytán keletkeztek, főleg kovából és teinföldből állnak és kövületeket nem tartalmaznak.

A telepkőzetek mindenütt az őskőzetek fedőjét képezvén ezeknél fiatalabb eredetűek és legtöbbnyire kövületeket tartalmaznak; képződésök már nem annyira a vízből való kijegeczedés, mint inkább mechanikai leülepedés útján ment végbe, miért is ritkán jegeczes szövetűek. Vegyalkatukban előtérbe lépnek a magnesium és mészvegyületek. Ezen csoportba tartoznak: a mészkő, homokkő, kőszén,

*) Dr. Christoph Mayr: Werners letztes Mineralsystem. Wien, 1819. — lap 24 és 77.

**) Hogy a bazaltok, mandolakövek és porphyrok microjegeczes alap anyagát egynemű tömegnek nézte, azon nem lehet csudálkoznunk, mivel az a legtöbb esetben górcsövi vizsgálat utján ismerhető fel és a górcső csak a legújabb időben jött használatba a kőzetek vizsgálatánál.

***) A. G. Werner: Kurze Classification und Beschreibung der verschiedenen Gebirgsorten. Dresden, 1787. lap 5.

†) Ch. Keferstein: Geschichte und Literatur der Geognosie. 73. lap.

kréta, kősó, gypsz, vasércz és más kevésbbé fontos telepek. Később-ben a bazaltot is ezen formatióhoz sorozta.*)

Az egyes telepek ritkán fordúlnak elő oly nagy tömegekben, hogy magukban alkotnának hegyeket; legtöbbnyire más telepekkel váltakoznak és az olynemű csoportok mindig a legjelentékenyebb és legjellemzőbb telep után neveztetnek el.

A telep- és őskőzetek között azonban nincs szoros határ, hanem inkább folytonos az átmenet, mind a képződés, mind a telepűlés, mind az alkat tekintetében. Werner előbb említett művének 16. lapján azt írja, hogy nagyon valószínű, miszerint az őskőzeteknek képződése lassan átment a telepkőzetek képződésébe, s különösen az agyagpalát, a porphyrt, a bazaltot és a mandolakövet tekinti olyan kőzeteknek, melyek mint telepkőzetek is előfordúlnak. Ezen kőzeteknek egy része később a grauwackeval, egyes mészkövekkel és némely kovapalával együtt**) az „átmeneti kőzetek" formatióját képezte.

Az ős-, átmeneti és telepkőzetek egymásután képződtek olyképen, hogy a víz vegyi ereje, mely kezdetben kizárólag uralkodott, mindinkább háttérbe szorúlt, míg mechanicai hatása ugyanazon arányban növekedett; és a negyedik csoportot alkotó áradmányi kőzetek képződésénél a mechanicai erő már annyira uralkodott, hogy a vegyi erő csak a mésztuffa képződésénél érvényesűlt.

Az áradmányi kőzetek azon üledékekből képződtek, melyek a régibb kőzetek eltördelése folytán jöttek létre; képződésök még jelenleg is tart, minél fogva a leírt csoportok között a legfiatalabbak. Ide számíttatik a homok, az agyag, a tőzeg, a televényföld stb.

Az ötödik csoportba a vulcanicus kőzetek tartoznak. Ezekről Werner azt írja, hogy vagy teljes létöket vagy átalakulásukat a tűznek köszönhetik, az elsőket *valódi*, az utóbbiakat álvulcanicus kőzeteknek mondja.***)

A valódi vulcanicus kőzetekhez sorozza a különböző színű és többnyire likacsos szövetű lávákat, a tajtkövet (Bienenstein) és a vulcani hamvat. Az álvulcanicus kőzetekhez tartoznak a lávaalakú salakok, a porczellán jaspis és a sokféle félig égetett agyag.

A vulcanok keletkezését égő kőszéntelepekre viszi vissza, melyekhez valamiképen víz jutott. A víz gőzzé válván, áttörte a fedő kőzetet és kitolta a megolvadott anyagokat. Az álvulcanicus kőzetek keletkezését kőszéntelepek azon lassú elégésének tulajdonítja, mely a föld mélyében történt. Az átváltozás productuma a hőforrás távolságától és az eredeti anyag minőségétől függ.

A bazaltot, porphyrt és mandolakövet Werner semmiképen sem akarja a vulcanicus kőzetek sorába felvenni, daczára annak,

*) Ch. Keferstein: Geschichte und Literatur der Geognosie, 71 és 73. lap.

**) Franz Reichetzer: Anleitung zur Geognosie. Nach Werner. Wien, 1812. lap 132.

***) A. G. Werner: Cassification, 21. lap.

hogy az olasz franczia és angol geologusok legnagyobb része ellenkező véleményen volt. Az 1776-ban Stolpen (Szászország) melletti bazalthegyre, valamint az 1777-ben a cseh hegységekbe tett kirándulásnál szerzett tapasztalatok Werner ítéletére döntő befolyással voltak*), ámbár ezen pontokon a bazaltképletek települési viszonyai nem oly tanulságosak, hogy új elmélet felállítására bíztos alapot szolgáltathattak volna. És míg kezdetben a bazaltoknak csak egy részéről állította, hogy azok a vízből üledtek le, addig később támogatva a tanainak befolyása alatt álló tanítványainak tudósításai által, valamennyi bazaltot vízeredetűnek tekintette. S hatalmas szava, páratlan tekintélye és világhíre következtében elég erős volt arra, hogy ezen tévtant meghonosítsa és egy egész generatión keresztül tartó uralkodásra képesítse.

Werner ezen tévedése azonban, daczára annak, hogy sok elkeseredésnek és személyeskedésnek volt szülőanyja és ezáltal gátló lág hatott ezen tudomány fejlődésére — sok jó következménynyel is járt. A mint ugyanis a Werner felfogása ellen szóló tények száma mindinkább megszaporodott, újonnan előállottak a vulcanismusnak alig elhallgatott pártolói és megindúlt azon kűzdelem, mely mind a két félt arra kényszerítette, hogy mind saját, mind ellenfelének álláspontját lehetőleg alaposan tanúlmányozza, hogy tényeket gyűjtsön, melyek egyrészt saját álláspontjának támogatására, másrészt az ellenfél nézetének megdöntésére alkalmasak. És míg Werner hívei közűl egyesek a mester szavára esküdve, az íróasztalnál igyekeztek megczáfolni az ellenfél állításait, addig mások felkeresték az ellenmondásra okot szolgáltató viszonyokat és nem egyszer történt, hogy Saul Pállá lett.

Werner, ki keveset utazott és csak Szászországot és annak közvetlen környékét ismerte személyes megtekintés útján, az elmélete ellen szóló tényeket legtöbbnyire megbízhatatlanoknak vagy téves felfogáson alapulóknak bélyegezte és különösen öregebb napjaiban oly annyira írtózott egyszer kimondott tételeinek megváltoztatásától, hogy az elmélete ellen tett még leggyöngédebb kifogást vagy legcsekélyebb kételyt is személyes megtámadásnak tekintette. Ha ezen éleseszű és kitűnően észlelő buvár azon szerencsében részesűlt volna, hogy legalább Európa tanulságosabb vulcanicus vidékeit beutazhatta volna, bizonyosan megkímélte volna kedvencz tudományát azon kerülő úttól, melybe öntudatlanúl terelte és melyről csak hosszú kűzdelem után juthatott egyenesen czélhoz vezető ösvényre.

Werner működésének ezen árnyéka azonban eltűnik azon hatályos fényben, mely tőle más irányból kisugárzik. Már egyedűl azon érdemek, melyeket mint buvár szerzett, tetemesen felülmúlják az általa okozott hátrányokat és ha őt még mint írót és tanítót tekintjük meg, meg fogjuk érteni azon végtelen tiszteletet, melylyel

*) l. c. 25. lap.

követői neki adóztak és felfogjuk azon ember nagyságát, kiben a geologia tudományának teremtőjét tiszteljük.

Werner mint író ugyan nem tartozik azok közé, kiket a „termékeny“ jelző illet meg, — különösen ha a mai korban divatos mértékkel mérnők irodalmi működését — de a mit írt, az korszak-alkotó volt.

Első munkájában — Abhandlung von den äusseren Kennzeichen der Fossilien, Leipzig 1774 — megjelölte azon utat, melyen a kutatásnak haladnia kell, megismertette a vizsgálatnál használandó eszközöket és megteremtette az ásványtan műnyelvét. Az e munkájában kifejtett nézeteknek mintegy alkalmazását és kibővítését látjuk az 1780-ban Lipcsében megjelent munkájában, melynek címe: Axel von Cronstedts Versuch einer Mineralogie, aufs neue aus dem Schwedischen übersetzt und nächst verschiedenen Anmerkungen vorzüglich mit äusseren Beschreibungen von Fossilien vermehrt. 1. B. 1. Th. Ezen munka csak fordítás ugyan, de számos helyen tartalmaz önálló és nagyon szabatos leírásokat.

Egy harmadik és szintén az ásványtan köréből való munkája a következő című: Ausführliches und systematisches Verzeichniss des Mineralien-Kabinet des weiland K. sächsichen Berghauptmannes K. E. Pabst v. Ohain 2 Bände, Freiberg und Annaberg 1791 und 1792. Ezen munkában hű képét adja azon becses gyűjteménynek, melyet ő maga saját intentióinak megfelelőleg rendezett. E munka azonban egyúttal a szerző rendszerének és oktatásmenetének részletes kifejtése és mint ilyen különösen nagy fontosságú.

Nem kevésbbé fontos a már megismertetett „Kurze Classification und Beschreibung der verschiedenen Gebirgsarten. Dresden, 1787, valamint a Neue Theorie von der Entstehung der Gänge mit Anwendung auf den Bergen, besonders den Freibergischen. Freiberg 1791.

Ezen müvek valamint a szerző kisebb értekezései: „Ueber Classification überhaupt und über mineralogische Classification insbesondere“, „Ueber die Entstehung der Vulcane“, „Ueber den Basalt“ stb. tömérdek sok új adatot tartalmaznak, de még korántsem terjeszkednek ki azon egész tudománykörre, mely felett Werner lángelméje uralkodott. Számos fontos adat csak tanítványai útján szivárgott át az irodalomba és néha tetemesen módosítva, úgy hogy ilyenkor nehéz megtudni, mi volt e tekintetben Werner eredeti nézete.

A tanítványok között támadt nézetkülömbségek eredetét a legtöbb esetben a mester szavainak félreértésében kell keresnünk; egyes esetekben ugyan a tudomány haladása is lehetett annak okozója, de ezek száma nem valami tetemes, mivel Werner szigorú logicával átgondolt nézeteit nem szivesen változtatta meg és míg új adatok és tények gyűjtésében valóságos mohóságot tanúsított, addig a már egyszer megállapított általános tételek megváltoztatásától nagyon idegenkedett; és ha az élete alkonyán vallott elveit, melyek

hattyúénekében az „Allgemeine Bestimmungen über den festen Erdkörper“ című értekezésében vázlatosan összefoglalvák*) — összehasonlítjuk az előbbi munkálataiban kifejtett nézeteivel, nem találunk lényeges eltérést. És épen ezen conservatismus — daczára a számos kellemetlen következménynek — Wernernek egyik főérdeme; általa sikerült a folytonosan változó nézeteknek bizonyos állandóságot kölcsönözni és oly alapot teremteni, mely — jobb hiányában — legalább egy időre biztos kiindulási pontúl szolgálhatott.

Wernernek az irodalom terén való aránylag csekélyebb működése, egyrészt túlságos sok teendőjének, másrészt és főleg azonban az írástól való idegenkedésének rovandó fel. Csak barátjai folytonos ösztönzésének és rábeszélésének sikerült néha őt az íróasztalhoz szegezni, de a későbbi években már az is hasztalan volt, különösen midőn gyöngélkedés és ellenfeleinek néha kiméletlen támadása is kezdte óráit elkeseríteni. És azért Wernerrel is majdnem úgy vagyunk, mint a görögök egyik másik tudósával, hogy tanát a tanítványok irataiban kell keresnünk.

Nézzük most Wernert mint tanítót.

A természet nagyon aránytalanúl osztván ki adományait, nem egyszer találunk híres tudósokat, kik gyönyörűen tudnak írni, de annál hiányosabban beszélnek, vagy megfordítva, szépen beszélnek, de rosszúl írnak. És csekély azon szerencsések száma, kik azzal dicsekedhetnek, hogy a természet mind a két tekintetben bőkezű volt irányukban. Werner e szerencsések közé tartozik. A milyen szabatos és világos volt nyelve az írásban; olyan volt a beszédben is, a nélkül, hogy szárazzá vagy unalmassá vált volna. A nyelvhez, az előadás e főtényezőjéhez hozzájárúlt a tárgy iránti lelkesedés és a felette való teljes uralkodás, gazdag gyűjtemény, kitünő tanítási mód, úgy hogy Werner mindazon tényezők birtokában volt, melyeknek együtthatása fényes eredményeket képes felmutatni; és az Wernernek valóban sikerült is. Az 1767-ben felállított freibergi bányászati akademia általa nemcsak Németországnak a maga nemében elsőrendű tanintézetévé, hanem az ásvány- és földtan góczpontjává vált. Európa minden országából sereglettek a tanulók a kis Freibergbe és még az oczeánon túl is hatott Werner vonzó ereje.

A főtárgyak, melyekre Werner tanítása kiterjeszkedett, az ásvány-kőzet-földtan és a bányászat volt, de ezek mellett tanította még egyes félévekben a kohászatot, a kövülettant, az ásványtan irodalmának történetét, a bányászati hivatalnokok teendőit, az ásványok geographiáját stb. Az 1776-7. évben hazánk ásványainak geographiai elterjedését tárgyalta, alapúl vévén Born leveleit és a helyszínén gyűjtött ásványokat.

A tanítás nem csak a kiszabott tanórákban folyt, kiterjedt az a napnak majdnem összes idejére. A szerető és örömét, boldogságát az oktatásban lelő tanár ott állott majd a tanteremben, majd a mu-

*) Auswahl aus den Schriften der mineralogischen Gesellschaft in Dresden. I. köt. 39. l. Werner ezen felolvasást 1817. márczius 7-én tartotta.

zeumban, majd a messze hegy csucsán, majd a föld mélyében; környezve szeretve tisztelő és a tanulás vágyától égő tanítványok által, tanítván, lelkesítvén őket. Az egész együttlét tanítás, illetőleg tanulás volt. Belátván az előbb dívott tanításmód czélszerűtlenségét és nagy részben sikertelenségét, a következő intézkedéseket tette a tanmenetre a tanulók önképzésére és gyakorlására nézve: A tanulók kötelességévé tették: 1-ször hogy bányászati munkákat meghatározott egymásutánban és a tanításra való tekintettel tanúlmányozzanak; 2-or hogy a bányákat ismételten meglátogassák, de mindig határozott és az oktatással összefüggő czél kitűzésével; 3-or hogy gyakorlatilag foglalkozzanak mindazon dolgokkal, melyek az előadások alkalmával tárgyaltattak; 4-er hogy a bányászat köréből vett tárgyakról önálló értekezéseket készítsenek. Különösen az utolsó pontra fektetett nagy súlyt és még utolsó éveiben is a legnagyobb gonddal javítgatta tanítványainak szárnyprobálgatásait. És itt valóban kitünő alkalma nyilt egyrészt önálló gondolkodásra való szoktatásra, másrészt téves fogalmak kiigazítására.

Wernernek ezen ernyedetlen buzgalma és tanítványaihoz való benső viszonya ép oly mértékben töltötte el a jóravaló tanulókat hálával, a mint előzte a haszontalanokat és rendetleneket. Es a mint a mester fáradozásainak jutalmát főleg tanítványainak haladásában lelte, úgy viszont a tanulók is mély hálájokat főleg az által igyekeztek nyilvánítani, hogy mesterök tanait szóval és irással terjesztették. Ilyképen nemsokára egy hatalmas csapat támadt, melynek zászlajára Werner tanai voltak felírva és melynek soraiban a földtan legbuzgóbb és legtehetségesebb apostolai tűndököltek; — ez volt a „Wernerféle iskola", Wernernek legmaradandóbb emléke.

Ezen iskola hivei elszéledtek a világ minden tája felé és többnyire folytonos összeköttetésben halhatatlan mesterökkel, meghonosították azon tudományt, mely hivatva van egyrészt a föld mélyének titkait kifürkészni, másrészt pedig a kutató emberi ész legfontosabb kérdéseire feleletet adni.

Németországban Werner tana a legszélesebb elterjedésnek örvendett és egy időre föltétlen követőkre talált. Hazánkban Reichetzer Ferencz, Werner egyik közvetlen tanítványa és később a selmeczi bányászati akademia tanára, terjesztette az iskola tanait. Az „Anleitung zur Geognosie, insbesondere zur Gebirgskunde, Wien, 1812" czímű művében tökéletesen Werner nyomdokán haladt és csak az „átmeneti kőzetek" tárgyalásánál bátorkodott Mohs munkálatait követni.

Franciaországban J. F. D'Aubuisson de Voisins, Werner tanítványa és barátja, fáradozott az új irány meghonosításán.

Angliában Jameson volt Werner tanainak hirdetője és működése oly szerencsésen folyt, hogy 1811-ben Edinburghban tekintélyes számú hiveivel „Werner-társulat"-ot alapított.

A tan kiterjedésével azonban mindinkább szaporodtak az ellenmondó tények és össze lőn törve egyik támasz a másik után, néha

Werner saját tanítványai által, kik, telve buzgalommal, elindúltak, hogy az egész földet az egyik sarktól a másikig megkérdezzék mesterök nevében.*) Ők ugyanis sokkal tanulságosabb vidékeket vizsgálván meg, csakhamar meggyőződtek Werner nézetének hiányos vagy egészen helytelen voltáról és új magyarázat után láttak. Ilyen helyzetbe jutott a franczia D'Aubuisson, ki addig, míg Németországban tartózkodott, Werner feltétlen követője volt, de midőn az Auvergne vulcanicus kőzeteit tanulmányozta, tarthatatlannak találta Wernernek a bazaltok keletkezéséről szóló nézetét és eltérő felfogását az 1819-ben megjelent művében ki is fejtette.**) Tanait illetőleg nem tulajdonít magának csalhatatlanságot, hanem nyiltan kimondja, hogy a földtanban Descartes azon tétele különösen alkalmazandó, mely szerint az, ki az igazság felismerése után törekszik, életében legalább egyszer kételkedjék a felett, a mire tanították.***)

Hasonló dőfést kapott Werner elmélete D'Aubuisson utódja Bochant de Villiers azon felfedezése által, mely szerint a savoyai Alpokban jegeczes kőzetek, serpentin, csillámpala, szemcsés mészkő stb. telepkőzetek felett fordúlnak elő, tehát ezeknél fiatalabbak.

Azonban Németországban is mindinkább apadt a feltétlen hivek száma, különösen midőn L. v. Buch és Humboldt Sándor fáradhatlan kutatásainak nagyszerű eredményei ismeretesek lettek. Mind a két buvár Werner tanítványa és kezdetben feltétlen hive volt, de kutatásaik folytán mind a kettő a vulcanismusnak Wernerétől teljesen eltérő felfogására jutott.

Buch 1802-ban az Auvergne hegységet tanulmányozván, azt észlelte, hogy a trachyt és egyéb eruptiv kőzetek keresztül törnek a grániton és midőn 1805 augusztus havában Humboldttal együtt szemtanúja volt a Vesuv egyik hatalmas kitörésének, belátta Werner elméletének hiányos voltát és ezen meggyőződésében még megerősíttetett barátja által, ki beutazta Amerika vulcanicus vidékeit (1799—1804) és mesterétől már szintén elpártolt.

Buchnak azonban mindezek daczára nem volt bátorsága Werner ellen nyíltan fellépni és azért a Franczia- országban és Itáliában tett tapasztalatait a németországi bazaltokra nem alkalmazhatóknak nyilvánította.†) És még az 1810-ben közzétett „Reise durch Norwegen und Lappland“ czímű munkájában is — az utazás 1806—8-ig tartott — minden lépten-nyomon tapasztalható a nagy idegenkedés azon következtetés vonásától, melyre a tények jogosítottak. Észlelvén, hogy Christiania közelében gránit és zirkonsyenit kövületeket tartalmazó mészkő felett fordúl elő, az úgynevezett „átmeneti kőzetek“-hez tartja azokat sorolandóknak és az előfordulás ezen módjá-

*) K. Vogt: Geologie. II. k. 578. lap.

**) J. F. D'Aubuisson de Voisins — J. G. Wiegemann: Geognosie. II. k. 485—578. lap.

***) l. c. I. k. XXIII. lap.

†) Die Fortschritte der Naturwissenschaften etc. IV. füzet. Leopold von Buch, 19. lap.

ban a természetnek mintegy arra való törekvését látja, hogy az ős jegeczes formatióhoz hasonló kőzeteket hozzon létre.*)

A Holmestrand melletti bazaltot és porphyrt — melyek őt Itáliára és az Auvergne-re annyira emlékeztették, hogy oda képzelte magát, és melyeknek likacsos szövete és egész külseje teljesen megegyezett azon kőzetekkel, melyeket maga Werner is vulcanicusoknak tekintett — az átmeneti formatió egy fekvetének tartja.**) Annyira nem tudott Buch egyszer elsajátított nézetétől megválni! S valószínű, hogy mestere tanainak békóiból soha sem tudott volna kibontakozni, ha szerencse csillaga el nem vezeti Angliába (1815), hol teljesen más tanokkal ismerkedett meg, melyek további kutatásaira felette nagy befolyást gyakoroltak.

Angliában ugyanis a földtani viszonyok sok tekintetben eltérnek a németországiaktól és ezeknél sokkal egyszerűbbek és tanúlságosabbak. Skóczia meredek tengermosta partjain, valamint belsejének hegységeiben több helyen kitűnően észlelhető az eruptiv kőzeteknek az üledéseken való keresztül törése, és a szigeteken át nyugatról keletre haladva feltűnő szabályosság uralkodik a rétegek egymásutánjába.

Ezen körülmények nagyszámú megbízható adatot szolgáltattak a földkéreg keletkezését tárgyaló elmélet számára és már 1795-ben előállott Hutton egy olyannal a „Theory of the earth“ czímű munkájában.

Hutton szerint valamennyi tömeges kőzet a föld mélyéből tódúlt ki, emelve és keresztül törve a rétegeseket; sőt némely réteges kőzetet eruptiv eredetűnek tekintett, a mennyiben feltette, hogy a tengerfenekén keletkező hasadékokból kijövő láva ott elszéledt és látszólagos rétegeket képezett. Hutton elmélete tehát Wernerével teljesen ellenkezik és csak túlzásban egyezik meg vele.

Hutton nézetei kezdetben nem igen terjedtek el, de midőn Playfair 1802-ben „Explication on the Huttonian theory“ czímű munkáját közzétette és Holl kisérleti úton bebizonyította Hutton egyes kifogásolt nézeteinek helyességét, mind több követőre talált az új elmélet.

A Holl által tett kisérletek első sorban annak kikutatására voltak irányozva, valjon megolvadott kőzettömegek kijegeczednek-e vagy nem; és e tekintetben azon eredményre jutott, hogy a megolvadott tömegek gyorsan lehűlve üveggé, salakká válnak, de lassan kihűlve kijegeczednek, és hogy minél lassabban történik a kihűlés, annál nagyobb jegeczek támadnak.

A második főkifogás, melyet Hutton elmélete ellen tettek, az eruptivnak mondott kőzetek között előforduló mészre vonatkozott. Az elmélet ellenesei ugyanis azon tapasztalati tényre hivatkoztak, hogy mésztömegek nagyobb hőfoknak kitéve elvesztik a szénsavat

*) L. v. Buch: „Reise durch Norwegen und Lappland“, Berlin, I. k. 143. l.
**) l. o. II. k. 340. lap.

és megszűnnek mész lenni. Holl e tekintetben is szolgált felvilágítással, a mennyiben kimutatta, hogy nagyobb légnyomás mellett a hevített mészkő nem veszti el szénsavát, hanem márványnyá lesz, mely tapasztalat a természetben előforduló tényekkel tökéletesen megegyezett.

Holl végre az eruptiv tömegek által üledékes kőzetekben létrehozott réteg-zavargásokat is nagyon tanúlságosan kimutatta kisérleti úton. E czélból több különböző színű agyagréteget rakott egymásra és tetejökbe súlyokat adván, oldalt összenyomta azokat, minek következtében a földkéregben észlelhető réteggyűrődzések és vetődések a legtanúlságosabban utánoztattak.

Hutton elmélete ilyen czáfolhatlan tényekkel támogattatva, mind több tért nyert és midőn Buch Angliába jött, annak lehetett tanúja, hogy miképen fogy napról napra Werner tanítványainak száma.

Buch Angliát elhagyván, a Canari szigetekre ment, melyeken különösen a tűzhányók tanúlmányozásával foglalkozott. Az itt tett tapasztalatok kapcsolatban az Angliában elsajátított új nézetekkel arra bírták, hogy lemondjon Werner tanairól és az ellenség táborába menjen át. Buchnak a Canari szigeteken tett kutatásai azonban nem csak fordulópontot képeznek ezen fáradhatlan buvár működésében, hanem egyszersmind több új felfogást hoztak a tudományba.

Lanzarote szigetén tartózkodva, azt vette észre, hogy ezen szigeten át vetődési vonal halad, melyen tűzhányók által létrehozott kúpok szép sorban űlnek. Ezen tényben Humboldt Mexicóban tett észleletének megerősítését látta. Hasonló sorokat fedezett fel a Szunda szigetek vulcanjainak elhelyezkedésében; az egyik vetődés a Philippini szigetektől délre, a másik Jaon szigetétől keletre halad és Timor szigetén találkozik az elsővel.

A sorvulcanoknak ezen elmélete csakhamar általános elterjedésnek örvendett.

Buchnak egy másik tana a vulcanok keletkezését tárgyalja. E szerint azok képződése olyképen menne végbe, hogy a föltóduló lávatömegek a föld szilárd kérgét hólyagszerűen felemelnék és azt a tetőponton, hol a feszülés legnagyobb, keresztül törnék. A nyílás körűli részletek azután beszakadnának és a felmaradott hólyag oldalfalai által alkotott csonka kúp körűlzárná a vulcan csatornáját és képezné annak kráterjét, melyet „emelkedési kráternek“ (Erhebungskrater) nevezett, megkülömböztetésűl az úgynevezett „kitörési kráter“-től, mely később legtöbbnyire az emelkedési kráteren belűl a kihányt lávából képződnék.

E tan, mely eredetileg Humboldtól származik*), de, rendszeresen csak Buch által lett kifejtve, kezdetben ép úgy meleg pártolókra talált, mint elszánt támadókra. A pártolók sorában különösen Elie de Beaumont és Humboldt Sándor említendők fel, a támadók között pedig az angol Scrope és Lyell. A heves kűzdelem,

*) Pesdul-Ruge: Geschichte der Erdkunde, II. kiad. 722. lap.

mely ezen tan miatt támadt, két pártra választotta a geologia harczosait és változó szerencsével folyt; mind a két fél hangyaszorgalommal gyűjtötte adatait és tanúlmányozta mind saját, mind ellenfelének álláspontját, de épen minél jobban belemélyedtek a vulcanok tanúlmányozásába, annál inkább belátták, hogy Buch állításai nem felelnek meg a tényeknek; és jelenleg már teljesen be van fejezve a küzdelem, melyben épen úgy mint több másban Buch volt a legyőzött, a ki, a milyen szivósan ragaszkodott kezdetben Werner tanaihoz, épen olyan vakmerően fejlesztette később a vulcanismus elméletét, úgy hogy még a dolomitot is eruptiv eredetűnek nyilvánította. Hasonló történt különben Werner számos más tanítványával is, és míg némelyek még a mester életében pártoltak át és nyíltan hirdették megváltozott elveiket, addig mások annyira mentek a mester iránti tiszteletben, hogy csak annak halála után — mely 1817-ben következett be — merték kimondani eltérő nézeteiket.

A Werner-féle iskola legjobbjainak elpártolásához és a vulcanismus elméletének gyors terjedéséhez hozzájárult még egy harmadik ártalmas tényező: a kövületek tudományos tanúlmányozása, a kövülettan megalapítása. Ezen három tényező kölcsönös egymásra hatása következtében a földtannak egészen új fordulat adatott. A kövületek, — melyeket az ókori culturnépek ép érzéke egészen helyesen szerves lények maradványainak nézett — a középkorban és az újkor kezdetén többnyire csak mint curiosumok részesültek figyelemben, és e sötétkorban a biblia tanainak befolyása alatt álló tudósai egyáltalában nem tudtak megbarátkozni azon gondolattal, hogy a kövületek olyan lények maradványai, melyek egykor a föld hátán éltek. Némelyek azokat egyszerűen sajátságos kőképződményeknek nézték, melyek a különböző kőzetekben a kőzet képző erejének megfelelőleg különbözőképen alakultak; mások már egy kissé engedtek és oly lényeknek tartották a kövületeket, melyeket a természet mintegy próbaképen készített, de a föld mélyében hagyott, mivel nem jól sikerültek (lusus naturae = a természet játéka). Legkisebb volt azok száma, kik a kövületeket valósággal létezett szerves maradványoknak tekintették, de ezek is — hogy nézetöket a biblia tanaival összeegyeztessék — csekély kivétellel azt vélték, hogy a kövületek az özönvíz által jutottak mostani helyökre.

Azon kevés kivétel sorában — kik a tárgyakról és tünemények felfogásukat minden idegen befolyástól menten, kizárólag a tények alapján alkották — első sorban Leonardo da Vinci (1452—1519) olasz művész említendő. Ő magasabb hegyeken talált fossil tengeri állat és növénymaradványok után azon következtetésre jutott, hogy az illető kőzetek egykor a tenger fenekét képezték és hogy később mozdíttattak ki eredeti helyzetökből; a víz felületökön mechanicai és vegyi hatását érvényesítvén, létrehozta a völgyeket és hegyeket.

Leonardo da Vinci ezen felfogásával egy ideig magában állott,

de nem sokára hatalmas támaszt nyert Fracastaro olasz természettudós személyében, ki Verona környékén talált fossil kagylók és csigák tanulmányozásánál nem elégedett meg azzal, hogy állatok maradványainak nyilvánította azokat, hanem azt is bebizonyította, hogy tengeri állatok maradványai, melyeknek az özönvízhez semmi közük sincsen.

Körülbelül ugyanazon időben élt Franciaországban egy Bernard de Palissy nevű fazekas (sz. 1515), ki az agyag szerves zárványait igen jól ismervén, nagy elszántsággal szállott síkra kora előítéletei ellen, de mindezen határozott fellépések daczára sem lett egyhamar eldöntve a vita; még Leibnitznak is az 1748-ban megjelent „Protogen" czímű művében föl kellett szólalnia a kövületek szerves volta mellett.

Ezen idő után zavartalanúl uralkodott a helyes felfogás és a kövületeket illető észleletek száma mindinkább megszaporodván, már sejteni kezdtek bizonyos összefüggést a kövületek és az azokat körülzáró kőzetek között, úgy hogy Werner 1792-ben Schlottheimot arra szólította fel, hogy tanulmányozza ezen viszonyt.*) Wernernek azonban nem sikerült e tekintetben biztos megállapodást elérnie és utolsó, már fentebb említett előadásának 22. §-ában következőleg nyilatkozik a kövületekről: „Úgy látszik, hogy a különböző kőzetekben, sőt legtöbbnyire az egyes kőzetrétegekben is különböző kövületek fordúlnak elő, úgy hogy már ebből is egy bizonyos rend tűnik ki, a melyben azok fellépnek". Hogy Wernernek és tanítványainak milyen felfogása volt a kövületek közötti viszonyról, azt igen világosan látjuk D'Aubuisson művéből, hol a kövületeket illetőleg egyebek között a következők állnak: „A kagylók az Alpok mészkövében igen egyenlőtlenül osztvák el, meglehetős nagy kiterjedésű tömegek teljesen kagylómentesek. Ezen formatióra jellemzők az ammoniták és lenticulariták. — — Ezen különböző kövületek többnyire különböző fekvetekben egyesítvék, kivéve az ammonitákat, ritkán osztvák el az egész kőzetre. Schlottheim úr egyes helyeken azt vette észre, *hogy egy bizonyos pontig a fajsúly szerint rendeztek*, úgy hogy az alsóbb rétegekben nagy ammoniták fordúlnak elő, melyek közűl némelyek több mint 6 lábnyi átmérővel bírnak (Ammonites colubratus), míg a felső rétegekben a lenticulariták gyakoriak.*)

A Werner-féle iskola tehát a fősúlyt kezdettől végig a formatiók kőzettani és rétegzési viszonyaira fektette és a kövületeket csak akkor kezdte a formatiók meghatározásánál használni, midőn az angolok és francziák által már régen túl volt szárnyalva.

Angliában ugyanis Smith W. csatorna-építésznek (sz. 1769.) munkálatai alkalmával feltűnt azon rend, melyben a különböző kőzetrétegek egymásra következnek, valamint azon körülmény, hogy bizonyos kövületek mindig ugyanazon rétegben fordúlnak elő, még

*) D'Aubuisson—Wiemann: Geognosie. II. k. 330. lap.

*) Pesdal-Ruge: Geschichte der Erdkunde, 714. lap.

azon esetben is, ha a réteg ásványtani alkata megváltozott. Ezen tapasztalatok alapján felállította Smith azon tant, hogy a kövületek a rétegek azonosságának kimutatásánál alapúl használandók, mivel mindig ugyanazon viszonyok között és ugyanazon társaságban fordúlnak elő. 1806-ban már nagyon tanúlságos gyűjteményt állított volt össze, melyben a külömböző formatiók kőzetnemei a jellemző kövületekkel együtt képviselve voltak és 1815-ben a britt muzeumban felállított gyűjteményét meglehetős pontos földtani térképpel egészítette ki.

Smith ezen fölfedezése az angol geologusok legnagyobb részét az őslénytan terére hivta, mely tan az idő folytán az angolok kedvencz tudományává lett és még jelenleg is feltűnő buzgalommal és nagy szerencsével művelik. Az angol geologusok azonban nem érték be hazájok földtani viszonyainak tanulmányozásával, hanem átjöttek a continensre, hogy az itt előforduló rétegeket Anglia hasonló képleteivel hasonlítsák össze, és ezen az úton az úgynevezett „vezérkagylók“ fogalmához jutottak el, értvén alatta a valamely rétegre vagy rétegcsoportra jellemző szerves maradványokat és ezek közt első sorban a molluscák (puhatestű állatok) házait.

Ezen úttörő munkájoknál azonban az angolok nem állottak magukban, hozzájok csatlakoztak a franczíák is és e két nemzet buvárai lépést tartottak egymással. A franczíák között különösen Cuvier, Brongniart és Lamarck említendők fel. Cuvier leginkább az emlősöket és hűllőket, Brogniart az alsóbbrendű állatokat és növényeket és Lamarck az egész állatországot, de különösen a puhatestűeket tanúlmányozta.

Az itt említett buvárokon kivűl azonban mind Angliában, mind Franczíaországban igen nagy volt azon férfiak száma, kik a tudománynak csak egyik vagy másik ágával foglalkoztak tüzetesen és az által mintegy biztos alapot teremtettek azon buvárok számára, kik később az elszórtan fekvő és napról napra szaporodó részleteket egy tervszerű egészszé foglalták össze. Az említett nemzetek fáradhatlan munkásaihoz nem sokára német, svéd, svajczi és olasz tudósok is csatlakoztak és az e téren támadt verseny rohamosan előbbre vitte a kövületekről szóló tudományt.

Azonban a földtan többi ágai sem hanyagoltattak el ezen mozgalmas időben, akadt ezek számára is lelkes apostol és csak mesterre volt szükség, ki áttekintve munkásainak végtelen seregét, értékesítse azok munkáját és középpontúl szolgálva egyszersmind irányt jelöljön, melyben a kutatásnak haladnia kell, és ilyen embere akadt a földtannak *Sir Charles Lyell* személyében.

Ő magában egyesítette a jeles észlelő fáradhatlan buzgalmát és éles érzékeit, a valódi tudós igénytelenségét és mély logikai gondolkodását, a jó vezér lelki nyugalmát, alapos tájékozottságát és gyors elhatározását, a reformator kellő scepsisét és újítások iránti fogékonyságát; és ezen tulajdonságok szerencsés egyesűlésének köszönheti azon nagy szerepet, melyet a földtan reformálásánál játszott.

Lyell 1797. november 14-én Skóciában, Kinnordyn született, hol atyja földbirtokos volt, ki szabad idejében növénytannal és Dante tanulmányozásával is foglalkozott.*) A jó nevelést nyert ifjú, hogy tanúlmányait folytassa, 1816-ban az oxfordi egyetemre ment, hol a jogi pályára szánta magát. De csakhamar felébredt benne a természettudományok és különösen a földtan iránti előszeretet, mely Buckland földtani felolvasásai által még jobban fokoztatott.

Kezdetben ugyan nem volt szándéka kenyértudományától, a jogi pályától, megválni és azért mind szak-, mind kedvencztudományát egyenlő gonddal tanulmányozta, azonban nem sokára mindinkább előnyben részesítette a földtant, és midőn 1831-ben a Kings-Collegeban annak tanárává lett, teljesen lemondott a jogi pályáról és az idő folytán szaktudományává lett, kedvencztudományának élt egyedűl.

Első földtani ismereteit hazájában szerezte, de csakhamar belátta annak szükségét, hogy a szomszédországok tanulságos vidékeit beutazza és ilyképen az ottani viszonyokról saját szemivel győződjék meg és 1828-ban megkezdte külföldi utazásait, melyeket öreg koráig folytatott. — Cotta Bernát azt írja Lyell „Elements of geology“ czímű munkájának német fordításában**): „A szerző különben minden egyéb, csak nem egyoldalú és korlátolt felfogásában. Ő rendkivűl sokat — az élő geologusok között talán legtöbbet — maga látott és pontosan megfigyelt. Nem csak hazájában, annak egész kiterjedésében érzi magát mindenütt otthonosnak, hanem beutazta 1828 óta a következő vidékeket és országokat is: Déli-, Közép- és Ejszak-Francziaországot (1828, 1839, 1840, 1843 és 1855) a Pyrenaeket és Spanyolországot (1828, 1829, 1832), Itáliát és Siciliát (1828, 1829, 1831), Svajczot (1832, 1835), Németországot és a Keleti Alpokat (1831, 1833, 1850, 1855, 1856), Svédországot (1834), Dániát és Norvegiát (1837), Belgiumot (1851), Ejszak-Amerikát (1841, 1842, 1845, 1846, 1852, 1853), Madeirát és a Canari szigeteket (1853, 1854)“.***)

Lyell azután is utazott még sokat, különösen az anthropologia érdekében, mondhatni haláláig, — mely 1875-ben következett be — tett kisebb-nagyobb kirándulásokat. Utazásainak eredménye számos kisebb értekezésén kivűl a következő nagyobb müveiben van feldolgozva. „Principles of geology“ London 1830—33 (11-ik kiadás 1872); „Elements of geology“ London 1837 (6. kiadás, 1865); Travels in North-Amerika with geological observations“, London; Geological evidences of the antiquity of Man. London, 1863. (4. kiad. 1873). Ezen müvekben hiven visszatükröződnek a földtan haladásának főbb mozzanatai; bennök találjuk leírva, hogy miképen emelkedett a napról napra nagyobb mennyiségben összegyűlő épü-

*) V. ö. Pulszky Ferencz: Emlékbeszéd Sir Charles Lyell felett. Természett. Közl. VIII. k. 276. lap.

**) Lyell-Cotta: Geologie, Berlin, 1857. I. köt. Bevezetés IX. lap.

***) Lyell-Cotta: Geologie, Berlin 1857. I. köt. Bevezetés IX. lap.

letkövekből egy nagyszerű épület, azon helyen, hol Werner egy roskatag kunyhót állított volt fel. Ezen szilárd alapon nyugvó, habár még most sem teljesen kész épület a földtan, mint exact tudomány.

Lyell a Huttonféle elmélet hive**) és annak tudományos megalapítója. Ő négy főcsoportra osztja a kőzeteket: üledékesekre, vulcanicusokra, plutóiakra és átváltozott jegeczesekre.

Az elsőkhöz számítja a vízből lerakodott kőzeteket, melyek legtöbbnyire rétegesek és kövületeket tartalmaznak. E kőzetek néha már koptatott elegyrészeik által mutatják a víz hatását.

A vulcanicus kőzetekhez sorozza azokat, melyek a földfelületen vagy ahhoz közel a tűz vagy földalatti hőség befolyása alatt keletkeztek. Ezek legtöbbnyire nem rétegesek és kövületeket soha sem tartalmaznak. Ide tartoznak a trachytok és bazaltok.

Plutóiaknak nevezi Lyell azon kőzeteket, melyek kitünően jegeczes szövetűek, kövületeket nem tartalmaznak és egyáltalában nagyon emlékeztetnek a vulcanicusokra, melyektől a szöveti viszonyokon kivül leginkább a képződés helyére és módjára nézve térnek el. Ide tartozik a gránit, syenit, porphyr stb. A plutói kőzetek képződését ugyanis akként magyarázza, hogy felveszi, miszerint az nagy nyomás mellett a föld mélyében történt volna, hol azután a kijegeczedés sokkal lassabban és ennélfogva sokkal tökéletesebben ment végbe, mint a felszínen kihülő lávatömegeknél.

Az átváltozott (metamorph) jegeczes kőzetek — hova a gneisz, csillámpala, agyagpala, chloritpala, stb. tartozik — szintén jegeczes szövetűek, de rétegesek, úgy hogy a szövet tekintetében a plutói, a település tekintetében pedig az üledékes kőzetekre emlékeztetnek. Ezen kőzetek Hutton elmélete értelmében úgy képződtek volna, hogy tengeri üledékek nagyobb mélységbe kerülve, az ott uralkodó nagyobb hőmérsék következtében átváltoztak, jegeczesekké lettek, miért is a bennök volt kövületek szövetöket elvesztvén, eltűntek.

Ezen itt leírt négy kőzetcsoport képződésének idejét illetőleg teljesen elveti a Werner-féle nézetet, mely szerint a gránit legelőször és utána a gneisz és a többi jegeczes kőzetek képződtek volna és azon tant állítja fel, hogy ezen négy kőzetcsoport egyes tagjai egyszerre is képződhettek, és hogy képződésök több korszakon át tartott és valószínűleg még a jelenkorban is foly talán fokozott mértékben.

Az üledékes kőzetek mostani képződése folyókban, tavakban, de különösen a tengerekben igen tanúlságosan észlelhető. Az első, a mi feltűnik, a keletkezett rétegeknek vízszintes fekvése, mely előáll még egyenetlen alapon is, ilyen esetekben ugyanis a lerakodó anyag előbb a mélyedéseket tölti ki és csak azután kezd nagyobb összefüggő rétegeket képezni. E tény határozottan a Wernerféle iskola azon feltevése ellen bizonyít, mely szerint az üledékek

**) V. ö. l. c. I. k. 11. lap.

alkotta rétegeknek nem szükségképen vízszinteseknek kell lenniök, hanem egészen 30 foknyi hajlásszöget is képezhetnek a vízszintessel; de egyszersmind azt is bizonyítja, hogy mindazon üledékes kőzetrétegek, melyek most nem fekszenek vízszintesen, eredeti helyzetökből ki lettek mozdítva. A rétegeknek ezen szintájváltozása, vagy emelkedés, vagy süllyedés következtében történt. Az emelkedés okául vulcanicus erőket tekintett, melyek vagy közvetlenül, vagy közvetve működnek.

Egyes területeknek lassú emelkedését kezdetben nem tartotta valószínűnek, daczára annak, hogy Buch azt Scandinávia egyes pontjairól világosan bebizonyította*), de midőn 1843-ban skandináviai útja alkalmával saját szemével meggyőződött a tények mivoltáról, felhagyott az ellenzéssel és feltétlen pártolója lett a lassú emelkedések és süllyedések elméletének, mely tudományos megalapítását és talán tulságos mértékben való alkalmazását első sorban Lyellnek köszöni.

Az emelkedéssel szemben süllyedések állanak, melyek részint egyes rétegek térfogatának a vízvesztés vagy nagy nyomás következtében beállott csökkenése, vagy pedig bizonyos tömegeknek megolvadása és kihányása, vagy vízáltal való feloldása és elszállítása következtében történtek.

Lyell tehát mind oly adatokra fekteti magyarázatát, melyeket vagy a szabad természetben, vagy pedig kisérletek alkalmával észlelhetni. Es ha mind a mellett azt találjuk most, hogy a vulcanicus erők hatását sok tekintetben túlbecsülte és a talajingadozás elméletét oly esetekben is alkalmazta, midőn a tüneményeket egyéb okok alapján (p. o. a tengerszintáj változása) sokkal észszerűbben lehetne magyarázni: nem szabad felednünk, hogy elméletének felállítása idején még nem rendelkezett oly számos megbízható adattal, mint a mennyi most áll rendelkezésünkre, most midőn a földtan egyes ágaiban jeles experimentatorok kutatják a tünemények okait, más ágaiban pedig az ember szeszélyétől teljesen független készülékek jegyzik a föld gyomrában vagy annak felületén végbe menő változásokat.

Az üledékes kőzeteknek viszonylagos korát a bennök eltemetett szerves zárványok után határozta meg. A kövületek alapján már 1828-ban megállapította azon sorrendet, melyben az üledékes kőzetek egymásután következnek.

Legalúl vannak az első vagy őskori (palaeozoos) kövületeket tartalmazó képletek, melyek nagyobbrészt Werner átmeneti kőzeteinek felelnek meg; azután következnek a másod vagy középkoriak (mesozoos), melyek Werner telepkőzeteit foglalják magukban. Legfelül vannak a harmadkori (tertiär) képletek. Ezek mindegyike több alcsoportra oszlik, melyeknek egymásutánja szintén kövületek útján van megállapítva.

*) L. v. Buch: Reise durch Norwegen und Lappland, II. k. 291. lap.

Ha az említett korszakok valamelyikében plutói, vulcani vagy metamorph kőzetek képződtek, azok szintén az illető korszak neve alatt vannak felvéve.

Az üledékes kőzetek viszonylagos korának meghatározásánál azonban még a rétegek elhelyezkedésére és azok kőzettani alkatára is van tekintettel.

Az elhelyezkedés azon általános szabályt állítja fel, hogy a fedő kőzet rendes körülmények között fiatalabb a fekvőnél (befedettnél).

A kőzettani tulajdonságokra szintén fektet súlyt, de korántsem akkorát mint a Werner-féle iskola, mert míg az sok esetben kizárólag a rétegek kőzettani alkatára alapította következtetéseit, ha két különböző vidéken levő réteg csoportnak azonosságát kellett kimutatni, addig Lyell a kőzettani viszonyokat csak másodlagos jelzőnek tekinti és a fősúlyt a kövületekre fekteti.

A különböző kőzetrétegek kövületeinek tanulmányozása azonban nemcsak megbízható eszközt nyújtott Lyellnek a kőzetek korának meghatározására, hanem egyszersmind mély bepillantást engedett ezen kihalt szerves világ történetébe és ő nem is késett azon következtetéseket vonni, melyekre észleletei után jogosítva érezte magát, ezek azonban első sorban az akkor uralkodott és Cuvier által behozott catastropha elmélet ellen voltak irányozva, mely szerint a földfelület ismételt általános pusztításoknak lett volna színhelye, melyekre új teremtések következtek.

Lyell ezen rögtöni változások elméletét elvetette és azt olyannal helyettesítette, mely szerint a szerves lények a természeti viszonyok változásával hosszú idő folyamában kihaltak és nyomban újak által pótoltattak.

Ezen elmélet nagy haladás volt a tudományban és ama kor földtani ismereteinek teljesen meg is felelt, de midőn később mindinkább szaporodott az ismert kövületek száma és ennél fogva mindinkább kisebbedett az egyes kövületfajokat elválasztó hézag, már lassan megbarátkozott Lamarcknak még e század kezdetén kimondott elméletével, mely szerint az egyes fajok geneticai összefüggésben állanak. És midőn Darwin 1859-ben kiadta az „Origin of species“ (a fajok keletkezése) című művét, mely a Lamarck által megkezdett úton haladott, hive lett azon új elméletnek.*)

Darwin elmélete által a kövületekről való felfogás teljesen megváltozott. A föld rétegeiben eltemetett szerves lények szerinte nem a szeszélynek, hanem a folytonos fejlődésnek és átalakulásnak következményei, és mint ilyenek — ismeretünk mostani állása szerint még sok helyen hézagos — sort képeznek, mely a föld legrégibb rétegeiben elhelyezett legegyszerűbb és a legfiatalabb rétegekben elhelyezett legtökéletesebb szerves lényeket összeköti és minthogy ezen sorban alúlról felfelé haladva mindinkább közeledünk a

*) Lyell-Büchner: Das Alter des Menschengeschlechts, 20. és 21. fejezet.

mostani szerves lényekhez, bátran kimondhatjuk, hogy a sor innenső végén ezek állnak és közöttök első helyen az ember, ki ezen sorrend értelmében legutóljára lépett fel.*)

Az embernek féllépését régente a legújabb földtani korszakba helyezték; kezdetben még Lyell is kétkedve fogadta azon tudósításokat, melyek a diluviumi korszakból való emberi nyomokról szóltak, de midőn a leletek valódiságáról személyesen meggyőződött és Angliában, Francziaországban és Belgiumban sikeres ásatásokban vett részt, ezen új tan apostolává lett. Az anthropologia körében tett munkálatait röviden összefoglalva találjuk a „Geological evidences of the antiquity of Man", London 1873, czímű művében. Ezen a maga nemében korszakot alkotó munka eloszlatta az angol buvárok kételyeit és tökéletesen lefegyverezte az új tan elleneseit. — Azon hatásról, melyet e könyv megjelenése alkalmával gyakorolt, Pulszky Ferencz a következőket írja: „Angolországban voltam, midőn nagyszerű müve az emberi nem régiségéről kijött. Lyell előbbi irataiban Cuvier nyomán az akkori földtani tudósok összeségével az ember feltűnését a természetben a legeslegutolsó időkbe helyezte és a scepsis legélesebb fegyvereivel támadta meg azokat, kik az ember létezését egyes leletek következtében a kihalt állatok idejébe vélték visszavihetni. Lassan-lassan azonban annyira megszaporodtak az ellenkező nézet bizonyítékai, hogy a már koros tudós ezen tárgyat egész kiterjedésében újra a legszigorúbb vizsgálatnak vetette alá. Mint egy ítélő bíró, úgy elemezte a tényeket és latolta a bizonyítékokat, míg végre maga is azon ellentállhatatlan meggyőződésre jutott, hogy az emberi nem létezése Franczia- és Angolországban egykorú a mammut, az orrszarvú, a barlangi medve és hyéna korával. Könyvének epochalis hatása lett és azóta a soká kigúnyolt nézet az emberi nem roppant régiségéről, nem talált többé komoly ellenvetésre".**)

Nem kevésbbé szerencsés volt Lyell a földtan többi ágában. A vulcanicus kőzetek leírásánál a még most is működő vulkánok productumaiból indúlt ki és alapúl vévén azok települési, szöveti és ásványtani viszonyait, valamint azon változásokat, melyeket vagy maguk szenvedtek a külömböző körülmények között, vagy pedig melyeket a szomszédos kőzetekben eredményeztek, tetemesen bővítette a vulcanicus kőzetek sorát. Mindazon kőzetek, melyeket a Wernerféle iskola troppkőzetek neve alatt az üledékes kőzetekhez sorolt, a vulcanicus kőzetek csoportjába kerültek. Egyes troppkőzeteknek a jelenkorban képződő vulcanicus kőzetektől való eltérését sajátságos képződési viszonyoknak tulajdonítja. A tenger fenekén megszilárduló láva egészen más alakot veszen fel, mint a szabad légkörben kihűlő. Hasonlóképen teljesen elütők az idegen kőzetek

*) V. ö. Cotta: Geologie der Gegenwart, 226. lap.

**) Pulszky Ferencz: Emlékbeszéd Sir Charles Lyell felett. Természett. K. VIII. k. 278. lap.

által körűlzárt láva productumai. Ezen utóbbi esetben a plutóiakhoz igen hasonló kőzetek képződnek, melyek sok esetben ezekhez is számíttatnak és így összekötő kapcsot képeznek e két nagy kőzet csoport között.

Lyell ezen felfogása a tudomány haladásával és az ide vágó észleletek szaporodásával meg lett erősítve és különösen a górcsövi vizsgálat szolgáltatott oly kézzelfogható bizonyítékokat, hogy a kétkedők száma napról napra apadt.

A górcsővel ugyanis sikerűlt kimutatni, hogy a vulcanicus kőzetekben kisebb-nagyobb mennyiségben még található üvegnemű anyag, mely vagy az elegyrészek között van elhelyezve, vagy pedig azoktól külön van zárva. Ezen üveganyag világos bizonyítéka a kőzet egykori olvadott állapotának, de egyszersmind mutatója a kijegeczedés gyorsabb vagy lassúbb menetének. És az utóbbi tekintetben tökéletesen összevág az eredmény Holl kisérleteinek eredményével. Ha gyorsabb volt a kihülés, kisebb jegeczek támadtak és több üvegnemű anyag maradt vissza; lassúbb kihűlésnél nagyobbak a jegeczek és kevesebb az üvegzárvány. Ezen tapasztalatot megerősítette a plutói kőzeteknek vizsgálata.

E kőzetek Lyell feltevése értelmében igen lassan jegeczedvén ki, üvegnemű anyaggal vagy egyáltalában nem, vagy csak igen csekély mértékben birhatnak. A górcsövi vizsgálat helyesnek találta e következtetést, de egyszersmind positiv tényt fedezett fel, mely Lyell feltevése mellett bizonyít.

A plutói kőzetek elegy részeiben, különösen a quarczban és földpátban folyadék- és buborékokat találhatni, melyek a kőzet képződése alkalmával körűl lettek zárva. Ezen tény okvetlenűl azon feltevésre vezet, hogy a plutói kőzetek képződése ezen körűlzárt anyag jelenlétében ment végbe. Ha a megszilárdulás a föld felszínén történt volna, akkor a gázok és gőzök épen úgy kiszabadúltak volna, mint azt a most működő vulcanoknál tapasztaljuk. Tehát, hogy az nem történhetett, szükséges feltenni, hogy a megszilárdulás és kijegeczedés oly mélységben ment végbe, honnan a gázok és gőzök kitódulása lehetetlenné vált, és hogy az valóban ott történt, a mellett bizonyít az említetteken kivűl azon tény, hogy a megszilárduló kőzetet körűlvevő rétegek egyrészt a hőmérsék, másrészt pedig a kifelé törekvő gázok és gőzök hatásának nyomát mutatják, még pedig néha oly nagy mértékben, hogy teljesen átváltoztak (Contact metamorphismus).

Hogy a plutói kőzetek ezen buborék zárványai nem utólagosan kerűltek a kőzetbe, a mellett szól azon tapasztalati tény, hogy azok még 200—300 foknyi hőmérsék mellett sem távolodnak el, a mi bizonyosan megtörténnék, ha volna útjok, melyen kiszabadúlhatnának; és ha útjok lett volna a bejövetelre, még annál inkább lenne a kimenetelre.

A vulcanismusnak tanulmányozása azonban Lyellt még egyéb, az akkor uralkodottaktól teljesen elütő felfogásokra is vezette. Min-

denekelőtt belátta, hogy Buchnak az emelkedési kráterekről szóló tana helytelen; idő folytán biztos alapot nyert, honnan a földtan ezen fattyúhajtását sikerrel megtámadhatta és szerencsésen le is kűzdötte. Azonban annál fontosabb azon új, de egykönnyen be nem bizonyítható nézete, mely szerint a föld kérgét alkotó négy kőzetcsoport a legrégibb időktől a legujabbakig bizonyos párhuzamosságban képződött volna és még jelenleg is képződnék.

A föld felszinén észlelhető vulcanicus tünemények Lyell szerint csak gyenge árnyékai azon változásoknak, melyek nagyobb mélységben végbe mennek; és a felszínen képződő vulcanicus productumok csak csekély részét teszik a nagyobb mélységben plutói kőzetekké váló megoldott anyagnak.

Hogy a felszínen levő plutói kőzetek nem birnak a mai vulcanicus képletekhez hasonló kőzetekkel, azt Lyell a nagy mértékben történt lemosásnak tulajdonítja, s hogy az újabb korban képződött plutói kőzetek addig még nem észleltettek, azt azon feltevéssel magyarázza, hogy a legújabban képződött plutói kőzetek még nem lettek annyira kiemelve eredeti helyzetökből, hogy már a felszínre bukkannának. Legalább 2—3 földtani korszaknak kell elmulnia, míg a föld mélyében képződött plutói kőzetek felszínre kerülhetnek. Hasonlóképen magyarázza az utolsó földtani korszakokban képződött metamorph kőzeteknek a föld felszínén való hiányát is.

E nézet helyes vagy nem helyes voltát még eddig nem sikerült bebizonyítani és azért elhallgatom további fejtegetését, annál is inkább, mivel már elég nyomós és elég számos adatnuk van, mely Lyell sok irányú és felette sikeres működéséről tanúskodik és remélem, hogy már az eddig mondottak alapján is, helyesnek fogja találni a tisztelt olvasó Cotta Bernátnak Lyellről mondott szavait: „Sir Charles Lyell egy új iskola képviselője, a földtan oly reformátora, a milyen még nem volt. Ő volt az, ki legelőször támadta meg alaposan és sikerrel a mult századok alap nélküli hypothesiseit, ki legelőször minden természetellenest és erőszakost eltávolított a geologia köréből, a ki legelőször tört új utat, midőn a földkéreg jelenlegi átalakulásait tanulmányozta, hogy azokból az elmultakat — a geologiai tényeket — megmagyarázza. Ő mutatta meg, hogy szükségtelen és ennélfogva igazolhatatlan, a mult idők számára más erőket és más hatásokat feltételezni, mint azokat, melyek még most is érvényesülnek. Ő mutatta meg, hogy a föld jelene, multjának csak folytatása, hogy csak az úgy sem korlátolt időszakokat kell elég nagyoknak elfogadni, és ez által még a legnagyobb változásokat is megmagyarázhatjuk az ismeretes módon.“*)

A jelen geologiája legnagyobbrészt a Lyell által vetett alapon áll és ezen rendszer fejlesztésén és megerősítésén munkálkodik. — Azonban korántsem lehet mondani, hogy az összes buvárok Lyell követőinek táborába tartoznának; még jelentékeny azok száma,

*) Lyell-Cotta: Geologie. Előszó.

kik a Werner-féle iskola tetemesen módosított alapján állva, mint, neptunisták kűzdenek a vulcanismus elmélete ellen.

Ezen két irány kűzdelme, mely tulajdonképen már Werner előtt megkezdődött és még most is nagy elszántsággal folv, a tudományra nézve felette előnyös következményekkel jár, sőt azt lehetne mondani, hogy a földtani ismeretek öregbedésének egyik főrugója, és azért a tudomány érdekében kívánnunk kell, hogy e kűzdelem mindaddig tartson, míg a földtani kérdések teljesen meg nem oldvák, míg a tűz és víz jelen és mult hatásköre teljesen nincs ismerve.

Azonban ha Lyellnek nem sikerűlt is a kűzdelem végét elérnie, ha derék csapatát ott hagyta is a csatamezőn, nyugodtan hunyhatta be szemét, mivel hiveinek száma a kűzdelemben nem csak hogy nem csökkent, hanem még inkább szaporodott. És élete alkonyán egészen más érzület foghatta el keblét, mint a haldokló Wernerét, kinek öreg napjaiban azt kellett tapasztalnia, hogy legkedvesebb tanitványai elpártolnak tőle, hogy a szilárdnak gondolt épület ingadozni kezd.

Lyell azonban egyébként is szerencsésebben járt Wernernél. Az egyszer felállított elméleteit nem tartotta dönthetetlen törvényeknek, hanem módosításra képes föltevéseknek; a rokon- és segédtudományok haladásának eredményeitől nem zárkózott el, hanem értékesítette azokat — a mennyire lehetett — szaktudománya számára. S míg tehát Werner tudományos álláspontja bizonyos merevséggel, hozzáférhetetlenséggel bírt, addig a Lyell-ében a nagy szilárdsággal a képzékenység és alkalmazkodó képesség van összekötve, és valóban nem csekély részben ezen tulajdonságnak köszönheti majdnem egy fél évszázadon át viselt vezérszerepét.

Ha Lyell és Werner a tudományos álláspont tekintetében nagyon is eltérnek egymástól, abban mégis megegyeznek, hogy nagy tiszteletben és számos kitűntetésben részesűltek mind szaktársaik, mind a tudományos világ, mind a magas trónok részéről. Ők számos tudományos társulat tiszteletbeli tagjaivá lettek — Lyellt a magyar tud. Akadémia is megválasztotta külső tagjául. — Werner 1816-ban a drezdai, Lyell 1836- és 37-ben a londoni földtani társulat elnöke volt. Werner a szász királytól az „érdem- és hűségért“ (für Verdienst und Treue) című rendjellel lőn kitűntetve, Lyell az angol királyné által előbb lovaggá, később baronetté lett kinevezve és a westminsteri apátság egyházában eltemetve, hol az angol nemzet nagyjai nyugosznak.

E két férfiút azonban a tisztelet és nagyrabecsűlés még a síron túl is követi és érdemeik a földtan történetében oly öreg betűkkel vannak feljegyezve, hogy az idő rongáló ereje sem lesz képes azokat letörűlni.

Werner a földtan megalapítása, Lyell annak reformálása által szerzett halhatatlan érdemeket magának.

III.

NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

ÍRTA DUKAY VILMOS.

VIII.

Tehát igazán nincs semmi természeti törvény a nyelvben? Üres csalódásnak, mesés képzelődésnek esett volna áldozatúl a sok nyelvtudós? Szarvastól és Edelspachertől föl egész Müller Miksáig és Schleicherig, sőt Grimmig, mind csak képzelődtek volna? Ez lehetetlen. Annyi tudós csak nem csalódhatik, nem futhat hiú ábrándok után. Hisz ott van a Grimm törvénye, melyet maga Müller Miksa nevezett el így. Az árja nyelvekben a három, lágy (tenuis), hehezetes (aspirata) és közép (media) néma mássalhangzók sorát véve föl, úgy találjuk, hogy a german nyelvekben mintegy előre tolatnak, pl. a felnémet dialectusban az eredeti *t* *d*-vé, a *th* *t*-vé s a *d* *th*-vé változott. Így a szanskrit *tad*, az angolban *that*, a németben *das*; ugyanez áll a *k, kh, g* és a *p, ph* és *b* sorozatáról. E jelenséget Grimm hangmozdulásnak (Lautverschiebung) nevezte. Müller Miksa hosszasan tárgyalja e látszólagos törvényt. Mi nem vesződhetünk vele sokáig, de halljuk magát Müllert: „Ezen egész processusban, a mint itt fejtegetve volt, sehol sem fordúl elő egy hangnak másba való átmenetele, sem fokozatos erősödés, sem fokozatos gyöngülés, mint Grimm hiszi. Az árja családnak külömböző ágai a közös hanghorizonnak három sarkpontját kezdettől fogva külömbözőképen állapították meg. Míg a hinduk az ő keletjüket *gh, dh, bh* ra tették, az alnémetek *g, d, b*-re, a fölnémetek *k, t, p*-re. A többi csupa tájékozódás dolga volt. A többi beállott, ha nem is szükségképen, legalább érthető okokból. Hogy véleményemet világosabban kifejezzem, egy ismeretes példát idézek. Emlékezzenek, kérem, Man sziget czímerére: három lábat mutat egy testen, az egyik Anglia felé térdel, a másik Skótország, a harmadik Irland felé. Hadd jelképezze Anglia, Skótország és Irland a háromféle érintkező mássalhangzót;

akkor a szanszkrit első térdét Angliára (*dh*) hajtaná, a másikat Irlandra (*d*), a harmadikat Skótországra (*t*); — a gót első térdét Irlandra (*d*) hajtaná, a másikat Skótországra (*t*), a harmadikat Angliára (*th*); az ó fölnémet első térdét hajtaná Skótországra (*t*), a másodikat Angliára (*th*), a harmadikat Irlandra (*d*). — A három nyelvet tehát három különböző tünetben látnók a hangok horizonjának három pontjáról tekintve; nem volna tehát Grimm hasonlata szerint egy három küllőjű kerekünk, mely mozog pontról pontra köröskörűl, hanem három kerék közös központtal s mind a három kezdettől fogva a maga helyzetében állva", vagyis más szavakkal, mint az angol kiadásban találom, „nincs helyén azt mondani, hogy a *t* valaha *th*-vé, a *th* *d*-vé és a *d* *t*-vé lőn". A ki Müller Miksa e szerencsétlen képes magyarázatát olvassa, megdöbben a felvilágosítás e különös módján, mely igazi nonsense*), azonban mint láttuk végeredményében maga sem tulajdonít valami fontosságot Grimm törvényének, nem is lát benne szigorú törvényt; a mint valóban ki sem lehet mutatni, hogy e különösségnek valami természeti oka volna. Itt is a népek szeszélye és kényelme játszhatik, mely bizonyos minták után analogiákat csinál. Pl. a palócz mai napig él kettős hangzókkal, a magyar köznép beszédéből egészen kiveszett; a magyar szóban nem találunk al- és felhangot vegyesen, hanem rendesen az idegen szót is átidomítjuk nyelvünk e szabálya szerint; két mássalhangzóval nem kezdjük a szót, azért az idegen eredetűeket a magunkéihoz hasonítjuk, pl. *szluga*-ból csinálunk *szolgát*, *schola*-ból *iskolát*, *stumpf*-ból *tompát* stb. Az örmény egykori hangtalan némáit hangzókba változtatta és viszont; a szanszkritban a szó végén csak két mássalhangzó fordúl elő, a görögben csupán *n*, *s* vagy *r*; a chinaiban csak orrhang, az olaszban rendesen nincs is mássalhangzó a szó végén; a polynesiai csak oly szótagokat alkot, melyek hangzóra végződnek s legfölebb egy mássalhangzóval kezdődnek, míg a német hat mássalhangzót is megtűr egy magánhangzó körűl; a latinban a hangsúly a végelőző szótag időmértéke szerint igazodik, a görögben a három végszótag akármelyikére eshetik, s csak részben teszi magáévá a mennyiség szabályzását stb. stb. mind ez a sok különféleség soha sem vihető vissza természeti törvényekre, ha nem csupán physiologiai és történeti okokra.

Ilyen történeti okot talál Curtius a hangmozdulás tüneményében is. Azt mondja, hogy a german nyelvcsalád a *gh*, *dh*, *bh* ket-

*) Whitney: Oriental and linguistic Studies. 254. lap.

tős hangokból az utóbbit, a *h*-t, mint kevésbbé jellemzőt kényelemből elhagyta és hogy a régi *g, d, b* hangokkal való elcserélést kikerűlje, *k, t, p*-re változtatta; így indokolja a második, az úgynevezett felnémet hangmozdulást is.*)

Valóban még a hangok változásában sem fedezhetünk föl valami természeti törvényt, hogy pedig a szók jelentésében és külső változásában semmi nyoma sincs e természeti és szükséges átalakulásnak, bőven láttuk eddigi fejtegetéseinkben. Jóval bővebben, szélesebben kiterjeszkedhettünk volna ezekre nézve, száz meg száz példával illustrálhattuk volna előadásunkat, de akkor egész könyvet kellett volna írnunk. A ki mélyebben akar vizsgálódni, a nyelvbölcseletbe részletesebben behatni, nagyon ajánljuk, szerezze meg magának a legjelesebb nyelvészek idevágó munkáit, bár azt hiszszük, hogy a lajkusnak mi is eleget nyújtottunk arra, hogy helyes nézetet alkosson magának a nyelv történeti fejlődéséről, s belássa, hogy nem természeti törvények szerepelnek benne, hanem az emberi cselekvés törvényei.**)

IX.

Mint t. olvasóink tudják, mi egyenlően megróttuk az orthologusok hóbortjait, csak úgy mint a neologia védőinek ügyetlenségeit. E tekintetben egyik sem szent előttünk. A tudomány csak az igazságot keresi. A politikában szivesen látják a legbadarabb érvet, csakhogy a párt álláspontját támogassa. Ott nagyra becsülik az ellenfél ügyes letromfolását, egy argumentum ad hominem-mel való elnémítását. Mi azonban nem nyernénk vele semmit. Az igazságra nézve a helytelen okoskodás káros is lehet. Pedig el lehetünk készülve, hogy sok gyönge logikájú egyéniség fogja támogatni a neologiát gyöngébbnél gyöngébb érvekkel.

Ilyen a *Nemzeti Nőnevelés* aprilisi füzetében Komáromy Lajos védelme. A czikkíró derék, buzgó tanár, szelid, gyöngéd ember, a

*) Lásd Whitney: Die Sprachwissenschaft, azután Das Leben und Wachsthum der Sprache; továbbá Oriental and ling. Studies megfelelő fejezeteit.

**) E napokban küldte meg nekünk egy kedves levél kiséretében a jeles amerikai nyelvész néhány újabb értekezését, melyek még nem jelentek meg összegyűjtött tanulmányai között. Czímeik: „Natural or Conventional?“ — „The Principle of Economy as a Phonetic Force“ — „On the Relation of Surd and Sonant“ — „A botanico-philological Problem“. Whitney nagy érdekeltséggel értesült a magyar nyelvújításról s mint elmélete kivánja, elítéli a hazai orthologia sajátságos purismusát.

ki elég kellemesen tud írni, képzettsége is van hozzá; de felszínes gondolkodó s logikája nem biztos, értelme nem erős, nem eléggé bonczoló. Egy-egy látszólagos argumentum mindjárt kielégíti.

Azt kérdi magától, hogy szükséges volt-e a neologia, „volt-e szükség erre az erőltetett újításra? Hisz ha igaz az, hogy a nemzet értelmi fejlődésével nyelvének fejlődése lépést szokott tartani: akkor a nyelvnek tervszerű bővítése egészen fölösleges, czélját tévesztett és sikertelen törekvés!“ Bíz az nem igaz, ha a t. szerző azt akarta mondani, hogy a nyelv magától fejlődik, hogy magától lépést tart a nemzet értelmi fejlődésével, hanem egyesek fejlesztik, a mennyiben egy csinál az új fogalomra szót, a többi pedig elfogadja. De lássuk tovább:

„Igaz, de ha valamely nemzet elmaradott értelmi fejlődését hatalmas erőfeszítéssel gyorsan akarja az előhaladottabb nemzetek müveltségének színvonalára felemelni: valjon nem szükséges-e nyelvét is a rendes fejlődési menet megszakításával tervszerű és gyorsított müvelés alá venni; valjon, ha valamely nemzet történetében az a szokatlan és rendellenes jelenség mutatkozik, hogy az értelmi fejlődés sok tekintetben megelőzi a nyelvét és a nyelv amaz mögött messzire hátra marad: akkor nem szükség által parancsolt-e e rendellenes jelenséget szintén rendellenes eszközökkel próbálni megszüntetni? A magyar nyelvújítás megadja rá a feleletet, hogy: igen“.

Mennyi hiba ily kis csomóban! Miben áll az értelmi fejlődés? Röviden: új fogalmak elsajátításában, s épen Komáromy szerint (343. l.) az új fogalommal mintegy együtt születik meg az új szó vagy kifejezés is, tehát együtt fejlődik a nyelv, s azért nem lehetséges, hogy a nyelv elmaradjon az értelmi fejlődéstől.

Mi tudjuk azonban, hogy a fogalom nem egyszerre születik a szóval, hanem utólag szerzik reá, s ha egy nemzet az idegen fogalmakkal nem akarja az idegen szókat is elfogadni, nincs más mit tenni, mint szókat csinálni reá. A magyar neologok nem akarták átvenni a franczia, latin stb. szókat, tehát csináltak, faragtak magyar kifejezéseket; nem tetszettek nekik a hosszú magyar szók, tehát elmetszették a végöket és így tovább. Azért csak gyönge logica beszélhet így: „E rendellenes jelenséget szintén rendellenes eszközökkel próbálták megszűntetni“.

Azután mily bohó logicával van mondva az is: „A nyelvet nem csinálják, hanem csinálódik. A nemzet szellemi erőinek *terménye* az, *felnőve önkénytelenül*, előre kigondolt terv külső ráhatása nélkül

a nemzet szellemi tehetségeinek talajából stb.“ — „A szóalkotót *a lelkében élő genius* megőrzi a botlástól; s ha tán olykor botlanék is, s *hibás szóalkotása* mégis a nemzet közkincsévé lenne: az ily szóalkotások vagy új kifejezések szórványos megjelenése a *nyelv szervezetére* bontó hatással nem lehet“. Habár e mondatok egyikét, másikát mint képes kifejezést el is tűrhetnők; de egészben véve csak annyit mondhatunk róla, hogy igazán megróni való tudatlanság! Legalább tizenöt éve annak, hogy a józan tudósok meghökkenve Schleicher, Müller tévedéseitől, Steinthal nonsense-ától, a nyelv józan és helyes átértésére törekednek. Whitney 1865-ben megírta első kritikáját Müller Miksa könyvéről; azóta, hogy úgy mondjuk, megindúlt a helyes felfogás győzelmi hadjárata. 1867-ben megjelent a nyelvtudományról szóló rendszeres munkája, melyet a nyelvtudósok mindenfelé nagy figyelemmel olvastak és hatásának nyomai mindjárt jelentkeztek. Lehmann, Schleicher életírója, maga mondja 1870-ben, hogy hősének elmélete „platt zu Boden gefallen“, Müller Miksa könyvéről pedig „mit seltener Einmüthigkeit“ elterjedt azon nézet, hogy fölületes, hogy szellemes, de könnyű, önmagának ellenmondó dolgozat; s mikor már mindenütt így ítélték meg, mikor Whitney munkája komoly elismerésben részesült, akkor jutott eszébe az Akademia könyvkiadó bizottságának, hogy Müllert a magyar olvasók kezébe adja és a Szarvas-féle orthologiának nyelvtudományi sanctiót szerezzen vele.

Újra mondjuk, hogy bíz ez tudatlanság. Komáromynak tudnia, ismernie kellene a nyelvtudomány vagy inkább a nyelvbölcselet újabb helyes nézetét, és ha nem teszi magáévá, czáfolnia. Mit mondanánk azon természettudósról, a ki az erőfentartás hypothesisét egyszerűen ignorálná; a csillagászról, a ki geocentricus tanokat hírdetne; a vegyészről, a ki alchymiát űzne; a nyelvtudósról, a ki a magyar nyelvet a zsidóval hasonlítgatná? Nem részesülne-e általános megvetésben? E tudatlanság azonban nálunk szabadon grassálhat a nyelv terén. Szarvas és társai havonként megjelennek a Nyelvőr lapjain s régi korlátoltsággal hírdetik elavúlt érveiket.

Nem folytatjuk tovább Komáromy czikkének böngészetét, lesz még alkalmunk hozzá, hisz ez csak a bevezetés. Ha valaki erősnek találja megrovásunkat, kérjük gondolja el, hogy a nevezett tanár a sugárúti képezdében a magyar nyelv oktatója és évenkint egy kis sereg polgári és népiskolai tanítónő kerül ki vezetése alól — természetesen ferde tanítás után.

X.

Minő tudomány a nyelvészet? Valjon természeti vagy történeti? Márcziusi füzetünkben idéztük Schleicher e szavait: „A nyelvtudomány természettudomány; módszere egészben és általában azonos a többi természettudományok módszerével".

E felelet, mint az eddigiek után láthatni, teljesen el van hibázva. A nyelv nem természettudomány, hanem emberi alkotás. — Schleichert és követőit a nyelv és állat-növényvilág közötti analogiák csábították a rossz útra. Bizonyos vigyázatlansággal kezdék használni az organismus, szervezet és szerves fejlődés-féle kifejezéseket, melyek ha képes értelemben vétetnek, egyikünknek sincs kifogása ellenök, de mindjárt tiltakoznunk kell, ha valaki valódi jelentésökben akarná használni.

A nyelv és állat-növényvilág közötti hasonlóságok nagyjából a következők lehetnek. Mint a szerves testek, a nyelv sem csupa hasonló részecskék halmaza, hanem rendesen rokon és egymást kölcsönösen föltételező alkatrészek complexe. Valamint a szerves test csak úgy növekszik, hogy hasonló alkotású anyag járúl hozzá; valamint a szerves testek meglevő organumai az új anyagnak czélszerű formát adnak: úgy történik a nyelvvel is, új szerzeményei rendesen előbbi alkatrészeiből képeztetnek. Keletkezése, fejlődése és elenyészte némileg hasonlít az élő lények születése-, növése- és halálához. Azután még szembeszökőbb a hasonlóság a nyelvek és az állatország élete között, ha csak általában tekintjük. Az egyes ember nyelve egy fajnak képviselője; a faj örökölt sajátságai mellett az egyedi sajátságok egész sorával van ellátva, továbbá erős hajlama van változni, átalakúlni, új fajt képezni. A nyelvbuvárok által felállított beosztások szójárásokra, mellé és alárendelt dialectusokkal, nyelvekre, nyelvcsaládokra és nyelvtörzsekre, mind ezek megfelelnek a zoologok faj, nem, osztály stb. divisióinak. És azok a kérdések, melyeket a természetbuvárok most annyi hévvel vitatnak a faj fogalmáról, a fajok keletkeztéről, a természeti kiválasztásról, az organicus élet kezdetleges egységéről, mind ezen kérdések a nyelvtudomány problemáival is érintkeznek. A mint ezt a híres geolog Lyell oly szellemesen de józanúl, Schleicher szintén sok szellemmel, de kevés ítélő erővel kifejték.*)

*) Lásd Whitney-Jolly Sprachwissenschaft 70. és köv. lapjait, úgyszintén Whitney: Leben und Wachsthum der Sprache 283. l.

Mindez azonban csak analogia, semmi egyéb. Schleicher épen abban hibázott, hogy lényeges egyenlőséget látott a kettőben. Mert bármily szép a geologia és a zoologia meg a nyelvek közötti hasonlóság, még sem több mint hasonlóság.

Maga Schleicher is be kezdte látni, hogy ez még nem argumentum, hanem érveket kell keresnie nézete támogatására. Okoskodása körűlbelül arra vihető vissza, hogy fejem takaróját azért nevezem *kalap*-nak és nem *hut*-nak, vagy *hat*-nak, vagy *chapeau*-nak vagy *causia*-nak vagy akármi másnak, mert agyamban és nyelvi szerveimben szoros összefüggés van a tárgy és jelentése között, a *kalap* szó bennem szükséges és természeti jele a fejtakaró fogalmának. Tudjuk, hogy ez szerencsétlen okoskodás. A szók és jelentéseik között semmiféle belső összefüggés nincsen. Az emberek úgy nevezik a tárgyakat, a hogy előttök elmondják. Egy kis gyermek vörös nadrágot kapott s dajkája felkiáltott: Minő szép honvéduram! A gyermek azután jó ideig honvéduramnak nevezte a piros nadrágot. Másszor elesett és megsebezte a homlokát, de mivel a dajka úgynevezett *oltárt* szokott vele játszani, azt mondá: Ni, papa, betört az oltár!

Schleicher hogy magát azon érv ellen védje, hogy igen könnyen elsajátíthatjuk az idegen nyelveket, hogy az anyanyelv nem kényszerítő szükség reánk nézve, egy hibás hasonlattal lépett föl. Azt mondá, hogy az ember megtanúlhat négy kézláb járni, de ez nem lesz természetes járása, mert hisz legkönnyebben csak két lábon járhat. Erre csak azt mondhatnók megfelelő érveléssel, hogy ha négy lábú állatok nevelnék az embert, négy-kézláb járna; ha madarak nevelnék, repűlni tanúlna; ha halak nevelnék, bizonyosan úsznék. De hagyjuk a tréfát. Az ember úgy beszél, a hogy tanítják. A kis angol gyermek Japánban születvén s a japáni gyermekekkel társalogván, oly tökéletesen tud japánúl beszélni, mint akármelyik odavaló gyermek. Az Ausztráliában született chinai, ha piczi korában angolok közé jut, hibátlanúl ejti ki és használja az angol nyelvet. Neki oly természetes az egyik mint a másik, vagy a harmadik, vagy a századik.

Ha Schleicher röpiratát olvassuk, csodálkoznunk kell, hogy tudott egy hírneves tudós ily és hasonló képtelenségeket összeírni s annyi tudós nyelvészt magával ragadni. Ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, ha az emberiséget közelebbről vizsgálva az igazi gondolkodó főket keressük. Mindjárt szemünkbe tűnik, hogy ezek száma

végtelenül csekély. Az emberek rohanva rohannak egy-egy tetszetős állítás után s nem kutatják, mi benne igaz, mi nem. Egy tanult barátomat pl. Schleicher röpiratai annyira elragadták, hogy egy-két czikket írt róla egy akkori napilap tárczájában.

Hogy a nyelv nem természeti tünemény, az is mutatja, hogy lényeges különbség van a természettudományok tárgyai és a nyelvtudományéi között. A természeti tárgyak mindig megtalálhatók, soha sem enyésznek el; bármily formát öltsenek, a vegyész elemzése föl tudja keresni őket. A nyelv azonban egészen mást mutat. Elvesznek szó és szócsaládok, sőt a nép kihalása vagy nyelvcseréje következtében egész nyelvek is elenyésznek a nélkül, hogy a legkisebb nyomot hagynának. A mostani bolgár nép állítólag ugor faj, de alig van némi nyoma egykori nyelvének, a régi gallok, etruskok nyelve eltűnt a romanizálás következtében; ma holnap ugyanaz fog történni a cseremiszszel, vogullal, szamojeddel s más atyánkfiaival. Ezek nyelvét ugyan megmenti egy-két akadémia kiadása, de hány nyelv enyészett el a nélkül, hogy megmenthették volna!

A természetben nincs újra termelés, nincs újjá alkotás. A nyelvben ritka ugyan, de lehetséges. A magyar neologia néhány szava majdnem oly teremtés, új alkotás, minő a hollandi vegyésznek *gáz* szava.

A természettudományban természeti erőkkel van dolgunk, egy sereg törvény szigorú korlátjául lép fel az anyagnak. A nyelvben, mint láttuk nyoma sincs e természeti erőknek. A nyelvszabályszerűségét az analogia szerepének köszönhetni. Tetszik a beszélőknek valamely mintára más és más nyelvtani alakokat idomítani. Analogiára csináljuk rendesen az új szókat, a megszokott magyar formákhoz idomítjuk az átvett idegen szókat, nem valamely természeti erőtől kényszerítve, hanem csupán a kényelmesb használat, egyszerűsítés, rövidítés kedvéért. Ez az analogia eszközli, hogy a kis gyermekek sokszor egészen szabályszerűen ragoznak és csak később tanúlják el a mi kivételeinket.

A magyar neologok, nyelvújítók előtt is az analogia szerepelt, a nyelv e leghathatósb factora. Ismerték az *álnok, bajnok, udvarnok* stb. szókat, s csinálták rá az *írnok, tollnok, tábornok, elnök* stb. szókat. Ismerték a *kulcsár, kádár, pintér* stb. kifejezéseket és mintájokra készíték a *titkár, áldozár, tüzér, tanár, uszkár* stb. ily végzetű főneveket; a *bokor, fodor, bodor* stb. mintájára *botor, modor, tömör, bitor, lobor* szókat. Az *ász, ész* névképzőt idáig csak

főnevekhez szokták ragasztani, mint *halász, madarász, juhász*, a nyelvújítók igékhez, mellléknevekhez is kapcsolták, mint *festész, történész, bölcsész* stb. Így haladhatnánk végig az összes nyelvújításon; de fejtegetésünk nem akar történeti, hanem nyelvbölcsészeti és vizsgáló lenni s meg kell elégednünk egy-két illustráló példával.

A nyelvújítók összes változtatása, átalakítása, kurtítása, szómetszése, szóval mindaz ellen, a mit ők nyelvmüvelésnek neveztek, semmi kifogást sem tesz a nyelvtudomány, csupán egytől függ szavaik jósága vagy rosszasága: valjon elfogadta-e a nemzet. Ez az egyedüli criterium, más nincs; és korlátoltság az orthologok minden akadékoskodása. A nemzet alatt pedig nem a köznépet értem, mert ide csak lassan szivárog el az új szó; de hogy ide is eljut, mutatja a *szivar* és hasonló szavak általános használata.

A természettudományok lényegét a természeti erők által létrehozott, mozgatott anyaggal való foglalkozás képezi. A földtani rétegeknél az anyag törvényei a felismerhető végső okok; anyaga érzékeink alá eső, materialis; a termék tehetetlen, lelketlen anyag. Az állat- és boncztanban, a physiologiában anyaggal van dolga a buvárnak, melyek alakulását természeti törvények szabályozzák, melyeken az ember nem változtathat. A nyelv mozgatói és tényezői azonban okos lények és anyaga nem csupán ízült hang, melyet némileg terméknek lehetne tekinteni, hanem gondolatot jelző hanganyag; a hangok e systemájának érthető tartalma van, melylyel az az ember keblének érzelmeit és a külvilágról való gondolatait jelezi.*)

Tehát a tudományok melyik csoportjába tartozik a lingvistica, ha nem a természettudományokéba? Nem tartozhatik máshova mint a tudományok másik csoportjába: a történetibe. E szerint módszere is más lesz és nem természettudományi, mely kérlelhetlen természeti törvények alatt állván mathematicai bizonyossággal dolgozik. A történeti kutatásnál csupán kisebb-nagyobb valószínűségre juthatunk el. Mentől több bizonyítékot kell összehalmoznunk, ezeket kellőleg megrostálnunk, a látszólag ellenmondókkal összemérnünk s sokszor csupán negativ eredménynyel megelégednünk: ez a nyelvtudós módszere. Ezért szerepel a nyelvtudományban is annyira a tudósok nézete mint a történelem terén. Kitünő elmeél nagy józansággal, és széles ismerettel párosúlva, mindamellett sokat tehet, meglepő sikert aratthat, a mint a XIX. század nyelvtudománya valóban hálára kötelezte

*) Whitney: Leben und Wachsthum der Sprache 283. s köv. l.; Whitney-Jolly: Die Sprachwissenschaft 72. s köv. l.; Oriental and ling. Studies 316. l.

a történelmet. A népek gyermekkorának első müveltségét, hitregéit, költői világát, örömeit és rémeit sok tekintetben földerítette s a tudósok folytonos buvárlatai mindennap újabb adatokkal gazdagítják történelmünket.

Ezek után újra felhozakodhatunk Whitney keményen elítélő szavaival: „A kérdést, hogy a nyelvtudomány nem természeti, hanem történeti tudomány, ma már végleg eldöntöttnek tarthatni, s bizonyára megjött az ideje, azt, a kinek ellenkező nézete van, a nyelvtudósok sorából is kitörűlni mint olyant, a kinek még a tudomány ábéczéjét kellene megtanúlni. Az oly buvárlat, melynél az ember cselekvései, viszonyai és szokásai nemcsak fontos szerepet játszanak, hanem döntő okok is, nem lehet más mint a történeti tudományok egy ága. A nyelv egyetlen alkatrésze sem mondatik ki a beszélő akarata nélkűl, egyetlen egy sem jön vagy jött létre, nem sajátíttatott el vagy alakíttatott át más okokból, mint a melyek az ember akaratában rejlenek, az ember szükségleteiben, hajlamaiban és intézményeiben foglaltatnak".

IV.

AZ ELLENZETRŐL.

(CONTRAST).

ÍRTA TÓTH SÁNDOR.

I.

Az egész és részei közt kölcsönös a viszony, egy a mást feltételező, de az egyes jelenségek szerint különböző fokozatú. A részek változatosságot, mozgalmasságot hoznak az egészbe, s ekként ez meg a változatos részek együttesen majd egyenlő, majd egyenletlen benyomást gyakorolnak a nézőkre.

Itt a hullámzó pázsit ezerszínű virágaival, ott meg a sűrű hótakart vidék és az élet kielégíthetlen mámora meglehetős ellenkező hatásúak lelkületünkre, s kisebb-nagyobb fokát tűntetik fel annak a viszonynak.

Általában következő kapcsolat lehetséges ily fogalmak közt: az egység uralkodik a változatosság rovására, vagy a változatosság az egység felett, s végűl a kettő közt egyenlő a mérték. Az első eset általános egységet ad, a második általános változatosságot, s a harmadik teljes összhangot. Mondjuk tehát: az összhangtalanság és összhang együttesen a mindenséget betöltő fogalom.

Az egyenes vonal a szemre, az óraütések egyhangú kongása az unatkozóra csak oly érzéketlenítő, mint a szegénynek az élet nyomora. Itt nyilatkozik az *általános egység*. Van valami az egyhangúságban, a mi lever, fájdalommal tölt el, s vigasztaló hatást nem ismer. Ilyen az öregség örömök hiján; ilyen a szerzetesi fogadalom, ha nincs meg hozzá a lélek derűje; ilyen a temető csendes halottaival; ilyen az enyészet, a romlás, meg a végzetes halál. Tán az egyhangúság sújt leginkább, ha osztályrészül jutott; legelőbb teremt embergyűlölőket, kivált ha megrögzött eszméket hint el a lélek világában. Az elfásúltság (cynismus) is benne találja föl alapvonásait: csak a magára maradt lélek szellemtelensége fokozódhatik ilyenné.

Az egyhanguság talaján burjánzik fel az elfogultság (bigottság) szintén, mint amazokkal együtt igazán erkölcsi rútság.

A „dolce far niente“ emberei kész örömmel hirdetik széptani jogosúltságát; s kelet műköltésében (Scherazade) a kimért részek, az egyformaság stb. nem oktalanúl állíthatók szembe a nyugotiak változatos, ide-odacsapongó költői hangulatával, hol a „varietas delectat“ elvben úgy, mint gyakorlatban egyaránt divatos eszme.

Mikor valamely nemzetet kedvetlenség fog el, így bennünket a szathmári békekötés után vagy a Kölcsey-korszakban, hamar elmondja a nép magáról a „Vanitatum vanitas et omnia vanitas“ igazságát; mert zsibbadozni érzi tagjait; merev, tehetetlen és — sokszor — gyávább, hogy sem felocsúdnék álmodozásaiból.

Az egykedvűség, nembánomság (phlegma) is ily lelki állapot, benne sok az önzés, kevés az érzelem. A phlegmaticus ember szeret is, gyűlöl is; de eltagadja önmaga előtt, hogy igazak voltak ez érzései; s ha valamely belső szózat az ellenkezőről czáfolta meg, kaczag gyengeségei felett. Egyébiránt korunk sajátszerű hangulatához mérten egy kis phlegma meg nem árt. Az őszinteség természetesen phlegmát nem ismer, egy a mást kizárják; amaz idylli világot teremthet, a minek köztünk rég lejárt az ideje; emez a kornak nyilt követelménye, s bizonyos fokig értelmi érettséget árul el.

A világfájdalom is a visszavonulás, a lemondás körében honos; s világfájdalmas költők azok, a kik megundorodtak az élet bajaitól; szenvedélyeik, mint a parázs, elhamvadtak; lelkök az érzések viharától felduzzasztva senyved. Még tán a humor körébe is belehatol az egyhangúság: lecsillapítja szivünk érzéseiben a felkorbácsolt hullámokat, s csupán az örök szeretet marad meg utánok, vagy olykor fájdalom tolúl közé, de az is zavartalanúl hat, legfőlebb a humorista szive lesz általa még szeretőbbé.

Az általános *változatosság* a zűrzavar szülőoka; romlást hoz mind arra, a mibe egységet lehelt a természet vagy az emberi kéz.

Az eszem-iszom, dinom-dánom népség e fajtájú; élvezetet keres szünetlen, az életnek csak káprázatát ismeri örömest, s mámorittasan veti magát a megsemmisűlés örvényébe.

Minden a szenvedélyek játékától függ; azért az érzések ezen tetőzete általa és benne leli magyarázatát, akár nemes, akár nemtelen.

A változatosság korunk jelszava gondolkodásban és érzésben, politikában és a családi körön belül. Kábultság vett erőt rajtunk, szeretjük a szertelent, humbugot, szédelgést meg a krachot. Van poésisünk, modern lében fölerésztve, Arany szerint: cosmopolitaköltés. A ki legtöbb érzést hazúd, a ki affectál a legszentebb érzésekig, a ki megrendelésre sír és nevet, az előttünk modern költő, s mi tapsolunk neki. Egyik a rongyait szellőzteti orrunk előtt, a másik mámorosságát szent őrültségnek, profétai ihletésnek hazudja; a harmadik Molière Trissotinjával szép, nem szép ideálnak egyaránt „szerelmi hőt fogad", mert a *szelleme* szól hozzájok, nem a *szive*. Ez lehet változatosság, de jogossága nincsen.

Az őrültség a beteg lelkek baja; a részek küzdelme az egész ellenében, mikor ez visszaható erejét elveszíté. Az őrült egyenes ellentéte az embergyűlölő: annál a lélek tehetetlen, ennél erőszakos zsarnok; ott az érzések túlzásba mennek át, itt a fagypontra esnek vissza.

A részek és az egész megegyezése az *összhang*, vagyis az egység a sokságban, és sokság az egységben, mint a széptan tartja, Két elemet kiván legalább, a melyek egyenlők, hasonlók vagy különbözők úgy, hogy egymásnak a tagadásai.

Összhang nélkül nincs müvészi alkotás; innét a szép meghatározása az összhang által a németeknél.

Összhangos az élet, ha ellenmondásokat nem rejt a méhében; összhangos a boldogság, mint a kettős szerelem naiv gyümölcse; összhang beszél lelkesedésünkből, mikor igaz célokért elég erővel hevültünk.

A minők az alkotó elemek, olyan az összhang is; azok megegyezése, egyenlő mérete adja a *párosságot* (symmetria), hasonlósága az *arányt* (proportio) és egymással ellentétessége az *ellenzetet* (contrast). Mindegyik szerkezeti szépség, s többé-kevésbbé az életben is feltalálhatók. Tagadólagos formáik egyrészt az összhangtalanság, amorph és a zenei vadság; másrészt az asymmetria és a dissonantia. Az utolsó maga is tagadó elemekből alakúl.

Ellenzet oly két fogalom közt lehetséges, a melyek vagy teljesen egyenlő értékűek, vagy legalább széptanilag ilyenek gyanánt vehetők. Hogy ellentéteseknek is kell lenniök, az kézzelfogható, minthogy ellenzet nem ellentétes fogalmak közt nincs.

Lélektani alapja „az egység és változatosság ellentéte; ha mindegyik létesül, származik az ellenzet". (Greguss Á.)

Ellentett fogalmak azok, a melyek egyike nemcsak tagadja a másikat, hanem mást is állít; így a béke és háború, szeretet és gyűlölség, öröm és üröm, gyönyör és lemondás, születés meg halál, nap és éj, tél és tavasz.

Az ellentétek nem mindig világosak; sokszor majd alaktalanúl hevernek, majd a közös alap, összekötő kapocs hiányzik köztük: az értelem nagyfokú ügyességére van tehát szükség, hogy ily fogalmak az ellentét ruháját felöltsék, s kézzelfoghatókká váljanak.

Innét a felső comicumbeli contrast nem való fogyatékos műveltségűnek, s egy Molièret nem ért meg bárki; vagy a műépítés ellenzeti szépségei műízlést kívánnak meg.

Az ellenzet megalkotójának méltó ellenfelekről kell gondoskodnia. Így valamely jellemet a helyzettel (erkölcsi világrend) állít szembe, vagy félszegségeket a társadalmi felfogással, önkénykedést a szokás hatalmával és botlásokat a törvény szavával. Szabad azonfelül ellentétes fogalmat keresnie máshonnét is; maga a természet szintén szolgáltathat számára anyagot, vagy akár az egyszerű tapasztalás is.

Természetes és *művészi* az ellenzet: amaz önkénytelen, emez ki van számítva; amaz egyszerre szembeötlő, emezt legtöbbször csak képzett eszme érti meg, a lajkus előtt pedig rejtvény marad.

Férfi és nő, szülő és magzat stb. a természetes ellenzet alakjai; azaz müvészi combinatióra nem szorúlnak, hogy olyanokúl ismerjük el őket; s az egész természet, elkezdve azon viszonytól, a mely létrehozója és közte létezik, kifogyhatatlan tárháza ennek az ellenzetnek. Egyébként kellemesen lep meg az; így az egyszerű tokban értékes ajándék, a semmitmondó könyvczím mellett a szellemes tartalom, a gondolat nagysága és az egyszerű mondatalkotás, vagy a ravasz beszéd a gyermek naivságával szemben. Szép arcz és hig velő a Phaedrus meséje szerint; egy széptevő, a ki pénzt keres és a kunyhók boldogságáról beszél kedvesének; Carneval és a bőjt, egy sonata és kintornaszó természetes nyilatkozásai.

A másik faj az ész munkája: alakitóban és szemlélőben egyaránt megköveteli a műízlés nyilatkozását, bár egyetlen mértékben. Ebből következik az, hogy szereplésének köre, a szó általános értelmében, a müvészet.

Minden időnek megvoltak müvészi, teremtő szellemei: így a contrastica elvei is örökösök. A legnagyobb müvész, a teremtő, adta meg a példát, midőn „elválasztá a világosságot a sötétségtől", a régi zűrzavarba rendszert lehelt, embert és melléje — hajló indaként — nőt alkotott. Ezt a szellemes kezdetet müveli tovább a haladó világ küszködve a bal felfogással. Így a haladás is müvészet bizonyos tekintetben, s érdekes ellenlábasául szolgál a maradóknak.

Már az őskorbeli mondák kedvelik az ellenzetet: a test gyarlóságát feledtetik a szellem csodás erejével, a gyönge emberbe varázshatalmat csepegtetnek, s ekként megalakúl a nemzet hitregéje. A görög-római vallás szebbnél-szebb ellenzetekkel szolgál, a menynyiben az erő mellé odahelyezi a gyengeséget, a ravaszság mellé a szelidséget. Hephaistos és Aphrodite, Zeus és Rhea, Apollon és Artemis ily fogalmak megszemélyesítései.

Maga a történelem is föl szereti keresni nagyobb alakjainak a párját, s rendesen az ellenzet szépségét állítja föl köztük; sőt nem ritkán egy és ugyanazon személyben teremti meg azt, százával mutatva be a trónuson tehetetlen férfit és vérszopó asszonyt.

Ezekbe a naiv szellem, a nép képzelme és csak utóbb a művész geniusa hoz összeköttetést, de nem a jó érzék híjával.

Aztán tudatossá lesz ez a működés, költők és művészek jelölnek ki számára tért, s a műalkotás egyik szépségét honosítják meg benne.

A képzelem szertelensége azonban útját szegheti a művészi ellenzetnek, ha túlságba, végletekbe esik; ha a részek nem egyenlő értékűek, sem ellentétesek; ha pl. a hatalmasnak ellentéte a gyenge, nagy erőnek a gyarlóság. Ez a *ferde ellenzet*, *a vakablak*, a hogy a széptan nevezi. A franczia irodalom is szolgál ilyesmikkel, túlcsigázza az ellentéteket, s az atyagyílkos Brutust (Voltaire) csak úgy az erkölcs képében mutatja be mint Caesart.

A hibás ellenzet szertelenül erőszakolja az ellentéteket egyűvé; oly eszméket társít, a melyeknek közös kapcsa nehezen ismerhető fel. Nem mondjuk ezzel azt, hogy a szokott kerékvágásban járjon a művész, s csupa ismerős ellenzeteket ismételgessen; hanem e találomra összekeresett fogalmak dagályossá tehetik müveit. Az e fajta müvek rövidkorú (ephemer) jelenségek, pillanatra hatásosak; de életök muló és becsök szerfelett kétes. A franczia vígjáték újabb példái csak pár évre szólnak, s legkevésbbé sem számíthatnak maradandóságra, mert comikai erök félszegségeken alapszik, s jellemeiket természetellenes viszonyba állítják a társadalommal, az uralkodó erkölcsi eszmével. Ily szertelenségre mutat a gót styl apró-cseprő részleteivel, mert a túlzás önmagát bünteti meg nála, s a műtörténelem nem egy ily stylú épület csonkaságát fŕója meg, a mikor rajta két torony helyett egyet talál. A műképfaragás lebegő, légszerű alakjai szintén ily vakmerő ellenzet-hajhászásról tanúskodnak; s a képírás zagyva (bizarr) vonásai és kápráztató színkeveréke egyenesen a szertelenség jelei; a műízlés ítélőszéke előtt becsök összevomol, mint a keresztény művészet nem egy jelensége, hol pl. az isten szeme, mint jelkép, vagy a Szent-Lélek kőgalamb formában önmagukat meghazúdtolva, a mellett, hogy a hűtelenség bélyegét hordják magukon, egyenes kinövései egyszersmind az említett hibás felfogásnak.

II.

A képzőművészetbeli ellenzet.

Műalkotások nagyobbára ismerősei az ellenzetnek, s körükben — Vischer szerint — inkább műkifejezés az, mint a szép önálló formája; alkotó elemei pedig a fenség és comicum. Csak valamivel furább a Jungmann nézete*), a ki a szép és comicum közt is talál ellenzetet, a mennyiben „a comicum soha sem lehet szép".

Bizonyos ellenlábasságban (antagonismus) nyilatkozik az ellen-

*) „Szépség és a szépmüvészet". (Győr, Szauerwein). 238. lap.

zet, s legeslegegyszerűbb formája két tárgy közt való különbség. (Vischer).

A képzőművészetek terén a contrastica majdnem a legutolsó részletekig feltalálható, bár itt azok csak természetes ellenzetben állanak egymással, azaz annyira megszokottak, hogy művészi egybevetést nem is keresünk ma már bennök. Ilyen pl. az a jelenség, hogy egy szobor sem állhat mindkét lábán egyenlő súlylyal. A medici Venus kezének tartása ellenzetes és M. Angelo Mózese egyik térdét lehajlítja, míg a másik merőn megszögellik. A kezdetleges művészet főhibája ép abban leledzik, hogy az ellenzetről tudni sem akar, s minden a párosság szükségét vitatja. Ez a hiba kölcsönzi a szobornak azt a bambaságot, a melynek még a görögöknél is megtaláljuk kezdetben nyomait. (Teneai Apollon stb).

Itt a contrastica alapelvét következőleg fejtjük ki: ha a rút a szép ellenesévé válik, a szép szebbnek látszik. Relativ fogalom a rút is, szép is; ekként a viszonyítás a mint elfogadható, ép úgy általános; hanem a fokozat bennök egyenlő értéket tűntessen elé; mert az aránytalanság helyes viszonyt nem ad, mint fönebb említők.

Körűlbelül két csoportba oszthatók az e fajta ellenzetek: részben ugyanis a statica keretébe vágnak, részben meg az ékítés elősegítői. Valamennyien azonban előfordúlnak a képzőművészetek bármelyikénél, csak hogy azok kevésbbé szembetűnők, sőt egészen természeteseknek tarthatók.

A műépítés leginkább szolgáltat ilyen ellenzeteket, minthogy legközönségesebb formáik egyenesen a statica törvényeinek kifolyásai. A függőleges és vízszintes vonalok, az oszlop és ívezet, a gótstylú falak és a tömérdek ablaknyílás odaszólanak: bár a csúcsív és a rózsa mint ékítmények állnak az ellenzet viszonyában.

Ellenzet nyilatkozik a tömegek megválasztásában, azok megosztásában és a falak megtörésében. A szétdarabolás életet önt az egyforma oldalokba, míg a díszletek változatosságot lehelnek az egyszerű tömegekből. Az emberi szellem a babona vagy hit hatása alatt állít fel templomaiban elkülönített helyet ellenlábasául az együgyű nép padjainak, hogy a hatásos ellenzet annál inkább fokozza az áhitatot. Hajókra osztja azután az úr hajlékát, oda ismét faragott vagy festett képeket állít, s így tovább. Másrészt meg egy-egy tömeg az erő és teher kölcsönös viszonyában lép fel, s mint nyomás és ellenhatás gyönyörködtet. Általán véve minél nagyobb az ellenzet az épület alkotó részeiben, annál több ott az erő, érezhetőbb az izmosság. Az ellenzet adja meg a művészetnek színét-javát, éltető savát: így a műépítésnek is. Benne — Vischer szerint — egészen feladatához híven a teremtő világerő, s mindenek előtt a kűzdelem és visszahatás jelképének kell megnyilatkoznia, mert ezeken alapúl a cosmos egész szervezete.

Míg a structiv (alkotó) idomok az ellenzet viszonyában az erő, a hatalom és fenség érzetét keltik föl lelkünkben, addig az ékítmények — mint a változatosság formái — gyönyörködtető hatásúak,

s az általok létesített ellenzet az tulajdonkép, a mi a szép varázsával hat reánk és sokkal beszédesebb is amannál.

Az ornamentica a domborító müvészet (relief) egy-egy példáját mutatja be; majd meg képeket állit fel, hogy általok az üres tért, a csupasz lapokat betöltse. A sokszoros aprózás maga is fokról-fokra növeli a változatosságot, s emeli vele együtt az ellenzet szépségét. —

A képfaragó felhágy az élettelen párossággal (symmetria), s az ekként létesített ellenzetbe új párosságot hoz be*); az épület merevségének határt szab, mozgalmasságot teremt elő, s kellemes csalódásúl szolgál a fenség halotti nyugodtságában.

A puszta párosság kiemeli ugyan a müvet a legkezdetlegesebb tudatlanság köréből; azaz első lépés ahhoz, hogy kép jöjjön létre; de mégis merevséget tűntetnek föl az egyenlő formák, hidegek és élettelenek maradnak, s a hatás egészen elvész. Mihelyt kiszabadúl ezen bilincsek közül a képfaragói müvészet, azonnal ellentéteket keres a részek közt annyira, hogy a legparányibb vonaloktól kezdve egész a staticai kellékekig az ellenzet törvényének hódol.

A contrastica elvéből magyarázható meg a műképfaragás azon szabálya is, hogy a kevesebbet mutató rész több értékű legyen, másrészt meg az a jelenség, hogy az elhajló, vagy az oldalvást állított kép (szobor) okvetlenül megköveteli a maga ellenlábasát: egy fatörzset, kődarabot vagy halmot stb.

Tán nem ok nélkül tartjuk külömben az ellenzet szépségének azt a jelenséget, a mely a görög képfaragásban otthonos, hogy az arcz rideg, élettelen, míg az eszmét (fenség) a többi rész fejezi ki. Ebből megint helyesen következtetjük azt, hogy a keresztény világ félszegségbe esett, midőn ama szépséget lerontotta, s épen ellenkezőleg az arczban fejezett ki mindent, a test arányait pedig – mint az ördög eszközét — eltemette.

A pongyolát viszont a modern világ szentesíti meg, mert olynemű ellenzetnek szolgál kútfejéül, a minőt idealis szemüvegen keresztül el kellene ítélnünk. A pongyola a titkot hangosabban hírdeti, mert figyelmeztet arra; s midőn takargat, föl is tár mindent kiváncsiságunk előtt. A görög világ mezetlen képei szellemünkhöz szólanak, az ujabb kor müvei pedig érzékiségünkhöz.

Midőn a szobor nyugalmából kilép, többszörös példáját szolgáltatja az ellenzetnek, minthogy ez inkább barátja a mozgalmasságnak. Kéz és láb eszközei a képfaragónak, hogy a képbe több életet öntsön az ellenzet hatása alatt. Szabály itt sem kötheti meg a müvész eszméjét; s ha van is ilyen, inkább a statica keretébe vág az, és csupán az összhang kedvéért van meg. A borghesi kűzdő ily eredménye a képfaragó intentiójának, s hátrahajló bal lába és vele rokon irányú bal keze egyenlő közt (parallel) mutat a jobb oldal magatartásával, de határozottan az ellenzet szépségében egymással.

*) Vischer: Aesthetik.

Ugyanezen szempont igazolására másféle jelenség is szolgál. Igy a fölemelt kar mellett elvárjuk, hogy a másik alábocsátva legyen, mint ez a milói Venus-képen látható. A vízhordó leányok fölemelt karjai terhet tartanak, s a hatás és visszahatás működése beszél alakjaikból.

Midőn a képfaragó fájdalmat és szenvedéseket érzékít meg szobrában, azoknak egész lefolyását elénk kell tárnia; átcsap tehát a képírás terére, s elmond oly dolgokat, a mik nem tartoznak tulajdonkép körébe. De akármint álljon a dolog, a szobor mint ilyen, a legszebb ellenzettel gyönyörködtethet bennünket. A Laokoon-csoportban az erőszakos halál képét állítja elénk a művész; három alak vesz részt a fájdalom különböző fokában: az elsőt borzalma, a másodikat óriási kínjai, a harmadikat végső küzdelme tűntetik fel. Az egyik fiú és Laokoon ellenzete a harmadik alaknak, mert nálok a szenvedés visszahatással (kűzdéssel) párosúl; emennél pedig az ellenállást a halál lehe lohasztja. Az első fiú és Laokoon megint ezen viszonyban állanak előttünk: míg az atyát fájdalom gyötri, a gyermek egész valóját a félelem és iszony érzései fogják el, s mintegy sejtelme tölti el a bekövetkező vész nagyságának. A hatás és visszahatás ezen különböző mozzanatát fejti meg előttünk a művész szebbnél-szebb ellenzetei által.

Ha megrójuk a képfaragást, mikor az indulatok és szenvedélyek érzékítésekre vállalkozik: akkor a mozgalmas, belső élet ecsetelését egészen a képírás munkájának tartjuk. Itt az ellenzet korlátlanúl űli hatalmát és a színek vegyűletétől kezdve az alkotás legmagasabb köréig hatol. Sőt a mesterek buzgósága annyira növekszik az ellenzet körűl, hogy egy Madonna-képhez pl. oly mintákat választanak, a minők eléggé megfeneklettek az emberi gyarlóság határai közt: így Kranach a szép pékleányt, Titian a büszke velenczei nőt; másrészt meg Dűrer szellemes Pirkheimer nőjéhez gonosz, zsörtölődő oldalbordáját űlteti le, s ennek vonásai közt keresi titkos szerelme tárgyát.

A képírás vonalakat és színeket használ. Amazoknak mindkét fajját vegyíti: egyenest a görbével, megtörtet a hullámzatossal. Másutt ismét megszaggatja a merev irányt, változatosságot önt belé, s megteremti a meandricus vonalat vagy alagrekket. Legtöbbször a fenség és a nyugalom vonalait keveri, összekötve a képzelem segítségével eget és földet, eszményt és rideg valót.

Ellenzet alkotja meg a színek összhangját; világos és sötét szín, fény és árnyalat, félhomály és fellobbanó tűz, erős színezés meg bágyadt kifejezés, az ecset élénkebb vonása és halvány pótlások egytől-egyig alkalmas eszközei a képírásnak. A színvegyűletek hasonlóképen ide szólnak, a mennyiben egy a mást feltételezik a festményen.

A képírók rendes törvénye az, hogy a hangulatot ellenzetek által emeljék; innét többféle jelenség magyarázható meg. A „csendélet“ és a „tájkép“ apró-cseprő részleteket állít össze, s mindezt

azért, hogy az ellenzetek hatása annál tetszetősbbé tegye a festményt. A történeti kép drámai színezetét nagyban fokozza az ellentét; s a genius csókját az a müvész hordja homlokán, a ki ebben ad mesterit. Tán elég itt Leonardo da V. „Utolsó vacsorá"-jára hivatkoznunk, hol az ellentétek kisebb-nagyobb foka gyönyörködtet.

Nem tagadható azonban, hogy a modern müvészet is beleesik néha abba a hibába, a melyet *vakablaknak* neveztünk el fönebb, azaz erőszakos utat-módot sem átall ellenzetalkotásra; ez a jelenség mindenesetre legalább is dagály, a müvészetben folt, s ennek hanyatlását jelzi.

III.

Ellenzet a szólómüvészetben.

Zenében puszta hangok játszanak érzéseinkkel. Czéljok az, hogy feledtessék pillanatra az élet egyformaságát, vagy a megsemmisülés órájára figyelmeztessenek, ha mámorosak valánk. Ellenzete a leggyakoribb tehát: ellenmond hangulatunknak, bár csak rövid perczekre, s hatása mindig jótékony, élvezetes. A műének ugyanazon jelenségeket szolgáltatja.

Alkotó elemei maguk is ellentétesek, a különböző hangfokozatok szintén. A sopran, alt, tenor és bass egy a mással az ellenzet viszonyában állnak, s együttesen annak legszebb nyilatkozásai. Az egy solo maradhat el nélküle látszólag, de az indulatok hullámzásában örömmel veszszük észre az ellentétes dallamokat (ária) is.

Hangszereink egyenesen kiegészítői egymásnak, de külön-külön más hangulatnak felelnek meg: a violon-cello lágy érzéseket költ fel, a bőgő fájdalmainkat nyugtatja, a harsona lelkesít, a czimbalom szavára vérünk pezsdül, a fuvolya mélabússá teszen, a fagott álmadozásainkat kiséri, a zongora patheticussá tesz és a fisharmonium a a mennyet varázsolja elénk.

A zeneköltő geniusát jellemzi az, hogy csodásan eltalálja a szivünkhöz szóló hangokat, úgyszólván beszél hozzánk, s egy parányi lépés választja el a költőtől, és ez a lépés a szó hatalma.

A műköltés ellenzete szellemességre mutat, s ennek igazán himpora.

A franczia irodalmat nem ok nélkül nevezik az ellenzet irodalmának; az új-classicismus formában és tartalomban egyaránt müveli nálok azt, s epigrammai élt tükröz vissza műköltésök. Versalakúl felállítják a Sándor-verset, a melynek szökő rhythmusát megtörik derékon a szokásos lábmetszettől eltérve, aztán megadják a sor párját, s benne teremtik meg az epigrammai fordulatot.

Minden esetre a zsidó költés megfigyelésére mutatnak ezek az ellenzetes sorpárok, hol Moizes és a próféták a „parallelismus membrorum" által szebbnél-szebb gondolatokat örökítenek meg, s utasítják az utóvilágot a műköltés legszebb formájára.

Dávid, a „királyi énekes", dalai szintén az ellenzet játékát tűntetik fel; értéköket pedig a képes kifejezések határtalanúl növelik:

„Az isten nyilván jó, a mi istenünk nem hallgat.
Tűz gyulad színe előtt, és körötte hatalmas fergeteg".
„Előszólítja az eget onnan felől,
És a földet, hogy népét megítélje".*)

„Az úr szava hatalmas!
Az úr szava dicsőséges!
Az úr szava cedrusokat zúz!
Libanon cedrusait szétmorzsolja az úr.
Az úr szava, mely lángokat szór!
Az úr szava, melytől remegnek a puszták:
Cades pusztáját remegésbe hozza az úr.
Templomában dicsőséget zengenek, stb".**)

A szép próza is az ellenzet formája: a költéstől elrabolta a lendületet, a rhythmust, de alsó álláspontjából még sem tudott kivergődni; közepes tehát, amattól is, emettől is kölcsönzött valamit.

A mi ott hiányzik, pótolja a költői forma, de világos ellenzetet egymaga ritkábban nyújt, legfölebb a párvers (distichon)***), a tragoedia versalakja, a sonett és az alkéi szak. Legszembeötlőbb ez utóbbinak az ellenzete, a mennyiben első két sora fölváltva emelkedő és eső lejtésű; ugyanezt tűnteti fel a harmadik sor is, a közepén (a harmadik láb élén) metszettel bírván, hogy szálló rhythmusa a negyedik rész esését ellensúlyozza. Ezen okból — természetesen — nem helyeseljük az alkéi soroknak lebegő-lábbal kevert szökő sorrá béosztását; s ezért követeljük meg az úgynevezett ötödfeles szökő versben a harmadik lassú lábat.

Egyébként a versformák egyik-másikában több helyütt is található ellenzet, mint pl. a hősi hatosban, a melyet a harmadik láb metszete két egyenletlen részre oszt, a legegyszerűbb arány szerint 5 : 7 tagra, vagy a második és negyedik lábaké 3 : 4 : 5-re azt jelezvén általok, hogy a kisebb rész — mint a fortyanó csermely — további folyamatában erőt veszt, és méltó ellenfele a nagyobb, de gyengébb csoportnak. Az utóbbi eset viszont az bizonyítja, hogy az első rész (3 : 4) ereje meg van osztva, s külön-külön nem állnának helyes arányban a többivel (sem 3 : 9, sem 7 : 5).

Vischer az ellenzet fogalmát a comicum megmagyarázására állapítja meg. A fenségesnek ellentéttel kell bírnia, s mivel ez rendkivűl nagy, a legparányibb lesz az ellentéte. Ez a két fogalom váratlan találkozásában szüli a comicumot.

Wolf iskolája — jegyzi meg tovább — az ellenzetből (tökéletesség — tökéletlenség) fejti meg a comicumot; de egyenletlen dolgokat állított szembe. Ily fogalmak állanak ellenzetben: bölcs — bolond, szabad — rabszolga. Beattie ily ellentétes fogalmak puszta

*) Zsolt. 49. 3—4.
**) Zsolt. 28. 2—6.
***) Schiller epigrammja „Distichon".

combinatiójával elégszik meg, pedig a combinatió külső, formai valami, s nem elégséges az ellenzethez; azért — szerinte a *váratlan* összekötésre fektetendő a fősúly.

Mikor azonban Vischer a fogalmak ellentétességén kivül a váratlan csoportosítást is megkivánja, feledi, hogy az ellentétek föltalálása már úgyis az értelem munkája, s nem minden ellenzet egyúttal comicai hatású. Szóval, más ellenzet is van azonfölül, a mely comicumot teremt. Abból, hogy az ellenzet legtöbbször a comicum szülője, nem következtethető az, hogy minden ellenzet egyszersmind comicai hatású. Az szerintünk a comicum különös sajátsága csak, hogy az összetalálkozása két ellentétes fogalomnak váratlan és szikrázó benne.

Általán véve Vischer gyakran belemerül a hangzatos mondásokba; nem sokkal merészebb a másik meghatározása sem: a szép pillanatnyi ellenmondásban ellenzet. A hogy látható, emez is csak a comicumra vonatkozik.

Az ellenzet akkor szül comicumot, ha az ellentét egyik-másik részében félszegség is van, de ugyanott látjuk a tagadást szintén.

Egyébiránt eszünkbe jut ennél a tárgynál Schiller mondása a comicum ellenzetére vonatkozólag.

„Az élcz örök harczot visel a széppel,
Ő nem hisz angyalokban, s ég urában".

A műköltő a comicumon kivül is alkothat ellenzetet; sőt a népmeséktől kezdve a műalkotás legmagasbb fokáig nincs költői mű, a mely annak hijával valóban feltűntethetne classicai becset.

A hőskölteményben Vischer felállítja a fejlő és ellenzet-alkotó megokolást (motivatio). Ez nem más szerinte, mint az egység és sokság lényeges összetartozása. Igy áll szemben a görög a trójai néppel, Achilles, Hectorral, Odysseus a kérőkkel a nélkül, hogy az összhangos csoportosítást valaki kellemetlennek találná. Azonban az epika nem követel ellenzetes alakjaiban oly szoros logicát, mint a dráma, csak ügyesen szője köztük a fonalat a költő. Az episodok, mint legtöbbször ellenzetek, ugyanezt bizonyítják.

Általán az elbeszélő müvek felette szeretik hőseikben ezt a formát; s a franczia epicusok, lord Byron és Göthe mellett ennek nálunk legnagyobb mestere Arany akár nagyobb eposzaiban (Buda és Atilla, Gyöngyvér és Ildikó; Toldy és Bencze stb.), akár kisebb müveiben (V. László lélekállapota és a külső természet; Szondi két apródja és Ali, meg a szolgája).

Az elbeszélés szerkezetében magában is van ellenzet: az egység a szerkezeti részekkel, u. m. az összeütközéssel, a bonyodalmakkal és kifejlettel ily viszonyban állanak.

Hasonlókép majd a jellemekben, majd a cselekvényben nyilvánúl a drámai ellenzet. Igy hozza kapcsolatba Shakespeare a Macbeth tettének rútságát a Duncan király rútságával, a nagyravágyó J. Caesart és az önzetlen Brutust, s megint Brutus higgadtságát és

Cassius fellobbanó, hirtelen természetét. Szereti azonfelül a tragédia cselekvényét megkettőztetni. Ilyen Lear igazi és Edgar tettetett őrültsége; „Romeo és Juliá"-ban a szerelem és gyűlölet; „III. Richard"-ban ez és az Eduard ártatlan magzatai. Vagy kettős jellemvonást ad hősének; ilyen Hamlet és nálunk Bánk-bán.

A drámai jellemek egyes csoportjai közt is jelentkezik az ellenzet. Így lépteti föl Gőthe Faustot és Gretchent a kerti jelenetben, másrészt Mephistophelest Marthával beszélgetve.

Molière is mestere az ellenzetnek, s egyebeken kivűl csak a „Tudós nők" gyönyörű szerkezetére hivatkozunk. Öt-öt jellemet állít elénk az ellenzet viszonyában: a precieuse-öket és a józan gondolkodásúakat.

Ellenzetes azonfölűl a két kérő, az apa és anya, a két nővér, a nagybátyja és nagynéne, a szolgáló és háziasszony.

A lyra legellenzetesebb formája az epigramm, külsőleg úgy, mint belsőleg élénken fejezve ki az általunk tárgyalt stylszépséget.

A működés minden időben elismerte jogosságát; hibát itt is követhet el azonban a költő, ha erőszakolja az ellenzeteket, ha újabb költésünk mintájára versgyártóvá leszen. Akkor rá is illik majd a Horácz ellenzete:

„A pénz és nyereség rozsdája, ha egyszer
A szíveket megfogta, hogyan várasz cedrus-olajra
Méltó verseket, egy cyprus-szekrénybe valókat?"
(Epist. ad Pisones, v. 30.)

V.

KÉPZŐMŰVÉSZETI SZEMLE.

ÍRTA BELEZNAY ALBERT.

I.

Mint előre sejtettük, oly fényes őszi kiállítás után a tavaszi nem lehetett sokkal jobb mint a milyen; legalább külföldi müvek tekintetében nem. Az egész világon most vannak a legnagyobb kiállítások készülőben, Párizs, Bécs, London, Róma, München pár hét különbséggel most rendezik kiállításaikat, hogy juthatna akkor nekünk a nagyobb nevű mesterek újabb termékeiből? Majd ha már végig jártak mindenütt, örűlhetünk, ha akkor kaphatjuk meg. S mi kevés az, a mi eladatlanúl kerűl hozzánk? Valódi csoda, ha egy-egy híresebb müvet láthatunk s oly feltűnést okoz egynek-egynek megjelenése, mint mikor Patti Adelina szerencséltet, vagy Rencz a chinai óriást sétáltatja.

De hát tulajdonkép tavaszszal tán nem épen illő ily panaszos hangokon szólni, annál kevésbbé, ha meggondoljuk, hogy Münchent, Düsseldorfot, némileg Bécset kivéve, egész Németországban így van ez, s így van a dolgok logicai természeténél fogva.

A nagy Németország, a győzelmes Németország nem bírja legyőzni oly csufúl megsarczolt ellenét a szellem, a művészetek terén, a nagy Burkusország, a tudákos Spree Athenéje sem bírja híres homokjára csalni a világmüvészetet, hogy az ott tartsa olympusi játékait!

Miként kivánhatjuk hát mi!

München, ez a par excellence művészváros, csak öt évi közökben bír nemzetközi műkiállításokat rendezni, különben kénytelen a saját termékein gyönyörködni, s a mi pedig az öt évi cyclus utolsó éveiben — wenn der französische Sauerteig schon gar ist — ugyancsak érezhető.

Münchenben sem lehetne igen sokkal jobb kiállításokat látni, ha ők is forcirozzák, hogy évenként két kiállításuk legyen. Pedig ott majdnem 2000 ember él a művészetnek, s valóban van legalább 200, kiket mindenütt annak ismernek el. De sőt Párizsban sincs több rendes kiállítás, mint a tavaszi salon; oda pedig az egész világ összesereglik, a többi mind magánosok, vagy kereskedők által rendezett időközi kiállítás, hol az árverés a tulajdonképeni czél. Minden művész oly helyekre törekszik, hol a tél hideg fagyos napjai után nem csak tavaszodik, de a művészet legszebb virágát, gyümölcseit a maecenások legiója köti bokrétába, rakja el dúsgazdag palotájába.

És mégis! Másként kell hogy legyen, ha már egyáltalában kell tavaszi kiállításunknak is lenni.

Évek óta hangsúlyozzák a lapok, hogy a magyar művészetért kell ezt tenni; megindítnak egy valóban igen szép mozgalmat, mely már is szép eredményeket mutat, de most úgy látszik, mintha nem a közönség, hanem a művészvilág aludnék. A jelen tavaszi kiállítás, melynek tulajdonkép specialisan magyarnak kellene lennie, ugyanis oly hézagos, hogy azon egy-két új név, csak még a jövő reménye, bizony alig képes betölteni azt az ürt, mely azok elmaradott helyén támadt, kiket mint a magyar művészet matadorait hallunk mindennap felmagasztalni. Avagy már nem is dolgoznak azon művészeink, kiknek neveivel nem találkozunk? Vagy derogál nekik a kiállítás, tán a műcsarnok valóban rossz világítása miatt, hol minden mű, sajnos, de el kell ismernünk, csak veszt hatásából. De hát akkor

mért nem szóltak közbe a ház építése elején, s mért bókoltak a pöffeszkedő és önhitt arrogantiának, a midőn látniok kellett, hogy nevökben és számukra mily ékes terem készül, s mire pazarolják a müvészetnek áldozott filléreket.

A külföldön élőkben oly kevés hazafiság volna már, hogy bár egy-egy régibb müvökkel sem képviseltetik magukat?

A társulat új lelkes elnöke mindent elkövet, hogy a társulat, közvetve a magyar müvészet ügyeit elősegítse, a festészet legmagasbb fajára pályázat van s nem kis díjakkal kitűzve, magánosok nagyobb mérvben kezdenek a rossz idők daczára vásárolni s a magyar müvészek fele elmarad?

Avagy azon külföldön élő hazánkfiai, kiknek fényes neveit mi oly büszke örömmel emlegetjük, semmi kárpótlást sem találnak azon elismerésben, melyekben müveiket részesítjük, eltekintve attól, hogy a csirázni kezdő műpártolást épen ők tudnák legjobban, leghatásosabban felvirágoztatni, oly müvekkel jelenvén meg itthon, melyek műértékét már a nagy világ elismerte, s melyekkel az itthoniak ösztönét is újabb erőfeszítésekre sarkallnák. Hisz igaz, hogy soká volt nálunk minden elhanyagolva, s hogy az eladás reménye hiányában, nem nagyon buzdító volt oly kevéssé látogatott helyen állítani ki, de talán mint édes, szegény szülénk iránt, ki súlyos körülményei között ápolt és neveltetett, s taníttatott a messze külföldön is nagy áldozatokkal, talán édes érzet, leróni a hála tartozását, különösen mikor az oly könnyen megy, s jó formán nem áll nagyobból, mint dicsőség övezte homlokunkat oda nyújtani, hadd csókolhassa! —

Épen érthetetlen azonban már az itthon élők rendszeres elmaradása, midőn némelyek csak egy kis, alig pár négyszög hüvelyknyi apróságot dobnak oda, mások felé sem mennek a kiállításnak. — Pedig dolgoznak, mert abból élnek.

Nem csodálhatni, ha a naponta fejlődő művásárlási kedv a külföldiek felé fog hajlani. Mert csak mindig kezdő emberek dolgait venni meg, és soha, vagy csak igen-igen elvétve jutni egy kész, valóban szép műhöz, mely kárpótlást nyújthatna a pártolás, és segélyezés kedveért megvett első kisérletekért, valóban józan ésszel nem követelhető.

S ez a közöny, vagy minek nevezzük, annyira megy, hogy most midőn pályadíjak vannak kitűzve már régebben kész egyházi tárgyú müvekre, s a megrendelés szintén biztos kilátásba helyezve a

legjobb elfogadott vázlatnak nagyobb mérvű kép kivitelére, a díj szép: 500, 300, 200, 150 frt s alig akad versenyző, hírnevesebb művészünk közűl pedig egy sem lépett ki.

Ezen pályázaton kellett volna ismét bebizonyítani, hogy valóban van magyar művészet, s nem puszta szóbeszéd, „journalisticai phrasis", nagyítás az, a mi minden szépet róla mondanak. A nagy közönségnek, a papságnak most lett volna alkalma meggyőződni arról, hogy az annyira hírhedt egyházi gyármunkákat valóban bűn lenne továbbra is alkalmazni, míg most csak nagyon hiányos fogalmakat szerezhet a magyar művészek eme képességéről magának.

Pedig ez szent kötelességök lett volna! Így történik meg aztán, hogy olyanok nyerik el a díjakat, kik rendszerint csak törekvéssel, szorgalommal, de igen kevés tehetséggel bírnak.

Mily tág tere tere nyilik e valóban gyengén sikerűlt pályázat után lármázni azoknak, kik hazai dolgainkat külömben is szeretik kicsinyíteni!

De nem akarjuk elhinni, hogy a jövőre nézve mi szebb eredményeket nem érhetnénk el, habár tudjuk, hogy épen a jeles, a renommirt művészeknek mennyire kellemetlen pályázatokon részt venni.

Azonban ezt a tartózkodását, elmaradását a jobbaknak, inkább még a régi állapotok rovására veszszük, midőn mindig csak igéretek tétettek, de beváltva alig lőnek.

Ezuttal a külföldi müveken kezdjük szemlénket, s legelőbb azon néhány művet teszszük bírálatunk tárgyává, melyek leginkább feltűnnek, avagy kiválóbb mesterek művei levén, nem haladhatunk el mellettök érdek nélkűl.

Tulajdonképen megkapó, figyelmünket egyszerre megragadó mű nincs ezek között. Igen szelid hatásúak mind· még a Matejko „Várnai csatá"-ja sem olyan, mint e mestertől megszoktuk, s nem is tudjuk határozottan kész kép-e avagy csak bevégzett vázlat.

Mint Matejko minden művéből a drámai erő, az indulatok erőteljes, jellemzetes, ellenzetes kifejezése, a gruppirozás merészsége, a lineák nemessége itt sem hiányzik. Az ifjú Ulászló király vakmerő támadása a janicsárok legsűrűbb zömébe, a próféta zöld zászlója körűl, oly szépen van gondolva, hogy mintegy a vészbe repűlni látszik, s a vállairól magasan fellengő prémes palást mintegy szárnyait képzi, hova (roppant rajzhibái daczára) csakugyan száguldva viszi; a teveháton űlő agg szultán, a mint karjait győzelemért imád-

kozva az ég felé terjeszti, s jobbjának ujjai önkénytelen összehúzódnak mint az ölyvé, mely biztos prédájára már-már lecsapni kész, az előtér jobb sarkán levő lovas lineákban s színben gyönyörű alakja s a száguldó király elől menekvő, futva-ugró szerecsen harczosok nagyszerű mozgásuk daczára, nem képesek a kép egyéb hiányait pótolni s hatását oly fanaticussá, mélylyé tenni, mint Matejko sok más müve, mert határozott hiánya e képnek a felületes rajz, mely sokszor összefüggés nélkül teszi ide-oda dolgait, a hol azok nem állhatnak, s hogy úgy kell az egyes testrészeket összekeresni. A néző csak bajjal tud eligazodni a jeleneten. Igaz, hogy ez a hiány a Grünwaldi csatában még inkább megvolt, de ott egyes részletek virtuóz kezelése, az egyes alakok mesteri jellemzése, modellirozása bő kárpótlást nyújtott. S bár perspectivája ezen sokkal jobb mint a Grünwaldi csataképén, színezete sok helyt igen rikító nyersesége miatt a gruppok itt sem válnak el kellőleg, s a levegő reflexeknek majdnem tökéletes hiánya, hamúszíne, az összhatást nem segíti elő. Nem fojthatjuk el azon nézetünket, hogy ez csak vázlata egy festendő nagyobb képnek, de így akkor remek vázlata.

Még talán legbevégzettebb s legszebb képe a tárlatnak jelenleg *Streit* muzsikusai. A téli hangulat meglepő hiven van eltalálva, a levegő, a táj szépen lágyan kezelve, s a távlat igen nagy értelemmel rajzolva. Az alakok jellemzése sikerült s a contrast, a gúnyos mosolyú paraszt és zenészek közt lélektani igazsággal és hűséggel átérezve. Egy nagy hibája azonban a képnek, hogy alakjai nem mozdúlnak, csakugyan mintha oda volnának fagyva, s egyáltalában sok tekintetben a photographiára vagy legalább is a megmozdúlni nem merő modellre emlékeztetnek. Színezete mély, átlátszó, s a hangulatnak igen megfelelő.

Nem találjuk ez előnyöket *Norman* kis „téli tájá"-ban, mely kemény színezetével nem emlékeztet azon gyönyörű képére, mely az őszi tárlaton volt, míg *Schultze* „erdeje télen" igen szép kép, s lágy harmonicus színezete, s a keresetlen motivum megannyi előnyei.

Igen különös hatású *Portaels* női alakja. Maga az alak végtelen kedves, ábrándos kifejezésével, s egész megjelenésével mind jobban magához vonzza a szemlélőt, s tán a legmaradandóbb benyomást teszi. Mondhatnók ugyan, hogy ez már nem is szín, annyira halvány, bágyadt minden: árnyék, világosság; s mégis oly szivesen elnézzük e hibáit, sőt nem is gondolunk előtte ezekre, oly sokat

mondó ez a fáradt, blasirt, beteges arcz, oly rokonszenves kifejezése van az egész, igen szépen rajzolt és modellirozott képnek. Egy nagy bizonyítéka e kép annak, hogy a mi jól van rajzolva és modellirozva, s egy bizonyos lelkiállapot tükröződik hiven rajta, noha még gyengén színezve, festve is jó, igaz hatást ér el. Nincs ezen, ha csak a roppant egyszerűséget nem tartjuk annak, a modern technicának semmi finesse-e, egyszerűn, igen kevés szerekkel van festve. Több belgiumi festő is részt vett Portaelsen kivűl kiállításunkon, így *Tschaggeny* két képpel, egy „kos fej"-jel és „a révnél várakozó lovak"-kal. *De Beul* egy pár elég jól rajzolt, de gyengén festett s nem épen szépen színezett „juh"-képpel. *Schütz* két tengeri képpel; s a mult kiállításról oly kellemes emlékű *Gabriel* három kis dolgot küldött, mely utóbbiak igen eleven fölfogásra, élénk megfigyelésre mutatnak, s majd mind igen szép színezetűek. Újabban még *Appian* is hozzájuk csatlakozott, s cartonja igen szép, festői széles modorban kezelve, sokkal jobb, mint olajba festett „tengeri képe", melynek színe kemény, s a hullámok épen nem átlátszók, s nem természetes hatásúak.

A fiumei *Litrow* Leo két marine-ja sokkal jobb, tónusa kellemes, s motivuma is elég festői. *Poschinger* „Amsterdami holdaséjjelén" a holdvilágitott felhőknek, víznek, városnak igen igaz tónusa van, de motivuma nagyon elcsépelt, milyent már ezerszer és sokkal szebbet is láttunk.

A müncheniek közűl *Grob Konrád* „Policinello" czímű genre képe ügyesen van rajzolva és componálva, színe azonban száraz, a háttérben félhomályban űlő alakok tónusa nehéz, nagyon elégett barna, s egyik alak a másikba tapad, a characterek némileg érdekesek. *Kurella* „vasúti állomása" sok technicai ügyességgel, de igen keményen festett képecske. Az egyes csoportok mintha papirból volnának kivágva, s a typusok nem valami erősen jellemezve. De meg igen is lapos az egész mű. Természetes közvetlen hatású a Lier iskola egyik legjobb tanítványának, *Baisch Hermannak* „zivatar után" i képe, érdekes világítással, s a megázott táj üde és igen finom színezetével. Megvannak azon kellékei, mik szükségesek hogy a képet tetszetőssé tegyék. *Morgenstern*-től a „Maisinger" és a „Walcher tava" érdekes, igaz hatású tájképek, szép fénylő színezettel, míg *Kameke* Otto „részlete Tremolo völgyéből" szép rajza, szorgalmas, részletes kivitele mellett sem tud állandóbb emléket hagyni a szemlélőben. Igen egyhangú, s a napsugár, mely a közép-

térbe lövell, nem világítja meg eléggé a sziklákat, mi által nem is plasticus.

Már *Ravenstein* „Arriciája napnyugatkor“ sokkal kellemesebb, szépen fogja fel tárgyát, semmi fölösleges nincs rajta, s költői hangulat vonúl az egészen át, az est édes nyugalma, mit *Preyer* óriási tájképén hiába keresünk. Sok tekintetben nem is függenek ennek egyes részei össze; így az előtér jobb oldala a ballal, a középtér a háttérrel. Nem organicus, mintha több részletstudiumból lenne összekeresve, pedig színezetében és világításában sok szép van, kezelése erőteljes és igen ügyes. Ellentéte ennek az a rideg nyugalom, mely *Gude* norvég táján elömlik. Semmi esetre sem tartozik a nagyhírű mester jobb müvei közé, tárgya unalmas, mi pedig Gude képeinek egyszer sem sajátja.

Valjon *Zwengauer* alkonyata, hányadik ismétlése ugyanennek a tárgynak? Alig hihető, hogy Pesten nem volna már egy pár tuczat. Az újabb rendezés után jött egy pár újabb mű, de az előbbieknél egy sem jobb. Figuralis kép alig. — *Linderum* „nymphája“ nem hódítja meg kecseivel a mi közönségünket sem. *Preller* tarka-barka csendélete és gyermekei sem műértéke miatt foglalja el azt a helyet, a hol lóg. S ha még *Huber* lóistállóját, mint igen jó tanúlmányt emeljük ki, s dicsérjük a szorgalmasan átdolgozott részleteket; nemkülömben *Schrödl* szép rajzait, melyek igen érdekes tanúlmányok (etude-ök) bátran áttérhetünk a hazaiakra, mert egyetlen érdekesebb müvet sem hagytunk el, nagyobb részt kezdetleges vagy chablonszerű müvek a többiek.

II.

Mint már czikkünk elején fájdalommal constatáltuk, hazai jelesb festőink alig vannak képviselve tárlatunkon, s egyáltalában semmi magasabb tökélyű mű a régibb gárdától ezuttal nem került ki. Annál nagyobb örömmel fogunk foglalkozni az ifjabb nemzedék egy pár képével, melyek a jövőre tesznek még szebb igéretet.

Nem tartozunk ugyan némely lelkesűltek közé, habár tudunk lelkesűlni; nem is kivánunk oly túlbuzgók lenni, hogy már az első kisérleteit egyik vagy másik ifjúnak mint műremeket csodáljuk; tán csak azért, mert egy pár szép szint, egy ügyes gruppot, vagy egy bátor ecsetvonást látunk tőle. Nem! Sőt elég bátrak vagyunk kiállított müveiken, mindjárt a bonczkést alkalmazni, úgy levén meggyőződve, hogy a ki elég jónak hiszi már művét egy országos

kiállításra küldeni, el kell reá készűlve lennie, hogy azt meg is nézik, s megnézik nem csak jó barátaik, de megnézi a nagy közönség is, sőt olyan is akad, a ki véleményét nem csak megmondja, de le is írja. S ezen határozatunkban még inkább megerősít az a tudat, hogy a műkritikusok közt úgy is vannak elegen, kik vagy jó barátságból, vagy mert kellemetlen dolgokat nem akarnak senkinek sem mondani, vagy más okokból az egekig fogják magasztalni nem gondolva meg, mennyit ártanak ezzel épen kezdő embereknek, kik így művészekké bélyegezve, az ifjúkorral járó könnyen hivőségökben, elkapatják magukat, s el is hiszik, hogy ők már most olympusi magaslaton állanak.

Nem érdektelen e tekintetben átnézni a lapokat, különösen a legutóbbi s jelenlegi kiállításról. Mennyi ellentétes vélemény, de mennyi vágy is, egy-egy újabb tehetséget felfedezni, s belőle hirtelen nagy művészt csinálni. Minden kritikusnak, pedig hány mai kritikusunk van, minden lapnál kettő, három; mondom minden kritikusnak meg van az ő embere, a kit ő akar, ő fog nagygyá tenni, s ha másként nem megy, legalább egy ideig ír róla minden nap, míg végre látja, hogy mások még sem hiszik el, s fedez fel magának egy új óriás tehetséget.

Hány külömben szerény ifjú lett így már nevetségessé téve, avagy nem világos-e, hogy valakit lehet agyondicsérni is?!

Jelen tárlatunkon, három új névvel találkozunk ismét, mely nevek nem megvetendő müvek alá vannak írva, s melyek ketteje a művészet legmagasabb feladatát tűzi ki czéljául, a harmadik s mondhatjuk legtöbb sikerrel, a genret.

Ezek egyikét, *Innocent Ferenczet*, már egy pár évvel ezelőttről ismerjük ugyan némileg, a mennyiben a bécsi akademiáról haza jöve, egy elég ügyes, de nagyon is makartos, crapplachos és bitume-os fejet, melyet hihetőleg még az iskolában festett, állított ki.

Most három művével jelent meg, melyek ketteje ismét csak egyszerű academicus tanulmány, flamandi typusok, talán igen is szélesen kezelve s nem eléggé tanulmányozva, a detailokra semmi gond, a finomabb húsrészek rajza elhanyagolva s a tónusnak egészen alárendelve minden, mi pedig academicus tanúlmányoknak sohasem czélja, s mit minden Akademián, Antwerpenben ép úgy mint Párizsban vagy Münchenben, inkább kárhoztatnak, sem hogy tanítanák.

Sőt épen a detailirozott, finoman átérzett, anatomiailag helyes rajz az, mit tónusokban, színekkel kifejeztetni kivánnak. Az

elszélesedés magától jő, ha az illetők már tudják, érzik, hogy hol lehet egy vonással átcsúszni, eme vagy ama formán. Határozott színérzékkel van azonban festve mindkettő, a mi sok más jó tulajdonsággal párosúl harmadik képén, mely „Marcius idus"-át ábrázolja.

Azt ugyan nem állíthatjuk, hogy „*a premiere kíváncsiságát kelti fel és erős bírálatát hivja ki*" ezen compositiója, hanem igenis érdekes mint első színi kisérlet, s mint ilyennél leszámíttatni kivánnók a lámpalázt.

A „gondos kritika" sok mindent *lát* benne, lát sok tehetséget a compositióban, elég ügyes inventiót, a characterek, a szenvedélyek változatos kifejezéseit; de látja ezeket még *nem biztos kézzel*, hanem igen is túlpezsgő merészséggel, és pedig csak jelezve, a mi azonban ily itjú embernél még másként nem is lehet, kinek phantasiája van csak kifejlődve, de melyet keze követni nem tud, mert a művészet mesterségét még nem tanúlta meg. Egyes detailokba nem is ereszkedhetünk e műnél, mert csak színvázlatnak tartjuk. Csak vázlatnál engedhetők meg oly rajzhibák, mint a minőkkel a kép tele van. Nincs egy fej, egy kar, egy kéz jól rajzolva, oly aránytalanságokat látunk, mik kész képen nem tűrhetők el. S a typusok nem rómaiak, azt a veres kék arczút ugyan Antoniusnak senki sem mondaná, bár a szenvedélyes mozdulat eléggé találó, s látjuk, hogy ő lázítja a körűlte állók seregét. Az architectonicus részek meg tökéletesen hibásak, mintha soha egy oszlopot sem nézett volna meg festőjök.

A mennyire szabadon száguld, minden törvényt, formát taposva Innocent, olyannyira meggondolva, mondhatnók félénken tapogatódzik *Leinburg Leo*. „Egy szent sértetlen holttestének csodálatos felfedezése" valóságos academiai compositió, szorgalmasan, gonddal rajzolva, festve s elég jól színezve, habár az előbbinek szilajságából kivánatos volna egy csekély kis rész. Tárgyát elég világosan mondja el, világítása elég érdekes, csakhogy nagyon is conventionell, s e miatt nem tud nagyobb hatást elérni. Színezete túl barna, szószos, de nem sértő.

Bitzó Géza meg oly szürke színekkel fest, hogy mintegy közvetíteni akar a két előbbeni között. „Csizmadia műhelye" sok érzésre mutat a genre iránt, bár alakjai, különösen a vándorlegény s az ajtóban álló leány már inkább carricaturák. Festeni még nem tud egyáltalában, de ezen naiv modorában sok érdekes van és sok eredetiség, s a mit csinál, gonddal látszik, hogy csinálta, s formái

helyes érzékre mutatnak, azon felül alakjai magyarosak is, ez pedig ránk nézve nem lehet közönyös. „Az ujoncz“ czímű rajzában is ugyane typusokkal találkozunk, s mindkettőben eleven humorral s igen jó megfigyelő tehetségével. Nagyon kivánatos, hogy e jeles tehetség, mely az alföld egy elfeledt zugában is ily komoly törekvéssel és ennyi sikerrel működik, s annyi festői érzéket és felfogást mutat, mennyi már meglett müvésznek is becsületére válnék, mihamarébb jó mesterek oldala mellett fejleszthesse azt.

Ha behatóbban foglalkoztunk ezen három kezdő művészszel, örömmel tettük azt, mert fejlődő művészetünk újabb s reményteljes bajnokait véljük bennök láthatni, kiknek munkásságát, eredményeit mindig éber szemekkel, elfogulatlanúl fogjuk kisérni, s örömmel hírdetni.

Ily örömmel constatáljuk *Feszty Árpád* és *Spányi Béla*, nemkülömben *Valentini János* haladását a mult évi kiállítás óta.

„A párjahagyott“ oly sok finomsággal, érzéssel, nemes egyszerűséggel van festve, hogy ily haladást ily rövid idő alatt bátran lehet kiválónak nevezni. A hangulat elegicus, harmoniában van a lineák menete s jól színezett és leszámítva az előtér nádasát, mely nem eléggé plasticus, sőt lapos: az egész kép igen szép, kellemes hatású, sikerült compositió.

Ugyanezt mondhatjuk *Spányi* „utolsó gólyájáról“ is, a hol még különösen ki kell emelnünk a motivum keresetlen szépségét. Ez valóban müvészi felfogásra vall, müvészileg van feldolgozva, kevés, de igaz contrast, átlátszó rezgő levegő s a terrenum helyes távlata, szép, mesterkéletlen rajz mindmegannyi előnyei.

Komoly törekvésre mutat két borívó alakja is, különösen ha meggondoljuk, hogy tájképfestő munkái. Nem lehet tőlük a tehetséget megtagadni, sőt elég jól vannak rajzolva, s delicátan kezelve, ügyesen jellemezve, az üres és teli palaczk előtt.

Színezete mind három müvének meleg, világító, érett.

Ezen müveivel meglehetősen kiköszörűlte a csorbát, mit a mult kiállításon „Majus hava“ ejtett hírnevén.

Ily haladást látunk Valentini János „czigány leány“-ában is. Rajza kifogástalan, modellirozva erőteljesen van, színe pedig eddigi modorától egészen elüt; vidám, friss. Az arcz, az egész alak kifejezése igen typicus, kellemes, a húsrészek lágyak, a draperiák alatt is meglátszik a test idoma, s a kezelés, daczára hogy igen ki van dolgozva a kép, elég könnyed is.

Gyönyörű szépen van a félig nyitott száj, kifehérlő fogaival festve. Kevésbbé elégít ki *Aggházy Gyula*. Compositiója erőltetett, nem természetes. Különben érdekes tárgyát érdektelenül mondja el. Az ellentétes színek, az árny a világossággal nincs igen harmoniában, s zavarólag hat a legény jobb lába, melyben nincs mozdulat, sem rajz. Általában a kint és bent közti külömbség nincs értve, s a legény már ugyancsak vénecske és torzonborz arra, hogy ily pajkoskodásra volna kedve, mint mire itt van kényszerítve; s megis látszik, hogy nem szivesen teszi, mert csak fél kézzel lát hozzá.

Grósz Béla „szegény hegedűs"-ének csak feje élvezhető némileg, a többi igen elkopott chablonszerű; *Duxnak* is akarata van inkább mint tehetsége, s úgy látszik erős reminiscentiák után dolgozik.

Tölgyesi Arthurnak különös aestheticai fogalmai lehetnek, miket azonban épen nem tartunk alkalmatosaknak arra, hogy valami rosszúl festett és igen rosszúl rajzolt dolgot érdekessé tehessenek. Perspectiva, rajz, anatomia, a szép iránti érzékével egy niveaun állanak.

Brodszky és *Molnár* megszokott modorosságuktól most sem váltak meg: genre, tájkép, ökör, arczkép mind egyformán van náluk megpingálva.

Barabás is régi szokott, de tetszetős modorában festett két igen kedves leánykát, egy „ibolyaárusnő"-t és egy „epréső"-t, de a mi neki 70 éves korában becsületére válik.

Lotz ezuttal csak gyengén van képviselve, egy kis képpel, a „legelő lovak"-kal.

Pállik Bélának egy vadászati képe van kiállítva, melyen ló, lovas, táj, kutyák, mind meg annyi portrait, de úgy felfogva, hogy nemcsak tulajdonosuknak legyen élvezhető, de bárkinek is érdekes látványt nyújtson. A lovas alakja (gróf Nádasdy Ferencz) dominál, s még egy pár kopóé az előtérben, a többi mind alárendelve, s talán hibája is a képnek, hogy míg a lovas és ló, meg az előtéri kopók a legnagyobb szorgalommal vannak kidolgozva, s minden legapróbb detailra gond fordítva: a közép és háttér jobban van kelleténél elejtve. Az őszi hangulat a képen hiven adja vissza a kopászatra oly kedves borongás ködös időt, midőn a napsugarak már harczolnak a sűrű ködfellegekkel. Színezete azonban véleményünk szerint egy kissé könnyebb lehetne, mi által az egész kép hatása nyerne.

Mészöly Géza egy már a fejérvári kiállításról ismert képét küldé el, s mint Mészölynek minden képe, ez is igen sok előny mellett nem nélkülözi, hogy úgy mondjuk, modorosságát sem.

A felfogás ezen is igen szép, festői, a gruppirozás kedves, ecsetkezelése könnyed, de úgy vagyunk vele, hogy ha egy képét láttuk, ismerjük mind. A tárgy változik egy kissé, de többé-kevésbbé ugyanaz mégis, színe pedig egyiknek olyan mint a másiknak, ugyanazon contrastok, ugyanazon levegő, a fák lombozata, világítás mindig egy.

Markó Károly is e hibában szenved, s müveit nagyon könnyen fel lehet ismerni bármennyi közt.

Nemes Eliza grófnőnek „Liszt Ferencz arczképe“ nem úgy sikerült, mint tőle megvártuk volna. Az igaz, hogy rosszúl függ ott a felül világított terem egyik oszlopának árnyékában, de nekünk mégis úgy tetszik, mint ha e müve nem lett volna oly részletesen áttanúlmányozva, mint már több más arczképe. Jellemezve sincs oly szépen mint máskor szokta, s a felfogásban van valami, a mi nem tesz kellemes benyomást.

S legkevésbbé kész a fej, színe nem igaz, modellirozása erőtelen, míg a test, a ruházat ismét eléggé emlékeztet előbbi müveire.

S most értünk volna a kiállítás egyik legérdekesebb részéhez, az egyházi tárgyú müvek pályázatához, mert *Kovács Mihály* két figuralis képét, az „Asylumot“ és „Dózsa Györgyöt“, tulajdonképen komolyan venni alig lehet, az egyik csak vázlatnak van mondva a catalogusban, és a másikat meg mi nem tarthatjuk kész képnek; azaz, hogy mi mindkettőt oly rosznak tartjuk, hogy véleményt róla kár is mondani.

A milyen könnyű feltételekhez volt kötve a pályázat első része, hogy t. i. a tavaszi kiállításon kiállítandó legjobb egyházi tárgyú képek fognak díjaztatni; azt hihette volna mindenki, hogy igen érdekes kiállítás várható, s majdnem 15—20 évi időköz alatt festett müvek fognak versenyezni a díjért. S jött nyolcz mű, köztük *Kovács Mihály*tól négy, melyek az utolsó pillanatban azonban tisztelet teljesen meghátráltak a pályázat elől. Így tehát négy között három pályadíjat kellett kiosztani. S ez mint tudjuk meg is történt, s kapta *Weber* „Mater Dolorosaja“ az elsőt, *Molnár* „Mária menybemenetele“ a másodikat és *Leinburg Leo* elől említett „Egy szent sértetlen holttestének felfedezése“ a harmadikat.

Meg nem érdemelte a díjat egyik sem! Nem ez volt czélja a

pályázatnak, s nem ily gyenge dolgokra számítottak, hanem fel akarták az összes művészek ambitióját kelteni, mi azonban, ha most nem is sikerűlt, reméljük, hogy fog a jövőben.

Kovács négy nagy oltárképéről röviden azt jegyezzük meg, hogy azok a legrikítóbb színekkel festve, nagyobb részt másolatok régi mesterek után; de hogy *Murillo* „Mária menybemenetele", vagy *Kuppelwieser* „Józsefe" megérdemelték-e ezt a torturát, avagy *Sassoferrato* „Madonnája", mely István előtt trónol, az már más kérdés. S nagyon igaza volt egyik lapnak, mely azt állította, hogy szent László király úgy néz ki, mint egy színpadi tenorista, ki szerelmet vall. Csakhogy még a színpadi alakoknak is vannak csontjaik, míg e szentek a nélkül is jól érzik magukat.

Weber „Dolorosaja" társai közűl nagyon kiválik. Az egyedűli hangulatteljes kép, melyben még áhítat is van, s egy bizonyos ihletszerű valami. Csakhogy ezen jó tulajdonságok nem az ő sajátja, hanem innen-onnan kölcsönözvék, melyek eredetijét nem nehéz kimutatni, s majd minden draperiájának ura akadna egy kis utánjárással. „De hát ki tudna ma már ez irányban újat teremteni?" halljuk kérdezni. A tehetség! Az, kinek hivatása van, mint napjainkban még igen soknak volt és van. Nem akarjuk párhúzamba hozni Webert velök, de Ary Schaeffer, Delaroche, Dubüffe, Plockhorst, újabban Canon, Max, s hogy többet ne nevezzünk, még a genre festő Knaus is oly határozottan eredeti müveket alkottak e téren, melyek sok tekintetben classicus alakítások.

Weber előnye többi pályázó társa felett abban áll, hogy ő legügyesebben tudta felhasználni a már régen ismert dolgokat, s a modern technikával leginkább hozta összhangba. *Molnár* „Mária menybemenetele" sem új, de mégis sokkal több eredetiség van benne, csakhogy hiányosabb technikája, rajza, színei pedig sokkal nyersebbek, s komoly tanulmány alig látszik meg az egész kép kivitelén; természet után, nem hiszszük, hogy egy erdőt is rajzolt volna hozzá; ha igen, úgy akkor nincs érzéke a természetet látni.

A harmadik díjazottról, *Leinburg*ról, már előbb emlékeztünk, itt csak még társaival szemben akarunk róla szólni. Az ő müve önálló gondolatú compositió. Ő egy, mondhatni történeti tárgyat dolgozott fel; az inventio sajátja; de mert igen academicus, unalmas, nem bírja azt a hatást elérni, mit két társa, s még nem is oly routinirt ember. De épen gondos, lelkiösmeretes, habár kezdetleges modora teszi érdekesebbé is.

Jacobey Károly oltárképe nagyon complicált, s nincs úgy festve, hogy müvészi kivitele érdekessé is tenné. Színben, compozitióban, rajzban egyaránt gyenge.

Sokkal jobb eredménye volt aránylag a vázlatok pályázatának, a mennyiben itt ismerkedünk meg először *Deutsch Kálmán*nal és *Rorkovicscsal.*

S midőn czikkünk elején csak három új névről tettünk említést, hiányosan tettük, mert még ezeket is hozzájok kell számítani.

Valamennyi között *Deutsch*, most a bécsi academia növendéke, mutat legfejlettebb tehetséget. Benyújtott vázlatainak egyike, „A dominicanus", sokkal készebb kép, mint akármelyiké közülök. Felfogásán a hivatottság nem csekély jele, a régi mesterek gondos tanulmánya s nem puszta gépies utánzás látszik; majd minden alakja anatomicus értelemmel, jól van rajzolva, a draperiák szorgalmas természet utáni tanulmányok, classicus, stilistikus érzéssel. A conceptió mind három vázlatán festői, érzésteljes, kevéssel tud hatást elérni, s komoly, a szent képekhez illő hangulatot kelteni.

Ő nyerte el a vázlatokra kitűzött első díjat, és méltán. De megrendelve egy vázlata sem lesz nagybani kivitelre, mert nem felel meg mindenben az oltárkép kívánalmainak. „Őrangyala", mely inkább imádni látszik az alvó kisdedet, az egyházban általánosan elfogadott őrangyal fogalmának nem felel meg. Nagyon ihletteljes, de inkább genre, szobadísznek való, s nem oltárképnek.

Az oltárkép kívánalmainak inkább megfelelne, bár ez meg portraitszerű, gyönyörű szerzetese, de ez nem a kitűzött „sz. Ágoston." Úgy látszik nem elég jártas a szentek életében, az iconologiában, mert különben hiszszük, hogy ép oly szépen fogta volna fel sz. Ágostont, mint szentatyát, mint a minő szép dominicanus barátja.

Színezete ellen van legtöbb s alapos kifogásunk. Nem mintha ezen egypár barna asphaltos tónussal elért harmonia szép nem volna, de talán nagyon is keresett az egyszerűség, s mint e három vázlaton már látni, hamar egyhangúvá válik. Igen kell vigyáznia, hogy ez modorossággá ne nőjje ki magát nála.

Nagy előnye társai felett alapos tanulmányában rejlik, s a kezelés finomságában. Ő is még csak kezdő, épen nem mondható azonban félénknek; modora széles, a nélkül, hogy nyers vagy durva volna; formái pedig sokkal bevégzettebbek.

Alkalmunk volt egy nagyobb elkezdett compositióját látni, melyből alaposabb ítéletet alkothattunk magunknak felőle s bátran

mondhatjuk, hogy első rangú tehetséget vélünk benne rejleni, s épen a legnehezebb, a történeti irányban.

Roskovics vázlatai is sok tehetségre mutatnak. Ő egyenesen az egyházi festészetre készül, s nem rég a Haynald bibornok-érsek által alapított ösztöndíjat nyerte el. „A szent lélek eljövetele“ ügyesen van componálva, beillik oltárképnek. Színezete azonban igen édes, erőtelen. „Szt Ágoston“-a talán rikító is, s felfogásában téves, nagyon emlékeztet a rácztemplomok szent képeire, s nem eléggé szent.

Ő nyerte el a harmadik díjat, pünkösdje meg is lett nagyobb mérvű kivitelre rendelve, noha inkább érdemelte volna nézetünk szerint a másodikat, mit *Kovács Mihály* „Szent apostola“ kapott meg. Ezen veterán képírónk minden müve oly üres, mondhatnók gyermekes, hogy nála művészetről s festményről alig-alig lehet szó. De semmivel sem jobb *Molnár* őrangyala sem. Oly szegényes felfogás, hogy csak sajnálattal lehet nézni. Azt a kis hatást, mit Mária menybemenetelével elért, ezzel csak lerontotta.

Ugyanily szegényes, kicsinyes *Weber* két vázlata is. Eretlen, édes, tompa színek, rossz rajz, s minden bensőbb művészi érzés nélkül. *Jacobeynek*, különösen űlő szt. Ágostonja sokkal többet igér mint kész oltárképe, s *Hollósy* őrangyala sok technicai ügyességgel van festve, de egészen primitiv, rossz a rajza, s túl-realisticus a felfogása. A test arányairól még igen kevés fogalma van.

A többi pályázatról hallgatni lesz legjobb.

Az egész pályázatot tekintve, egy szép reményünk egyészett el, s vigasztalásunk csak az lehet, hogy két ifjú tehetséget ismerhettünk meg, kik talán e téren még nagyot producálhatnak egykor. Az egyházi festészet különben mindenütt hanyatló félben van, s alig akad már művész, ki kizárólag csak is ennek élne, a nazarenus iskola egy-két hivét kivéve, kiknél azonban a művészet csak eszköz s nem főczél.

Midőn nálunk az egyházi festészet emelésére küldött ki a cultusminister ő felsége jóváhagyásával egy külön bizottságot, azon magasztos czél elérését akarta azáltal előmozdítani, hogy a mai realisticus s tán sok tekintetben igen túlhajtott irányt sikerüljön megnemesíteni, s ha lehet az egyházi és történeti festészetnek, mely ma már magánosoknál alig talál pártolásra, némileg tért nyitni állami segély és megrendelés útján. Ezen czél elérésére évenkint 5000 frtot tűzött ki, melyből a pályadíjak és megrendelések esz-

közlendők. Ez ugyan magában véve nem sok, de mint mindjárt ez első alkalommal is látjuk, nem épen kevés. Ma mindenkinek a genre iránt van leginkább érzéke, ott találni az egész világon a legjobb erőket, s mondhatni, hogy oly tökélylyel festett történeti vagy egyházi tárgyú képet alig találunk ma és az elmult évtizedekben mint genret. Ez a korszellem. Minden századnak megvan jellege, melyből nem lehet oly könnyen kivetkőztetni. Ma még a történelmi festészet is genreszerű, episodicus, inkább a külsőségekben keresi hatását. Ezen naturalismus ellen pedig okvetlen kűzdeni kell, kell ha csak azért is, hogy maga a genre legyen emelkedettebb, tisztúltabb s hogy ne sülyedjen photographiájává a meztelen, költőietlen valóságnak. Erre pedig csakis a classicus irányú müvek, az egyházi és történeti képesek.

Ez alapja mindennek és legutolsó s legfőbb végczélja is, kezdve a történeti, jellemzetes arczképen, vagy egy egyszerűbb madonna vagy szent fején, fel az oltár képig és a legszebb értelemben vett történeti festményig. S ha csak egy vagy két egyént is sikerűlne e pályázatok által azon útra terelni, igen sok lenne vele elérve.

A kezdet jól-rosszúl, de meg van téve, csak ernyedetlenűl kell reá buzdítani az egyéneket, s kell hogy sikerűljön.

S midőn oly szellemi vezére van a társulatnak, tehát a magyar müvészetnek, mint Ipolyi Arnold püspök, a teljes eredmény sem maradhat el.

A kiállítás érdekét nem kis mértékben emeli hazai szobrászatunk tömeges megjelenésével.

Még így nem láttuk együtt, jóformán tudomásunk sem volt róla, hogy ennyien vannak.

Pedig még vannak többen is.

Mindjárt a mint belépünk a müvészház tornáczába, egy érczszobor állja utunkat, s parancsoló alakja maradásra készt.

Bem tábornok szobra ez, melyet *Huszár* készített *Marosvásárhely* számára, s mielőtt rendeltetése helyére jutna, bemutatja az ország fővárosának is.

Megnézzük és gyönyörködhetünk is benne. Az első látásra igen kellemes benyomást tesz, mely hosszabb, gondosabb vizsgálat után is megmarad.

Első tekintetre mindjárt kellemesen hat az alak arányossága, a lineák szép menete, a redőzet, a ruhák ízlésteljes elrendezése, s a mi fő, az alak imposans megjelenése.

De nézzük részletesen is át.

Bem, szabadságharczunk egyik dicső bajnoka áll előttünk, kissé kinyújtott jobbjában látcsöve, baljában nehéz kardja és híres lovagostora, s úgy áll, mint állhatott egykor a harczok mezején, midőn győzelemre küldte seregeit; mert a győzelem bíztos érzete látszik bátor széles homlokán, fénylő tekintetében és egész valóján.

Jobb lábán szilárdan áll, bal lába egy ágyú csonka törzsén nyúgszik, s ezen mozdulat az, mi tán egyetlen hibája a szobornak, mert túlságosan előre lép s ez által az alak állásának bíztossága veszt. Meglehet azonban, hogy kinn a szabadban, magas talapzaton el fog enyészni, mint határozottan csak nyerne, ha magasabban s szabadon s nem oszlopok közé szorítva állhatna s nem alúlról kapná világítását. Így még a műértő szemét is zavarja a fonák világítás, a mélyedésekbe esvén a legélesebb visszfények, a domborodásnak nem kis hátrányára.

De hát ennek ismét csak a műcsarnok építője az oka, s azok, kik nagy bölcsen kifelejtették, hogy a kiállítási helyiségnek mindenekelőtt világosnak és elég tágasnak is kell lennie, hogy esetleg nagy képeket és nagyobb szobormüveket lehessen kiállítani. Az ő fő törekvésük ellenben csak az volt, mennél pazarabb fényű plafondokat és falakat festetni, nehogy a műtárgyak valamikép érvényre juthassanak.

Ám gázoljunk tovább e sötétben. Ezen imént jelzett hiányán túl a szobor minden részében szép, összhangzatos, mind a húsrészek, mind pedig a ruházat lágyan modellirozva s átérezve. Igen szép redőzetben omlik le bal válláról köpenyege, s a könyök hajlásában a motivumok kiválóan sikerültek.

A testet mindenütt átérezni a ruházat alatt, s mindemellett nem nélkülözi a stylszerű megoldást. Nem a most divatos olasz realismus, hanem az antique tanulmánya és értése látszik meg rajta.

Huszár ezen szobra határozott haladás müvészi pályáján, mind felfogás, mind kivitel tekintetében. Megvan alakjában az élet mozgása, de a szobroknál annyira megkivánt nyugodtság is.

Eötvös szobrát sokkal felülmúlja: lágyabb, müvésziebb modellirozása, szabadabb és nemesebb mozdulata körvonalaiban, és lélekteljesebb mű.

Ezen kész érczszobor mellett méltó figyelmet kelt *Kiss Györgynek* fősz-mintája, „*az irgalmas szamaritánus*“, melylyel a müncheni academián nyert díjat.

Meglepetve állottunk meg előtte, oly jól esik ismét egy nagyra törő tehetség alkotásában gyönyörködve elmélyedni.

Nem lehet, hogy ne töltse el minden hazafi szivét édes öröm, ha e két művet látja s tudja, hogy azok megalkotói magyarok!

Oly bevégzett, kerek e mű összhatása, hogy távolról sem gondolhatnók még csak academicus tanuló munkájának. Pedig úgy van, az ifjú művész alig hagyta el az iskolát.

Kiss Györgynek műiránya mint már az őszi tárlat alkalmával mondottuk, a modern szobrászati iskolára vall, a festői hatást keresi, s tárgyait úgy választja meg, hogy tág tere legyen a legbrillansabb technikát kifejteni.

A mit eddig láttunk tőle, szerencsés választás volt ezen, mondjuk ki egyenesen, genre-szerű irányban, s mint később az operaház szobrainál is látni fogjuk, ezen genre-szerű felfogását, mit a németek „malerische plastik"-nak neveznek, hiven megtartja mindig.

Épen ellentéte Huszárnak, kinek a naturalisticus realismushoz semmi hajlama, s ki attilába öltöztetett alakjait is szélesen, az antique formákat szem előtt tartva, kezeli, s monumentalis hatásra törekszik. A hazai művészetre csak nyereség lehet, ha a legkülömbözőbb irányok találnak követőkre nálunk.

Jelen csoportja igen szépen épűl, a vonalak hullámzatosan lágyak, s nincs bennök semmi zavaró kiszökellés, semmi mesterkélt vagy erőltetett. Egyik alak a másikkal természetes és művészien szép összefüggésbe hozva, a fejek kifejezésteljesek, a mozdulat átérezve és igen jól értve, a test rajza gondos és szorgalmas anatomicus tanulmány eredménye. Különösen szép az öreg szamaritánus feje, gazdagon leomló szakállával, melynek modellirozása igen sikerűlt; úgyszintén hűn ki van fejezve egész mozdulatán az emelés, a mint a szegény sebesűltet hátúl legelésző szamarára teszi fel, s vállairól hosszan lelóg szűrköpenye, melynek szövete, mint egyáltalában az egész csoporton minden kelme vagy tárgy, ismét jellemzőleg hű naturalismussal modellirozva.

A fájdalom, az aléltság igen meglátszik a sebesültön, a nélkül, hogy bántólag hatna, egyáltalában igen élethűen van felfogva és visszaadva.

Oly sok szép részlet van a csoportban, s mind e részletek olyannyira összhangba hozva, hogy nem könnyen tudunk tőle megválni, s azon óhajunknak adunk kifejezést, bárha akadna maecenása, ki márványba kivitelre rendelné meg.

Mint bíztos forrásból tudjuk, a kormány Rómában a velenczei palota egyik műtermét adta neki egy pár évre s hozzá egyelőre 1000 frtot ösztöndijat. A kormánynak csak gratulálnunk lehet. Rómának üdvös hatása lesz e nagy tehetségű ifjúra, s mi kiváncsian várjuk e hatás eredményét.

A dalműházra készítendő szobrokra is pályázat volt kitűzve, melyen résztvenni nyolczan szólíttattak fel, név szerint Huszár, Szász Gyula, Kiss György, Engel, Brestyánszky, Stróbl, Dunaiszky és Donáth. S összesen tíz fősz-minta van kiállítva. Kivántatott Palestrina, Pergolese, Guido Arezzo és Jacopo Peri alakja, három lábnyi magas fősz-öntvényben.

Ilyenkor a főczél mindig decorativ-szobrokat készíteni, melyek jól hassanak a magasból, tehát igen széles formákkal, és kevéssel kell sokat mondani. Az apró részletezésnek itt kevesebb az érdeme s alig van helye.

A jellemző felfogás, az egyes alakok characterizálása, szellemi életöket főbb vonásaiban összefoglalva, ez az mit e szobrokban keresünk.

Hogy épen ezen alakok, a többi, a pályázat feltételeiben megnevezett nyolcz mással alkalmasak-e leginkább egy modern s magyar dalműházra, azt itt vitatni nem lehet feladatunk. Mi csak a beküldöttekkel foglalkozunk. Röviden azonban annyit megjegyezhetünk, hogy az operaházon a zene történetét szobrokban előadva legkevésbbé szeretjük látni, ezeknek egy zeneakadémián volna inkább helyök, nem tekintve azt, hogy a costumírozott alakok nem is lesznek harmoniában az architecturával.

Leginkább megközelítették a czélt *Kiss és Szász Gyula*, épen nem *Engel*, *Dunaiszky és Brestyánszky*.

Huszár ezúttal nem volt disponálva. Guido Arezzoja nem olyan, mint tőle vártuk. Hiányzik belőle az erő, a mozdulat, az élet, draperiáján a párhuzamos vonalak kellemetlen egyformasága sokat ront. A fej kissé nagy, de kifejezés ül arczán, s az egész alak, aránytalansága mellett mégis eléggé characteristicus.

Az utóbbi pár évben *Huszár* annyi concurrentián vett győzelmes részt, hogy nem csodáljuk, ha ez egyszer némi kimerültség látszik mintáján. De hiszszük, ez a kis vereség csak újabb erőfeszítésre fogja ösztönözni.

Kiss György két alakja közül a tragoedia szintén el van tévesztve. Van benne komolyság, de rosszúl csinálva: lehetetlen for-

dúlata van az alaknak, s a redőkbe belecsavarva, úgy mint a csiga. Sokkal jobb, a legjobbak egyike Palestrinája. Lehajlott fővel mintegy gondolatokba merűlve látjuk a zene reformátorát ábrázolva. Arányos, nyugodt alak, ruházatának redőzete természetes, de halmozott, *hogy alig képes viselni.*

Illyen decorativ alakoknál a realismus nincs egészen helyén, vagy csak nagyon mérsékelten szabad alkalmazni, könnyűden kezelni. Az architecturával sokkal inkább összefér a monumentális, széles felfogás és kiviteli modor, mit *Szász Gyula* talált el leginkább. Mind két szobra mutatja, hogy a művész főtörekvése volt, alakjait jellemzetesen felfogni, s a lehető legegyszerűbben kifejezni characteröket. S ezen törekvés kiválón sikerűlt Pergolese alakjában, mely valamennyi közt a legkedvezőbb benyomást teszi. Az egész alak költői felfogása összhangban van az arcz gyönyörű, szelíden mosolygó ihletteljes kifejezésével. Szellemi munkája közben látjuk. Csak arányaiban van hiba. A felső test vállban túl erős, és a bal láb mozdulatának kell kissé változnia. *Palestrinája* arányokban jobb, de nem oly characteristicus felfogása. Modellírozva mind két alak puhán van, draperírozva mennél egyszerűbben, lehető széles motívumokkal, számítva a nagy távolságból való hatásra.

Mindkettőnek elegendő mozgása van, és körvonalai szépen silhouettet képeznek.

Igen kívánatos, hogy e komoly törekvésű művészünknek valahára tér nyíljék, hol bő tanulmányait és nem kis tehetségét érvényesíthesse.

Strobl mintája, igen aránytalan hosszú lábakon álló, olasz costumeba bújtatott kifejezés nélküli alak, mely szintén Palestrinát akarná ábrázolni. Draperírozva elég ügyesen van, de nem decoratív alaknak való, és még igen kevés művészettel rendelkezik szerzője. Gondosan, szorgalmasan van kidolgozva, értelem és szellem nélkül.

Nagy technicai ügyességgel vázolta *Donáth Gyula* Peri Jacoponak nevezett szobrát, de oly rohamos mozdulatban, hogy lehetetlen ezen alakot valami szelíd lelkületű zeneszerzőnek tartani. Arczán a dűh, a bosszú csúf kifejezésével, s kinyújtott jobbjával, melyben valami lapos hosszúdad késhez leginkább hasonló valami van, s melylyel mintha döfni akarna: valóban nem tudjuk mit akar kifejezni. Zenekarának nyolcz tíz embere csak nem tudta ily fúriába hozni?

Pedig különben határozottan, biztosan van összemetszve formákba e vázlata, a tricot alatt nagyon szépen átérezni a testet, az izmokat, s anatomiai ismerete helyes; csakhogy aránytalanúl hosszak lábai, mi ha arra van számítva, hogy a szobor alúlról nézve rövidebb arányokat ölt, úgy számítása téves; mert azon részek rövidűlnek, melyek a szemlélőtől távolabb esnek; tehát a felsőbb testrészeket kelle arányosabban megnyújtania. Mint a plafond képeknél az alakoknak, hogy egyenes felfelé irányban látszassanak, felső testrészeiket rövidítve, alálátással festi minden jelesb régi és új mester; épen ezen törvény szerint kell a szobrásznak is magasra helyezendő szobrainál tekintettel lenni arra, hogy ezt a magasság okozta rövidítést, helyes toldással elenyésztesse.

Eltekintve e hibáitól, melyek ugyan elég lényegesek, szobra tehetségre mutat, de mely kivitelre inkább, mint önálló alkotásra van hivatva.

Engel, *Dunaiszky* és *Brestyánszky* beküldött vázlatai oly gyengék, mondhatni comicusak, hogy tüzetesebben foglalkoznunk nem lehet velök.

Mindent összevéve, a pályázat eredménye sikerűltnek mondható, s a bíráló bizottság véleményéhez szivesen hozzájárulunk, mely azon örvendetes meggyőződésének ad kifejezést, hogy habár az egyes szoborminták, talán egykettőnek kivételével általában lényeges módosítások nélkűl a nagyban való kivitelre elfogadhatóknak nem ítéltetnek; mégis a pályázatban részt vett művészek nagyobb része oly szakszerű felfogást és a technicai kezelés képességének oly fokát tanúsította, mely azon biztos reményre jogosít, hogy az illető művészek, az egyes feladatok részletes és beható tanulmányozása után, a kitüzött czélnak teljesen megfelelő müveket fognak előállítani".

Ezen pályázati szobormüvek mellett még egy fősz minta van kiállítva, a Calvin-téri kút mintája. Itt mint építészeti tárgy szerepel, a catalogusban szerzője nincs megnevezve, de mindenki tudja, hogy az Ybl Miklós veterán építészünk müve. A mellékszobák egyikében ugyan e kútra egy másik terv van, csak színezett rajzban, mely mű annak idején pályázott, de csak kitűntetéssel lett megemlítve, az első díjt Czigler Győző, a másodikat Benczur hírneves festő hazánkfia építész öcscse nyerték el.

Nem lehet a két tervet látva, össze nem hasonlítni őket, annál

inkább, mert az eljárás e pályázat körül nem mondható a legcorrectebbnek.

A pályázaton Ybl úr részt nem vett, s ezt értjük! Ő sokkal több jelét adta már képességének, sokkal több és szép épület hirdeti nevét, semhogy, különben is igen el lévén foglalva az operaház, a Lipóttemplom, a még akkor épen bevégzéséhez közeledő ferenczvárosi templom, s a budai várkert és mellette sok más privát építkezéssel, hogy sem ily aránylag kis dologra ne várhatta volna meg, hogy egyenes megbízatást kapjon.

Sőt némelyek állítják, hogy épen ő volt, ki a pályázatot ajánlotta, midőn a takarékpénztár, mely a kutat ajándékúl építette a városnak, őt akarta megbízni a kivitellel és tervezettel.

Lehet.

De már a pályázat előtt pár héttel, általánosan elterjedt a vélemény, hogy az egész procedura csak formalitás, mely jó lesz arra, hogy megismerhessék a fiatal építészeti erőket, hogy közűlök válogathassák az öregebb építészek rajzolóikat; hiszen a kutat úgy is csak Ybl fogja építeni.

S ime a pályadíjak kiosztattak, s a kutat csakugyan Ybl úr fogja építeni, sőt már egyes részeiben a kőfaragó munkákat meg is rendelte.

A pályázat idején volt alkalmunk a terveket látni, s valóban az eredmény igen kielégítő volt, s emlékezünk még a szétágazó véleményekre is, melyeknek egy hatalmas töredék épen a nem dijazott, csak kitűntetett Schikedancz és Lotz Károly terve mellett kardoskodott.

Ez röviden a pályázat története. S most nézzük, mivel lép ki Ybl úr a pályázat után egy évvel, kinek nagy berendezett irodája áll rendelkezésére, míg a pályázóknak rövid két hónapi idő alatt, hivatalos óráik után lehetett csak önálló munkára gondolnok, minden segédlet nélkűl.

Azt kellene hinnünk, hogy ha már mellőzték a dijazott müveket, (mely eljárás miatt az egyik pályabíró ezen tisztjéről le is köszönt) ezt oly terv miatt tették, mely határtalanúl felette áll amazoknak. De nem így van. Véleményünk s többek véleménye szerint legalább nem, ám meggyőződhetik kiki róla.

Sőt nem is eredeti alkotással van dolgunk. Alapja ép úgy mint Schikedáncznál a Calvin-térnek háromszögű alaprajzából indúlva ki, rendes hatszöggé fejlődik ki, s egészen azt a medenczét adja, melyet

amaz, csak profilje változik, de nem előnyére. Ugyanezt a medenczét láttuk már sok helyt, ezt alkalmazta Donner Ráfael is Bécsben mehlmarkti kútjánál, de nem az ő inventiója, sokkal régibb eredetű.

Schikedancz egy tripost állit, széles, erőteljes talapzaton az alsó medenczébe, melyen a felső medencze nyugszik, s ennek közepén keresztül vezet egy elegans, egyszerű könnyed oszlopot, melynek tetején áll egy hallal játszó gyermek tán túlnagy alakja. A tripos lábai közt, biztosan és kényelmesen van elhelyezve három allegoricus csoport, melyek szellemdúsan jelképezik a takarékpénztárt. A szorgalom, takarékosság és bőség vannak eszményitve, tehát maga a takarékpénztár alapja és eredményében.

A csoportokat Lotz Károly rajzolta mesteri kézzel, s oly mély ismeretével a szobrászati technicai nehézségeknek, hogy kivitelök ezekbe nem ütközik. E csoportok maguk képesek egy még oly hiányos architecturának is fényt adni, míg ezen környezetükben kiváló lenne hatásuk.

Ybl mintáján szintén meg van a második medencze, csak hogy nem áll oly classicus alapon, de egy vastag idomtalan oszlopon, mely éktelen tuskóban végződik, tele rakosgatva kagylók- és gyermekfejekkel, s betetőzve, mintegy befedve, egy stilizált kagylónak nevezett bográcsfedővel, melynek hegyébe kuporodott egy nagy szakállú Danubius úr! S ugyancsak kapaszkodik az öreg úr s iparkodik nagy lapátja segélyével megtartani az egyensúlyt, nehogy magas positiójáról valahogy lepottyanjon.

A második medenczét apró és nagyobb delfinjei, nem bírják érdekesebbé, csak túlterheltté lenni; s csakugyan három lusta helynélkűli szolgálóhoz hasonlítnak azok az éktelen vastag, formátlan donnák, melyek e medencze alá szorúltak, s ugyancsak kínosan bírnak ott megűlni.

Valóban, az e fajta szobrászat méltó arra, hogy messze földről hozzák be, s hogy e miatt kénytelen legyen a hazai külföldre menni kenyeret keresni. Ez hát az a híres művész, kiről Ybl úr szélt[é]ben híreszteli, hogy kis ujjában több tehetség van, mint a hazaiakban összesen? Talán most, ha jó kedvében megnézte a tárlatot, enged valamit ezen állításából!

Valjon Ybl úr, kinek annyi tapintata van külömben, nem resteli ezen csúf fiascót? Nem lett volna-e szebb, az ifjú erőknek is ez egyszer egy kis tért engedni?

S akkor, mikor láthatta, vagy legalább is érezhette, hogy ő

sem képes jobbat alkotni. Mert sem a nagy compositióban, sem detailokban nem jobb, de sőt rosszabb müve még a harmadik, csak kitűntett tervnél is, s nem tudott új, szebb, tisztúltabb formákat hozni létre, sőt egyenesen annak alkotásából indúlt ki, s a mit nem úgy hagyott, az csak rosszabb lett nála.

Sajnáljuk, hogy nem vonhatunk (mert nincsenek most kiállítva) a két pályanyertes és müve közt párhuzamot; hiszszük, hogy érveink csak szaporodnának.

S ezzel elmondtuk lelkiösmeretes véleményünket a tárlat egyes művei, s az összes tárlat felett is. Ezen tavaszi kiállitás a kezdő művészeké, ők tették érdekessé, már a mennyire tőlök telt, de legalább mindent megtettek, míg veterán művészeink, egy kettő kivételével, majd mind távol maradtak.

A pályázatokon is ők tűntek fel leginkább.

A mi az összbenyomást illeti, már a művészház megnyitása óta azok véleményén voltunk, kik csak egy őszi kiállítást akarnának megtartani, a mikor inkább remélhető a kűlföldi jobb müveket megnyerhetni, mint tavaszszal. S a magyar közönségnek is aratás után van leginkább pénze, tehát vásárlási kedve is, mi ismét lényeges tényező s egy okkal több.

Lehetne aztán időközben egyes kiváló, sensationalis müveket, bárcsak egyet is egyszerre kiállítani, ez még mindig és mindenhol sikerűlt.

Kétszeri kiállításra nem kaphat a társulat elég — jobb művet, s kénytelen lesz oly elnézőleg járni el, mint most, s megtölteni nagyon kérdéses müvekkel tárlatát, s ez által az őszinek renommééját rontani.

Mert a kiállítás most, igen szelíden kifejezve — gyenge.

S valljon nem lehetett volna *Zichy Mihálytól* a hulló csillagokat megnyerni? Ez a közönségre nagy vonzerőt gyakorolt volna.

Zichy Mihály jó hazafi, alig hihetjük, hogy ő nem ajánlotta volna fel művét először Pestre — azután Bécsbe.

VI.

KÖNYVSZEMLE.

— *Justus: Reformpolitikánk* című jeles tanulmánya figyelmet kelte politikai életünkben s több felől intézték hozzánk azt a kérdést, hogy ki írta? A szerző engedelmével megmondhatjuk: Beksics Gusztáv.

— *Pulszky Ferencz: Eszmék Magyarország története philosophiájához.* Olcsó könyvtár, Franklintársulat, 1880. Pulszky huszonnégy éves korában negyven év előtt írta és tette közzé az *Athenaeum*-ban, azóta e folyóirat-mausoleumban pihentek, s csak most láttak újra világot. Nagyon jól tette a szerző, hogy engedve barátjai tanácsának újra hozzáférhetővé tette munkáját nem csupán azért, mivel sok tárgyi igazság van benne, hanem azért is, mivel a kitünőbb szellemek dolgozataiban nagy eszméket, új gondolatokat, megragadó érzelmeket, szép képeket s kitejezéseket találhatni. Az eszmék és a szép hive még akkor is gyönyörködik ezekben, ha magának a dolgozatnak alapigazságát megczáfolta az idő, s antiquálta a tudomány. E kis munkájában Pulszky Ferencz az úgynevezett történeti iskola hivének vallja magát, mely félszázadnál tovább uralkodott a müvelt világon, s hazánkban talán mai napig egyeduralkodó. Mint e történeti iskola hű tanitványa irja: „Számtalan példák mutatják, mily állhatatlan mindaz a népek intézményeiben, mi nem fejlett ki nemzetségök szivéből s mily ritkák az idegen utánzásának maradó jó következményei, mert a mi nem nemzeti, az sohasem olvadhat össze a nép éltével, s megszünik azon erővel vagy ivadékkal, mely kezdeményezte". Ez nem csak Pulszky nézete, hanem mindenütt olvashatod; nem jut kezedbe újság, folyóirat, könyv, hogy ne találkozzál vele; még pénzeden is ott szerepel a „nemzeti" bank. Uton útfélen hallod, hogy összes müveltségednek a nemzet legbensőbb lényéből kell folynia, szóval nemzetinek kell lenni. S látszólag igaznak tűnik fel a dolog. Rikító példáit hozzák fel az idegenségeknek, az utánzásoknak, melyek megzavarják a gondolkodót. Pedig a müveltség minden újabb intézménye nem folyt a nemzet legbensőbb lényéből, nem volt nemzeti, hanem más. Mert minden újitás, minden változtatás, minden reform a létező nemzetinek csonkitása, átalakitása. Politikai, társadalmi, vallási, müvészeti intézmény és felfogás-átalakitás vagy úgy történik, hogy egyesek megismervén más népek jobb, helyesebb intézményeit, ezek javára propagandát csinálnak, vagy egy-egy kitünőbb tagja a nemzetnek maga is belátván némely intézmény czélszerűtlenségét, felszólal ellene és hiveket szerez új nézetének. Ha ez nagyon előtt az uralkodó felfogástól s az illetők igen müveletlenek, az új nézet csak lassan tör utat; mert a müveletlen ember a legconservativabb. Asbóth János, e

kitünő publicista, szereti mondani, hogy a magyar ember természete conservativ. Ő ugyan ezt népünk dicséretére hozza fel, de ez a legszomorúbb ítélet volna, ha nem tudnók, hogy a pórnép általában mindenütt conservativ, azaz életében sokkal nagyobb szerepet játszik a hagyomány, a szokás, a balítélet, mint a helyes, a józan, az okos utáni vágy. Természetesen a hagyomány és szokás befolyása is szükséges, ez képezi azon egyik centripetalis erőt, mely fentartja és összefüzi a nemzetet, a társadalmat, de tönkremegy, elenyészik az oly nép, mely le nem tudja győzni maradiságát, mely a szomszéd népek haladását magáévá nem teszi, mely müveltségét saját legbensőbb lényéből, vagy mint Pulszky mondja, szivéből akarja kifejleszteni. Összes müveltségünk idegen; a kereszténység zsidó eredetü; német, tót papok és a királyok kiirtották az ősmagyar vallást, a catholicismust több helyen kiszorították a német Luther, a svajczi Kalvin, az olasz Socinus hivei; politikai intézményeink, mint a vármegye, a nádorság, a főispánság stb. középkori idegen utánzás szülöttei; jogi életünkben mi is meghonosítjuk részben a római jogot, épületeinken meglátni a nyolczszáz év óta divott stylusokat és így tovább. Némelyek talán szörnyü káromkodásnak, hazaárulásnak, vagy legkedvezőbb esetben világpolgári felfogásnak fogják keresztelni állításunkat, valószinüleg meg is botránykoznak benne. Pedig a legszárazabb, a legegyszerűbb, minden cziczoma nélküli igazság. A müveltség sehol sem foly a nemzet legbensőbb lényéből, az mindenütt idegen országból vagy egyes felvilágosodott fejekből kerül ki. Ennélfogva azt is elmondhatni, hogy még a chinai müveltség sem tiszta eredeti, annál kevésbbé a nemzet lényéből folyó. Ott is meg van nyoma az idegennek, például az ind származásu Buddha vallásban és sok más egyébben. Azért helytelenül mondja Pulszky, hogy állhatatlan mindaz a népek intézményeiben, mi nem fejlett ki nemzetiségök szivéből. Az állhatatos vagy inkább állandó a népek intézményeiben, a mi akkori müveltségi viszonyaiknak megfelel. Igazán állandó, azaz örök intézmény nincs. A népek intézményei sehol sem állandók, még legállandóbb közöttük a nyelv, kevésbbé a vallás, még kevésbbé az erkölcsök, a szokások stb. Különben Pulszky könyve csak kifejezése azon természetes reactiónak, mely a mult század tisztán rationalisticus és forradalmi irányával szemben a történetinek, a szokásosnak, a hagyományosnak stb. jogot követelt összes bel- és küléletünkben. E reactio szülte a romanticismust, a történeti regényt, a góth styl újabb divatát, a catholicismus iránti költői lelkesedést, a történeti iskolát a jog terén, Shellinget és társait a philosophiában, a szent szövetséget, az alkotmányos élet elnyomását a politikában stb. Ma természetesen jóval tisztábban látunk, a kedély jogosúltságát más térre szorítjuk s intézményeinket az észszerűség alapján rendezzük, a tudomány szavát kérdezzük s válaszát helyi viszonyainkhoz alkalmazzuk, a történetire, hagyományosra stb. nem sokat adunk, azért eszméink is a magyar történet philosophiájához tetemesen elütnek jeles tudósunk- és politikusunkéitól.

— *Árvizkönyv* Szeged javára, kiadta a Kisfaludy-társaság, irták a társaság tagjai; szerkeszté *Szász Károly*. Budapest Franklin-társulat 1880. Ára 4 frt, díszkötésben 5 frt. Gyönyörü kiállításban jelent meg a szépirodalmi társulat tagjainak e kiadványa, melyet a kitünő dolgozatok is becsessé tesznek. A gyöngéd részvét könyvét egy csinos rajz s *Szász Károly* „Három szó“ czimü szép költeménye nyitja meg; majd *Abonyi Lajos* „Az ujjas mándli“ kedves novellája következik. *Arany János* balladája a „Tengeri-hántás“ azzal a virtuozitással készült, mely

a nagy mester minden művének sajátja, bár az a keresett homály, mely Arany pár utóbb irt balladájában mutatkozik, a szépség rovására van benne. *Lukács Móricz* „Emlékezéseim“ a mult idők e tisztelt ruinájának emlékiratait kezdik azzal a megható lágysággal, szelíd busongással, az érző szív panaszos áradozásával s egy félig meddig tört lélek lemondásával, mely a hirneves olasz költő Pellico Silvio „I miei prigioni“ című munkájára emlékeztet. *Szemere Miklós* „A szerelmes böleshez“ című költeménye egy örök ifju lélek vidám és kedves tréfája a sír szélén. *Tóth Lőrincz* az asztalfiából szedett elő néhány kerekded epigrammot. *Zichy Antal* Széchenyit mint aestheticust ismerteti naplói nyomán. Zichy müvelt szellem, a ki sok mindenhez ért, s a mihez fog, derekasan óhajtja megcsinálni. Ő Széchenyi naplójának ismertetését is lelkiismeretesen akarja végezni, bár meglátszik hogy nincs elég eszmei képzettsége. Csak ritkán látja az eszmék áramlatát, ezek szoros összefüggését. Megjegyzései épen nem árulják el, hogy behatott volna a kor szellemébe, sőt legnagyobb részben keveset mondók, általánosak, kivált a fejezet végén gyarlók ezek az észrevételek. Kifejezései sem találók pl. midőn Széchenyinek Kossuth elleni polemiáját velőtrázónak mondja, vagy ama phrásis, hogy „a legnagyobb magyar az általános emberi és európai müveltségnek nemcsak magaslatán állott, hanem azt, ihleténél, eredetiségénél, érzülete és észjárása sajátságos lendületénél fogva olykor még túl is szárnyalta.“ Van-e és minő értelme ennek a szólamnak? Mi legalább nem értjük, s azt hiszszük Zichy Antal sem érti, ha elemzi a fogalmakat. A mit Zichy lord Elgin atheni vandalismusáról mond, arra jól megfelelt Pulszky Ferencz az ókori Athenről irt tanulmányában. A festők osztályozásában a modern müitészet legtöbbször, nem Rafaelt, hanem Michel-Angelot teszi az első helyre. Széchenyi irályának jellemzése értetlen dagály: „Egyetlen a maga nemében. Azt a velős, sajátságos, minden ízében eredeti, áradozásaiban is szellemes, mikor ütni akar, agyon sujtó, s midőn tétovázva keresi a szót, naivsága által meglepő — soha előbb nem létezett s alig ismét létezendő — irmodort ki nem ismeri! ki tudná párvonalba állítani! ki merné utánozni! stb.“ Valóban különös dolgok ejtetnek itt ki Zichy ajkai által, méltók a magyar aestheticai tanulmányok megörökítésére, de nem folytatjuk tovább. *Tolnai Lajos* „Erdőben“, *Dalmady Győző* „Nevemnapján“ című költeményeik hangulatos sorok. *Szilády Áron* „Régi szegény legények“ című dolgozatában egy kis régiségtárt nyújt, melynek főtárgya adta ugyan a nevét, de azért mást is találni benne, például Hunfalvy Ukkon-poharának szellemes conjecturáját, mely finnistáink nagyon érdekes mythologiai hypothesisét a *judlium*, *incattus* s hasonló középkori szók alacsony színvonalára szállítja le, midőn a *juris consvetudinarii* szók összevonásából származtatja. *Csiky Gergely* megható drámai episodot fordított Coppéetól s mint ő szokta szépen. *Vadnai Károly* megindító kis idylli elbeszélést adott: „Az ezüst kereszt“-et, mely azonban kissé csinált virág benyomásával van az olvasóra. Megragadó *Bolintinianu* román balladája Vulcanu fordításában; megindító a Bachat fordította tót „Katonadal“ és „Kakuk-jóslat.“ *Greguss Ágost* alapos és könnyed tanulmányt közöl az érdekesről; Szűcs Dániel szonetteket, *Dux Adolf* „A csuda színház“ cím alatt Cervantes egy bohózatát ismerteti. — *Győry Vilmos* szép portugal románczokat, *Gyulai Pál* egy gyöngéd lyrai képet, *Hadzsics Antal* egy szerb, *Hunfalvy Pál* finn népmeséket közöl. *Dobsa Lajos* történeti tragediáját, „I. István királyt“ adta; gr. *Széchen Antal* I. Sándor orosz czárról ír Metternich után; *Jókai Mór* „Ne bántsd a magyart“ című drámájából

közől egy jelenetet; *Pulszky Ferencz* pedig az 1847-iki országgyűlés főbb alakjairól szól, azzal a széles áttekintéssel s a jellemek átértésével, mely neki tulajdona. *Kovács Pál* „Farkas van a veremben“ című könnyed novellát írt; *Bartalus István* szintolyat Ganefka úr tíz forintos leczkéi czím alatt. Gr. *Zichy Géza* igénytelen, egyszerű modorában, de magasabb költői tehetség nélkül, adomaszerű, csinos kis regét írt a könnyelmű királyról és féltékeny feleségéről. Ifj. *Ábrányi Kornél* merengő költeménye nagy tehetségének szép nyilatkozása. *Balázs Sándor* humoros beszélykével jelent meg; melyet *Tarkányi Béla* balladaszerű árvízi képei és *Keleti Gusztáv* apró élmények, mély benyomások című rajzai és elmélkedései követnek. Keleti Gusztáv nem csupán jeles műítész, hanem kitünő moralista is. *Henszlmann Imre* az antik világ domborműveiről szakismerettel szól, *Szabó István* görög epigrammokat fordít, kitünő tudósunk *Imre Sándor* Beniczky Péterről és példabeszédeiről értekezik; *Beöthy Zsolt* Mária Terézia koráról ad csinosan írt képet, s itt nem követ el annyi hibát a nemzeti és a müveltség fogalma körül mint azelőtt. Végül *Szász Károly* nyújt szép részleteket Milton czím alatt egy nagyobb tanulmányából, melyet jeles fordításaival ékít fel.

— *Csengery Antal*: *A magyar közoktatás és közmüvelődés* némely főbb kérdéseiről. Olcsó könyvtár. Franklin-társulat, 50 kr. *Julius Schvarcz*: *Zur Reform des europäischen Unterichtswesens*, Budapest, Zilahy; Leipzig, Otto Klemm. Ára 1 frt 80 kr. Egymás mellett nevezzük meg hazánk e két jeles fiának müveit, hogy némi összehasonlításnak szolgáljanak alapjául. Mindketten lelkes barátjai a tanügynek, mindketten ismerik a müvelt világ közoktatási állapotját, mindketten gondolkodnak felette; de míg Csengery szűkebb körben mozog, Schvarcz szélesebb tért ölel föl; Csengery feladatánál fogva lehetőleg az összerű kérdésnél marad, azt világítja meg, Schwarcz magas eszmék szárnyain általánosabb; Csengery félni látszik az igazán újtól, haladása oly csekély, hogy retteg egy merészebb lépést tenni, Schvarcz messzelátó sastekintetével mindenütt újságra törekszik, új akar lenni nem csak itthon, hanem külföldön is; Csengery mának és holnapnak beszél, nézetei holnapután jó részben elavulnak, sőt véleményünk szerint egyik-másik ma is elavult, Schvarcz a messze jövőbe lát, tanainak jó részét ma még nem lehetne létesíteni, ő ideákat szül, melyek egykor irányadók lehetnek. Csengery szűntelen tekintélyekre hivatkozik, ha egy derék tanítótól vagy más szakembertől olvas és hall egy nézetet, hasznát iparkodik venni, legtöbb bizonyítéka épen hivatkozásból áll, Schvarcznak alig van kire hivatkozni; Csengery soha sem eredeti, úgy hogy affectálni látszik az eredetiséget, mondhatni derék ismétlő, bár jóval külömb mint Kármán Mór, Heinrich Gusztáv, Péterfy Sándor és a többi sine fine dicentes, ez erénye és hibája, Schvarcz mindig önálló, önálló annyira, hogy meglepi a tudós világ legkitünőbbjeit is, épen ezért sokszor bizarrnak, a köznapi való iránt érzéketlennek látszik, idevágó javaslatai ritkán gyakorlatiak; vigasztalása lehet, hogy az eszmék legtöbb emberének sorsa ez szokott lenni. Nagy gondolkodók nem visznek nagy szerepet a gyakorlati életben; Anglia legkitünőbb gondolkodói nem jutnak a parliamentbe, vagy ha be is jutnak, nincs hathatós szerepök. A tavali Forthnightly Review számos példával illustrálta ezt a tényt, mely nem is lehet másképen, mert a ki a széles világot, a hajdanit és a jelent, teszi vizsgálódása tárgyává, mint Schvarcz, magas álláspontra kell emelkednie, melyről sok olyat lát, a mit kortársai vagy nem vehetnek észre, vagy ha észre veszik is, véleményök szerint oly messze van, hogy

épen nem ardet ucalegon. Innét magyarázható, hogy Schvarcz törekvése befolyást gyakorolni az életre, sohasem sikerült. Neki nincs pártja, nincs tekintélyes befolyásos cliqueje és nem is lesz. Ereje és nagysága a tudományos vizsgálódásban rejlik, erre van hivatva, ezzel tesz legnagyobb szolgálatot a tudománynak és hazájának. Ezért főleg az egyetem cathedráján szeretnők látni.

— *Zák R. József*: *A térképrajzolás elemei.* A szöveg közé nyomott számos ábrával és egy térképpel. Budapest, 1880. Weiszmann. 1 frt 20 kr. Újabb időben nagyobb gondot fordítanak arra a tanárok, hogy tanítványaik magáról a térképről tudják leolvasni az illető ország vagy táj természeti viszonyait. Nagyon helyesen, mert ez mind föl van jegyezve a térképen, be sem kell tanúlni, a szemlélet által bevéső dik az emlékezetbe. Zák a tanárok e törekvését mozdítá elő csinos munkájával, melyet Wenz-nek hason tartalmú müve alapján készített.

— *Rautmann Magyar Lexicona* szerkeszti *Somogyi Ede.* 52 és 53. füzet. — Mellékletül megyei czímerek és sebészeti műszerek.

— *Irodalmi bajok,* IV. füzet. Német balladák és románczok, magyarázta Heinrich Gusztáv, megbírálta *Dévay József.* Ára 30 kr. Alapos, a legkisebb apróságig pontos bírálata Heinrich felszínes és hibáktól hemzsegő munkálatainak.

— *Bagyik Ferencz*: *Dalok.* (1. Dalok a titokban szeretettről. — 2. Vegyes dalok). Budapest, 1880. Könnyed, tréfás és humorizáló dalok, melyek nem árulnak el semmi különös tehetséget, bár pl. „A suszterinas temetése“ elég jó kis kép.

I.

A SZÉKELYKÉRDÉS VITÁJA.*)

Mily jól esik hosszú vándorlás közben, ha tárt karokra, szíves támogatókra, önzetlen kalauzokra, sőt az utazás veszélyeiben lelkes védőkre találunk! Mily örömmel jegyezzük fel naplónkban az ily találkozás kedves emlékezetét! De a mi az egyessel történik, a mit az egyes ember érez ilyenkor, ugyanazt érzi a nemzet is, ha a találkozás édes örömei vigasztalják fárasztó útjában. S nemzetünk, midőn fölkerekedett az Meotis tó partjáról vagy a Tanais vize mellől, hogy új hazát, boldogabbat keressen mint a minővel ott bírt, hogy visszaszerezze Attila gyászosan elvesztett örökségét, ily szerencsében részesült. A lelkes Szabó Károly, történetünk derék buvára és a magyar bibliographia fáradhatlan mestere legalább is ily melegen emlékszik meg e találkozásról. „A mint Árpád hadai — az új hon irányában, a vágyaik és reményeik czélpontját képező hagyományos emlékű gazdag örökség elfoglalására megindúltak, útjok közben ismét egy rokon néptörzs szövetkezésével erősödtek. A székelyek ugyanis, kik Attila birodalmának fölbomlásakor a szétvert s legnagyobb részben a Fekete-tenger mellékére visszavonúlt kúnok közül kiválva, Erdély keleti bérczei közé, e könnyen védhető sziklafészekbe vonúltak és itt függetlenségöket ötödfél századon át sajátságos hadi szerkezetök által fenn bírták tartani, a rokon magyarság jöveteléről értesülve, követeket küldének Árpád elébe Ruthéniába, hogy őt nemzeti belkormányuk föntartása mellett az összes meghóditandó hon fejéül elismerjék, s neki e hon kivivására véröket és életöket önkényt felajánlják. Nemzeti örömünnep volt e találkozás mind a két rokon félre nézve, mintegy szerencsés előjelül mutat-

*) A székelyek seytha-hún eredetűsége és az ellenvélemények. Írta dr. Nagy János. Kolozsvár, 1879. A székelyek. Felelet a székelyek scyth-hun eredetűségére. Írta Hunfalvy Pál. Budapest, Franklin-társulat, 1880.

kozva Attila örökségének fegyverrel leendő visszafoglalására. Árpád a székely követeket tisztességgel fogadá s őket a magyar állam vérszerződési alaptörvényének kőre metszett pontjaival bocsátá vissza, melyeket a csíki székely krónika hat kőszernek nevez s a magyar vérszerződés pontjaival lényegben egyezőleg, de több helyen feltünőleg népuralmibb színezetben ad elő. E pontokat Zandirhám főrabonbán a Küküllő mellett Udvarhely közelében az ősi Budvárban tartott székely nemzetgyűlés előtt nemzeti áldozat szertartásai közben fölolvastatá, s a nép örömriadással üdvözlé és ünnepélyes áldomással szentesíté. Így a székelység magát a magyar nemzeti test tagjává s a megszerzendő hon szabad osztályrészesévé avatta, Árpád pedig a megalkotandó birodalom keleti határait épen legveszélyesebb ellenségei, a besenyők, ellenében, e vitéz nép csatlakozása által előre biztosítottnak tekinthette".

Ime így kell írni a történelmet, csupa hittel, szent lelkesűléssel és a kétely lehető háttérbe szorításával! Mennyi igazság az ábrándban, mennyi való a mesében, kiált fel a költői lelkű olvasó, ki az előadás müvészetének kiváló hive, ki az igazságot csak a szép, a csinos, a kellemes keretében tudja élvezni. Azonban nem mind arany, a mi fénylik.

Midőn sok évvel ezelőtt az erdélyi tudós történetíró e sorait olvastam, nekem is feltűnt az a biztosság az előadásban, az a naiv gyermeki hit az elbeszélésben, az a szeretetreméltó odaadás a hagyomány tolmácsolásában, az a szent bizalom a régiség poros krónikáiban. Skepticus lelkem elmosolyodott az ily naivságon és talán füllentenék, ha azt mondanám, hogy tetszésemmel találkozott. A mint irodalomtörténetünkön néha megéreztem a komoly kritika hiányát, oly hamar beláttam azt is, hogy világi történelmünk meséi sem állhatnak meg az emberi müveltségtörténet, a nyelvfejlődés egyszerű igazságai előtt. Persze, könnyű volt megéreznem a régi magyar történet előadásának meseszerűséget, mert ismertem Hunfalvy egyes értekezéseit, ismertem a magyar nyelvből kiinduló erős argumentumát. Ez az argumentum nagyon egyszerű.

Attila hunjainak egy része a krónika szerint Erdély határán vonta meg magát. Ötödfélszáz esztendeig nem érintkezett hunokkal, nyelvét századokon keresztül folyton változtatta, annál inkább, mert semmiféle irodalom sem kötötte meg, a fentartó erő kevesebb volt benne, mint az átalakító. A különállás e nagy ideje után találkozik vele egy nép, mely csak rokona volt, s távol élt tőle. S ime nem

csak megértik egymást, hanem tudják, hogy ezek Attila örökségét jönnek elfoglalni, a nemzeti kincset birtokba venni; tehát nyelveik melyek azelőtt is csak rokonok valának, nem változtak el annyira, hogy a két nép közönyös legyen egymás iránt; holott tudjuk, hogy müveletlen, irodalom nélkűli s kivált kisebb népek nyelve tetemesen és elég gyorsan át szokott alakulni. A székelyek állítólag szláv, a monda szerint dák-oláh népek között laktak; a magyarok pedig tatárok, besenyők, oroszok földjei mellett éltek: Mégis e két nép nyelve majd oly közel áll egymáshoz, mint például a palóczé és a magyaré, pedig ezek századok óta együtt laktak s kölcsönösen érintkeztek.

Az igazi érv most következik: A székely nyelvben megvannak a török és szláv hatás azon nyomai, melyeket a magyarban minden nyelvész jól ismer. „A székelyek nyelve tökéletesen az, mi a magyar, tehát keresztűl ment a magyarral együtt a származási, törökhatási és szlávhatási időszakokon; ezért nem különbözik a magyartól. Legdöntőbb tanúbizonysága ez, hogy a székelyek a magyar nyelvnek már teljes históriai fejlettsége után, innen Magyarországból telepítődtek a keleti határra. Mert ha a székelyek csakugyan igenes hunok volnának, a hun és magyar nyelvnek eredeti azonosságát is föltéve: a székely nyelv mégis okvetetlenűl különböznék a magyartól azokra a kifejezésekre nézve, a melyeket ez a török s azután a szláv hatásbul fölvett.“*)

Tagadhatlanúl az Akademia tudós könyvtárnokának tisztán nyelvészeti érvelése oly erős és dönthetetlen okoskodás, mely ellen száz Anonymusnak és társainak argumentatiója sem használ, minket és — mint Deák Farkas mondja — „egy pár lágy kedélyű fiatal embert“ tökéletesen meggyőzött.

Úgy is látszék, hogy Hunfalvy Pál könyve elnémította a székelyek scytha-hun eredetének védőit, legfölebb szóval, társalgás közben hallánk egyes kifogásokat ellene; de nyiltan kilépni a sikra senki sem mert.

De hogy nem mert? Már hogy ne mert volna? Ma három jó nevű tudóst hozhatunk fel, a kik a hagyomány szent szavai után indúlva köttöttek kardot, hogy megvíjanak a hit ellenségével. Az első még fiatal ember, dr. Nagy János, ki egy gondosan összeállított értekezést adott ki, a második Deák Farkas, ki e röpiratról szóltában ítéletet mond Hunfalvyról és müvéről. A harmadik aligha

*) Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája, 360. lap.

nem Szabó Károly (Sz. K. a Századok aprilisi füzetében) a kolozsvári egyetem lelkes tanára.

Sz. K. Nagy János érdemének tekinti, „hogy a székely kérdésben a történelemcsinálás Hunfalvy által gyakorlatba vett modora, mint meggyőződése szerint nem helyes eljárás ellen, legelsőbben emelt szót"; ezzel természetesen azt jelezi Sz. K., hogy neki, a székely kérdés apostolának sem tetszhetik a Hunfalvy-féle történelemcsinálás. Valóban e tudósunknak igazán fájhat Hunfalvy iránya, mely az ő munkáinak, köztük a „Vezérek korának" becsét tetemesen leszállítja. Különben Szabó elég mérsékelten nyilatkozik.

Nálánál jóval szigorúbb a fiatal Deák Farkas. Ő nem hiába volt költő, a ki az érzelmekre kiván hatni, de szereti az erős kifejezéseket. Nagyokat üt s nem mindig nézi, hogy hová. Nagy megrovásokat nagy elismeréssel párosít. Szerinte „Hunfalvy munkája nagy terjedelmű ismereteknek s merész combinatióknak és csodálatos obsoletumoknak igen ügyes sorozata s barbar stylusa daczára az olvasót gyakran elbódítja, lebilincseli... Organicus hibája, hogy az egész ethnographiát csupán az összehasonlító nyelvészettel akarja megmagyarázni s a történetet, mely a tudós szerzőnek kissé gyenge oldala, merőben alárendelt szerepre kárhoztatja, minek aztán az a furcsa eredménye van, hogy a történet muzsája gyakran megmosolyogja a nyelvészet cseréplábaira állított vaskos ítéleteket; sőt gyakran úgy tetszik, hogy nem csak a történelem állíttatott be a nyelvészet szolgálójává (ancilla), hanem maga az egész ethnographia is csupán azért iratott, hogy bizonyos nyelvészeti állításokat és hiedelmeket támogasson. Az összehasonlító nyelvészet tanulmányozása által — vagy tudja isten — hogy nem származott, de Hunfalvynak és néhány tudós barátjának az a véleménye vagy hite, hogy nekünk magyaroknak legközelebbi atyánkfiai a finnusok. Ebben a hitben azonban sok-sok ember nem akar osztozni Magyarországon s az osztozni nem akarók nagy része hisz Anonymus Belae Regis notarius krónikájában. Hunfalvy tehát nem tartván elegendőnek a nyelvészeti értekezések hatását, így okoskodhatott: be kell bizonyítani, hogy az az Anonymus Notarius csak meséket írt s ekkor hivei felébredvén álmadozásaikból mind-mind finnistákká lesznek. Én azonban félek (?), hogy ez az okoskodás nem eléggé szabatos s a várakozás nem fog teljesedni. A finnus rokonsági hit terjedésének egy másik akadálya, mely kisebb dolog ugyan, de némely embereket még inkább érdekel, az a hit, hogy a székelyek a hunnoktól szár-

maznak; Hunfalvy tehát azt is czélba vette, hogy a székelyek ily ősi származásának hitét megdöntse; s ki is mondja, hogy a székelyek magyar granicsárok (itt a történettudomány csak Mária Terézia királyné koráig terjed!), kiket szent László király telepített Erdélyország határaira. Itt beszéli el azután Hunfalvy legfeltűnőbb történelmi obsoletumait".

Deák csak vádol, nem bizonyít semmit, csupán azt jelezi, hogy készűlnek a hivatottak és választottak; ezek majd megfelelnek Hunfalvynak. Deák fővádja Hunfalvy ellen, hogy a nyelvészet adataival akarja megfejteni a történet kétes vagy mesés helyeit, s hogy többre becsűli a krónikairók állításainál. Nagy János idézi is Humboldt szavait, hogy a nyelvekből „nem lehet megoldani a népek származásának nagy és nehéz problemáját: azokból legfeljebb valószínűségeket lehet következtetni".

Kérdés, mennyiben használhatók fel a magyar ethnographia terén a nyelvtudomány adatai és a jelen esetben kinek van nagyobb tekintélye, a nyelvnek-e vagy a krónikásoknak?

Annyi igaz, hogy nyelveik szerint osztályozni az emberi fajokat, úgy hogy a nyelv és a faji jegyek találkozzanak, épen nem lehetséges. Ma már azt sem hiszszük, hogy a testi sajátságok alapján lehetne megoldani az ethnologia feladatát. A mint ma keveredtek a fajok, úgy keveredhettek hajdanában is; a mint ma eltanúlják egymás nyelvét, úgy tanúlták el az ős időkben, habár valószínű, hogy sem a vérkeverés, sem a nyelvösszeolvadás nem lehetett oly nagy a történetelőtti korban mint a történetiben. A nyelv emberi intézmény levén, mint a vallás, a művészet, a társadalmi szervezet, folytonos változásnak van alávetve; de mégis mivel minden emberi intézmény között a legtartósabb, azért a legerősebb történeti érvűl szolgálhat. Ennélfogva a nyelvnek csodálatos szerepe van a történeti kutatásoknál. A nyelvnek köszönhetni, hogy ma igen sok nemzet őstörténetének előadása egészen másképen hangzik, mint egy század előtt. S ha volt nép, melynek régi történetét a nyelvbuvárlat fenekestől felforgatta, az a magyar nép története. Természetes, hogy vigyázva kell az általa nyújtott adatokkal élni; rendkivűli elmeélre van szükség, hogy el ne téveledjünk, hogy kiáltó hibába ne essünk; de tagadhatlan, hogy korunkban a nyelvek vizsgálata nyújtotta a legerősebb adatokat a népek őstörténetéhez. Hunfalvy például alapos, komoly tudós, szigorú logicai fő, de nem világra szóló lángész. Azonban oly fáklyát gyújtott meg, mely világít a sötétben, míg egy

sereg történetíró kezdettől fogva lidérczfény után indúlt. Nem habozunk kimondani, hogy véleményünk szerint ő a legnagyobb magyar történettudós s igazi naivság Deák Farkas állítása, hogy „a történet a tudós szerzőnek kissé gyenge oldala". Mert röviden, mi az a történet vagy inkább történelem? A mult idők eseményeinek és ezek okainak ismerete. És melyik lesz a gyenge történész, az-e, a ki egy sereg mesés forrásra eskűszik, mint eddigi történetírásunk jó része tevé, vagy pedig a ki páratlan józansággal és erős logicával föl tudja deríteni az ellenmondásokat és napvilágra tudja hozni az igazságot? Ha Hunfalvy Pál „gyakran elbódítja, lebilincseli az olvasót", ezt jobbára erős érveinek köszönheti, nem pedig „az ifjabb és gyengébb elmék azon sajátságának, hogy gyakran a legszélesebb tántorgásokat sem veszik észre, s egyenes, meggyőző igazságnak tartják a legviszszásabb ítéleteket is". A népek régi történetében nagyon kevés a kifogástalan igazság; kevés a feltétlen bizonyosság. A kutató ész tehát ily esetben a legvalószínűbbet keresi s Hunfalvy ezt adja neki.

A magyar történetírókat három csoportra lehetne osztani. Az elsőbe a Horváth Istvánok tartoznak. Módszeres kritika nélkül összetarlóznak mindent, a mit merész képzeletök a nemzet dicsőségére feltálalhat. Ad gloriam nationis, ez az idealjok, ez a jelszavok. A historicusok e faja sohasem hal ki s Horváth István egyenes utódja dr. Szombathy stb.

A második csoportot a kétely első megjelenésénél kell keresnünk. Ez már tagadni kezdi a képzelet alkotásait, itt-ott rombolni oltárait. Józanabb, okosabb, válogatósb, de szivesen egyeztet, magyarázgat s nem kedveli a feltétlen kritikát. Érvelése, bizonyítása szélesebb mint mély; a tények és ismeretek sokaságával rendelkezik; buvárlata ugyan sok mindent felölelt, elemezte is a találtat; de ellentétes befolyások esetében, melyek egyike sem tudta legyőzni a másikat, úgy tőn mint a politikai életben szokás tenni, oly compromissumban állapodott meg, melyben a való és mese egyelőre barátságosan tanyáztak együtt. Nemzeti lelkesűlése, dicséretes honszeretete sokba nem tudott beléegyezni, a mit a történeti kritika elejtendőnek vagy erősen kétesnek állít. A nemzeties felfogás, ez a kedvelt tévedés, vezette kutatásában, s midőn ellentétbe jött hazafias meggyőződésével, sokszor engedni kelle a kételynek. E csoport főképviselői: Horváth Mihály, Szalay László, Szabó Károly stb.

A nemzeti exaltatio lohadásával és a történetbuvár tárgyilagosságának emelkedésével támadt a harmadik csoport, mely elnézés

nélkül alkalmazza a gyűlöletes kritikát és a nemzeti csalódás számos ábrándképét megsemmisíti. E csoport képviselője: Hunfalvy Pál, azután Salamon Ferencz, Pauler Gyula stb.

Hunfalvy nagyszámú dolgozattal lépett föl a nyelvészet és történelem terén, e dolgozatok igazi tudományos müvek, melyek a nyelvi és más történeti bel- és külföldi forrásokat szigorú módszerrel vetik egybe. Ő nem rendelkezik magasabb történetírói előadással, nem tartozik sem a tacitusi rövidséggel, sem Herodot nemes egyszerűségével vagy az újabb festői ecsettel bíró iskolák egyikébe sem. Ő tudós történetíró és nem müvész, a ki regényes, hatásos előadásra törekszik. Mintha Draperrel tartana, a ki a müvészi történetírástól meg látszik tagadni az igazságot. Könyve egyszerű, világos összegezése a különféle források szövegének, bátor és őszinte érvelés s végre nyilt kimondása az adatokból vont következtetéseknek. Nyelve sem keresett vagy választékos. Irályából hiányzik mindaz, a mi kiemelné. Magyarsága sem kifogástalan. De corollariumai gyökeresek s a kérdés alapjáig, tövéig hatnak. Kitünő érzéke van a történeti való iránt, mely ritka bátorsággal tudja elvetni mindazt, a mi szemlátomást ellenkezik az igazsággal s kérlelhetlenül megbélyegzi, a mi kétes, a mi valószínűtlen, noha sok százados jogfolytonosság czímerével kérkedik s a nemzeti büszkeség édes ábrándképe.

Természetesen Hunfalvy Pál is ember; nem egy állításához fér szó, nem egy nézetét fogja kétesnek vagy tévesnek mondani az utókor; de általában elmondhatni, hogy nevéhez van kötve történetirásunk nagy forduló pontja. Ő utána nem lesz szabad olyanokat irni, minőket Horváth Mihálynál, Szabó Károlynál, Toldy Ferenczné l találunk a régi magyar történetre vonatkozólag.

II.

Ez alanyi kitérés után, melyben sokan csak a mi egyéni ítéletünket fogják látni, tekintsük a kérdés lényegét, hogy választ adhassunk a fentebbi pontokra.

A hagyomány és krónikák szerint a székelyek a hunnok egyenes utódai; a történeti okmányok nem felelnek meg a föltett kérdésre, csupán tagadólag; végre a nyelv jelenségeiből azt okoskodhatjuk ki, hogy a székelyek Magyarországból költöztek oda, az erdélyi havasok alá.

A hagyomány és krónikák szavára nincs sokat mondanunk.

A mese és monda igen szép lehet, de ha positiv adatokkal nem támogathatjuk, az újabb történetírás csupán költői s nem történeti becset tulajdonít neki. Csak az lehet kérdés: Ha elvetjük a krónikák szavát, hihető-e, hogy Béla király névtelen jegyzőjéig vagyis legfölebb a XIII. század első feléig ki tudott fejlődni a székely-eredet mondája? Elég-e 100—120 év ily nemzeti monda kifejlődésére? Hisz még élhettek olyanok, a kiknek szüleit és nagyszüleit telepítették a határokra! Ezektől hallhatták egykori történetöket!

Azt hiszem, ez nem okoz valami bökkenőt. A népmonda születik és gyarapszik, mint a képzelet minden alkotása, rendesen azok hozzájárulása nélkül, a kikről legalább részben szól. A hun-scytha monda fejlődhetett, gyarapodhatott, felölelhette a székelyeket a nélkül, hogy azok sokat tudtak volna mythicus eredetökről s lassankint meghonosodhatott, tanyát üthetett náluk is, hisz szép költői magyarázatát nyújtotta ősi történetöknek. A népek gyermekvilágában a mese hihetőbbnek látszik mint a száraz történeti való, édesebb, kedvesebb mint a rideg igazság, még a kritika is naivabb, mint hogy az igazság keresése mellett megis találhatná azt. Korunk igazán történeti korszak, kétely nyilatkozik még a nép gondolkozásában is, s mind a mellett kérjük meg a lelkes székelyt, hogy mesélje el nekünk Bem apó harmincz év előtti hős tetteit, mennyi fél vagy egész csodával fogja elregélni egykori vezérének merész hadi tetteit! A népmonda képződése tehát nem állhat útjában a székelykérdés komoly kritikájának.

S mit mondanak a történeti adatok, az okmányok a székelyekről? Hunfalvy legújabb füzetében nagy gonddal összekereste ez adatokat és oda állította a monda költői meséi mellé.

A történet egész a XIII. század második tizedéig mit sem tud a keleti, az erdélyi székelyekről. Akkor mutatkoznak először Erdély határain; de mit az okmányok beszélnek, az nem szerez támpontot a szittyaság védőinek. Azt látjuk ugyan, hogy nevöket külön említik a magyarokétól 1213-ban. Mintegy félszázad alatt a sepsi, kézdi, aranyosi székelyekről olvasunk stb. A XIV. században többi közt Lajos király meghagyja a székelyeknek, hogy ne bántsák azon nemeseket, a kik Oltszemén és Málnáson telkeket örökölvén, székely módon, örök jogon bírják azokat. Majd Laczkfi András erdélyi vajda figyelmezteti Lőkös székely ispánt, hogy a király, a főpapok és főurak beleegyezésével, az ország szélein levő királyi várak helyreállítását elrendelvén, gondoskodjék Várhegy-várának, melyet hajdan a királyok

parancsából építettek volt a székelyek, a besenyők és pogányok visszaszorítására, újra építéséről. A XV. században természetesen már nem egy okmány szól a székelyekről és intézményeikről.

De mit keresnek Magyarországon a székelyek, hol épen száz évvel előbb 1116-ban emlékezik rólok a krónika, leghitványabbaknak (vilissimi) nevezvén őket? Hazánk éjszaknyugoti és nyugoti határán, Pozsonymegyében és a Dunán túl találkozunk velök, szóval mindig a határon leljük őket, azért nagyon természetesnek látszik a következtetés, hogy ők tulajdonkép határőrök valának.

Ezt nem csak a történeti adatok erősítik meg, hanem maga a székely név, melyet a jeles tudós épen úgy magyaráz, mint az Erdély, Havasalföld szót. Erdő-elve = Erdőn túl = Erdély; Havas-elve-föld = Havasontúli föld = Havas-alföld; Szék-elve = Széken túli = Székely. Tudjuk a *szék* szó egyszersmind lakhelyet jelent.

A történeti és geographiai adatok némi világot vetnek az erdélyi székelyek nemzeti eredetére is. Ne essünk kétségbe, van a székelyben magyar vér is, de ez épen nem tiszta magyar, annál kevésbbé hun-scytha, ha csak a besenyőket nem számítjuk ide, mert tény, hogy elég nagy számú besenyő lakott több századon keresztül a székelyek között. Hunfalvy azonban tovább megy s a székelységet, a magyar, oláh, német, szláv és besenyő népekből alakúltnak mutatja be. Állítása nem mese, nem hypothesis, annál kevésbbé conjectura; a mit e pontra nézve a komoly tudós felhoz, kétségbevonhatlanúl igaz. Okmányok rideg szavai szólanak soraiban, melyeket semmiféle nemzeti érzékenykedés sem némíthat el.

A szittyaság védőinek egyik legerősebb érvök az, melyet a székelyek társadalmi és jogviszonyaiból vonnak le. Valóban a székelyek jogviszonyai első pillanatra meglepik az idegent. Már az elnevezések egészen szokatlanok. Míg hazánkban a nemesség szerepel, náluk a primipilusok vagyis lófők az intézők, de egyúttal minden gyalog székely is szabad ember. Az ily viszonyok ragadhatták báró Orbán Balázst e lelkes szavakra: „A székelyeknél fejlődött ki már a legrégibb időben egy oly democraticus szellemű nemzeti szervezkedés, melynek párját Európa akkori népeinél sehol feltalálni nem tudjuk; egy oly alkotmány, mely mindenkit egyiránt kötelezett hadviselésre, mikor vész fenyegette a hazát; de a mely azon terület minden lakosának egyenlőségét és szabadságát biztosította". E nemzeti szervezkedés azonban alig több mint a helyi viszonyoknak és határőri szerepöknek megfelelő alakulás. A lófőszékely csak olyan volt

mint a jómódú nemes, a gyalogszékely pedig a bocskoros nemesek osztályát képezé. Hogy sok baj érhette őket, nem egyszer rossz dolguk lehetett, már az 1555-iki székely törvény 62. czikke is mutatja, mely azt akarta megakadályozni, hogy a közszékelyek önkényt ne lehessenek jobbágyok.

Nagy János azt hiszi, hogy maguk a történeti adatok is megszólaltathatók a szittyaság érdekében, csak legyen, a ki megszólaltassa. E szerepre ő vállalkozik.

Kr. e. az V. században Herodotnál fedezi föl a székelyeket, a ki leírván a szkolot-okat, Nagy János eredeti linguisticája elvei szerint, e névben (szkol) a székelyekre akad. Mindenesetre csodálatos bátorság, hogy ne mondjuk vakmerőség s Horváth István örömmel tekinthet le a magasból, hogy ily derék követője akadt. E módot, ezt az eljárást utánozva bátran a paradicsomban kereshetjük székely atyánkfiait, ott is megtaláljuk hátravetett árnyékukat. Ez persze nem lesz mai történetírás.

Pedig ernyedetlen szorgalommal, dicséretes kitartással hordott össze Nagy János annyi limet-lomot, a mennyi a legnehezebb történeti kérdés megvilágítására is elég lenne, ha bizonyító erejök volna. Csakhogy ez hiányzik bennök. Művében csak egy a némi becscsel bíró rész, mely megtanít arra, mit tartottak a régibb történetírók a székelyekről; a többi legnagyobb részben hiába való erő-pazarlás. Ő azon írók sorába tartozik, kik az ítélő tehetség gyöngesége folytán az ok és okozat közötti szoros viszonyt nem látják be azonnal, kik inkább szivökkel mint értelmökkel ítélik meg a dolgokat, a tüneményeket, s a történeti eseményeket. Az ilyeneket egy kis látszat mindjárt megragadja és hivőkké teszi. Nagy János művének valóban nincs is nagyobb érdeme annál, hogy Hunfalvyt röpiratának kiadására buzdította. E röpirat számos történeti adattal megszaporítva tárgyalja a székelykérdést s alighanem jó időre eldönti a vitát.

Végre tekintsük a nyelv adatait. Ezek a legdöntőbb érvek. És mit mondanak? Azt, hogy a székely nyelv szakasztott mása a XI. és XII. század magyar nyelvének. A mi azóta a közmagyar nyelvből eltűnt, még meg van a székelyek nyelvében. Például a *tud vala* és *tuda*, valamint a *tudott vala* és *tudand* alakok, melyeket mi már elfelejtettünk s csak az irodalmi nyelvben használunk, Erdély keleti bérczein ismeretesek. Ezeket tehát a székelység hazánkból vitte magával és fentartotta napjainkig. Hozzájok még több

régi magyar nyelvtani alak és szó járúl, mint *aszó* = völgy, *alit* = vél, *ágyni* = ágyalni stb.

Azután a szláv szók nagy tömege épen oly alakban szerepel nálok mint nálunk. Természetes tehát, hogy akkor kellett kiköltözniök, mikor e szók már meghonosodtak nyelvünkben.

E két nyelvi argumentum tökéletesen meggyőz engemet. Hunfalvy még más két nyelvi jelenséget hoz fel, ezek azonban vitásabbak és kevésbbé bizonyítók, s inkább a lehetőség mint a bizonyosság határai között mozognak. Ilyen a jelentő mód tárgyi *j* hangjának *s*-sé változása a *t* előtt, pl. *látom, látod, lássa, lássuk, lássátok, lássák*, holott a magyar köznyelvben csak a foglaló mód *j* jegye változik így át: *lássam, lássad, lássa*, a jelentő módban megmarad a *j*, mint *látja, látjuk* stb. Hunfalvy azt véli, hogy e székely sajátság általános lehetett a magyar köznyelvben s „akkor szakada ki a nagy magyar nyelvből a kicsi székely, a mely megtartotta azután is e felcserélést, miután az rég megszünt a nagy magyar nyelvben. A tapasztalás más nyelvekben is azt veszi észre, hogy az elszakadt rész tovább őrzi meg azon sajátságokat, melyek az elszakadás idejében általánosak valának. Így Amerikában a kanadai franczia nyelv ma is az, mely akkor divatozik vala, mikor a kiköltözés történék Kanadába. Egy kötelező s azért szembetűnőbb példát mutat az erdélyi szász német nyelv. Szakasztott párját nem találhatni széles Németországon, de igen is némi hasonlót. Németországban megváltozott a nyelv; de az erdélyi szászság megtartotta a magával hozott régi tájnyelvet".

A dologban annyi a való, hogy a nyelvet mint emberi intézményt bár lassan, de fokozatosan változtatjuk; csakhogy a két-három részre szakadt nép más-más részét változtatja nyelvének, mi például fölkaptuk a *fog* segédigének használatát, melyet a székely nem ismer és elhagytuk a régi nyelv több igealakját, míg a székelység megtartotta, másutt azonban a székelység változtatott: ilyen például a jelentő mód tárgyi *j* hangjának a *t* után *s*-sé hasonulása. Legalább ez a természetes, a nyelv fogalmának megfelelő okoskodás. Hunfalvynak akkor lenne igaza, ha ki tudnók mutatni, hogy már a régi nyelvben általánosan meg volt ez az áthasonulás.

Vitás azon érv is, melyet kitünő tudósunk a *z, sz, cz* hangoknak a csángó és székely nyelvben való nagy szerepléséből von le. Szerinte az ős magyar nyelvben is igen sokszor *z*-t, *sz*-t és *cz*-t használtak a mai *zs, s* és *cs* helyett. Legerősebb bizonyítékát az

írásjegyből meríti. „A magyar nyelv is, úgy mint más nyelvek, a latin betűket fogadván el, ezeket azon hangok kifejezésére alkalmazá, a melyek megfelelők a latin nyelvben. De olyan hangok kifejezésére, a melyeknek nincsenek megfelelői a latinban, különbözőleg igyekszik vala magán segíteni, hol betűösszerakással, hol egyébbel, p. o. a betűkhöz ragasztott ponttal stb. A latin *s* az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott, mit az új latin nyelvek bizonyítanak. Hogyan történhetett hát az, hogy azon keresztyén papok, a kik a latin betűket a magyar nyelv írására legelőször igyekeznek vala alkalmazni, a latin *s*-szel azt a hangot fejezték ki, a melyet a németek *sch*-val, a francziák *ch*-val jegyeznek? Nemde, azt kell-e szükségképen gondolnunk, hogy a magyar irodalomnak első zsenge korában a *s*-sel írt szók legnagyobb része valóban *sz*-es is vala; s hogy a vékony *sz* azután kezde lassankint *s*-sé válni?“ Az ily hangváltozásnak nincs más törvénye az analogiánál, kényelemnél és szeszélynél, azért divatba jöhetett a székelynél, s még inkább a csángónál, a mint nálunk divatos lehetett az *s* az *sz* rovására. A papok irása sem involválja a *szükségképen*-t. Lehet, de nem bizonyos. Annyi azonban valószínű, hogy ezelőtt „a nagy magyar nyelvben több *sz*-es szó volt, mely most *s*-es“; legalább régi könyveink, mint pl. *Ponczianus historiája* ezt látszanak bizonyítani.

Végül még egy kis megjegyzést. Hunfalvy a 20. lapon azt írja: „A székelység a *lesz* igét a lehetőség, valószínűség kifejezésére is szokta használni“. Ezt mi is teszszük, pl. mi is elmondjuk: Hol van apád? Most otthon *lesz*. Persze, hogy nem úgy mint a székelyek, kiknél már határozóvá kövesedett: Ő mondta *lesz*, elmégyen *lesz*; vagy a csángóknál: nem tom, mics csál *lesz* (mit csinál lesz).

II.

A KÖZÉPTANODA ÚJRA SZERVEZÉSÉRŐL.

ÍRTA ÖREG JÁNOS.

Ha végig tekintünk azon alkotások sorozatán, melyek alkotmányunk visszaállíttatása óta a tanügy terén létesültek: örömmel győződünk meg a felől, miként nem csak államférfiaink legkiválóbbjai, hanem maga a nemzet, a törvényhozás belátta már azon igazságot, hogy a népeknek nem csupán nagysága, de fönmaradása is kiválólag müveltségöknek köszönhető. Eme meggyőződése vezette a törvényhozást a népiskolai törvény megalkotása alkalmával. Ennek következménye, hogy ma már annyi s oly jól berendezett tanítóképző s népiskolával bírunk, a mennyivel nálunk előbbre haladt szomszédaink sem dicsekedhetnek. S mivel a népiskola egyfelől oly ismeretágakat közöl, melyek az életre legszükségesebbek; mástelől pedig olyanokat, melyek az önképzést lehetővé teszik azok számára, a kik magukat önszorgalmukból képezni akarják: elmondhatjuk, hogy a nemzet nagy tömegének müvelődéséről eléggé van gondoskodva. Ezen állításunk mellett az iskolábajárás statisticája is tanúskodik. Sőt hogy a nép tehetősbjei szélesb körű ismeretre tehessenek szert: felsőbb nép s polgári iskolák állítására köteleztettek a nagyobb községek. Betetőzik ez intézeteket a szakiskolák: a gazdasági, gépészeti s ipariskolák, a melyekben az elméleti tudományoknak az élet különféle czéljaira való alkalmazás-módjaira oktattatnak a növendékek. Nem mondhatni ugyan, hogy már e téren elértük a netovábbat, van bíz még itt is elég tenni való: azonban egyelőre azzal is teljesen meg lehetünk elégedve, a mi idáig létesíttetett.

Jelenleg a középtanoda szervezése van napi renden. A ministerium megállapította már tantervét s törvényjavaslatát is a képviselőház elé terjesztette. A protestans felekezet szintén erősen dolgozik középiskoláinak rendezésén, mint ez iskoláinak az állami tervezetre tett észrevételeiből s a Debreczenben tartott convent munkálatából kitűnik. A protestans felekezet nincs ugyan még munkálatával készen: de az alapúl elfogadott conventi tervezetből s az eddig tett nyilatkozatokból az derül ki, hogy csekély módosítást leszámítva, ez is meg fog egyezni az államéval. Elmondhatjuk tehát, hogy habár nincs még a jövő középiskolája felépítve: de már annak tervrajzából megítélhetjük, hogy milyen lesz, ha majd elkészül. Szólha-

tunk tehát róla, sőt talán kötelességük is szólani azoknak, a kik mint magam is, nincsenek vele megelégedve. Figyelembe vétetik-e szavunk vagy nem? az nem a mi gondunk. Nekünk elég, ha az intéző körök figyelmét az érem másik oldalára is felhivhattuk vagy oly magot hinthetünk el, mely jövendőre gyümölcsöt igér.

A középiskolának czélba vett reformja nézetem szerint mit sem segít azon hiányokon, melyek annak mostani állapotából következnek. Mi ugyanis a középiskolának czélja, rendeltetése? Hogy az embert emberré képezze. E hivatását akként teljesíti, ha annak összes szellemi erőit összhangzatosan oda fejleszti, hogy később önmaga is képes legyen saját magának tovább képzésére.

A ember összes szellemi erői érző, gondolkodó és akaró tehetségeiben nyilvánulnak. Mind három képesség csak gondolatban különíthető el egymástól, de a valóságban annyira egybe függenek, úgy áthatják egymást, hogy egyik a másik nélkül nem működhetik. Erzéseink képezik ismereteink anyagát: az ismeret érzéssel párosúlva indítja cselekvésre s irányozza akaratunkat. A jellem mind három tehetség szövedéke s állandósúlt érzés, gondolkodás s akarásmódnak mondható.

Az embert jelleme teszi azzá a mi. A középiskola fejleszti a jellemet az ember összes erőinek fejlesztése által. Milyen lesz a jellem: főleg attól függ, hogy az ember tehetségei mily arányban s mily irányban fejlesztettek. Ha e tehetségek közül csak egyik vagy másik ápoltatnék, vagy egyiket a másik rovására előnyben részesítenők, a jellem szerencsés kialakulásának állanók útját.

Az iskola bizonyos ismeretanyagok közlése s elsajátíttatása által kivánja a jellemet fejleszteni. Nem lehet tehát közönyös előttünk sem az, hogy miféle ismeretanyagok által történik ez, sem az hogy az ismeretanyagok elsajátíttatása mi módon eszközöltetik. Ha ismerettartalmunk szabályozza akaratunkat, s ha az ismeret-tartalom megszerzésének módja képez bennünket a szellemi tartalom önálló megszerzésében, az ismeret anyagára s elsajátítás módjára kiváló gondot kell fordítanuuk.

Nem mondhatni, hogy a tantervek készítői e két tény fontosságát be ne látták volna. Hanem még ebből nem következhezik, hogy valóban el is találták azon ismeretanyagokat, melyek által a jellem legelőnyösebben fejleszthető. Sőt e tekintetben az iskola és élet emberei mondhatni teljesen ellentétes nézetben vannak egymással. Az iskola emberei főleg oly tananyagokat pártolnak, melyek a növendéket általában fejleszszék szellemileg, tekintet nélkül arra, hogy a szerzett ismeretanyagnak más tekintetben veheti-e hasznát az életben vagy nem; az élet emberei ellenben úgy vélekesznek, hogy az ember szellemi erői oly tananyagokkal, melyeknek az életben is hasznát vehetné, ép oly előnyösen képeztetnek, mint az olyanokkal, melyeket csak azért tanulunk meg, hogy mint nem hasz-

nálhatókat ismét elfelejtsünk. Melyik félnek van igaza, vagy melyik félnek adunk mi igazat: az értekezésünk folyamán ki fog derülni. Itt mindenesetre ki kell emelnünk azon tényt, hogy a középiskolai oktatás jelenleg tapasztalható sikertelenségét főleg a nem használható tananyagnak a használható felett való túlterjeszkedésének rója fel a közönség, Úton-útfélen hallható a panasz, hogy a középtanodai oktatás bő mértékben ontja azon tudnivalókat, melyek a tanulókat, épen azért mert már a szülei háztól azon meggyőződést hozzák magukkal, hogy annak az életben semmi hasznát sem fogják venni, egyáltalán nem érdeklik. Az oly tananyag pedig, mely érdekelné őket, melynek minden lépten-nyomon való alkalmazhatósága kézzelfogható: oly szűkkörűen közöltetik velök, hogy ép e miatt az egész kárba vész. Egyszóval a középiskolai tantervnek főhibájául tekintetett ekkoráig, hogy a nyelvészeti s irodalmi képzésre fektette a fősúlyt, a természeti tudományok pedig annyira háttérbe szoríttattak, hogy ép e miatt mindenki beláthatta, miképen csak a mindennapi élet követelményeire való tekintetből, kénytelenségből tűretnek meg. Ezen eljárásnak rovatott fel ama jelenség, hogy az eddigi középiskolai tanfolyam által még a minden emberre nézve egyformán szükséges önálló kutatás, vizsgálódás tudományos módszereibe sem gyakoroltattak be a tanulók s teljes életökben csak a mások által elébök adottnak szenvedőleges elfogadására voltak kárhoztatva. E szabály alól csak azok képeztek kivételt, kik vagy kiváló hajlammal bírtak az önálló munkásság iránt s valamely irányban nem annyira az iskola által segíttetve, mint inkább annak ellenére képezték magukat; vagy mint mások oktatói voltak kénytelenek az önálló munkásságra.

Úgy látszik, hogy a czélba vett középtanodai reform nem akar a mult hagyományos felfogásával szakítani. Ez is az irodalmi s nyelvészeti képzésre helyezi a fősúlyt, a mennyiben a nyelvek s irodalmak az összes iskolai idő kétharmadát veszik igénybe, a reáliákra ellenben a még hátralevő egyharmadrész idő marad. Az összes reform a magyar irodalomnak a tanulmányok központjává tevésére, a tanulmányok egységesebb csoportosítására s a nyelveknek deductiv helyett inductiv tanítására szorítkozik. Segítve lesz e reform által a középtanodai oktatás eddig tapasztalt hiányain? Nagyobb buzgalom szállja-e meg a gymnasium tanítványait, ha a görög s latin irodalom és nyelv a magyarra támasztatik? Több lesz-e az eredmény, melyet a nyelvek inductiv tanulmányozása által elérni fognak akár ismeretanyagaiknak bővítésében, akár értelmi erőiknek fejlesztésében, akár összmunkásságra való szoktatásukban? positive nem lehet ugyan az ellenkezőt állítani, de a csendes kétely mindenesetre helyén van. Ily kisszerű változások oly nagy fordulatot, mint a milyet várnak tőlök: nem eredményezhetnek. El lehetünk tehát rá készülve, hogy a legújabb tanterv reformmal tanügyi kísérleteinknek már is jelentékeny száma a tanügy kárára csak

egy újabbal szaporodott. Egyéb eredményt a rá halmozott dicséretek daczára is alig fog előidézhetni.

Azon ténytől, hogy a középtanodai tantervek készítői a most használatban levő tananyagot változatlanúl által vették a régi tantervtől, azt következtethetjük, miként azt egyfelől az általános vagyis a minden embernek egyaránt szükséges ismeretek közlésére elégségesnek, másfelől meg az elme minden oldalu képzésére legalkalmasabbnak tekintették. Mert különben valami változtatást ez irányban is hoztak volna be, a mint a tananyag-beosztást, s e tanmódszert megváltoztatták.

Fájdalom azonban, mindkét tekintetből csalódásban voltak. S ez esetben úgy látszik, hogy a vezettettek helyesebben látnak, mint vezetőik. A tapasztalás azt mutatja, hogy az élet és az iskola rég szakítottak egymással. Rég belátta amaz, hogy ez utóbbi nem azt adja neki, a mire leginkább szüksége van. Ez az oka annak a lanyhaságnak, annak a kénytelen-kelletlen munkának, mely az iskolában a buzgó tanárra oly leverőleg hat. Mert hogyne bántaná, mikor látja, hogy legtehetségesebb tanítványai is csak azon útnak tekintik a középiskolát, a melynek végén a kenyérkereseti pályára vezető intézetek ajtai nyílnak? Összes törekvésük tehát abban központosúl, hogy ez ajtó az út bevégeztével be ne csapódjék orruk elől. Oly lelkes munkát, mely azt gyaníttatná, hogy a növendék azon meggyőződést táplálja, hogy a középiskolában tanultak az életben is legjobb útmutatói lesznek: sehol sem tapasztalunk.

De sőt inkább minden jel oda mutat, hogy tanítványaink csakis a feledésnek tanulnak.

Sok tekintetben igazuk van. Úgy vannak ők is mint a költő, vagy az ó-görög bölcsész, sejtik, csakhogy bebizonyítani nem tudják az igazságot.

Az a tengernyi nyelv, s az a sokféle irodalom korántsem az a tananyag, melylyel az ember legalkalmasabban kimüveltethetnék.

Sokkal több szüségünk van és sokkal több hasznát veszszük annak, a mit a mi tanterv háttérbe szorít: mint annak, a mit előtérbe tol, a mi miatt a valóban szükségeseket s hasznosakat elmellőzi.

Mind elmemüvelés, mind hasznosság tekintetében többet érnek a mellőzött tudományok, mint a rovásukra pártolt nyelvek s irodalmak.

Helyes tantervet e két kérdés megvitatása nélkül nem lehet felállítani: mik azok a tudnivalók, melyek minden emberre 1., legszükségesebbek, sőt úgyszólván nélkülözhetetlenek; és 2., mik azok, a melyekkel az elme legalkalmasahban kimüvelhető? S ha e kettő véletlen összevágna: a tananyag megállapításának kérdése a legszerencsésebben oldatnék meg.

Spencer Herbert igyekezett mind két kérdésre megfelelni, de úgy látszik az ő nézetei még nálunk nincsenek annyira elterjedve,

mint a mennyire megérdemlenék. Igaz, hogy ő bölcsész s azonfelül angol. Nálunk pedig csak a német cultura az irányadó. Mind a mellett kisértsük meg az ő nézetei nyomán e két kérdés megfejtését s bizonyára be fogjuk látni, hogy a tanterv reformálásánál a tanterv változtatása is nagyon helyén lett volna.

A neveléstanban divatossá vált azon jelszavak közűl, melyek a nevelés feladatát röviden körvonalozzák, egyiknek sincs akkora igazsága mint ennek: „neveljünk az életnek.“ Főleg a középiskolára illik e jelszó, melynek czélja, hogy az elme minden oldalú képzése mellett lehetőleg a minden ember által egyaránt hasznosítható ismereteket sajátíttassa el növendékeivel. A ki tehát a középiskolára tanterveket készít: annak legelőször is azt kellene megállapítania, hogy az életre kiható fontosságuknál fogva mint sorakoznak egymás után a különböző tudományok, és továbbá ezek közül elmemivelés szempontjából melyek a legfontossabbak; s e két szempont szerént lehetne és kellene elhatározni, hogy mi, mily rendben, s miből mennyi taníttassék.

Azonban nehogy félre értessem, mielőtt tovább mennék, legyünk tisztában azzal, mit értek én hasznos vagy hasznosítható tudomány alatt; mert sokan vannak, a kiket már a hasznosítható tudomány említése is kihoz sodrukból, s különösen a középiskolát nem tekintik egyátalán oly intézetnek, melynek bármi csekély mértékben is hivatása volna az, hogy az életre előkészítse a növendékeket.

Én tehát hasznos tudomány alatt nem olyat értek, a miből azonnal pénzt szerezhetne a növendék: hanem csupán olyat, mely őt az élet valamely tettleges viszonyával szemben követendő magatartása felől tájékozza. Nem hasznos tudnivalót kellett volna tehát mondanom: hanem talán inkább értékest. S e tekintetben senki sem vonhatja kétségbe, hogy ismeret és ismeret közt nagy különbség van. Ismeret az is, hogy a bibliában hány betű van s ezek közűl melyik a középső; hogy Mercurius botját minek nevezték, mely hős tetteket vitt véghez Hercules sat. de alig mérkőzhetnek meg akár csak azzal is, hogy egyenlőket egyenlőkhöz adva az egyenlet nem változik, az esés sebessége az idő négyzete szerént növekedik, hogy az erő mennyisége alakjának minden változtatása közben is ugyan-az marad. S minthogy az élet rövid, a megtanulni valók száma pedig végtelen sok, midőn arról van szó: mivel müveltessék azon növendék-sereg elméje, mely végre is a nemzet nagy tömegének vezérletére, előbbvitelére van hivatva; azt hiszem, előnyt kell adnunk egyenlő körülmények közt azon tananyagnak, mely elmemüvelésre is alkalmas, azontúl pedig az életviszonyok közt is hasznos útmutatásokkal szolgál. Ha a dolog ugy állana, hogy egyféle tananyag hasznosítható, de az elmemüvelésre alkalmatlan; másféle tananyag pedig csupán mint elmemüvelő eszköz ér valamit, de az életben vak vezérünk volna: minthogy a középtanodának elmemüvelő hivatását kell első sorban tekintetbe vennünk: akkor volna helye ez

utóbbi tananyagok mellett való maradásnak. De mint látni fogjuk, az életben hasznosítható tananyagok egyúttal azok is, a melyekkel az elmét is legczélszerűbben kimüvelhetjük: nem látom be, miért kellene ezeket amazok rovására épen háttérbe szorítanunk.

Életünknek fenmaradása, jólléte, boldogsága attól függ, miként bírjuk magunkat a bennünket körülvevő törvényekhez alkalmaztatni. A természet nem tűri az ő törvényeinek megtapodását, hanem a vétség fokához arányos büntetéssel sujtja az ellenök véteni merészkedőt. Nem kérdi azt, szántszándékosan tettük e vagy tudatlanságból: nála mindkét nemű vétség egyenlő beszámítás alá esik. Mióta ember él a földön, s mióta tudja ez, hogy a természet törvényeinek ismerete által sok bajt elkerülhet és sok örömet szerezhet magának: szorgalmasan gyüjtögeté s utódjaira örökségül hagyá ez ismereteket. A boldogság, a boldog élet főként a természet törvényeinek ismeretétől és az azok szerint való éléstől függ, a természet törvényeinek ismerete pedig nem születik készen velünk, hanem magunknak kell megtanulnunk. Megtanuljuk pedig vagy tapasztalatból vagy megtaníthat rá bennünket az iskola.

A tapasztalat azonban nagyon is goromba mester és sokszor akkor adja már az oktatást, midőn késő, midőn többé hasznát nem vehetjük. Helyesen mondatott, hogy életünk felét bolondságok elkövetésére vesztegetjük el, a másik felét pedig az elkövetett hibák helyre-hozására vagyunk kénytelenek fordítani. A tanulás az ily keserű tapasztalatok helyettesítője. Azért rakták le őseink tapasztalataikat számunkra, hogy mi az ő kárukon okulva az elkerülhető bajoktól mentek legyünk. Annyira megy már e hasznosítható ismeretek száma, hogy az életnek alig van oly viszonya, melyben a belőlök alkotott tudományok segítségével ne tájékozhatnók általok magunkat. Helyesen mondja a költő, hogy a boldogságra születünk s nélküle halunk meg. Mért van ez? Árnyékát űzve előle futunk. Annak pedig, hogy mi a boldogság árnyékát véljük a valóságnak, és így nincs felőle helyes ismeretünk vagy hogy nem tudjuk a hozzá vezető utakat, módokat: első sorban a nevelés az oka. Ha ismeretesek a boldogulélés feltételei: miért nem közli azokat velünk? Vagy tán nem ismeretesek? Akkor az emberiség az őt körülvevő természet törvényeinek kikutatásával hiába vesződött. Ez utóbbit azonban józan észszel nem állíthatni, sőt inkább annyira megy a természetre vonatkozó ismeretanyag tömege, hogy ha ismernők, s alkalmazásukhoz idején hozzá szoknánk: a boldogul-élés nem volna valami nehéz mesterség. Annyi azonban tény, hogy az iskola épen ez irányban nem oktatja növendékeit. Mindent tanít: kivéve azt, hogy az életben hogyan boldoguljunk. Ez eljárás még menthető volna oly korban vagy oly felfogás mellett, hogy a földi boldogság örök boldogságunkat koczkáztatja. De ha nem hiszszük azt, hogy a föld siralom völgye, hogy a kik itt szenvednek, azok uralkodnak amott, hanem az isteni szeretettel s kegyelemmel inkább össze férhetőnek tartjuk azt, hogy

teremtésünkkel boldogságunkat akarta úgy itt, mint amott: akkor megfoghatatlan, hogy az iskola ép e boldogul-élhetés feltételeire miért nem akar bennünket megtanítani.

Föltéve tehát azt, a mit később bizonyitunk be, hogy elmemüvelés szempontjából semmivel sem alábbvalók a természettudományok a nyelvek- s irodalmaknál: igazat kell adnunk Spencer Herbertnek, a ki a tanpálya megszabásának legelső feltételéül azt tűzi ki, hogy legelőször az életczélok osztályoztassanak fontosságuk szerint, hogy azután meglehessen szabni azon tudományokat is, melyek volnának az életczél fontossága szempontjából a többinél bővebb mértékben ápolandók s tanítandók.

Spencer Herbert az életczélokat fontosságuk szerént így sorozza egymás után. Első az önfentartás, második a család s harmadik az állam. Mindegyik következő hivatást csak az teljesítheti, a ki az előzőt teljesíteni bírta. Családi életre csak az való, a ki önfentartásáról úgy közvetlenül erő s egészség, mint közvetve vagyonszerzés által bír gondoskodni. A család fentartásához nemcsak annak táplálására, hanem kormányzására való képesség is kivántatik. Viszont hogy hasznos polgára lehessen valaki az államnak: az állam fentartásának s kormányzásának elveivel ismerősnek kell lennie.

De minthogy még Apolló ive is elpattana, ha annak húrja mindig felvont állapotban tartatnék: mi sem lehetünk folytonosan önmagunk, családunk s az állam fentartásának gondjaival s munkáival elfoglalva, hanem néha pihennünk is kell a komoly fáradalmaktól. Azonban a pihenés nem lehet az emberre nézve teljes tétlenség, hanem csak a foglalkozás változtatása. A szellem soha sem pihen, csak munka-kört változtat, hogy ha egy irányban kifáradt, elhasznált erőit kipótolhassa azalatt, míg más erőket foglalkoztatott. Az élet komoly foglalkozásainak kipihenésére valók az oly foglalkozások, melyek csak annyiban mondhatók működéseknek, a mennyiben teljesen nem vagyunk tétlenek. Ilyenek az u. n. szórakoztató foglalkozások, a mulatságok.

Ha az elmét az oly tananyagok, melyek az életben is használhatók csak ugy képezik mint azok, a melyek közvetlen hasznot nem nyújtanak: méltán kérdjük, miért hanyagolja el amazokat az iskola ezek rovására? Mindenesetre hibázunk, ha meg nem tanítjuk a növendékeket azon tudományokra, melyek által az egyéni, családi s társadalmi életben boldogulhatnának, ha ezek által ép úgy kimüvelhetnők elméjöket, mint azokkal, a melyek az elme-képzésen kivül egyéb hasznot nem nyujtanak

És ime, ha megnézzük tantervünket, azt fogjuk tapasztalni, hogy abban alig vannak képviselve azon tantárgyak, a melyek hasznos ismereteket közölnének, hanem a tanulási idő legnagyobb részét oly tudnivalók foglalják el, melyek legfölebb a pihenési órák kellemes, gyönyörködtető és, minthogy kárt nem okoznak, mondhatnók, hogy hasznos eltöltésére valók. Mert az irodalom, a mi oly bő mértékben s oly nagy változatosságban taníttatik, kiváltképen

csakis e czélra alkalmatos. Tantervünk mit sem törődik azzal, megtanuljuk-e a közlött tananyagból az egyéni élet közvetlen fentartására oktató tudnivalókat, t. i. az élet- és egészségtant, a melyek már csak azon szempontból is nélkülözhetlenek, mivel az élet legfőbb javainak, az életnek és egészségnek okos használatára tanítnak bennünket. Az élet- és egészségtannál alig van egy-egy hasznosabb tudomány, mert egészség nélkül az élet fabatkát sem ér. Legalább a közmondás szerént jobb dolga van az egészséges koldúsnak, mint a beteg királynak. S hogy e két tantárgyról minő mostohán van gondoskodva tantervünkben, hogy az egyik épen nem, a másik pedig nem kielégítőleg taníttatik, azt egy pillantást vetve rá, be láthatni. Sőt a mi még ennél is rosszabb, azt mondhatni, miként a helyett, hogy az élet s egészség megóvására oktatna az iskola, inkább maga teszi tönkre azt, mint ezt a sok rövidlátó, vézna, sáppadt, elgörbült, szűk mellű fiatal embereinknél tapasztalhatjuk.

Pedig az élettan nemcsak azért fontos, mert az egészségnek míg meg van, fentartására s ha elveszett, visszaszerzésére tanít, hanem azért is, mert közvetett önfentartásunknak, a vagyonszerzésnek is egyik legfontosabb tényezője. Az angol gazdák ebben való jártasságuknak köszönhetik a marha-tenyésztés körül felmutatott bámulatos sikereiket, a mi állattenyésztésünk tengődése, sőt hanyatlása pedig ép abban leli egyik magyarázatát, hogy most, midőn a természetes tenyésztést a földbirtok felosztása által tönkre tettük, a mesterséges tenyésztéssel az élet törvényeiben való járatlanságunk folytán nem boldogúlunk.

Nagy hiba, hogy az iskola oly kereken elutasítja magától a hasznosítható tudnivalók tanításának kötelezettségét, mert ennek még azok is hasznát vehetnék, a kik előnyös anyagi helyzetök vagy egyébféle hivatásaik következtében nincsenek termelő munkásságra kényszerűlve. Az ilyenek, mint a nép vezérei, ha maguk tudnák, terjeszthetnék a között a hasznosítható ismereteket. S ha mindenkinek a kezébe adatnék a megélhetés kulcsa, nem lenne oly nagy ama szerencsétlenek száma, kik most mások nyakán kénytelenek élősködni, akár azért, mert kitűzött pályájokra nem kaphattak, akár azért, mert onnét valami szerencsétlenség folytán leszoríttattak.

Valóban csakis azon tényből érthetni némileg, hogy az iskola a hasznos tudnivalókat elhanyagolja, hogy ezeket nem tartják oly elmeképző erejűeknek, mint azokat, a melyek most előszeretettel ápoltatnak. Mert különben nem foghatnók meg, miért hanyagoltatik el a vegytan, gépészet, földtan oly időben, midőn a gazdasszonykodás elemeit, a konyha művészetét is tudományos módszerrel űzni előnyösebbnek bizonyult be, mint az ősi fogások egyszerű utánzata szerént, midőn alig érinthetünk oly tárgyat, melyet e vagy ama gép nem készített volna, s mikor a földtani viszonyok ismerete nemcsak a bányásznak, hanem a részvénytársulatok e században úgy szólván minden emberre nézve egyaránt szükségesek, attól függvén

sok esetben, hogy tőkéjét nem öli-e végképen el képtelen vállalatok támogatásában.

Azonban még e tárgyak, habár nem kellő mértékben is, de azért valahogy csak taníttatnak. De azt immár csakugyan nem érthetni, miért nem készíttetik a növendék a jövendő családi életre is elő, mikor abba előbb vagy utóbb csakugyan bele szakad a nyaka. Vagy talán velünk születik a gyermekek nevelésének s a család kormányzásának tudománya? Nem okoz számtalan szüle épen azért, mert a neveléshez nem ért, végtelen sok boszuságot önmagának; kellemetlenséget s néha egész életére kiható bajt annak, a kit a sors gyermekévé rendelt? Az elhibázott nevelés miatt nem annyira a szülő hibás, mint az iskola, a mely megtanítja őt Achilles haragjának következményeire, de semmi utasítást nem ad arra nézve, mint kell a gyermek egészségére ügyelni, értelmi, érzelmi s akarati erőit kifejleszteni. Vagy tán maga kárán legjobban tanúl a szülő, vagy csak az iskolában kezdődjék a nevelés? Hiszen mire oda kerül a növendék, rendesen megvetődött már ekkor a nevelés alapja, elkezdődött a jellem alakulása. S ha ez helytelen irányban történt, nincs a világnak oly Pestalozzija, ki valaha helyre hozza. Quo semel imbuta recens servabit odorem testa diu! A szülék a legkorábbi, legtovábbi s legbefolyásosabb nevelők. Az iskola csak segít nekik, de helyöket nem pótolhatja.

Még, mondhatni, legtöbb gondot fordít a közép iskola arra, hogy növendékeit a társadalmi életre előkészítse. A classicus népek irodalmának s az egyetemes történelemnek tanulása erre való volna. Azonban elmondhatni, hogy még e tekintetben való gondoskodásában sincs köszönet. A társasági viszonyok megértésének kulcsa az önismeret. Az emberekkel csak úgy tudunk bánni, ha tudjuk, hogy azok adott körülmények közt hogy éreznek, gondolkodnak és cselekesznek. E tekintetben pedig lélektani ismeretek nélkül semmiképen sem boldogulunk. A lélek tüneményeinek ismerete önmagunknak is méltó kíváncsiság tárgya, a nevelő, orvos, ügyvéd, tisztviselő, politicus, író sat. pedig szakmájában sem nélkülözheti. S miféle ismeretet szerezhetni e tárgy körül ama szűk határok közt, melyeket ennek a legujabb tanterv megállapított.

A társadalomnak, melynek tagjai vagyunk, irányzására szavazatunkkal mindnyájan befolyunk. Tudva, vagy nem tudva, döntünk az ily kérdésekben, miként egyesíttessék az állam érdeke az egyesekével akként, hogy amannak hatalma ezek szabadságát ne veszélyeztesse? Termelők és fogyasztók, munkások és tőkepénzesek, kormányzók és kormányzottak minő viszonyban legyenek egymással? Mi módon lehet az államot bel- és külellenség ellen úgy biztosítani, hogy a védelő önterhével agyon ne nyomja azt az államot, melyet más ellenében föntartani van hivatva?

Fájdalom! e kérdések megoldására sem az iskoláinkban divó történelem, sem a classicus népek irodalmának s intézményeinek, melyek ama hiányainak pótlására volnának hivatva, nem nyújt elég

útbaigazítást. Mert az iskoláinkban divatozó történelem pontosan előszámlálja ugyan a világ minden nevezetesebb csatáját, a hadseregek, elesettek számát, a királyok életét, uralkodásuk idejét; de alig vesz tudomást azon csendes békés tényezőkről, melyek az államok virágzását eszközlik. A művelődés története volna az a tudomány, mely erre némileg megtanítana, de ez még csak bölcsejében levő tudomány; míg megizmosodik, be kell érnünk azzal, ha az eddigi mód szerént szerkesztett történelem egy kis zugot enged neki azon tűzhelyen, melynél a fő hely őtet illetné.

A történelem hiányainak pótlására a classicus népek, a görög és római, irodalmának ismerete volna hivatva. Azonban az eddigi tapasztalatok után félő, hogy e pótlás alig lesz kielégítő. Mert a nyelvek nehézségeivel való küzdés a legjobb törekvés elé is oly akadályokat gördít, hogy a középtanodai idő lefolyása alatt nagyon is vázlatos és, mi rosszabb, csak hézagos ismeretet meríthet e két nép irodalmából. S ha maguknak az irodalmi müveknek tartalmában rejlik a képző erő: akkor ahhoz sokkal könnyebben jutunk a ma már nem ritka szabatos műfordítás, mint a végtelenül fárasztó nyelvtanulás segélyével. S a mai kor praktikus embere számba szokta azt is venni, feléri-e az eredmény azt a fáradságot, a mit annak megszerzésére fordítottunk. A hősiségről, küzdelemről lemondunk ott, a hol kényelmesen s biztonságban is ugyanazt a czélt érjük el. Mert bár nem vonjuk kétségbe, hogy nagyobb erőre s bátorságra mutat, ha valaki a Dunán átuszva jut Budára, mint a lánczhidon átsétálva, még is észszerűbbnek tartjuk ez utóbbi alkalmatosságot, mert gyorsabb, biztosabb s, a mi fő, kényelmesebb amannál. Tanítványaink is így tesznek, s a mit a classicus irodalomból műfordításban élvezettel olvasnának, azt most a fordításaikhoz használt szolgai fordítás, mely az eredeti s nem a fordítás nyelvét tartja szem előtt, értelmetlenségénél fogva a tartalmat is megutáltatja velök, vagy legrosszabb esetben közönyösen hagyja őket.

Valójában, ha maguknak a classicus népek irodalmi müveinek van oly nagy elmeképző ereje: akkor nem értem mire való a drága időt a nyelv megtanulására vesztegettetni mindenkivel. Foglalkozzanak vele azok, a kik tudósok- s műfordítókúl kivánnak szerepelni; ekkor több ideje marad a nagy tömegnek, a mely különben is lassú haladásával csak kölöncz amazok nyakán, az irodalmi müvek bővebb tanulmányozására. Ha pedig a nyelvben rejlik egyfelől a képző erő, akkor az újabbkori nyelvek ugyanazon szolgálatot tehetnék meg, a melyet az annyira magasztalt ókoriak. Mert tegyük fel, hogy az ókori nyelvek az újkoriakat bevégzettség s formatökély tekintetében felülmulnák is, az újkori nyelvek annyiban mégis előnyben vannak amazok felett, hogy ezeket az életben is használhatni. Ha pedig a rajtok létre hozott irodalmi müveket tekintjük, az újkori irodalmi müvek semmivel sem állanak hátrább az ókoriaknál. És mivel eszméik körénél s tartalmánál fogva sokkal közelebb járnak a mi felfogásunkhoz s szükségleteinkhez, hatásuk

sokkal nagyobb lehet ránk mint az ókoriaknak, melyek a mieinktől egészen elütő gondolkodás-, érzelem- és cselekvésmódot festenek. Az ókorban a humanismus a nemzetiségre vagy még szorosabban az állam szűk határaira szoríttatott. Ugyanaz a népfaj rabszolgájává tette egymást, a szerint, a mint más államnak voltak polgárai. Mi humanusabbak vagyunk az ókor legnagyobb szellemeinél. Nekünk az erényről, a hazáról sokkal tisztultabb felfogásunk van, mint nekik volt. S e tisztultabb felfogás az újabbkori irodalmakból ismerhető meg. Ugyanazért a mi irodalmi képzésre nevelésünkben szükségünk van, azt az újabbkori irodalmak termékeiből inkább válogathatjuk. Minthogy pedig legközvetlenebbűl érdekel bennünket saját nemzetünk, és saját íróink eszméik, érzelmeik s törekvéseik irányánál fogva legjobban hathatnak reánk, azaz egy szerencsés gondolat volt a tanterv készítőitől, hogy saját irodalmunknak engedték a legfőbb helyet s a többi irodalmakat e köré mint központ köré csoportosíták s mintegy ennek szolgálatába rendelték.

Annyi bizonyos, hogy a classicai irodalom korántsem érdemli meg azt a fontosságot, melyet neki tanférfiaink az elmeképzés tekintetéből tulajdonítanak. Sőt ha veszszük, hogy oly tárgyakat s tényeket, melyeknek említésétől a mi tisztultabb érzésmódunk vonakodik, leplezetlenűl tár az olvasó elé, akkor meg valóban károsnak s a növendék erkölcsi képzésére egyenesen veszélyesnek kell nyilvánítanunk. Mert ha nem tartjuk is azt, a mit Baco mondott, hogy az idő örök folyamán lassan-lassan fenékre szállt mind az, a mi súlyos s értékes volt, és csak a haszontalan üres szalma s szemét maradt a felszínen, azt csakugyan nem tagadhatjuk, hogy maguk a classicus népek legmélyebb gondolkodói sem tartották irodalmuk minden termékét az ifjúság képzésére egyaránt alkalmasnak. Így Plato kitiltá minta-államának iskoláiból Hesiod és Homer olvasását. Amazét azért, mert olyat költ az istenekre, a minek megcselekvése még embernek is gyalázatára válnék, emezét pedig azért, mert az örökös gyilkolás, rablás, hadi dicsőség magasztalásával az ifjúság elméjét a békés foglalkozások megkedvelésétől elidegeníti. Mythologia nélkűl az ókori irodalom termékei nem érthetők. Ebben pedig egymást érik az oly sikamlósságok, melyeket Ponson du Terrail regényeiben csak elvétve tapasztalunk. S ha ezt kiveszszük serdűlő növendékünk kezéből, minek adjuk belé azt, a mi téveteg képzeletét még ínkább ingerli.

Sem erkölcsi érzést, sem hazafiságot, sem vallásosságot az ókori irodalmakból nem tanulhatunk. Erkölcsi érzést nem, mert a szépirodalom, s kizárólag ez tekintetik irodalomnak, egyáltalán nem tűzi maga elé czélúl az erkölcsiség szolgálatát. A szépirodalom a szépség eszméjét kívánja megvalósítani; az erényben való képzést, az erény támogatását ne várjuk tőle. A szép mű czélja nem az erény, hanem a szépség eszméjének megtestesítése. Mihelyt meglátszik rajta, hogy e főczél mellett melléktekintetek is vezették, azonnal elveszti ránk azt a hatását, melyet különben gyakorolt volna. A szépmüvé-

szet sem az erkölcs, sem a vallás szolgálatába nem állhat, ha csak a szép szolgálatáról le nem akar mondani. S mivel a szép mű erényt és bűnt egyaránt szemünk elé tárhat, sohasem bíztos az író, hogy költői igazság szolgáltatása nem vész-e sokaknál kárba s nem inkább arra serkentetnek-e a megbüntetett bűnök szemlélete által, hogy ők azt alkalom adódván ügyesebben vigyék véghez.

Egyébiránt az erénynek sohasem bíztos alapja a jónak puszta tudása. Sokkal többet ér ennél a vágyak mérsékletére s a jogosúltak kielégítésére való szoktatás. Vágyait pedig jobban tudja mérsékelni az, ki a szerzés nehézségeivel ismerős, mint a ki csak a kész fogyasztására alkalmatos. Továbbá, a ki szerezni bír, az vágyait jogos utakon is kielégítheti s nem kénytelen tiltott vagy tévutakra tántorodni. Az irodalom s müvészet a legromlottabb korokban virágzott leginkább s az irodalmi központokat Athenben a hetaerák házai képezték.

Sőt még a hazafi erény kizárólagos példáit sem bámulhatjuk egyedűl a görög vagy római népnél. Mert bár történelmök sok szépet s jelest mutat is fel e tekintetben, de a történetírók ama szokása, hogy számtalan mesét hoztak forgalomba s a valóban megtörtént eseményeket a hatás s müvészi tekintetek kívánalmai szerint kikerekítették, sokat levon müveik értékéből. Sőt még ha ezekre nem tekintünk is, a kép, melyet a történelem föltár, a nagy világosság mellett nagy árnyékokat is tüntet szemünk elé. A hazafias jelesek mellett ott a sötét háttér a nép. A görög apró-cseprő államok egymás elleni folytonos torzsalkodása a fővezérségért; a demokratiának azon kinövései, hogy a ki a cserző varga Kleonnál észre, szívre nemesebb, száműzetik; a római világuralmi gőg, mely a kirablott népek kincseiből a feltöltött tenger közepébe rak palotát; az a város, hol minden eladó; az a nép, melynek a ki kenyeret ad s circusi embertelen mutatványokkal gyönyörködteti, azt istenként imádja, legyen bár neve Nero, Heliogaballus vagy Caligula, bizony nem valami lélekemelő látvány. Költőitől a tányérnyalást s fajtalanságot, szónokaitól a csuszást-mászást, a hatalom előtt való meghódolást tanulhatni meg. Úgy, hogy a sok szemét között még az a néhány drága gyöngy is elveszti fényét, a melylyel imitt-amott találkozunk.

Valóban azt az universalis dicséretet, melyben a classicai irodalom részesűl, nem annyira belbecsének köszönheti, mint inkább annak, hogy megszoktuk már, miként örökösen dicsértessék. Megjárta ez még azon korban, mikor a görög-római irodalomnál remekebb nem volt. De most, mikor a modern irodalmak velök nemcsak mérközhetnek, de azokat sok tekintetben felűl is mulják, nincs értelme többé, hogy egyébként hátrányos voltuk mellett csupán azért, mert megszoktuk, tovább is hozzájok rakaszkodjunk. Még abból, hogy őseink azt hitték, miként moralis s hazafias érzelmeiket a classicusokból merítették, nem következik, miként e két érzelmet más forrásból nem meríthetni. Sőt ha évszázadokon keresztűl müve-

lődését egyedül ezekre alapítá is azemberiség, nem mondhatjuk, hogy másra alapítható nem volna. Nem mondhatjuk, kivált akkor, midőn ma már számos oly tudománynyal dicsekedhetünk, melyek nem csak az elme képzésére, hanem az élet vezérletére is legalkalmasabb ismereteket rendszeres összefüggésben adják elő. Mert még ha elismernők is, hogy az irodalom mind azon ismereteket, melyekre szükségünk van, tartalmazza; de mivel ezek benne szórványosan, összefüggés nélkül s rendszertelenül, csak mintegy alkalmilag fordulnak elő, korántsem lehetnek oly képző eszközök, mint ama tudományok, melyekben az ismeret rendszerezve, tehát összefüggő s áttekinthető alakban adatik elő.

Így levén a dolog, meg nem fogható, hogy a tanterv készítői miért fektették a fősúlyt az irodalmi s miért nem a tudományos képzésre. S ezt annál inkább kellett volna tenniök, mert az ismeretek elsajátításában egyes embernél is azon mód szerint járunk el legsikeresebben, mely szerint azt az egész emberiség magának megszerzé. Az ismereteket pedig közvetlen hasznosságukért gyűjté kezdetben az emberiség s végczélja is az velök: ennélfogva az egyes ember is akkor sajátítja el legörömestebb az ismeret anyagát, ha belátja annak úgy kiindulásában mint végczéljában való hasznosságát.

A tanterv készitőinek ilyetén eljárását, mint már megjegyzém, csakis azon nézetükből magyarázhatni meg, hogy az ő meggyőződésök szerint az elme képzésére alkalmasabbak a nyelvek, főleg a classicus nyelvek s irodalmak, mint az exact tudományok. A ministeri törvényjavaslat indokolása legalább azt mondja, hogy „...a gymnasium, az ókor két classicus nemzetének (görög és latin) nyelve és irodalma alapján... kétségkivül teljesebb és alaposabb tudományos képzést ad, s *különösen az alaki képzés előnyével bír*".

A fentebbiekben, úgy hiszszük, eléggé megvilágítottuk ama kérdést, mennyire alkalmasak az irodalmak s a nyelvek a tudományos képzés előmozdítására, most tehát már csak az van hátra, hogy magának az elménck képzésére, vagyis annak eszközlésére, hogy az elme saját teendőinek végzésére alkalmasabbá tétessék, mennyivel alkalmasabbak a nyelvek, mint egyéb, más tekintetben is hasznavehető tudományok.

Az alaki képzés alatt oly elme-művelést értenek, mely által az a gondolkodásra, tehát emlékezet, itélés, következtetésre általában alkalmasabbá tétetnék. A tárgy, melyen az elme gyakoroltatik, itt mellékes, csak az a szerepe van, a mi a köszörűkőnek: az elmét élesíti; hogy azután, midőn kimüveltetett, akármi tudományhoz vagy tárgy megismeréséhez fogjon is, könnyebben boldoguljon.

Az alaki képzés barátai azon meggyőződésükhöz ragaszkodnak, mely szerint az erő a maga nyilatkozataitól külön, önálló, független valami. Szerintök az elme is az a rejtett erő, mely az ismeretek sokaságát, mint anyagot magába fölveszi, megtartja, ott feldolgozza; de ez anyagok tőle egészen idegenek, csakhogy velök mint sajátjaival kénye-kedve szerint rendelkezik.

Az alaki képzést, vagyis az elmének az ismeret-tartalomtól elkülönítetten való képzését azonnal elvetjük, mihelyt úgy fogjuk föl az elmét a mint kell, hogy az nyilatkozataitól nem külön álló, hanem azokkal egy, sőt mondhatni azonos erő. Mert ha a dolog nem így volna, akkor semmi befolyása sem lehetne az agy szerkezetnek s az agyra történő benyomásoknak az elme tüneteire. Pedig hogy e kettőnek mily nagy szerep jutott az elme tüneteinél, az néhány szóval is kimutatható. Az agyrendszernek bonyolultságával, összetettségével s nagyságával arányban állanak az elmeinek nevezett tünemények. Bonyolultabb s nagyobb agyrendszerrel bíró állatok eszesebbek e tekintetben rosszabbúl ellátott feleiknél. Sőt ugyanazon állat, mint hernyó s pillangó, idegrendszerének növekvésével ügyesebbé válik. Az agynak megsértése öntudatlanságot, feledést, tébolyt stb. idéz elő. Volt eset rá, hogy valaki láz következtében egy oly nyelvet, melyet tökéletesen beszélt, elfelejtett, vagy Homerből hosszabb verset elmondott oly szolgáló, a ki azt gazdájától szavalni hallotta. Izgató vagy csillapító szerek által befolyást gyakorolhatunk a gondolatok keletkezésére, sőt még velök az erkölcsi fájdalmat is csökkenthetjük.

De a külbenyomások is ép oly fontosak az elme minőségére. Ezek nélkül az elme örökre üres tábla maradna. Azt, hogy az elme tartalommal telik meg, a külbenyomásoknak köszönjük. S e külbenyomások minősége s mennyisége nem közönyös az elme tartalmára nézve. Kevesebb elme-tartalma van annak, a kinek valamely érzéke hiányzik, mint szintén az ép érzékűnek, ha kevesebb benyomásra bírt szert tenni. Több érzék vagy több benyomás növelné tartalmunkat. Ezért van az utazásnak oly elmefejlesztő befolyása.

Sőt elmondhatni miként elménk összes tünetei agyrendszerünknek s a rátörténő benyomásoknak összehatásából keletkeznek. Találóan hasonlították e tekintetben az elmét oly tükörhöz, melyben a tárgyaknak, vagy sajátlag a rá történt benyomásoknak képei vissza tükröződnek. Sőt ennél még tovább mehetünk, az elmét fényképező laphoz is hasonlíthatjuk, mivel ebből sem enyésznek el a benne keletkezett képek, hanem habár halaványulva folyton, állandóan megmaradnak. Sőt még a közképek, a fogalmak vagy a tünemények általános törvényeinek keletkeztetésére nézve sem kell a fényképező lap hasonlatát elejtenünk, hanem az elménck csak azon sajátságát kell oda gondolnunk, hogy benne egy képnek létrejötte után sem szűnik meg azon képesség, hogy ugyanazon elemek egy más, az előbbihez hasonló képet is felfoghassanak. A hasonló tárgyak egyező vonásai erősítvén, a különbözők pedig eltörölvén az elmében keletkezett képeik megfelelő vonásait, a közös, az általános vonásoknak mind feltünőbbekké kell válniok, s ezek utóbb közképekké, a tünményekben nyilatkozó általános törvényekké szilárdúlnak.

Ha ekként az elmét a külviszonyokat visszatükröztető képtárnak tekintjük, akkor az elme létrejövetelét s fejlődését nem foghatjuk fel másként, minthogy benne a külviszonyoknak megfelelő belső

viszonyok keletkeznek. E belső viszonyok állandósulása s tetszés szerinti felújítása által válunk képesekké arra, hogy a reánk ható külbenyomásokhoz jó előre alkalmaztatni bírjuk magunkat. A mely gyermek megégette kezét: máskor óvakodik a tűztől.

Sőt még az u. n. elmetehetségeket is kimagyarázhatjuk e felfogás által: úgy tekintvén azokat mint a külviszonyoknak megfelelő belső viszonyok különböző foku kialakulásait. Az elme eltérőnek látszó tehetségei nem egyebek, mint a külviszonyok felfogásának különböző fokozata. Az elme csak úgy felelhet meg a vissza tükröztetni szándékolt természetnek, ha a benne levő képzettársulások szilárdsága arányban van a kültermészet tüneteinek összeköttetési szilárdságával. A természetben mutatkozó állandó tünemény-összeköttetések az elmében is állandó eszmetársulatot eredményeznek.

Természetes, hogy ily állandó s úgy szólván elválaszhatatlan eszmetársulatokat csak a folytonos, nem csupán az egyén, hanem annak egész faján végig folytatódott tapasztalat eredményezhet csupán. Ilyeneket csak hosszú élet folyamán szerez az emberiség, olyaténképen, hogy egyik ember öltő szerzett képességeit örökségképen szállítja maradékaira. A külviszonyok felfogásában úgy haladunk előre, hogy ugyanazon minéműségü benyomásokból mindig számosabb, majd összetettebb, majd mind különbözőbb külviszonyok felfogására leszünk képesek. De mivel minél összetettebb valamely tünemény, annál ritkábban fordul elő: ennélfogva felfogására is kevesebb alkalom kinálkozik. Az ily ritkábban tapasztalt tűnemények azután nem szűlhetnek bennünk oly szilárd eszmetársulatot, mint a gyakoriak, a mindennapiak. Sőt az ilyenek elmei felújítása némi tétovázással, ingadozással, sőt tévedéssel is jár. Az ily ingatag, tétova eszmetársulat azon lelki tünemény, melyet a közönséges lélektan emlékezet, képzelet név alatt ismer. Az észrevétel is csak ily emlékezet féle eszme társulás, mert benne a jelen érzés valamely azzal régebben együtt tapasztalt érzés képzetét juttatja eszembe. A következtetés is csak ily tapasztalatból keletkezett eszmetársulás, mely értelmességnek, eszességnek tartatik, ha az adott körülmények közt oly eszme jut eszünkbe, a mely által a külviszonyokhoz czélszerűen bírunk alkalmazkodni. Pedig e czélszerű eszmének eszünkbe jutását nagyban előmozdítja azon körülmény, hogy az oly benyomás, mely sikeres és így gyönyörteljes cselekménynyel járt kapcsolatban, mélyebb nyomot hagy maga után. Az ilyen azután könnyebben is fel bír adott alkalommal elevenűlni. A külviszonyokhoz való magunk alkalmazásának még meg nem szilárdult faja az akarat; az állandóvá lett külviszonyokhoz állandó alkalmazkodási képesség, ösztön keletkezik bennünk. Megszokás folytán akart cselekvésünk ösztönszerűvé válik; s az állat ösztöne is téved, ha megszokottból ismeretlen környezetbe helyeztetjük.

De ha így a külbehatás és a felfogó képesség összehatásának következménye az elme, ha annak különböző tehetségei nem

egyebek, mint a felfogás és a kül körülményekhez való alkalmazkodásnak különböző módjai, vagy fejlettségi fokai: látni való hogy az elmére nézve nem közönyös, hogy minémű benyomások által szándékoltatik fejlesztetni. Sőt e fejlődés azon irányban történik, a mely irányú volt az a benyomás, a melyet az elme kivülről nyert. Nyelvek betanulása tehát történeti események felfogását nem teszi könnyebbé, viszont ezek tanulása által mennyiségtani vagy természetrajzi felfogó képességünket nem gyarapitottuk, hanem történeti tények csak történeti események felfogására s az azokban található hasonlóságok felfogására képesítnek bennünket: a mi azt teszi, hogy oly általános képző eszköz, mely az elmét akként fejlesztené, hogy később mindenféle tárgy felfogására s feldolgozására képesebb lenne, nem létezik. Pedig ilyet értenek alaki képzés, s az alaki képzést előmozditó tantárgy alatt. Ilyenül vannak kihiresztelve a nyelvek, főként pedig a formai tökély, a nyelvtani alakok szabályosságára nézve felülmulhatatlan classicus nyelvek.

A nyelvi képzést azért tartják oly elmefejlesztőnek, mert a nyelv maga is az elme termelvénye, annak szókincsében van letéve mind azon ismeret- anyaga, melyet az emberiség eddigi élet-pályáján megszerzett, s annak nyelvtani alakjai foglalják magukban ama törvényeket, melyek az elmének működési irányát meghatározzák. A nyelv maga gondolataink anyaga, a nyelvtan pedig gondolataink alakja. Amabban van letéve az ész, ebben tükröződik vissza az észszerűség.

A nyelv igaz, hogy az ész termelvénye, de azért még e tényből nem következik, hogy egyúttal a legjobb értelemfejtő eszköz is volna. Mert a nyelv csak jelképe az ész által felfogott s az észben vissza tükröződő külviszonyoknak, a jelkép pedig sohasem teheti azt a szolgálatot, a mit az eredeti. A nyelvből tanulni a nyelv által kifejezett dolgokat annyi, mintha valaki a növénytant, állattant vagy élettant fényképek után akarná megtanulni. Ez a természet mellett csak oly kisegitő eszköz, melylyel az érzékelteket mintegy fölfrissitjük; de az eredetit teljesen nem pótolhatja.

A nyelvtani törvényekben is igaz, hogy az ész törvényei nyilatkoznak, csakhogy ezekből ép oly czélellenes az ész működési törvényeit tanulni akarni: mintha valaki a földrajzot földabrosz s a mennyiségtant algebrai jegyek után akarná megtanulni. A nyelvtani törvények nagyon is elvont alkatrészei a szellem élő működésének. Az elvontságokkal való foglalkozás pedig nem annak a gyermeki értelemnek való még, a kit mi a nyelvtani alakok felfogatásával szoktunk gyötreni. Míg az elme az élő valóság képeivel meg nincs telve, korai dolog oly közképek felfogásának erőltetése, melyek csak a számos hasonló benyomás egyező vonásai következtében keletkeznek. Míg a való tárgyak mennyiségi viszonyaiból szemléletei nincsenek a gyermeknek: képtelenség vele az elvont mennyiségekről beszélni. Igy teszünk pedig, midőn a gyermeket elvont nyelvtani alakok s a nyelvben nyilatkozó törvények korai fel-

fogására erőltetjük. Nyelv tanításunkon azért nincs áldás, mert már oly korban erőltetjük a nyelvtannak felfogását, mikor még arra az elme életkoránál fogva nem érett.

Ha e szerént az elme a külviszonyoknak megfelelő belviszonyokból áll; ha e belviszonyok csak a külviszonyok ránk hatása folytán keletkeznek bennünk, ha minél számosabb, minél összetettebb külviszonyokat minél pontosabban bírtunk felfogni, annál nagyobb értelmi képességünk; mert annál pontosabban bírtunk ily külviszonyokhoz alkalmazkodni; s ha a nyelv csak a keletkezett belviszonyoknak jelképe: látnivaló hogy főbb dolog a jelzett dolog mint a jelkép, főbb dolog a külviszonyok ismerete, mint annak tudása, hogy miként szokta azokat a nyelv, legyen bár az a görög vagy a latin, kifejezni.

Míg a tudományok bölcsejökben szunnyadtak, míg valósággal érdemes tanúlnivaló alig volt egyéb akár az irodalom, akár a tudomány terén, mint a mit a görögrómai szellem létre hozott s e két nemzet irodalma fentartott, addig volt értelme a latin s görög oktatásnak. De most, midőn azon tudományok elsajátítására is rövid az iskolában szentelhető idő folyama, a melyek valódi életszükségeinkhez tartoznak: valósággal felesleges dolgot cselekszünk, midőn ily különben sem észfejlesztőbb tananyaggal gyötörjük gyermekeink elméjét. Valójában igaza volt nemcsak a korszellem felfogására, hanem annak vezetésére hivatott eszmék magaslatára felemelkedni bíró br. Eötvösnek, midőn cultusminisztersége alatt a görög nyelvnek eltörlését vagy facultativvá tevését tervezgette. Hogy ez maig sem történt meg, sőt hogy mostanság inkább erőszakolják e tanágat: az nem haladás, hanem valóságos visszaesés a tanügy terén.

Mert hiába hivatkozunk e tekintetben a külföld példájára. A mit jónak lát magára nézve Németország, Francziaország vagy Anglia, még az azért nem következik, hogy mi ránk nézve is jó volna. Mert ha nem tekintjük is, hogy ez Németországon az elméleti szellem miatt, Angliában a régihez való csökönyös ragaszkodásból, Francziaországban pedig a két vetélytárs nemzethez való alkalmazkodásból ápolják annyira a classicus oktatást, az ő culturájokhoz jobban illik ez mint a miénkhez. Az ő nyelvök a classicus nyelvekből eredt, ennélfogva saját nyelvökhöz nyernek kulcsot a classicus nyelvek tanulmányozása által. Egyébiránt maguk az angolok megvallják, hogy országuk anyagi felvirágzását nem a classicai nyelvet ápoló főiskoláknak köszönhetik, mert a természettudományokban fölfedezéseket felfedezésekre halmozó nagy embereik egyike sem ezekből került ki, hanem magán tanulmányozásuknak s az előrehaladt ipari s gyári műhelyekben való foglalkozásuknak köszönik kiképeztetésöket. Náluk ép úgy nem nevel az iskola az életnek mint mi nálunk. De náluk az iskola fellowshipjai által életmódot nyújt a szegény sorsúaknak, a gazdagok pedig, kik kenyérkereső foglalkozásra nem szorultak, azért gyakorolják e tanulmányokat, mert általa a közönségestől eltérő s szerzéssel nem foglalkozó gentleman nevelést adnak gyermekeiknek.

Egyébiránt ha oly sok képző erő van a nyelvekben, az irodalomban, akkor is inkább ragaszkodhatnánk az ujabbkori nyelvek s irodalmak tanulmányozásához, mert ha valamivel tökéletesebb alakúak (?) is a classicus nyelvek, mint az újkoriak, de a hiányt nagyban ellensulyozza azon előny, hogy ezeket még a közéletben is használhatjuk. Az ujabbkori irodalom pedig nemcsak föléri, de felül is haladja az ókori irodalmat tisztultabb erkölcsi eszméi s a hazafi és emberies eszmék magasztosabb alakban való felfogása által. S e tekintetben az ujabbkori nyelveket s irodalmat tanító reáliskolák előnyben is vannak a gymnasiumok felett. Ugy ha azok tantárgyai a tudomány szakokból akként alakíttatnának össze, a mint az egyéni, családi s társadalmi hivatás s a pihenő órák kellemes eltöltésére alkalmas tudnivalók követelik, s ha a gymnasiumokat védrendszabályokkal, az egyetemre való bocsátás kizárólagos jogával nem mozdítnák elő: ma holnap néptelenségénél fogva megszünnék a gymnasium s az élet maga teremtené meg az egységes középtanodát.

III.

SCHVARCZ GYULA ALKOTMÁNYISMÉJE.*)

ÍRTA BALLAGI GÉZA.

Schvarcz Gyula írói termékenységének évről-évre hatalmasabb, ékesenszólóbb bizonyítékait szolgáltatja. A mellett, hogy csaknem minden évben megjelenik tőle egy-egy nagyobb terjedelmű szakmunka: időnkint közzé teszi azon apróbb tanulmányait is, melyek mintegy előhírnökei amazoknak.

Ez idő szerint — tudtunkkal — két nagyobb tanulmányon dolgozik. Az egyikből (Die Democratie) már három füzet meg is jelent; a másiknak pedig, az európai alkotmányismének megjelenését már bejelentette azon kis füzetben, a mely mostanában látott napvilágot s a melyet a közönségnek ez alkalmmal be akarunk mutatni.

A magyar államtudományi irodalom újabb időben örvendetes lendületnek indult. Szakmunka, a melyben valamelyik államtudomány önállóan, rendszeresen lenne feldolgozva, nem sok van; de annál több alapos, a tudomány mai színvonalán álló monographiát vagyunk képesek immár felmutatni. Különösen pedig gazdagnak fog feltűnni monographia-irodalmunk akkor, ha a monographiák közé

*) Egyetemes alkotmányisme rövid vázlatban. Schvarcz Gyulától. Budapest, Aigner Lajos. 1880.

sorozzuk azon politikai röpiratokat is, a melyek a napi kérdésekkel foglalkoznak s ennélfogva első pillanatra mulékony becsűeknek látszanak ugyan, de a mennyiben bizonyos napi kérdéseket, pl. a nemzetiségi vagy közigazgatási feladványokat elméleti szempontból is megvilágítják, tudományos értékök még akkor sem szűnik meg, ha ama problemák a gyakorlat által valamikor jól vagy rosszúl meg fognak oldatni.

Van azonban egy ága az államtudományoknak, a mely fontosságát tekintve nem részesűl nálunk elegendő figyelemben. S ez az egyetemes államjog. Rendszeres államjogi munka magyar nyelven még eddig nem jelent meg. Kautz Politikájában kellő gondot fordít ugyan a tételes államjogi intézményekre is; de azért az ő kézikönyve egyáltalán nem tölti be politikai irodalmunkban az államjog helyén tátongó hézagot. Iskolai használatra szánt Politikában — a mi véleményünk szerint — nem is lehet mellőzni azon államjogi intézményeket, a melyek az egyes politikai tantételek könnyebb megérthetését teszik lehetővé, s mintegy megvalósitják itt, egy felsőbb tudomány körében a szemléleti oktatás módszerét. Akkor például, midőn én politikai előadásaimban a monarchicus alapelveikkel megismertetem hallgatóimat: azon alapelveket mintegy megtestesítem, láthatókká, kézzelfoghatókká teszem az által, hogy elmondom, miképen alkalmaztatnak a kifejtett principiumok például a magyar vagy az angol monarchiában.

Az egyetemes államjognak mint segédtudománynak e szerint jó hasznát vehetjük a politika tárgyalásánál; de azért mint önálló tudománynak önálló müvelése is okvetlenül szükséges.

Schvarcz Gyulának 64 lapra terjedő kis füzetében az egyetemes államjog nincsen rendszeresen feldolgozva; olyan forma gyűjteménye az a különböző alkotmányoknak, mint a Jánosi Ferenczé. E szerint tehát Schvarcz munkáját sem tekinthetjük — legalább jelen alakjában — hézagpótló munkának.

Szerző kettős czélt tűzött ki maga elé akkor, a mikor „Egyetemes alkotmányisméjét“ közrebocsájtotta. Egyrészről a müvelt közönségnek alkalmat és módot akart nyújtani, hogy a modern államok alkotmányának legalább főbb mozzanatairól tiszta, világos fogalmat szerezzen magának; másrészről a tanitóképezdék és polgári iskolák növendékeit akarta bevezetni az egyetemes államjog elemeibe.

A mi véleményünk szerint azonban az előttünk fekvő munka sem az egyik, sem a másik czélnak nem felelhet meg, ha egyébért

nem, már csak azért sem, mert nem tartalmaz az egyebet, mint az alkotmány-paragraphusok száraz kivonatát.

Schvarcz ábécze-rendben sorra veszi az egyes alkotmányokat s jóformán minden megjegyzés, fölvilágosítás nélkül, a mint eszébe jutnak, kiemeli azoknak jellemző és nem jellemző sajátságaikat.

Közhasználatra szánt, *népszerű* munkát, a mely még hozzá tankönyvül is használandó, — mint talán mondanom sem kell — így nem szoktak készíteni. Az e fajta munkát lehet nagyon kényelmes, de hogy czélravezető lenne, azt határozottan kétségbe merjük vonni.

Az egyetemes alkotmányjog anyaga oly gazdag, hogy okvetlenül rendeznünk kell, ha azt akarjuk, hogy a különböző alkotmányokról legalább megközelitőleg hű képet szerezzen magának az a közönség, a mely szakszerűen az alkotmányjoggal nem foglalkozik. De az alkotmányok rendszeres előadására különösen szükség van olyan munkában, a melyet a tanuló ifjúság számára irunk.

Rendszeres előadás alatt mi itt azt értjük, hogy az egyes államok, alkotmány- és kormányforma szerint csoportosíttatnak s a mennyiben rokon vonásokkal bírnak, mindenekelőtt ezeket emeljük ki s csak azután soroljuk fel a specialitásokat. Például előadjuk a constitutionalis monarchia alapelveit, megismertetjük olvasóinkat az ezen alapelvek szerint tervezkedett államokkal és csak azután térünk át azon módosításokra, eltérésekre, a melyek egyik-másik monarchiában az említett principiumokra nézve fenállanak.

Ez szerintüuk azon tárgyalási mód, a mely lehetővé teszi azt, hogy a nagy közönség és az ifjúság kellő áttekintést szerezhessenek maguknak az alkotmányjog óriási anyaghalmaza felett; de másrészről ez által kerüljük ki az olyatén fölösleges ismétléseket és zavaró hibákat, a melyek Schvarcz munkájában csak úgy hemzsegnek.

Ha — teszem fel — az olvasónak egyszer megmagyaráztuk, hogy alkotmányos monarchiában a végrehajtó hatalmat felelős ministerei által a király gyakorolja: nem fölösleges-e ezt — a mint Schvarcz teszi — külön-külön ismételni Ausztria, Belgium, Anglia stb. alkotmányainak tárgyalásánál? Viszont ha akkor, a mikor olvasóinkat megtanítottuk arra, hogy az említett principium alapföltétele, sine qua non-ja minden alkotmányos államnak: úgy teszünk, mint szerző, hogy Belgium vagy Anglia alkotmányából kiemeljük amaz alapelveket, míg ellenben Hollandia alkotmányának az előadásánál mellőzzük azt: ily hiba által egyik-másik olvasónkat valjon

nem ejthetjük-e zavarba, valjon nem juthat-e valamelyik arra a gondolatra, hogy e szerint Hollandia nem is alkotmányos monarchia, vagy ha az: hibásan, hiányosan van szervezve?

Schvarcz munkája tehát — ismételjük — kitűzött kettős czéljának a legtávolabbról sem felel meg.

Úgy látszik azonban, hogy a szerző írás közben megfeledkezett munkájának nem csak czéljáról, de czíméről is. Egyetemes alkotmányismének nem nevezhetjük az alkotmányok gyűjteményét ép oly kevéssé, mint például büntetőjognak nem nevezhetjük a büntetőcodex egyszerű reproducálását.

A különböző alkotmányok systematicus feldolgozása az, a mit mi alkotmányisme alatt értünk.

De hagyján, ha Schvarcz csak a czímben tévedett, de tulajdonképen alkotmányismét nem is volt szándékában írni. Tegyük fel, — a minek különben a föltevése képtelenség, mert ellenkezik a munka kitűzött czéljával, — hogy a szerző csupán olyanféle gyűjteményt akart a közönség számára készíteni, a minő a Jánosié, vagy a német Rauché, vagy a franczia Laferrière-Batbie-é. A Rauch és Laferrière-Batbie gyűjteményei azonban tudományos becscsel bírnak, a mennyiben a különböző alkotmánytörvények szövegét részint eredetiben, részint fordításban, de hiven, szó szerint közölvén, kitünő forrásokúl szolgálnak azok számára, a kik az alkotmányjoggal tudományosan, szakszerűen foglalkoznak. Schvarcz gyűjteménye ellenben az alkotmánytörvényeknek felette hiányos kivonatát tartalmazza s ennélfogva egyáltalában nem alkalmas arra, hogy alkotmányjogi tanulmányoknál mint segédmunka használtassék.

Ha már most aztán azt a kérdést vetjük fel, hogy miféle szükségletet elégíthet hát ki az előttünk fekvő kis füzet: bizony-bizony meg leszünk akadva a felelettel.

Ha egyáltalában olyan-amilyen hasznát veheti annak valaki, legfölebb az a joghallgató veheti hasznát, a ki politikát hallgatott már s a politikában előadott államjogi tételes intézményeket recapitulálni akarja. Ezt megteheti Schvarcz munkájának a segélyével olyan formán, hogy kijegyzi abból magának főképen az egyes államjogi specialitásokat, mint a melyeknek emlékezetben tartása a nagy anyaghalmazban különben is felette nehéz. Megjegyzi például a tömérdek svéd alkotmányi specialitást, továbbá, hogy Bajorországban a második kamara tagjainak a választása indirecte történik, hogy Belgiumban a képviselőház által vád alá helyezett felelős mi-

nisterek felett a semmisítőszék ítél, hogy a democraticus Franciaországban a decentralisatió rendszere áll fenn, hogy Mecklenburg nagyherczegség alkotmányában a hűbériség nyomai még ma is föllelhetők, hogy Portugalliában a királynak is jogában áll a ministereket vád alá helyezni, hogy Dániában a bírói hatalom a törvény és nem a király nevében gyakoroltatik stb.

A fentebb előadottak Schvarcz munkájának második részére vonatkoznak. Mert két részből áll az. Első részében a politikai alapfogalmak adatnak elő.

Schvarcz Gyula írói egyéniség ét meglehetősen van szerencsém ismerni. Azok közé a magyar írók közé tartozik ő, a kiket jóformán a tíz ujjunkon el tudnánk számlálni, a kik rendkivűl nagy tudományos készlettel, teljes önnállósággal dolgoznak. Schvarcz folytonosan tanúl, ismereteit szakadatlanúl gyarapítja, de nem abból a czélból, hogy annál könnyebben compilálhasson, hanem hogy ne kelljen más gondolataira szorúlnia, amikor írni akar. Nem csoda, ha ilyen írónak ambitiójává lesz az eredetiség. Schvarcznál azonban ez a nemes ambitió ferde irányban kezd immár fejlődni. Eredeti akar lenni ott és akkor is, a hol és a mikor — a dolog természete szerint — az eredetiségre minden áron nem kellene törekednie.

Midőn alkotmányisméjének első részét írta, meg kellett volna gondolnia, hogy *népszerű* munkát ír, s ha ezt meggondolja: bizonyára nem fog kisérleteket tenni olyatén politikai fogalommeghatározásokkal, melyek épen mert egészen önállók, vita tárgyát képezhetik. Munkájának előszavában a fejlettebb külföldi irodalmaknak előnyéül hozza fel ő maga is, hogy azok a tudomány *eredményeit* teszik a tágabb körű müvelt közönségre nézve megizlelhetőkké. E szerint tehát nem a tudomány problémáit, hanem annak eredményeit kell szerinte közölni a nagy közönséggel. S ezen igen helyes elvét teszi tönkre akkor, a mikor a legközönségesebb és legáltalánosabban elfogadott politikai definitiókat elveti s azokat egészen újakkal és — mondjuk már itt ki — nagyobb részt rosszakkal helyettesíti. Megjárja ez egy tisztán szakszerű munkában, sőt ennek ez adja meg az igazi magasabb tudományos értéket: de egy tankönyvben, mely még hozzá egészen éretlen gyermekeknek (a tanitóképezde és polgári-iskola növendékeinek) használatára van szánva, egyáltalában megengedhetetlen. A *népszerű* alkotmányisme olvasójának nem Schvarcz Gyula definitióira van szüksége, hanem igenis szüksége van a politikai alaptanokra, a mint azok a politikai

tudomány mai fejlettségi fokán formulázva vannak. Senkinek se jut eszébe a képtelenséget állítani, hogy az egyszer formulázott politikai tantételek ne lennének módosíthatók; de módosítsuk azokat ott, a hol annak helye van.

Kautz politikai kézikönyve miért részesül mint tankönyv általános elismerésben? Főképen azért, mert bár mindenki tudja, a ki Kautzot egyéb önálló dolgozatai, értekezései és egyetemi előadásai után ismeri, hogy a történelmi iskola hive: sem ezen iskola nézeteinek, sem általában saját individuális felfogásának nem igyekszik tankönyvében propagandát csinálni; hanem az egyes vitás politikai kérdéseket és alapfogalmakat a különböző iskolák szellemében megvilágítja s a mennyiben ama kérdésekkel eldönti is, mintegy közvetít a különböző felfogások között s azokat sokszor sikertelenül ugyan, de megpróbálja egymással összeegyeztetni.

Ez az előadási modor, ez a módszer az, a mit mi egy jó tankönyv nélkülözhetetlen kellékének tartunk. Ha Schvarcz Gyula, önállósághoz szokott szellemét, mindig új, még soha nem járt utakon haladó észjárását nem képes fékezni, ne írjon tankönyvet; hanem működjék azon a téren, a hol ha eredeti eszméivel közvetlenül nem viszi is előbbre a tudományt, de közvetve mégis tehet szolgálatot a tudománynak olyan formán, hogy bizonyos szakkérdésekre nézve talán termékeny vitát provocál.

Az ő politikai fogalommeghatározasai, melyekkel jelen kis munkáját mintegy bevezeti, méltán magukra vonhatják figyelmünket eredetiségöknél fogva. Alig van azonban azok közt egy is, amit mi részünkről aláírnánk.

Igen hosszúra terjedne ismertetésünk, ha minden definitióját szemügyre vennők. Mindenikről egy-egy értekezést kellene írnunk, hogy kimutassuk azoknak tarthatatlanságát. Mindössze tehát egykettőre fogjuk megtenni észrevételeinket, természetesen azokra is a kellő rövidséggel.

Annak, a kit az államtudományokba be akarunk vezetni, mindenekelőtt az állam és társadalom fogalmát magyarázzuk meg. Schvarcz is ezt teszi; de nincs benne köszönet. „Az állam — szerinte — oly *társadalom*, mely a maga érdekeinek megóvására és előmozdítására minden más erőhatalomtól jogilag független erőhatalommal rendelkezik". A társadalom pedig „azon emberi lények összessége, a melyeknek (?!) életérdekeik közvetlenül vagy követve egymásra utalvák".

Az államnak és társadalomnak ilyetén összezavarása által az államtudományok azon nagy vívmányát teszszük tönkre, mely szerint az állam teljesen meg lőn különböztetve, el lőn választva a társadalomtól. Mohl, Stein, Held és a többiek tehát hiába fáradtak; munkájok nagy eredményét Schvarcz Gyula ignorálja. Szeretném én már most látni azt az embert, a ki Schvarcz nyomán haladva, meg tudná pontosan és részletesen magyarázni — a nélkül, hogy ellenmondásba keverednék önmagával — az állam és társadalom természetét, hivatását. Mert azt talán a szerző sem fogja kétségbe vonni, hogy társadalom másképen nem képzelhető, mint az államon belül. Ha tehát az állam annyi, mint társadalom; akkor a tulajdonképeni társadalom, a mit Mohlék úgy neveznek, hogy Gesellschaft, nem egyéb mint társadalom, a társadalomban. Ha már most ezt az abrakadabrát nem értjük meg, s Schvarcz nyomán tovább haladva, azt kutatjuk, hogy mi tehát az egyik társadalomnak és mi a másiknak hivatása: olyan útvesztőbe jutunk, a honnan a kivergődés mindenesetre bajosabb lesz, mint a bejutás volt. Az egyik társadalomban „az emberek életérdekei egymásra utalvák;" a másik „ezen érdekek megóvására jogilag független erőhatalommal rendelkezik". Az elsőnek tehát hogy mi a czélja, azt egyáltalán nem tudjuk; a másiknak a czélja, hogy ismeretlen érdekeket oltalmazzon. De föltéve, hogy a tulajdonképeni társadalom czélja Schvarcz szerint is az, a mit Mohlék tulajdonítanak neki, t. i. az *egyéni* érdekek előmozdítása: akkor is tagadjuk, hogy az államnak a czélja csupán a társadalom ama törekvéseinek biztosítása volna.

Ad absurdum vittük a említett két fogalom meghatározását, hogy annál kiviróbb legyen helytetenségök. De ha terünk engedné, Schvarczot követve még képtelenebb következtetésekre is lyukadhatnánk.

A nemzetiségről szerzőnek még különösebb fogalmai vannak. Szerinte „a nemzetiség — politikai értelemben — azon emberi lények összesége, a melyek (!) az állam jogkötelyékébe (?) tartozó egyéb egyénektől *anyanyelvöknél* fogva különböznek". Tehát csak a közös nyelv lenne az, a mi a nemzetiségeket létrehozná. Ezt határozottan tagadjuk. Mi a közös nyelvet nem ismerhetjük el kizárólagos nemzetiségalkotó tényezőnek, annyival kevésbbé, mert ennek az elismerése nekünk, kis nemzetiségnek, fenmaradásunkat veszélyeztetné; sőt ellenkezőleg kétségbe vonjuk, hogy a *politikai* értelemben vett nemzetiségnek *minden körülmények között* jellemző sa-

játsága lenne a közös nyelv. Az osztrák vagy a porosz — szerencsénkre — külön nemzetiségnek tartják magukat, hasonlóképen a horvát vagy a tót vagy a lengyel, pedig hát amazok is, ezek is más-más dialectusban ugyan, de ugyanazon nyelvet beszélik. Viszont az a szepességi német nem az anyja tejével szívta ugyan magába a magyar nyelvet és mégis büszke öntudattal a magyar nemzetiséghez számítja magát. De ha a közös nyelvet nem tekinthetjük kizárólagos nemzetiségalkotó tényezőnek, a közös származást még kevésbbé. Eredetileg a származás közös volta hozta ugyan létre a különböző nemzetiségeket; de idővel megszűnt az emberek közt a vérkapocsból eredt összetartozóság érzete. Ez az érzet ma már az emberekben különböző tényezők behatása alatt fejlődik ki, melyek között esetleg a nyelv és származás is szerepelhet ugyan, de ezen két tényezőt pótolhatják a közös történelmi mult, a közös szokások, erkölcsök, érzelmek stb. *)

*) Mi Schvarcz Gyula álláspontját helyesnek, egyedűl igaznak tartjuk. A nemzetiség csupán az anyanyelv alapján jön létre, s az Eötvös-féle nézet, mely jó ideig nem csak nálunk, hanem külföldön is, kivált az osztrák földön, nagyon kapós volt, távol áll az igazságtól. Mi régóta és több alkalommal szóltunk ellene s jól esett Ipolyi mult évi egyik beszédében is olvasnunk Eötvös felfogásának elítélését. Nemzetiség alkotásához hozzájárulhatnak ugyan a közös mult, az egyező szokások és erkölcsök, szóval mindaz, a mi a rokon nyelvűeket társulásra indíthatja; de a fő és alap ok mindig a nyelv marad. A nemzetiségi eszme oly szoros egységben van az anyanyelv eszméjével, hogy e nélkűl nem képzelhető, míg közös szokások nélkűl igen. Igaza van a költőnek, mikor azt mondja, hogy nyelvében él a nemzet, míg a legtarkább szokások és erkölcsök sem szüntetik meg nemzetiségét. A nemzetiség természetünk azon elszigetelő sajátságából származik, mely egyediségét a nemmel szemben a nyelv alapján törekszik érvényesíteni. Az egyenlően beszélés, az egyező nyelv alapján rokonoknak és egymáshoz közelebb állóknak tekintik magukat. De ha évezredek alatt a közös nyelv folytonos változása következtében dialectusok támadnak, melyek mind jobban eltérnek egymástól, kivált ha történelmi és földrajzi okok is járulnak hozzá, e dialectusok alapján új nemzetiségek keletkeznek; így jött létre az olasz, a franczia, a spanyol nemzet a közös latinból; így a svéd, a dán, a hollandi, az angolszász a közös germanból; és ha a nagy német birodalomban mindig hallunk particularismusról panaszkodni, ennek egyik fő, bár nem kizárólagos oka dialectusaik eltérő volta. A vallás ugyan nagy szerepet játszott a nemzetiségek történetében, pl. némileg általa olvadnak belénk a bunyeváczok, sokaczok, vendek s a hazai németek stb.; és az ő segélyével tartják fenn magukat sok helyen a szerbek; de a vallás alapján soha sem alakult nemzetiség, mert ez csak a nyelvén történhetik. Azért a magyar tudós sem mondhatja: „Mi a közös nyelvet nem ismerhetjük el kizárólagos nemzetiségalkotó tényezőnek, annyival kevésbbé, mert ennek az elismerése nekünk, kis nemzetiségnek, fenmaradásunkat

Az államhatalmi ágak gyakorlásának módját a szerző szintén helytelenül adja elő. Nem tesz itt különbséget alkotmányos és nem alkotmányos államok között; pedig tudvalevőleg amazokban a nép osztozkodik az államfővel a hatalmi ágak gyakorlatában, ezekben ellenben a nép a hatalma gyakorlatából ki van zárva.

Az alkotmányosságra nézve a szerző a Napoleoni hamis eszméknek látszik hódolni, midőn az alkotmányosságot *kizárólag* „az állam-

veszélyeztetné". Bár az igazság eltagadása csak keveset segít az eszmei világban, még ha veszélyes volna reánk nézve, sem állíthatnók igaznak azt, a mi téves. Egyébiránt ezen igazságnak elfogadása még nem dönti meg Magyarországot, mert egy országban többféle nemzetiség lakhatik s mégis csak egy országot, egy államot képeznek mint az Egyesült-Államokban, Svajczban, Oroszországban, Belgiumban s hazánkban is látjuk. Ez az állapot szülhet ugyan sok kellemetlenséget; de politikai tapintattal és az uralkodó nemzetiség társadalmi erélyével sokat ki lehet kerülni. T. munkatársunk téved, mikor azt véli, hogy a porosz és osztrák külön nemzetiségeknek tartják magukat, mert irodalmi nyelvök egysége folytán németeknek vallják magukat; a horvát, tót és lengyel pedig külön nemzetiségek, mert más-más irodalmi nyelven írnak és beszélnek. Ezért veszélyes lehet reánk nézve más részről némely tót írónak azon tette, hogy a közel álló csehmorva nyelvet választák irodalmi nyelvűl, mert így lemondtak dialectusuk érvényre juttatásától s magukat ama rokon népekkel azonosíták. A nemzetiségek a dialectus útján keletkeznek, azért majd mindig együtt járó fogalmak. A mi a dialectus fogalmát illeti, a nyelvtudomány tulajdonkép nem ismeri, mert pl. az ős indogerman nyelvnek, hihetőleg szintén dialectusnak, a görög, latin, german, szláv, stb. voltak a dialectusai, ezeknek ismét vannak dialectusaik, s e dialectusoknak újabb szükebb körű dialectusaik; a közbeszéd kényelmes használata azonban elfogadta azt, hogy nyelvnek tulajdonkép csak valamely nép irodalmi nyelvét tekinti és ezen belül a különféle tájszólást dialectusnak mondja. A mi pedig a „politikai értelemben vett nemzetiséget" illeti, ezt sem ismeri az igazi tudomány, hanem csak oly politikusok találták ki, a kiknek országában több nemzetiség lakik; oly phrasis ez, melynek értelme nem a dolog mivoltában, hanem saját önkényünkben rejlik; azért napjainkban nem is szoktuk írni svajczi nemzetiség vagy nemzet, hanem Svajcz népe vagy a svajczi köztársaság polgárai, az Egyesült-Államok polgárai stb. — Hogy „a szepességi német büszke öntudattal a magyar nemzetiséghez számítja magát", ez csak oly jelenség, minőt hazánkban többfelé tapasztalunk és az elszaszi németeknél is látunk, a kik elfelejtve történeti multjokat francziáknak tartják magukat, mert müveltjeik magyar és franczia nevelésben részesültek, a közép pedig tudjuk sehol sem számít, az nem foglalkozik politikával vagy megelégszik vezetőinek jelszavával. Ez által válik lehetővé a nemzetiségek elenyészte és a többségbe olvadása. Idegen nemzetiségű gyarmatok jól tudván, hogy számuk sokkal kevesebb, mint hogy nemzetiségöket érvényesíthetnék, belényugosznak sorsukba és szivesen oda állanak az uralkodó többség mellé. Ezért hiszszük, hogy ötven év mulva az erdélyi szászok is lelkes magyarok lesznek, csak az kellene, hogy középiskoláik minél előbb elmagyarosíttassanak, a mint ez a Szepességen történt. A szerkesztő.

hatalomnak (vagyis talán helyesebben: az államhatalom gyakorlójának) felelősségében" keresi. Emlékezzünk csak vissza III. Napoleon 1852-ki hires proclamátiójára, melyben a többi közt nagyfennen hirdeti, hogy „bűnös fictió és ámitás" — gondolom, még a kifejezései is ugyanezek — azt mondani, hogy a fejedelem nem felelős, mert alkotmányos, szabad állam fejedelmének felelősnek kell lennie. Persze azt elmulasztotta, ugyanekkor megmagyarázni, hogy a fejedelem személyes felelősségét miképen gondolja ő realisálhatónak. Elég az hozzá, hogy Napoleon a felelősséget nem csak minisztereire, de még saját személyére nézve is proclamálta. S valjon jut-e azért valakinek eszébe azt állítani, hogy a democratikus császárság alkotmányos volt? Vagy hasonlóképen nem volt-e felelős — mint arra Lieber figyelmeztet bennünket — az algiri dey, nem állt-e módjában őt a katonaságnak — ha nem volt vele megelégedve — még meg is fosztani méltóságától, s mégis ugyancsak megjárná, a ki ezen az alapon Algirt az alkotmányos országok közé sorozná.

Állampolgárok alatta szerző azon egyéneket érti, a kik „valamely állam jogi kötelékébe tartoznak és mint ilyenek polgári- és politikai — vagy legalább polgári jogok élvezetében részesíttetnek". A jogok természetéből folyik ugyan, hogy azok megfelelő kötelességeket vonnak maguk után; de azért nem ártott volna tévedése elkerülése végett — a difinitióban is kiemelni ezt.

Hogy melyek azok a polgári alapjogok, ezeket a szerző mindjárt a következő fejezetben elsorolja; de a politikai jogok megmagyarázásával adós marad. Ez annál nagyobb hiba, mert a polgári jogok közt megemlíti mindazon jogokat is, melyeket mi politikai jogoknak tartunk, pl. a kérvényezési, egyesülési, társulási stb. jogokat s így nem vagyunk képesek még csak elgondolni sem, hogy mik lehetnek azok a Schvarcz-féle politikai jogok.

Az önkormányzatról és törvényhatóságokról, az alaptörvényekről stb. a szerzőnek szintén igen sajátságos fogalmai vannak; de legkülönösebbek az államalkatokra vonatkozó nézetei.

Szerinte kétféle államalkat van, u. m. monarchia és köztársaság. Monarchiának tartja azon államot, „melyben az államhatalom élén (!?) egy oly örökös államfő áll (császár, király stb.), a kiknek hozzájárulása nélkül (vetjog) törvény nem alkottathatik"; köztársaság ellenben „minden oly állam, a melynek a feje nem örökösödés alapján nyeri el a legfőbb hatalmat, vagy ha választás vagy hódítás alapján nyerte is el, nem szállíthatja azt öröködési jog

(vagy adoptió) által utódaira, bármily czímet viseljen is egyébként ezen államfő". Az európai modern monarchiának ismét öt nemét különbözteti meg, u. m. a határozottan aristocratius jellegű, aristocraticus jogmaradványokkal árnyalt, határozottan plutocraticus jellegű, plutocraticus vonásokkal árnyalt és végre a democraticus jellegű monarchiát; modern köztársaságot ellenben csak kétfélét ismer, u. m. democraticus jellegűt és plutocraticus vonásokkal árnyaltat. A régi és a modern absolut monarchiákra, valamint a régi köztársaságokra nem reflectál.

Igen hosszúra terjedne értekezésünk, ha ezen, mindenesetre sajátságos felfogást az államalkatokra vonatkozólag tüzetesen méltatni akarnók. Különben szakemberek előtt úgyis azonnal szembetűnnek Schvarcz osztályozásának hiányai.

Az államalkatok osztályozásánál kétségtelenül bizonyos előre megállapított közös alapból kell kiindúlnunk. Osztályozhatom pl. az alkotmányokat keletkezésök és történelmi fejlődések alapján vagy a hatalom miként való gyakorlásának tekintetbevételével stb. Így — teszem fel — ha a keletkezési módot fogadom el alapúl: különbséget tehetek történeti, szerződési vagy engedményezett alkotmányok közt. Schvarcz azonban nem így tesz. Ő a monarchia fogalmának meghatározásánál a hatalom megszerzésére és miként való gyakorlására, a köztársaság definitiójánál ellenben a hatalom megszerzésére és a felett való rendelkezésre van tekintettel. Ez a hiba már magában véve is elég, hogy Schvarcz osztályozása a szakközönség előtt hitelét veszítse.

De a hatalom miként való megszerzése a mi véleményünk szerint nem is, vagy legalább kizárólagosan nem szolgálhat kiindulási alapúl az államalkatok osztályozása tekintetében. E nézetünkben csak megerősít bennünket a szerző, midőn azért, mert szerinte a köztársaság főjellemvonása az, hogy az államfő választás útján nyeri hatalmát, melyet utódaira öröködés útján nem szállíthat, a választó királyságot is a köztársaságok közé sorozza. E szerint tehát Magyarország, — mely közel egy évezred óta monarchicus intézményei tekintetében mint valóságos mintaállam szerepelt, — akkor a mikor királyait választotta, monarchicus intézményei daczára nem monarchia, hanem köztársaság volt.

Ha az aristotelesi osztályozást fogadja el, mely a főhatalom alanyán alapúl, semmi esetre sem fogunk ily képtelen következtetésekre jutni. Hogy Aristoteles a monarchián és democratián kivűl

még az aristoratiát is mint önálló államalkatot megkülönbözteti, ez természetes; mert míg a monarchiában egy physicai személy, a democratiában az összes polgárság: addig az aristocratiában a társadalomnak egy kiváltságos, politikailag szervezett, önálló eleme a főhatalomnak alanya. Sőt hogy az aristotelesi osztályozás egészen correct legyen, bizvást magunkévá tehetjük Bluntschli és a német organcius-ethicai iskola azon distinctióját, mely szerint az ideocratia, az eszmeuralom is, az önálló államalkatok közé tartozik.

Az aristocratia mint államalkat a világért sem tévesztendő össze Schvarcz aristocraticus, vagy aristocraticus jogmaradványokkal árnyalt monarchiájával és köztársaságával. Nem állítjuk, mert nem is állíthatjuk, hogy ily aristocraticus jellemvonásokkal felruházott államok ne lennének és ne lettek volna; de nem kell hozzá nagy fejtörés, hogy belássuk, miszerint különbség van azon állam közt, melyben pl. a főhatalom egy physicai személy kezében van ugyan, de a főhatalom tulajdonosa bizonyos tekintetben korlátolt egy kiváltságos osztály előjogai által, és azon állam közt, a melyben maga ezen kiváltságos osztály a főhatalom alanya és gyakorlója. E szerint az 1848. előtti Magyarország aristocraticus monarchia volt; ellenben Bern vagy Velencze, sőt az ókori Spárta is, daczára annak, hogy az utóbbiban a gerontia két elnöke királynak neveztetett, aristocraticus államalkattal bírtak.

De azt hiszem, elég ennyi mutatványúl a Schvarcz politikai tantételeiből. A felhozott példák meggyőzhetik a közönséget a felől, hogy Schvarcz tantételei egészen eredetiek ugyan, de nagyon is kétes értékűek.

Már ez magában elég, hogy kimondjuk, miszerint az előttünk fekvő munkának nemcsak második, de első része sem használható akár a nagy közönség, akár a tanuló ifjúság által. S még ehez járúl azon nem kisebb hiba, mely szerint az államtudományi alapfogalmak előadásában sincsen meg az az összefüggés, az a rend, ami különben is nehezebben megérthető abstractiók népszerűsítésének egyik nélkűlözhetetlen alapföltétele.

A mi a munka nyelvezetét illeti, az meglehetős nehézkes és magyartalan. Tehát e tekintetben a szerző semmit sem vethet szemére Jánosinak, a kinél a „szabatos közjogi nyelvet", a mit Schvarcz méltán megkiván az alkotmányok ismertetőjétől, szintén hiába keressük.

Schvarcz nagyobb, rendszeres államjogi munkáját, melynek a

a most megjelent és általunk bemutatott füzet mintegy előhirnökét képezi, kiváncsisággal várjuk. Nem azért, mintha talán arra számítanánk, hogy abban a szerző a mi futólagos megjegyzéseinket is figyelembe fogja venni; hanem azért, mert abban, reméljük tüzetesen ki fogja fejteni az egyes politikai kérdésekre és tantételekre nézve a maga sajátságos álláspontját. Előre mondhatjuk, hogy államjogi, politikai eszméinek legnagyobb részével akkor sem fog ugyan bennünket meghódítani; de esetleg ismét megmutathatja, a mit különben már eddigi munkáiban is többször igazolt, hogy mily erős gondolkozó és mily ügyes polemicus. Mert bizony erős logica s még erősebb polemizáló tehetség kell ahhoz, hogy valaki a tudományban elfoglalt separatisticus álláspontját sikerrel megvédelmezhesse.

IV.

NEMZETI TRAGICOMÉDIA.

ÍRTA SIMONYI IVÁN.

I.

A nagy forradalom ideje előtt élt Francziaországban egy gazdag aristocrata család. Terjedelmes földbirtok képezte hitbizományilag biztosított vagyonát. Tagjai kitünő szellemi tehetségekkel voltak megáldva, sőt bizonyos költői és romanticus vonás különböztette meg őket. Azon kor volt ez, melyben Voltaire és Rousseau tanai mély befolyást gyakoroltak volt a kedélyekre, és a nagy forradalom eszméi mintegy a levegőben érezhetők voltak. Egyszer a család egyik fiatalabb tagja a mese szerint így szólott a többihez: „Nagy és új idők előestéjén állunk. Ne várjunk, míg az idők árja és a nyers erőszak elveszi azt tőlünk, a mit elődeink erőhatalommal szereztek. Szabadítsuk fel jobbágyainkat, bocsássuk el tisztjeinket, áldozzuk vagyonunkat és nemesi jogainkat a haza oltárára. Küzdjünk meg az élettel saját erőnkből. E küzdelem csak kifejteni és fokozni fogja képességeinket. Csak ezután lesz családunk valóban boldog és dicső. És polgártársaink osztatlan szeretete és tisztelete fogja legjobban jutalmazni a küzdelemnek netaláni nehézségeit". És tett követte a szót.

Minő lett 20—30 év mulva helyzetök? A család tagjai közt volt egy költő, egy zenész és egy festő. Új életökben sikerült nekik több ízben elismerést aratni. De tudjuk, hogy a szépmüvészetek

csak ritkán válnak fejős tehénné, főleg az olyanokra nézve, kik kevésbbé practicusok, kik kevésbbé szivósan és kiméletlenül tudják az adott helyzetet saját előnyükre kiaknázni. A családnak egy másik tagja és pedig a kinek legtöbb akarata volt, az ügyvédi pályára adta magát, sőt a politikában is szerepelt. De szorgalma, esze és vasakarata daczára állása korántsem volt fényes, s öreg napjait nem tölté gond nélkül. Sőt ha valamely érdes és elkeseredett embert akartak jellemezni, azt szokták mondani, olyan mint X ügyvéd. Régi társai nem szerették democraticus idealismusa miatt. Renegatnak és phantastának nevezték. De nem kevésbbé bizalmatlankodtak irányában új társai. Sok tekintetben különbözött tőlük. Ezért sok titkos és nyilt ellensége volt. Legnemesebb és legönzetlenebb szándékaiban rendesen valamely annál ügyesebb körmönfont rúgót véltek látni.

Ez volt a család legjellemesebb és legszebb tulajdonokkal felruházott tagjainak sorsa. A többi azon typust tünteti elénk, melyben egyesítve látjuk a gavalléros velleitásokat, természetes adományokat, de kiknek pénzügyi viszonyai mindig rendezetlenek, kik egyrészt bátrak, ügyesek, de még sem igen tudják kenyeröket rendes, és a mint mondani szokás, szolid módon megkeresni, és a kikre okos ember nem szivesen bízza az ügyét.

A család elbocsátott tisztjei és cselédjei, kiknek meglehetős jóléte csaknem biztosítva volt, kevés kivétellel elkorhelykedtek. Különböző volt a jobbágyok sorsa. A jobbágyok egyik részén a hozott áldozat nem veszett kárba; nemcsak hogy állásuk emberhez méltóbb lett, de szorgalom, óvatosság és egyéb tényezők által sikerült az új kornak veszélyeit kikerűlniök. Pedig ez nem ismert veszélyeket is hozott magával. Az adó azelőtt csekély volt, a földnek eldarabolása meg volt gátolva, a törvénykezés patriarchalis, de egyszerű és olcsó volt.

Uzsora- és zúg-prókátor űzelmeit nem tűrte az uraság. Inséges években megosztotta volt a parasztsággal gabonáját, hiszen érdekében volt azokat ép erőben és egészségben tartani. Mindez hirtelen változott. Nem csoda tehát, hogy a parasztság azon része, melynek kevésbbé termékeny föld jutott, kiket több gyermekkel áldott meg az ég, az új kor új veszélyeivel megbirkózni nem tudott és vagyontalan, napról napra élő és gyakran éhező tömeggé sülyedt.

A ki a létért való küzdelmet nem csupán regényekből ismeri; a ki tudja mit jelent egy nemzetnek, egy fajnak vagy akár egy

osztálynak öröklött, mintegy nemzedékeken át testté és vérré vált életmódja, szokásai: tudni fogja azt is, hogy a létviszonyoknak változása és kivált gyors változása, logicai kérlelhetlenséggel vonja maga után a sok bajt.

E franczia mese nemzetünk históriája 1848-tól fogva. A szükséges változások roppant átalakulást idéztek elő hazánkban. Nem csupán a nemesi rend lőn áldozata a haladásnak, hanem áldozatává lett a létviszonyok gyors változásának minden osztály. A nemzet sokat nyert, de az egyes régi osztályok ugyan annyit vesztettek. Hiszen a volt polgári osztálynak is az azelőtti czéhrendszer, a csekély közlekedési eszközök és általában az egész akkori közgazdasági rendszer által kenyérkeresete szabályozva, sőt csaknem biztosítva volt. Tudjuk, hogy a polgári osztály a régi jó értelemben, t. i. oly osztály, mely őrködött tagjai viselete felett, mely készséggel nyújtotta mentő kezét a nem saját hibája miatt bukó polgártársnak, tudjuk, hogy az ily polgári osztály többé nem létezik.

Hála Istennek, a volt jobbágyoknak azon része, mely a termékenyebb földet lakja, mely meg tudta őrizni ősi szokásait és erényeit, meg tudta magát őrizni az uzsora és perpatvar támadása ellen, a helyzet nehézségei daczára, nemcsak hogy létezik, hanem ez képezi hazánknak politikailag legbátrabb osztályát, azon osztályt, melynek első sorban köszönhetjük, hogy Magyarországban önállóbb pártok, ellenzék létezik. De sajnosan tapasztaljuk másrészt, hogy az elszegényedés mennyire elharapódzott az ország legnagyobb részében, a mint ezt a magyar gazdák és az iparos congressus által az országgyűléshez benyújtott két kérvény eléggé kimutatja, hogy mily állapotban van az országnak földmüvelő és iparos osztálya, tehát a lakosságnak tulajdonképen productiv része.

Az extensiv mezőgazdaság, melyet az ország nagyobb része űzött, arányban állott a lakosok számával, legelőivel, marhaállományával. Az ország tehát nyers terményeinek kivitelét, mely különben is kisebb volt mint a mostaniak tized része, sokkal könnyebben bírta. Most minden oda utal: a nagyobb terhek, a modern államrendszer, az óriási módon megnőtt culturigények, a lakosoknak nagyobb igényei, azoknak nagyobb száma, végre ama kérlelhetlen törvény, hogy a talaj kimerül, ha a földnek nem adatik vissza a mi tőle elvonatik — egy szóval minden oda utal, hogy intensivebb módon gazdálkodjunk. Ennek pedig nélkülözhetetlen feltétele, hogy nyers terményeink, már a mennyire lehet, otthon is leljenek piaczot,

hogy azokat itthon dolgozzuk fel, hogy legyen legalább is virágzó mezőgazdasági, tehát czukor, szesz, sör- stb. iparunk. Csak is ezen esetben lehet a mezőgazdaság intensivebb, csak is ezen esetben fog a föld értéke és a lakosságnak életképessége emelkedni, csakis ez esetben leszünk képesek a talajnak visszaadni azt, a mit tőle elvontunk. És mégis hogy állunk e tekintetben?*) Marhaállományunk

*) A következő számok kellőleg fogják a mondottakat illustrálni: 1831—40-ig Magyarország évenkint átlag mezei termelvények- és lisztben exportált valamivel többet két millió mázsánál. 1869—75-ig Magyarország kert- és mezei termelvényeiből stb. 21 millió vámmázsát exportált. A kivitel tehát gabona és mezei termelvényekben 1840 óta több mint tízszeresen növekedett. Úgy a mezőgazdaság mint a nemzetgazdaság szabályai szerint a marhaállománynak is megfelelő arányban kellett volna szaporodni. De marhaállományunk, nemcsak hogy nem növekedett, hanem fogyott. Fényesnek 1842-ben megjelent számításai szerint Magyarországban és Horvátországban 1 n.-mérföldre átlag 980 drb szarvasmarha jutott. Koneknek 1868-ban megjelent statisticája szerint Magyar- és Erdélyországban 1 n.-mérföldre átlag már csak 965 szarvasmarhát számítottak. Keletinek a 70-es évek elején megjelent kimutatása szerint a magyar korona országaiban már csak 942 szarvasmarha jutott 1 n.-mérföldre. Marha-állományra nézve Magyarország csak a 19-ik helyet foglalja el Európa 29 állama között. Tehát hátramaradt nemcsak Szerbia, Románia, Oroszország, azaz nyerstermelő és földmüvelő országok mögött, hanem hátramaradt iparos országok mögött is, mint Turingia, Würtemberg, Poroszország stb. Érdekes e tekintetben faggyú-kivitelünk: 1831—40 csupán a Lajtán túl vittünk évenkint átlag 13 ezer mázsát. 1841—50 csak 10 ezer mázsát. 1869—73 csak 8 ezer mázsát. Tudjuk, hogy viszont cserében csak nem minden gyártmányt a külföldről kell behoznunk. 1869—73-ig, hogy csak egy példát említsek, Magyarország minden esztendőben átlag kiadott, t. i. csupán szövő és kötött árukért 106 millió frtot. Magyarország, mely nyerstermelő és mezőgazdasági földnek neveztetik, melynek talaja kitünő dohányt termeszt, melynek kitünő árpája, jó répája van stb. 1869—73 évenkint átlag behozott bőröket és prémeket 9, czukrot 7, dohányt és dohánygyártmányokat 6 és fél, bútor és asztalos munkákat 3, sört körülbelül 1, szappant és gyertyát körülbelül egy fél millió frtért stb., avagy más szavakkal, kiviszszük nyers terményeinket, búzánkat, gyapjunkat, marháinkat, árpánkat, még hulladékainkat is *olcsó* árakért, melyeket a gazdagabb külföld a keresetet nélkülöző Magyarországra szab; de annál *drágább* közlekedési és vasúti tarifák árán, melyeket szintén mi fizetünk, s melyeket szabályozni nemzetgazdászaink bölcsesége és a laissez faire elve kedveért elmulasztottunk. Ugyanezen nyers termények egy részét aztán gyártmányok mint szőtt és kötött árúk, bútorok, sör, szappan és gyertya, sőt fényűzési czikkek alakjában és pedig drága árakért és drága közlekedési tarifákkal ismét visszaveszszük, mert a vámközösség az osztrák ipart védi, Magyarországon még a legtermészetesebb iparágak lábrakapását lehetetlenné is teszi, és Magyarországot kényszeríti szükségleteit az osztrák monarchiában vásárolni. Mindez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy nincs nemzeti iparunk, hogy nyers terményeink-

nem csak hogy kisebb mint az 1848 előtti, hanem évről évre csökken. Mi e tekintetben a Németbirodalom, Dánia, Skandinavia, Svajcz, Belgium, sőt még az Osztrák tartományok mögött, tehát oly országok mögött állunk, melyek nem nevezik magukat nyers termelő, mezőgazdasági államoknak. És annak daczára, hogy legelőinknek nagyobb részét felszántottuk, hogy erdeinket kivágjuk, nyers terményeinknek kivitele tízszer annyi, mint 1848 előtt volt. Nyers terményeink kivitele képezi egyetlen nemzeti jövedelmünket s ijedve és aggódva kell szemlélnünk, hogy még ezen egyetlen nemzeti jövedelemre nézve is nem vagyunk képesek versenyezni azon államokkal, mint Oroszország, Amerika, Románia, melyek kiterjedettebb talaj, nagyobb marhaállomány, gyérebb lakosság és egyéb idevágó tényezőknél fogva extensivebb módon gazdálkodhatnak, olcsóbban termelhetnek s exportálhatják terményeiket. A ki csak kissé foglalkozott ezen kérdésekkel, ki csak kissé nem restel felettök gondolkozni, tudni fogja, hogy már egyesegyedűl ezen jelenség egyéb közgazdasági monstruositásokat nem is tekintve nem jelent mást, mint csekély pénzünknek kiszivárgását, a talajnak kimerülését, elszegényedést pénzügyi és közgazdasági tönkremenést.

* * *

nek sincsen biztos piacza, hogy a nyereség a külföldi vállalkozó- és munkásnak jut, hogy a pénz kiszivárog, (persze ez utóbbi nem teszen semmit, hiszen ezért cserébe kapunk értékeket, szivunk rossz és drága szivarokat, iszunk pilseni, schwechati és jaroschau-i sört, fogyasztunk külföldi szappant, gyertyát, papirost, fényűzési czikkeket, a mi a Smithianusok tanai szerint tiszta nyereség, a mint ők ezt többi között egészen komolyan állitották). Mindennek következése továbbá az, hogy a mit évről évre a földtől elvonunk, nem vagyunk képesek a földnek visszaadni, nyers terményünk hulladékaival a külföldi marhákat hízlaljuk, a külföldi földet trágyázzuk, mezei gazdaságunk sem extensiv, sem intensiv, hogy nemzeti productiónk alig áll másból, mint hogy anyaföldünknek erejét, fő és egyedűli tőkénket, mondhatni árusítjuk el. Gyakorlati népek, mint az angolok, amerikaiak, németek, olaszok, az ily rendszert egyszerűen rablógazdaságnak szokták nevezni, minálunk ezen rendszer tudós védőkre talál. A statisticai adatok merítvék: „Ausweise über den Handel von Oesterreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen und mit den anderen österreichischen Provinzen in den Jahren 1831—40. Vom Rechnungsdepartement der k. k. allgemeinen Hofkammer". — „Ausweis über den auswärtigen Handel Oesterreichs in den Jahren 1851—61. Vom Rechnungsdepartement des k. k. Finanzministeriums. Abtheilung für die indirecte Besteuerung". — „Ausweise über den auswärtigen Handel der österr.-ung. Monarchie im Sonnenjahre 1873—74 von der k. k. s atistischen Centralcommission". — Továbbá „Magyar statisticai évkönyv", szerkeszti és kiadja az Orsz. magy. kir. Statisticai hivatal, stb.

Azt mondják, nincs ország melyben oly nehéz lenne elfogulatlanúl írni a szabadságról, liberalismusról, mint Magyarországban. Először is szabadságszerető nép vagyunk. Ez vérünkben van. Másodszor a liberalismus divatos.

Más országokban igaz, hogy lekezdi magát járni ezen divat. De hát a divat is, mint sok egyéb, kissé később szokott hozzánk jutni. Ismerjük a divat hatalmát. Hát ha még oly divatról van a szó, mely annyira nemes indokokon alapszik. Miután egy évezreden át uralkodott a feudalismus, az egyenetlenség, az önkény — lelkesülve karolta fel az emberiség egyik nemesebb része az ellenkező tanokat. Nem kell csodálkoznunk, ha az új tanok bírálat nélkül fogadtattak el. Létezik azonban még egy harmadik ok, melynél fogva felette nehéz dolog, minálunk szabadság és liberalismussal tárgyilagosan foglalkozni.

Egyik költőnk „aczélból gyúrt ős kemény nemzetnek“ nevezett benünket; s bármit is mondjanak keleti indolentiánkról, tagadhatlan, hogy ha egyszer neki melegedtünk, hamarébb és határozottabban tudunk cselekedni, mint pl. a német. És mégis, ha mai nap közügyeinket élesebb szemmel vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy alig van ország, melyben oly nagy mértékben uralkodnék mindenütt a phrasis, az üres doctrina, a chablon. Csak az adóvégrehajtó képez e tekintetben kivételt. Itt már a rideg realitással találkozunk. Valamely polgármester elgazdálkodja a város vagyonát, meglopja a pénztárt. Ha kérdőre vonatik, előáll fényes dictióval önkormányzatunknak sérthetetlenségéről, autonomiánk szentségéről. És nem találkozik senki, a ki szemébe kaczagna. Valamely ministerelnök országgyűlési többséget „csinál“ magának, a legnagyobb nyomást gyakorolja hivatalnokai által; végre legalább szemet húny, ha hivei hamisítanak, vagy erőszakkal élnek. Az országházában aztán minden válságos perczben mint ultima ratióval előáll az ország többségével, mely előtte szent, melyet ő tolmácsolni s követni köteles, még akkor is, ha „nem szivesen“ tenné.

És a tisztelt honatyák, ámbár különben alig van előttük kedvesebb dolog, mint valamely jó tréfa vagy egy kis „hecz“, nem vesztik el komolyságukat. Máshol is találkozunk a phrasissal. De mégis csak sallang, mellék dolog maradt. Nálunk sok esetben a phrasis a fő dolog. Persze hogy a legszebb phrasis a tényeket elsímitani ép oly kevéssé képes, mint az üres igéret kiengesztelni, az éhező gyomrot.

Tizennégy esztendeje, hogy modern alkotmányunknak és modern parlamentarismusunknak örvendünk. Jellemző, talán végzetes jelentőségű, hogy nem mint azelőtt az ellenzék, hanem a kormánypárt dicsekszik, sőt hivatalosan tűzte homlokára a „*szabadelvű*“ firmát. És a közönség? azt kérdi, hová jutottunk, és hová kell jutnunk, ha a dolgok az eddigi kerékvágásban maradnak. Alig mult pár esztendeje, hogy báró Sennyeyt mint a „fekete reactió“ rémképét tüntette elénk, kevés kivétellel, csaknem az összes publicistica. Most midőn Sennyey a pozsonyi mandatumot elfogadta, a sajtó megfordítva kevés kivétellel megjelenését az országházban felette üdvös és kivánatos dolognak nyilatkoztatta ki.

Európa több államain bizonyos reactionalis áramlat vonúl végig, mely áramlat még a franczia köztársaság togájának ránczaiban is elég érezhetőn játszik. Az emberek azt kérdik, nem hozta-e nekünk a liberalismus a roppant hadsereget, a roppant adót, a szédelgést, a corruptiót, az elszegényedést?

És épen a radicalis pártok, mint pl. a social-democraták rohanót fújnak a modern állam ellen, és azt állítják, hogy az egész modern úgynevezett liberalismus parlamentjeivel s felelős ministereivel nem egyéb hazugságnál és ámításnál. A ki korunknak jelenségeit figyelemmel kiséri, az nem zárkozhatik el azon meggyőződés elől, hogy a jövő kornak mozgalmai és harczai nem lesznek mások mint azon válság, melyet a liberalismus tévedései idéztek elő. Legyünk éberek és vigyázók, nehogy az emberiség ismét a másik ellentétbe csapjon át. Tudjuk, hogy a szabadság mámora után a Caesarok, a tyrannok, szoktak jönni, főleg ha a szabadság nem felelt meg azon várakozásoknak, melyek hozzá füződtek. Hiszen nem lehetetlen, hogy a reactio azt is el fogja venni tőlünk, a mit a szabadság szépet, jót és üdvöset hozott. Mert igenis, itt az idő határozottan kimondani, hogy *a szabadság kora megbecsülhetlen javakkal ajándékozta meg az emberiséget, de egyszersmind szomorú köztévedésekkel is.*

A megbecsülhetlen javaknak egyikéhez számíthatjuk az *eszme szabadságát*, a *türelmességet*. Egy másik hatalmas vonzerő, melylyel az emberek a liberalismus iránt viseltetnek, abban rejlik, hogy a liberalismus a *jövőbe* tekint, hogy a *fönálló bajokon segíteni akar*. Mi tette a conservativismust annyira népszerűtlenné?

Az, hogy azt állították róla (mennyire történt az joggal, most nem akarjuk bírálni) miszerint főtörekvése a fönálló dolgokat con-

serválni. Minthogy pedig a fenálló állapotokban tagadhatlan igen sok a rossz, a kiáltó igazságtalanság, s mivel az emberiség Schopenhauer és a földi örömek gyarlósága daczára helyzetének javítására mindig törekedni fog, természetesnek kell találnunk, hogy bizonyos körülmények között az emberiségnek rokonszenve azon tan felé fordúl, mely a fennálló rossznak megszüntetését tűzi ki czéljául, még akkor is, ha az eredmény a törekvésnél és jó szándéknál egyebet felmutatni nem is tudna.

A mi a vélemény szabad nyilvánítását illeti, nem akarom most e helyen érinteni, hogy az nem volt mindig attributuma a szabadságnak és a szabadságért megindúlt mozgalmaknak, hogy pl. a convent az emberi jogoknak declárálása mellett guillotinoztatta a más véleményűeket; míg absolut, de felvilágosúlt fejedelmek, mint II. Frigyes, József császár mások véleményét tiszteletben tartották. Nem akarok e helyen erről szólani, mert tagadhatlan, hogy a szólás-, sajtó, s lelkiismereti szabadság egyik programm pontját képezi a liberalismusnak, és pedig olyan pontját, melylyel az emberiség, legalább gondolkodó és törekvő része, mindig rokonszenvezni fog.

Először az emberek olyanok mint az asszonyok: könnyebben viselik a bajt és terhet, ha „kipanaszkodhatják" magukat. Okos ministerek és fejedelmek igen jól ismerik az emberek ezen tulajdonságát. Nem egyszer csakis azon oknál fogva engedték meg a parlamentek behozatalát, mert tudták, hogy azok az elégedetlenségnek igen czélszerű szellentyűi. Oroszország a censura, de egyszersmind a nihilismus és a titkos és legveszélyesebb összeesküvések hazája. Van azonban a vélemény szabad nyilvánításának egy másik, valóban megbecsűlhetlen értéke. Bármennyire fáradozzék is az emberi elme, relative jobb eszközt nem tud feltalálni az igazság felderítéséhez, mint ha a véleménynek szabad tért enged. A legügyesebb és szabad szellemben szerkesztett apparatus sem fogja elkerűlhetni az egyoldalúság és részrehajlás veszélyét. (A mi a szabad sajtó bizonyos kihágásait illeti, meggátlására léteznek más és pedig hathatósb eszközök, mint maga a vélemény szabad nyilvánításának korlátozása.)

De szóljunk már most a liberalismus tévedéseiről. A liberalismusnak egyik *főtévedése nem kisebb és nem nagyobb tárgy mint épen a majoritásokról szóló tana* és ama sok mindenféle, a mi evvel szorosan összefügg. Téves a liberálisoknak azon hite, hogy legjobb mindenben a *dolgoknak szabad menetet engedni*, a dolgokat ma-

gukra az emberekre bízni. Egy nagy hibájok a liberalisoknak az, hogy *czéljaik megvalósítására hamis eszközöket választanak*, névszerint pedig az itt mondottakból folyó nézetünk, hogy a *szabadságnak és hamis jólétnek nincs jobb biztosítéka, mint a szabadság maga*. Mielőtt a tisztelt olvasó a követ, melyet kétségkivül már fölemelt, reánk dobná, engedje hogy a többségről tett nézetemet oda módosítsam, hogy vannak számos esetek, melyekben a többséggel való eldöntés igen nehezen lenne pótolható más mód által. Én a majoritásokról szóló tant azon szempontból tartom tévesnek, *a mennyiben a liberalis iskolák azt mint panaceát, mint eo ipso leghelyesebb módot, mint olyas valamit állítják oda, a mit mindenkor és mindenütt lehet és kell alkalmazni*. Valóban furcsa! Ha azt kérdezzük az az emberektől, valjon több jó vagy több rossz ember van-e a világon, tíz ember közt legalább is kilencz azt fogja felelni, hogy több rossz ember. És mégis a politikai és társadalmi világban a dolog egyszerre egészen másképen lenne? Valóban feltehetni, mondják a szabadelvűek, hogy a dolgok mindig legeslegjobban fognának menni, ha a dolgoknak szabad menetet engednénk, ha az emberekre magukra biznók. A liberalisoknak eme hite annyival feltűnőbb, mert az egész világtörténetben nem találkozunk egyetlen egy példával sem, a melyben az emberek mint valóban *egyenjogú polgártársak üdvös módon intézték volna el a közügyeket*. A hellen és római köztársaságokban szabadok és rabszolgák voltak együtt.

A szabad hellennek, ha nem kűzdött a csatatéren, könnyű volt a gymnasiumokban teste összhangzó kifejtésére naponta órákat szentelni, majd bölcselkedni és a szép müvészeteknek élni; a rómainak könnyű volt szónokolni, politizálni, a circusban és a szinházban mulatni és dőzsölni, ha a rabszolga végzett helyette minden alárendelt piszkos és nehéz munkát. A velenczei és genuai köztársaságokban egyes hatalmas és gazdag „clique"-ek uralkodtak. Mennyit írtunk évezredes alkotmányunkról! De azt tudtommal igen ritkán említette valaki, hogy ezen alkotmány úgy állott fel, hogy az egyik osztály, még pedig a kisebbbik, bírta a hatalmat és a dicsőséget, míg a másik osztály dolgozott és adózott. Valamint arra sem emlékszem, hogy valaki különösen figyelmeztetett volna reá, hogy *épen modern* alkotmányunk daczára és annak birtokában lévén, jutottunk a jelen szomorú helyzetbe. Angliát az alkotmányos szabadság hazájának szoktuk nevezni. És mégis, mit látunk ott? Az an-

gol alkotmányt tulajdonképen csak a 200,000 gentry és nobility családok alkotják.

A gentry-t és nobility-t csak az ősiség tartja fen, mely ősiség sokkal szigorúbb alakban gyakoroltatik, mint a magyar ősiség az úgynevezett régi időben. A vagyon az első szülött fiúra száll a többi gyermekek kizárása mellett. Amerikában szintén a legújabb időkig rabszolgaság állott fön. Majdnem egy századdal tovább, mint a feudalismus a franczia monarchiában. Éjszak-Amerika egyébiránt nem lenne Amerika, ha egyrészt a nagyszerű bevándorlás nem hozna szakadatlanúl új meg új egyéneket és erőket, és ha másrészt Amerika a vörös „felebarát" tervszerű kiirtása által nem nyert volna eddig folyton új szűz territoriumokat. Különben is nem létezik az ó-világon állam, melyben oly mértékben uralkodnék a pénz és a corruptió, mint az amerikai köztársaságban, a mint ezt igen jól tudják mindazok, a kik Amerikát jobban ismerik, mint a minőnek a felületes „doctrinaire Laboulaye"-nek bár vonzó alakban írt, de a dolgokat teljesen hamis színben előnkbe tűntető „Páris Amerikában" című regénye mutatja. A liberalisok abban tévednek, hogy úgy látszik Aristoteles mondását „forma dat esse rei" nagyon is szószerint értelmezik, mert többre s *fölebb helyezik a formát lényegnél.* (Talán azért játszik oly nagy szerepet az üres phrasis a liberalismusban?!)

„Köztársaság nem létezik republikánusok nélkül." Ezt állítja egy igen ismert közmondás, és mégis úgy látszik, hogy a liberalisok ezen igazságot igen ritkán tartják kellőleg szemök előtt. Illustráljuk azt egy példával? Hoznak valamely választási törvényt — jól tudjuk, hogy nem mindig van benne census, qualificatió is — (mely mellesleg legyen mondva, az országnak értelem, müveltség, jellem és fajban nagyon is eltérő lakosait egy kaptafa szerint méri.) És mégis bízvást állíthatjuk, hogy ezen census, ezen qualificatió alapján, a törvényhozó és annak utódai nem foglalkoztak azon kérdéssel, hogy kik tulajdonképen azok, a kik ezen választási törvényt gyakorolni fogják.

Mert az épen nem mindegy, ha például a közönség nagy fele közönynyel viseltetik a kérdéses politikai aktus iránt; valamint az sem közönyös, ha a választási urna elé oly közönség gyűlt, melynek eszmemenete, kívánságai és érdekei, továbbá az állam és társadalomról való fogalmai a legkülönbözőbb irányokban keresztül kasul füződnek számos centrifugalis irányban ágazván szét. Hogy valamely alkotmány testté és vérré váljék, arra nézve okvetlenül szükséges, hogy a közönség öntudatosan-határozott számú konkrét, prac-

ticus értékkel bíró programmok, mint czélok körül csoportosuljon. Másodszor szükséges, hogy a közönség az ily határozott eszmékért szivósan kűzdeni képes legyen. A hol ezen öntudatos csoportosulás és kitartó küzdés nincs meg, rendesen az fog történni, hogy a fenálló hatalom minden alkotmányos czifraság daczára absolute fog uralkodni.

Hány európai alkotmányban látjuk ennek élő példányképét? Vagy p. az történik, hogy tisztán személyes indokok, a legalacsonyabb niveau-n álló nemei a korteskedésnek lesznek irányadók. Erre nézve sem szükséges példa végett messze barangolnunk. Avagy azt fogjuk tapasztalni, hogy egy rétege a társadalomnak, egyik osztálya fogja a hatalmat gyakorolni, vagy legalább a közügyekre döntő befolyással bírni, épenséggel nem azért, mivel ezen osztálynak törekvése, programmja a hazára nézve legüdvösebb, legczélszerűbb, hanem *azért, mert ezen osztályban legtöbb összetartás, legtöbb testületi szellem létezik.* Azért uralkodik Angolországban a gentry és nobility, azért a legnagyobb hatalom Belgiumban, mely a világon a legliberalisabb alkotmányt bírja, a katholikus egyház, ugyanabban ismét a clerus és ezek között ismét ugyanazon okból a jezsuita rend. Azért uralkodnak a délamerikai köztársaságokban a bár maroknyi legénységet számláló hadseregek, vagyis azok, a kik ezen kis ármádiákat megnyerni, bennök testületi szellemet fönntartani tudnak. Azért uralkodnak Amerikában a pénz és a financierek. Egy nagyobb vasúttársaság igazgatója nagyobb úr mint az egyes államok kormányzói, és több befolyást gyakorol, mint azoknak képviselőtestületei.

Egy körmönfont gazember, mint Gould Jay saját űzletei czéljából egész New-Yorkot képes volt büntetlenül terrorizálni és kizsákmányolni és pedig oly módon, hogy még Grant elnök is alávetette magát czéljainak. Ha ezen tőkepénzes „clique"-ek gyakran hatalmukat megosztani kénytelenek ügyes, merész agitátorokkal és „faiseur"-ökkel, kiknek egyik typusát a szemen szedett gazemberben, Tweed-ben találjuk, ki az irlandiak és az általános szavazati jog segélyével évek hosszú során át terrorizálta szintén New-Yorkot, ennek oka egyebeken kivűl abban található fel, hogy a tőke emberei között legkevesebb testületi szellem szokott uralkodni, csak a haszon lévén az irányadó. Azért látjuk, hogy ott, a hol privilegizált osztályok gyakorolták az alkotmányokat és avval saját hatalmukat, saját önállásukat védték volt, az alkotmány még igen erényes uralkodók túlkapásai elől is biztosítva volt. Míg ott, hol a nép maga

gyakorolja az alkotmányt, azt annyiszor tiszta comédiává aljasodni látjuk. Többször említettük már a testületi szellemet, az összetartást. Ez pedig szintén olyasvalami, a mivel a liberalis doctrinaire, a liberalis filister igen ritkán szokott számolni.

És mégis milyen fontos tényező ez; a ki a politikai életben működött, eléggé tapasztalhatta, mily nehéz azon „mixtum compositumot", melyet nagy közönségnek neveznek, bizonyos eszméért lelkesíteni, még akkor is, ha a dolognak az előnye kézzel fogható lenne. Hát ha még a legkisebb s legcsekélyebb áldozatra is számított? Hiszen a mindennapi tapasztalat mutatja, hogy az ámítás, a legszemtelenebb szédelgés, még aránylag legkönnyebben talál az úgynevezett nagy közönségnél talajt politikai életre az egész világban.

Holott tudunk esetet, hogy oly országokban, melyekben testületi szellem uralkodott, ha azon osztály meg tudott bizonyos eszme mellett melegedni, azt még akkor is sokkal hamarább érvényesítette, ha ezen eszmének valósulása az osztálynak saját érdekét, annak további fönállását tette lehetetlenné. Hiszen Magyarország legújabb története legfényesebb példányképe az itt mondottaknak. A régi dieták, melyekbe tekintetes karok és rendek az ő régi táblabíráikkal testületileg küldték instructióval ellátott követeiket, belső és külső politikában sokkal radicalisabbak voltak, mint a mostani népképviseleten alapuló országgyűléseink.

Hiszen ilyen régi dieta volt az, mely épen úgy mint az általunk leírt franczia család, a szabadság és egyenlőség kedveért önkényt (?) feláldozta elsőjogait.

Ezen nemesség cselekedete pedig még költőibb, romanticusabb volt, mint ama franczia családé. Magyarországban nem volt semmiféle pressió alúlról. Ellenkezőleg ezen osztálynak, hogy áldozatát hozhassa, még kűzdeni is kellett a kamarillával, melyben sokan azon nézetben voltak, hogy könnyebb egy pár százezer nemessel pactálni, mint az egész nemzettel. Vigyázzanak a mi doctrinaire liberalisaink, hogy a valóság ne mutassa mindinkább épen az ellenkező eredményt.

Tudom — az olvasó önkénytelenül és megdöbbenve fogja kérdezni: tehát valóban épen az ellenkezője annak, mit a demokratia állít, az igaz? Mi erre egyszerűen azt feleljük, hogy a mit eddig felhoztunk, nem volt egyéb ismert tényeknél. De még azon esetben is, ha saját magunkkal szeretnők elhitetni, hogy még sincs talán egészen úgy, vagy legalább a jövőben a dolog máskép fog lenni;

a felett már nem lehet a legcsekélyebb kétség sem, hogy valódi alkotmányos életet nem képzelhetni a nélkül, hogy a közönség concret eszme körül ne csoportosúljon, a pártban bizonyos fegyelmet fentartani, ezen eszmeért némi áldozatot hozni képes ne legyen. Volt alkalmunk reá mutatni, hogy hazánkban ezen feltételnek földmivelő népünknek azon része felelt meg, aránylag még leginkább, mely csekély szellemi és anyagi eszközei daczára szivósan állott a szélső baloldal zászlaja mellé. Mennyire nincsenek meg ezen feltételek az ország többi lakosságánál, erre lesz alkalmunk röviden reflectálni.

Meglehet, hogy az itt mondottak nagyon eltérnek a szokott divatos jelszavaktól, hogy épen úgy a liberalis tudós, mint a liberalis filister eszmekörébe épen nem fognak beleilleni. Elismerjük azt is, hogy az itt közölt tények nem alkalmasak az emberbarátot és az idealistát megörvendeztetni, hogy általában nem képezik az emberi tragicomédiának örvendetes űditő részét. De már hiába; az emberi siralom völgyében igen sok, nem örvendetes dologgal találkozunk.

A betegség, a halál sem örvendetes dolgok.

És mégis mit tartanánk oly emberről, a ki nem akarna ezekkel számolni? Ebből természetesen korántsem következik, hogy meg kell nyugodni a dolog menetében; hogy kár és hasztalan lenne rajtok javítani akarni, a mint a tiszta practicusok, az önzők, a közönyösök és a lelketlen emberek váltig állítják. Hiszen épen a liberalismus az, mely a „laissez aller“ alkalmazása által jut ilyen eredményekhez. Az államférfiúnak, ha azt akarja, hogy működését az utókor megkülönböztesse valamely űzletember vagy kártyajátékos ügyességétől, soha sem szabad nélkülöznie az eszményi *czélt*. De az *eszközök* választásánál gyakorlatinak kell lennie, különben sokszor az ellenkezőjét fogja elérni annak, mint a mit akar. Láttuk, hogy épen itt rejlik a liberalismusnak leggyengébb oldala. Valamint naponta tapasztalhatjuk hogy ezen rendszer az, mely legtöbb tért nyújt a „phrasisnak“, az „üres doctrinalismusnak“, az „álhumanismusnak“ és a „politikai hypocrisis“ számos neménck.

A mit különben a nagy közönségről és a többségről mondtunk, az nincs ellentétben avval, hogy a véleménynyilvánításnak minél szabadabb tért vindicáljunk. Más dolog az eszmék harcza, és más dolog egy kerületet administrálni, egy ország számára törvényeket hozni, egy államot kormányozni. Azért, hogy az eszmék harczát kivánatosnak tartjuk, korántsem következik, hogy kivánatos lenne az is, hogy két intézmény, melyek különböző eszméknek kép-

viselői, pl. az állam és egyház, harczot vívjanak egymással és ezen czélra külön választassanak, egymással szemközt állíttassanak. Azért, hogy az eszméknek, véleményeknek szabadságot kérünk, korántsem következik, hogy a „laissez faire“ elvét a közgazdaságban is kell alkalmazni, mert itt már a tőkének, a gazdagabb embernek, tettleges uralkodását jelenti a szegényebb felett. Az eszmék világában történt és történhetik, hogy világmozgató új tan utat tör magának, bár csak szegény sorsú népnek fia mondotta ki.

A politikában azonban — ha arra várunk, hogy a leghelyesebb intézkedés, mint a timsó a vízben jegeczesüljön, ha a dolgot magára hagyjuk, oly factorok fogják húzni a hasznot, melyeknek nevök nem a népek és az emberek jóléte.

III.

Mi a főoka hazánk jelen helyzetének?

Természetesen Tisza Kálmán! Ezt bizonyítják legalább parlamentünkben, így vezérczikkez csaknem napról-napra több mint fél tuczat fővárosi lap.

Magyarország jelenlegi ministerelnöke nem azon egyének közé tartozik, kik rokonszenvet szoktak kelteni. Tagadhatlan, hogy ő felelős a helyzetért, a mennyiben egy államférfiú sem kerülheti ki a solidaritást azon situatióért, melynek élén állott. És mégis nem lehet őt a baj főokának mondanunk. Ő csak *typusa* korának és a társadalom bizonyos rétegének, bár kitünőbb kiadásban, hiszen ő nem „derangirozott“, privátjellemre tiszta, munkaképességét, idegeit még ellenfeleinek is tisztelni kell.

Az hogy Tisza csak typusa korának és a társadalom bizonyos rétegének, ez mentsége és egyszersmind azon sújtó vád, melyet az utókor felette hozni fog.

Avagy nem volna úgy? Valjon nem csalódás-e azt hinni, hogy *csupán személyváltozás*sal tudnánk segíteni helyzetünkön? Mi alig hiszszük, bármennyire fűződjék is rokonszenvünk és tiszteletünk az új személyhez? Valjon kevesebb adót fogunk-e azután fizetni? Van-e biztosítékunk, hogy az új kormány nem fog szemet hunyni „bizonyos“ municipiumok, „bizonyos“ — hogy nagyon gyengén fejezzük ki magunkat — nem correct eljárásaival szemben, főleg, ha oly municipiumról van szó, mely úgy tudja intézni a dolgot, hogy mindig csak a kormánynak hű barátai küldetnek az ország házába? Biztosak vagyunk-e, hogy az új kormányban meg lesz a szükséges erő és bátorság; hogy át lesz-e hatva a kérdés horderejétől, ha

megjön az új kiegyezkedés ideje, és ha igen, meg fogja-e lelni a parlamentben a nélkülözhetlen támaszt?

Általában mi biztosítja a kormánynak a többséget? Nem lesznek-e ők is kénytelenek „ezen“ töredékkel pactálni, „ama“ fractió érzékenységét kímélni, „ama“ csoport kívánságaival, ambitióival számolni? Mi biztosít bennünket arról, hogy a nélkülözhetlen parlamenti kötelesség teljesítése, a többség együtttartása nem fogja-e az új kormányt is tétlenségre, sőt programmtalanságra kárhoztatni?

Igaz, ez mind úgy van, így fognak szólni egy másik táborban, azért látod, hogy *nem a személy*, hanem a *közös ügy* főoka a bajnak. — Csak haszontalan pribék fogja tagadni nagy horderejét annak, ha az uralkodó ház iránt való loyalitás teljes fentartása mellett, egy nép organicus fejlődése külső érdek, külső befolyás által minél kevesebbet gátoltassék. Hiszen láttuk, hogy nem is politikai, nem is katonai, hanem tisztán gazdasági kérdésben a túlsó fél érdeke és befolyása Magyarországnak csaknem életfonalát akasztotta meg. Es mégis van valami, a mi nagyobb baj, mint Tisza Kálmán és a közös ügy, van valami, a mi veszélyesebb mint Bismarck meg a muszka, mint a germanisatió és a panslavismus. Ez a baj pedig az, ha egy nemzet *bensőleg beteg* és ha életveszélyes betegségének symptomáit érzi ugyan, de nem meri bevallani. Mert, ha egy katona egy tízszeresen erősebb ellenséggel szemben indúl a csatába, ez bizonyára nem kedvező helyzet; mert valószínű, hogy vagy el kell futnia, vagy elfogják, vagy megölik. De ha a katona már a halál csiráját hordja keblében, akár elvész a csatában, akár megmenekül, otthon is kínos betegség és a halál várakozik reá.

Bármily tisztelettel viseltetünk a szélsőbal programmja, s általában törekvései iránt, mégis tévedés lenne azt hinni, hogy a közjogi programm megvalósításával egyszersmind ezen kórjelenségek is meg fognak szünni. Nem üres szavak azok, melyeket itt használunk. Szolgáljon magyarázatúl egy pár példa. Valjon egy önálló Magyarországban a municipiumok nem lesznek többé mindenféle visszaéléseknek színhelyei? Valjon nem hallottuk-e sokszor a baloldal soraiból a smithianismust védelmezni, holott a világ régen tisztában van a felől, hogy ezen tan nem jelent mást, mint a pénztőke uralmát, mely uralomról viszont azok, a kik alatta szenvednek, azt állítják, hogy könyörűletlenebb, mint a régi feudalismus. — Hiszen a „laissez faire“ következetes alkalmazása mellett az önálló vámterületben is csak a szerepek lennének cserélve. Most Magyarország

Ausztria gyarmata, akkor pedig Ausztria is a külföld gyarmatává válnék. És az ebből reánk háramló haszon valóban nem lenne elegendő közgazdasági sülyedésünket fentartani. Valjon nem hallottuk-e a szélső padokról, és pedig ismételve a „szabad egyházat a szabad államban“ dicsérni? És valjon mit eredményezne ezen doctrina? Harczot idézne elő állam és egyház között, mely sem az egyikre, sem pedig a másikra nézve nem kivánatos; harcz támadna az egyház kebelében is, és mindig nagyobb lenne az űr az egyház egyik része és a hivek másik része közt, végre oly agitatiókra, oly irányokra nyújtatnék hatalmas és széles tér, melyek bizonyosan homlokegyenest ellenkeznének avval, melyet a szélső baloldal férfiai jó és nemes szándékukban elérni akarnak. Holott a régi historice fejlett viszonyban béke uralkodott az állam és egyház között, és az egyházban magában is. És az egyház tekintélye valóban kellőképen meg volt óva.

Mi ezen példákat sok egyebekkel szaporíthatnók, például az általános szavazatjog, a szabad oktatás és sok egyéb példák sorából, melyeket a „hamis idealismus“, „álhumanismus“, a „doctrinarismus“, sőt gyakran egyenesen a képmutatás, a titkos reactió és a rossz szándék szül. De azt hiszem, hogy a felsorolt pár példa is elegendő. A szélső baloldal férfiai ugyanazon hibákat követik, mint a liberalis iskolák legtöbbike. Azt hiszik, hogy nincs jobb és üdvösebb szer, mint „mindenüvé és minél több“ szabadságot engedni, üdv, jólét és a szabadság maga, csakúgy maguktól fognak virítani, mint a liliom a mezőn. Ép úgy, mint pl. a népjellemmel, a nemzettest bizonyos kórjeleivel, ha t. i. olyanok előfordulnak, számolnunk kell, ha nem akarjuk, hogy a doctrinarismus épen annyit rontson, mint a mennyit a programm megvalósulása esetében jót hozna, ha nem akarunk úgy járni mint a katona, ki bátor kűzdése daczára a csatatéren élve maradt, de nem tudván, vagy nem akarván belső betegségét gyógyítani, vagy életmódját tekintettel arra berendezni, hosszas és nyomorúlt halál érte a bűzös szobában.

Melyek ezen kórjelenségei a nemzetnek?

A nemzet ezen belső kórjelenségei, s a jelen helyzetnek nézetem szerint főokai a következők:

Először a középosztályok rohamos pusztulása;

másodszor, hogy alkotmányos főintézményeink, t. i. a municipalismus és parlamentünk üres formává sülyed, hogy más politikai intézményeinkben is az üres doctrinát látjuk uralkodni;

harmadszor közgazdasági sülyedésünk és egészen ferde közgazdasági politikánk.

A mihez még hozzá tehetjük, hogy nem akarunk, vagy nem merünk helyzetünk ezen főokainak szemébe nézni, hanem bizonyos elcsüggedéssel és fatalismussal hagyjuk a dolgokat sülyedni ama végzetes lejtőn.

A mi középosztályunk tönkre menését illeti, azt fogják mondani, hogy nagyon tragicus dolog lehet ezen osztály tagjaira nézve; de nem szerencsétlenség az egész országra nézve. Mert fognak jönni új emberek, új társadalmi rétegek, kiknek az új kor előnyt és nem hátrányt hozott, vagy kik jobban megállják a sarat. Nézzük már most, hogy áll a dolog a *valóságban*. Itt azon osztályról van szó, t. i. a gentryről és a városok volt polgári osztályáról, mely csaknem egy évezreden át vezette az ország sorsát. Ezen osztály, financiális romlása daczára még huzamosbb ideig döntő befolyást fog gyakorolni a politikai életben, és pedig először évszázados traditió és szokásnál fogva, mely a valóság világában sokkal hatalmasabb dolog szokott lenni mint a theoria, hatalmasabb mint a „csinált" igazság maga.

Ez az osztály fogja gyakorolni befolyását, továbbá azon oknál fogva is, mert politikai jelentőségű „új" társadalmi rétegek még nem képződtek, vagy legalább nem oly mértékben a mint az az alkotmányos életben nélkülözhetlen; értsd e kifejezés alatt „oly rétegek képződését, melyek bizonyos határozott politikai programm körül sorakozni, és a mellett bizonyos következetességgel küzdeni és áldozni képesek és hajlandók legyenek".

Ha azt a kérdést teszszük föl, hogy miféle „osztályokat" találunk jelenleg Magyarországon, azt felelhetjük, hogy három társadalmi réteg van, mely több okból kiválik a nagy közönségből. Ezen három osztály a *mágnások*, a *zsidók* és a *parasztság*. Ezekhez még a munkásosztályt lehetne számítani, mely nagy elszántsággal küzd programmja mellett, de melylyel e helyen nem foglalkozunk, mert irányuk a szó teljes értelmében nem hazai, hanem internationalis.

A mágnásoknál legjobban ki van fejlődve az „esprit de corps". Nagy földbirtokuk és összetartásuk conserválta őket hatalmas és magas összeköttetésekkel bíró, egyik valamennyiért és valamennyi egyért síkraszálló hatalmas osztálylyá. De el lehet mondani, hogy mint *politikai párt* hatalmukat legalább mostan nem vetik latba.

Hiszen tudjuk, hogy még a különböző conservativ fractió is, mely annyi hivet számit körükben, már egy pár esztendeje, hogy a politikai kűzdtértől távol tartja magát.

A zsidókról, mint vallás és faj által egyesített, kitünő lelemenyesség- és szivóssággal bíró osztályról, jelenleg csak annyit akarunk megjegyezni, hogy igazságtalanság lenne tőlök azt követelni, a mire a gentry évszázados traditiója daczára sem képes.

A mi a földmüvelő osztályt illeti, ezen osztályról említettük, hogy ott, a hol nem jutott uzsorás kezekbe, ott a hol el nem korhelykedett, daczára hogy legcsekélyebb anyagi és szellemi eszközökkel rendelkezik, daczára a szolgabíró- és adóexecutornak, a legconsequensebb politikai magatartást tanúsította.

De oly osztály, mely a volt gentryt és polgári osztályt *politikai müködésében felváltaná, ily osztály nem képződött.* Ez talán kisebb baj lenne *absolut* államban, de igen nagy baj *alkotmányos* államban. Sőt ez a baj olyas valami, mely az igazi alkotmányosságot lehetetlenné teszi; mert hiányoznak azok, kik a politikai jogokat első sorban gyakorolni hivatvák, hiányzik a monarchicus alkotmány lánczolatában egy főfontosságú lánczszem.

Azaz egy tekintetben persze nem hiányzik, hiszen uralkodik a municipiumban és döntő befolyást gyakorol a képviselővválasztásoknál. — De más tekintetben ne ringassuk magunkat illusiókban. Bármennyire rokonszenvezzünk is a gentry-vel, bármennyire kénytelenek legyünk beismerni, hogy jobban szereti hazáját mint a gazdag bankár, vagy akár a gazdag mágnás, ki ma Bécsben, holnap Párisban lakozhatik kényelmesen — ama politikai összetartás szellemével, mely a legnagyobb szivóssággal kűzd és áldoz valamely politikai eszmeért, míg azt megvalósítani nem tudja, ezen szellemmel nem bír többé. Bizonyítja ezt eléggé, hogy mást ne is említsünk, a volt balközépnek dal, dobszó nélkűl történt zászló-elhagyása, bizonyítja ezt a fusió, mely állítólagosan belső kérdések megoldása végett köttetett és a vámközösséggel végződött; bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a municipiumok többsége, vagy legalább is a vegyes ajkuaké, melyben mégis a gentry dönt, segítették népesíteni a mamelukok padjait; sőt hogy ezen czél elérésében nem igen számos kivétellel, a megye tekintélyes családjai, sőt rendesen a hangadó emberek, a megyei „fene gyerekek“ excelláltak; bizonyítja ezt azon körűlmény, hogy azok, kik azelőtt büszkén dicsekedhettek avval, hogy sokkal önállóbbak mint a gazdag, magára aranykulcsot és rendeket aggató

mágnás, mostan a szegény, számtalan teher által nyomott földmüvelő népnek engedte át a szerepet, Magyarországon önálló és ellenzéki pártnak életet adni. Ez pedig nem csak hogy nem baj, a mint a theoria állítja, hanem igen is nagy baj az országra nézve.

Ezen bajnak *egyik* fő okával, t. i. létviszonyaink rohamos változásával foglalkoztunk az első fejezetben. De van ezen jelenségnek még egy *másik* tényezője, melyre nézve már teljesen kiérdemeljük azon vádat, hogy még becsületesen meg sem kűzdöttünk vele. — Ezen másik főok *közgazdasági hanyatlásunk*. Hiszen valóban nehéz dolog az embertől azt követelni, hogy egy eszmeért áldozzon előnyt, talán az amúgy is nehezen keresett kenyeret, ha például a hivatalnok gyér fizetéséből nem győzi az élet igényeit, és tegyük hozzá a honi szokások praetensióit; ha az iparosnak nem akad vevőközönsége, mert a külföld a honi piaczot rossz, de olcsó árakkal árasztja el; ha a nagy iparban a nagy tőke daczára csak kevés ág, kevés vállalat tud fenállani; ha a földmüves a terhek alatt összeroskadt, terményei értéke, még ha az Úristen jó termést adott is, évről-évre ingadozik; ha a volt úri osztály, a középbirtokos, évről-évre jobban közeledni látja a csődöt; ha a szellemi munkás koldulni kénytelen; ha minden pang, és az országba fektetett szorgalom, tőke csak ritkán jövedelmez.

Az ily viszonyok természetszerű következése az, hogy a becsületes szorgalom veszít cursusban, de annál inkább elharapódzik a szédelgés és a nem szolid kenyérkereset mindenféle neme, a mint ezt tényleg naponta hazánkban találjuk. Általjában nézzünk körül, kik gazdagodtak meg a legközelebb lefolyt 20—30 esztendő alatt? Először is egy csomó uzsorás. Azután egy még nagyobb csomó mindenféle speculans űzér, egy pár faiseur s olyanok, ki nyilvános állásukat vagyonosodásra tudták felhasználni, egy pár prókátor, a ki érti a mesterséget, hogy kell a népet szipolyázni. Találkozunk aztán még egy pár, a külföldről bejött tőkepénzessel, ki olcsó áron vett terjedelmes földbirtokot, annak kincseit vállalata érdekében kiaknázza, az erdőket kivágja és, ha gazdagságát szaporította, tovább áll, más országba megy lakni, mely izlésének jobban megfelel.

Követelhetünk mi ezen osztály nagyobb részétől odaadó hazaszeretetet, érett és következetes politikai magatartást? Hogy miképen fogja ezen osztály egyik másik tagja néha fel politikai hivatását, szolgáljon a sok közűl egy példa, pedig nem is a kirivóbbak sorából.

Ismertem egy nagy bérlőt, kinek kibérelt földjei *két* választó kerületben feküdtek. A nagy bérlő „a tout prix“ politikai szereplésre áhitozott. Ezt pedig úgy teljesíté, hogy a képviselő választások alkalmából ismételve az *egyik* kerületben egy *baloldali*, a *másik* kerületben egy *jobboldali* jelölt mellett agitált és korteskedett, pénzzel és borral. Ezen politikai dualismus oka pedig az volt, hogy az egyik kerületben egy baloldali mágnás birtokait tartotta bérben, a másik kerületben a megye irányadó embereinek, kik akkoriban erős kormánypártiak voltak, akart kedveskedni.

A legérdekesebb pedig az, hogy a környék intelligentiája ebben, úgy látszik, semmi helytelent, semmi megrovandót sem látott. Tudnánk felhozni számos esetet, a melyekben az ilyen új emberek, van köztük magyar nevű is, tervszerűen ellenszenvre neveli gyermekeit a haza és az uralkodó faj iránt, melyet nem tekintenek másnak, mint meggazdagodásuk objectumának és nem hiszem, hogy az ily elemek assimilálásához a jelen politikai és közgazdasági rendszer mellett sok remény lenne.

Igaz, van egy osztály, és pedig ha nem is egészben, de nagyrészt becsületes osztály, melynek foglalatossága a többiekhez aránylag jövedelmezőbb. Ez a *kereskedő osztály.*

Ezen szavakkal korántsem állítjuk, hogy a kereskedés Magyarországban rendkivül virágzik. Ellenkezőleg a közös vámterület a többi közt azt is eredményezi, hogy a nagykereskedésnek nagyobb része idegen kezekben van, és hogy a honi kereskedésnek csak a „detail“ marad.

Az sem igényel bizonyítást, hogy oly országban, mely szegényedik, nehezebb lesz a nyereség és kevesebb a közvetíteni való. Végre tagadhatlan, hogy a kereskedő az országnak számos baját mint a ferde közlekedési politikát, a lassú igazságszolgáltatást stb. sulyosabban érzi a többi honpolgárnál.

A minálunk, más országokénál minden arányon felül álló nagy száma a bukásoknak mutatja, mily nehézséggel küzd ezen foglalatossági ág is, persze mutatja azt is, mennyire hasznos itt a szédelgés, mely különben viszont a becsületes keresetet nehezíti és lehetetleníti.

Mi azon tényt, hogy a kereskedés *a többi foglalatossági ágakhoz hasonlítva aránylag még legjutalmazóbb, azért constatáltuk, mert ezen viszony a legbiztosabb jele annak, hogy közgazdasági viszonyaink nem egészségesek, hogy az ország szegényedik.*

Helyes közgazdasági viszony ott van, a hol az ős termelés, a kis ipar és nagyipar, valamint a kereskedés virágzik, hol mindegyik osztálynak jut a bizonyos arányban levő nyereségből, és mondhatjuk, ott a hol a szellemi munka nem luxus, melyet kevés kivétellel csak gazdag ember engedhet meg magának. A hol az általunk jelzett viszonyt találjuk, oly országban a kereskedő körűlbelül azon szerepet játszsza, mint egy bukó félben levő herczegi családnak udvari szállítója.

A szállító beszerzi az igényelt árúkat, veszi fáradságáért az illető nyereményt, azon talán megis gazdagszik, de a család tönkre megy.*)

E ferde viszonyoknak egyik nagy oka, a mint tudjuk, a *közös vámterület*. Egy másik oka az úgynevezett *smithianismus*. Ezen tanokat Angol- és Franczia országból importálták.

Miután ezen országok évszázadokon át elzárás, védvám, a legnagyobb áldozatok, véres háborúk, gyarmatok szerzése stb. által mindent elkövettek volt, hogy iparukat fejleszszék, erősítsék, hogy a kereskedésben maguknak az uralmat biztosítsák, kezdték ezen tanokat hirdetni, mert érdekökben állott, hogy a többi népek ne cselekedjenek úgy, mint ők cselekedtek volt, hanem sorompóikat az angol és franczia nemzeti productiói számára nyitva tartsák.

Volt idő, midőn ezen tanok bejárták egész Európát.

Ez akkor volt, a midőn az emberek mindenért rajongtak, a mi a szabadság nevével jogosan vagy jogtalanúl dicsekedhetett. Practicus népek azonban, mint az oroszok, Amerika, a németek; lángeszű emberek, mint I. Napoleon, csakhamar kiábrándúltak ezen hamis tan állítólagosan boldogító hatásából.

Jellemző, hogy mindezen tanúlságok nálunk csaknem nyom nélkűl maradtak.

---

*) Nem tartom fölöslegesnek, talán szántszándékos félreértések kikerűlése végett kiemelni, hogy nincs szándékunk bizonyos socialisticus iskola tanait valósítani, mely tannál fogva csak az állam űzne kereskedést, minthogy ezen tan a kereskedő nyereségét olyasvalaminek nézi, a mi drágítja az árúkat és a többi polgárokat károsítja. Annyi bizonyos, hogy a jelenlegi viszonyok közepette az ily állami kereskedő intézmény annyi visszaélésekkel, annyi lopásokkal járna, a minőkkel sem Amerikában, sem Oroszországban nem találkozunk. Azt pedig talán alig szükséges kimondanunk, hogy azon ferde viszonyról maguk a kereskedők sem tehetnek. A kereskedők csak akkor érdemelnék ki a honpolgárok sujtó ítéletét, ha például kényelemből, például mert mostani összeköttetéseiket nem akarják félbeszakítani, mert nem akarnak új összeköttetések után látni, a mostani káros közgazdasági viszonyt igyekeznének fentartani.

Minden bírálat nélkül fogadtuk el e tanokat, sőt hírdetjük még mai nap is. Elmondhatjuk, hogy alig van doctrina, melylyel annyi hókusz-pókusz űzetett, mint ezen tanokkal. Hiszen a „laissez-faire“ és szabad kereskedés elvei nálunk még arra is szolgáltak, hogy védjék a vámközösséget, holott ez reánk nézve nem más, mint az elzárásnak, még pedig egyik leghátrányosabb neme. Hogy hová jutottunk ezen tanokkal, érzi és siratja naponkint az egész ország. De mind hiába, a doctrina kényelmes, és mily szépen lehetett mellette a szabadságról dictiózni. Tehát éljen a doctrina és menjen tönkre az ország.*)

Tudva, hogy egészséges nemzetgazdasági viszonyok, a társadalomra úgy mint a politikára nézve körűlbelül az, mi a madárnak a levegő, valóban nem csodálkozhatunk, ha két fő nemzeti intézményünkben, a *municipiumban* és a *parlamentben* megvan a *forma*, meg van a *törvény*, *de nincs meg a test és vér*.

Ne csodálkozzunk aztán, hogy *megyéinket*, az önkormányzat ezen ősi intézményét, és pedig olyanok a kik becsűletesen szolgálták a megyét, mindinkább úgy kezdik definiálni, hogy a megye olyasvalami, mint „Mahomed koporsója, mely az ég és föld közt csüng“, hogy a megye olyasvalami, melynek állami, pénzügyi, igazságszolgáltatási, katonai, iskolai hatóságok, külön árvaszékek, állami mérnökök stb. mellett nincs más hivatása, mint hogy a befolyásos emberek rokonaikat, pártfogoltjaikat hivatalaiba ültethessék, a mire persze azoknak gyakran igen nagy szükségök van. (S így

*) A Laissez faire és a vele rokon szabad kereskedés tanait Smith Ádámtól szokták származtatni, ámbár Smith korántsem a feltétlen Laissez faire prófétája. A Laissez faire kifejezés Smith egész munkájában elő sem fordul. Legelőször Mercier de la Rivière, Gournay a physiocrata használta azt. A tulajdoképeni Laissez faire elveit Smith úgyn. követői Say, Baudrillart, Bastiat, Cobden stb. fejtették és védelmezték. Ezen tanok hivei közt találjuk első sorban a kereskedőket, kereskedelmi ügynököket és mindazokat, a kik a kereskedőkkel akár ilyen, akár amolyan összeköttetésben állanak. Ez pedig nagyon természetes. A kereskedőnek hivatása a közvetítés. Ő neki nemcsak hogy nem áll érdekében, de gyakran előnyös, ha a termelő és fogyasztó távol vannak egymástól. De azért mégis téves azon hit, hogy csak a teljes szabadság teszi a kereskedést virágzóvá. Az angolok és francziáknál épen az ellenkező rendszer mellett lett kereskedésök a világ úrává. Az amerikaiak, eme kitűnő üzérnép, a muszkák, tudvalevőleg kitűnő kereskedők, és mégis szigorúan védvámos népek. De minálunk tulajdonképen még erről szó sincs, mert a közös vámterület épen úgy a természetes nemzetgazdaságot, mint a szabad kereskedést lehetetlenné teszi.

megyének tulajdonképeni hivatása családconserváló, közgazdasági jelentőségében rejlenék!?)

Valóban nem csodálkozhatunk azon, ha a *városoknak* u. n. önkormányzata kevés kivétellel nem egyéb, mint önző és kicsinyes „clique"-ek, és egyesek, néha nagyon is furcsa űzelmeinek és önkénykedésének kűzdtere.*)

Azt fogják talán felelni, hogy hiszen a régi időkben is értették az egyes családok vagy egyének, kik a municipium élén állottak, ezen állásukat hatalmuk és előnyük előmozdítására felhasználni. Igen is, kisebb nagyobb mértékben, úgy volt a dolog. Mindazonáltal a különbség akkor és most között körűlbelül a következő: Tegyük fel, hogy valamely városban egy aristocraticus osztály isolálja magát, és szigorú összetartás által mindenféle izet-

*) Nálunk csaknem szokássá vált a megyét minden baj bűnbakjává tenni. Míg a közönség hajlandó a városok, mint a civilisatió székhelyei, számára a municipium reformjánál kivételes állásokat követelni. Az első egészen magától érthetőnek látszik, és mégis szintén azt bizonyítja, *mennyire szokássossá vált nálunk minden hazai viszonyunkat sokszor a külföldről importált üres „Schlagerek" szerint ítélni meg.* Így pl. a városok és vidéki kerületek közti viszonyokat illetőleg épen a megfordított viszony uralkodott Németországban és mi nálunk. Németországban a vidéki kerületek önkormányzata teljesen ismeretlen volt, míg a városok legalább a régi időben azt meglehetős messze terjedő módon gyakorolták. Minálunk a dolog épen megfordítva volt. A megyékben a „Selfgovernment" a legtágabb értelemben meg volt testesítve, és a mint tudjuk, időnkint a legélénkebb politika színhelyei voltak. A városok minálunk nagyobb függésben állottak az államhatalomtól, valamint azt is tudjuk, hogy bizonyos kivételekkel a politikai élet is csendesebben hullámzott azokban, mint a megyékben, néha alig volt érezhető. Természetes, hogy e viszonynak korunkban sem hiányzanak nyomai. A megyének nincsen vagyona, melyet kezeljen; a városok rendesen nagy terjedelmű fekvő birtok, házak, néha igen tekintélyes ingó tőkék birtokában vannak és a ki a mi városaink önkormányzatát, a modern aera alatt ismeri, tudja, hogy épen ezen vagyon kezelése, ezen vagyonnal miként való gazdálkodás adott tért a legkiáltóbb visszaélésekre. A megyei gentry-ben meg van a megyék több ágaira nézve legalább a százados traditió által szerzett gyakorlat. A városi administratió agendáival szemben egy újdonat új közönség áll, melynél fogékonyság és értelem a nyilvános ügyekhez, politikai öntudat még épen nem fejlődött. Kivételt képez e tekintetben a főváros, melyben vagyon, értelmiség és élénkebb élet aránytalanúl nagyobb mértékben összpontosúlt, mint bármely más városában az országnak és melyben politikai öntudattal bíró társadalmi rétegek sokkal hamarabb képződhettek, és a hol egyéb okok miatt is sokkal több fogékonyság és érzék fejlődött ki a nyilvános ügyek iránt. Más képet nyújtanak továbbá azon városok, melyekben a kis iparos, a földmüvelő, a szőlő-kertész osztály bír döntő befolyással. Az okokkal lesz alkalmunk röviden foglalkozni.

lenségeket, sőt mondjuk ki, igazságtalanságokat enged meg magának a többi polgári osztályok irányában. De ugyanazon aristocraticus társaság valakit, a ki pl. ezüst kanalakat zsebel, hamisan kártyázik, szavát szegi, megbélyegezni és irgalmatlanúl ki fogja zárni köréből. A mai municipiumban és pedig a városiakban kevésbbé tapasztaltuk ezt, mint a megyékben: valaki önkénykedhetik, szavát szegheti, hamisíthat, sőt lophat is, és pedig meglehetős nyilvánosan és egészen „ungenirt“! Ha csak sikerűl neki a szükséges majoritást megszerezni, (hogy mikép, az mindegy) bókolni fognak előtte, okos és hatalmas embernek fogják tartani. De azért mégis a municipium a szabadság iskolája! Így állították ezt, és pedig jó szándékból és becsületes meggyőződésből baloldali vezér férfiaink.

Hát *parlamentünkkel*, alkotmányunk, szabadságunk, államiságunk ezen főintézményével, hogy vagyunk? El lehet mondani, hogy parlamentünk két alkotó elemből áll. E két alkotó elemnek neve: *kormányképesség* és *többség*. Kormányképes azon férfiú vagy párt, mely bizonyos fölülről jövő intentióknak az országgyűlésen és az országban érvényt szerezni kész. Tehát ezen alkatelem definitiójában meg van már a második elem is t. i. a többség. De ezt nyiltan bevallani illetlen és naiv dolog volna. Mi alkotmányos nép vagyunk és szeretjük a szabadságot, ki merné ezt tagadni? tehát úgy kell magunkat kifejeznünk, hogy parlamentünknek egy másik factora a többség, azaz csak oly férfiút bízhat meg a korona az ország vezetésével, a kit az országgyűlés többsége követni fog. Hogy az országgyűlési többség az illető férfiút kövesse, ennek jelesen két módja van, az egyiket úgy híják, hogy „*többséget csinálni*,“ a másikat úgy híják, hogy „*programmtalanság*.“ Minthogy pedig a népek kormányához egy kis diplomatia kell, a kérdést úgy lehet formulázni, hogy „miniszter szerezd meg a többséget; hogy mikép szerezted meg, hogy hogyan tartod együtt, avval nem törődnek, a fő dolog, hogy bírd.“ Ebben a circulus vitiosus-ban mozgott eddig modern parlamentünk. Tulajdonképen minden kormány 1867 óta csinált magának többséget. Hogy minő eszközökkel, ezt valóban felesleges magyar olvasó előtt felsorolni. Egyszer a kormány nagyon haragudott az ellenzékre, ki lett adva a titkos instructió, hogy minden szabad, csak győzzön a kormánypárt. Minthogy pedig világosan az lett volna a legnagyobb baj, ha minden vesztegetés, itatás, választási liszták összeállítása, hivatalos megfélemlítés, katonai cordon stb. daczára győzött volna az ellenzék, kép-

zelhetni, hogy mi történt, ezen „*minden*“ fogalma alatt a mi administrátiónk, választási eljárásunk és becsületérzésünk amúgy is igen tág modern keretében. Azaz, nemcsak hogy az országos pénzalapból, mely amúgy is az adózók filléreiből került ki, költöttek óriási pénzösszeget vesztegetés- és itatásra, hanem „megcsinálták“ mindjárt a választási lisztákat, aztán elzárták az ellenzék korteseit, katonák által kisértettek be egész községeket, és alkalmaztak még egynéhány ehez hasonló és ennél rosszabb eszközöket. Volt eset, a hol a megye alispánja maga lépett fel jelöltűl, a nélkűl, hogy mint alispán leköszönt volna. Beválasztatta főkorteseit az összeíró bizottságba. Ezeknek volt annyi modern alkotmányos fogalmuk, hogy ha nem került ki a többség a választókból, csináltak neki választó közönséget a nem qualificált választókból. Ha az ellenzék reclamált, az alispán most már nem mint jelölt, hanem mint alispán elnökölt a reclamáló bizottságban. Volt eset, hogy saját szavazatával döntötte el, hogy a jogos reclamálásokat nem kell tekintetbe venni stb. Világos, hogy a commissió kisebbsége nem állt modern emberekből, és még nem tudott annak magaslatára emelkedni, hogy mi a modern alkotmány. És mégis nem az volt a tulajdonképeni főbaj, hogy ez megtörtént. Hiszen Bismarck szerint mindenkinek épen annyi joga van, mint a mennyi hatalma. *A tulajdonképeni baj abban van, hogy a nemzet ezt a comédiát nyugodtan tűrte.* Hiszen ha igaz, hogy a kormány a honpolgárok adójából vesztegette, itatta ugyanazon honpolgárokat; ha igaz, hogy a kormányközegek a legkiméletlenebb pressiót gyakorolták; ha igaz, hogy a legnagyobb visszaélések történtek a választók összeírásánál, hogy hamisítások és erőszak fordúltak elő és hogy az ily módon összegyűlt többség az országgyűlésen minden óvást tulajdonképen minden tárgyalási betekintés nélkűl útasított vissza és tudván minden magyar ember, hogy minden így történt: valóban az ily esetekben a legnagyobb agitátiónak kellett volna ezen parlament, és ezen parlamentarismus ellen megindúlni. Az ellenzéki képviselőknek nem lett volna szabad az országgyűlésen helyöket elfoglalni. A képviselőknek, a municipiumoknak (ha t. i. igazán az alkotmány védbástyái), a választóknak, az egész népnek minden lehetőt el kellett volna követnie, hogy a koronával, hogy a néppel, hogy a külfölddel szemben hangosan tiltakozzanak, kinyilatkoztassák, *miszerint ezen országgyűlés Magyarországnak nem legalis képviselete.* Találkozunk-e ily mozgalomnak még csak kezdeményezésével is? hogy mindez nem történt, hogy mind

evvel nem találkozunk, már ez egyedül minden kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy alkotmányunk nem test és vér, hanem tiszta comédia. Ne hozzák fel, hogy másutt is történt ilyesmi, vagy legalább ehez hasonló. Ha történt, hát ott is az alkotmány nem egyéb comédiánál; más népek, melyek századokon át nem ismertek mást, mint zsarnok absolutismust, most talán beérik avval, hogy legalább az absolutismus álczájában kénytelenek megjelenni.

Nálunk az ilyen parlamentarismus határozott visszaélés. Hogy Tisza is költött, Tisza is „csinált," választásokat, azt eléggé világosan mutatta ama bizonyos affaire, melyre nézve nem idézünk neveket, mivel kerülni akarjuk a személyeskedés látszatát is. De be kell vallanunk, hogy Tisza nem folyamodott oly drasticus szerekhez mint elődei, használván egy más eszközt, mely nem kevéssé végzetes hazánk alkotmányosságára nézve t. i. a *programmtalanságot*, növekedvén azóta különben is az országban a kétségbeeső fásúltság és közöny.

Modern aeránkban csak két választásról mondhatjuk, hogy az *igazán választás, azaz szabad választás volt*: a *60-as* és a *65-ös országgyűlését*. A 60-as többségében határozati volt, a 65-ös, mely szintén, bármennyi kifogásunk legyen ellene, bármennyire sajnáljuk jelesen, hogy gazdasági önállóságunkat nem tudta megvalósítani, a mi akkor könnyebb lett volna, mégis a többiekhez képest alkotott és teremtett. Mind a két választás a *conservativek* vezetése alatt történt; tehát azon férfiak, kiket annyira szerettünk a reactió embereinek feltűntetni, tiszteletben tartották a nép véleményének nyilvánítását, sőt ellenfeleiknek „more patrio" használt mindenféle korteskedéseit, ámbár tudták, hogy az saját maguk ellen fog fordulni. Jöttek aztán a *liberalis ministerek* és a *liberalis aera*. — Az igaz, hogy a jezsuiták ellen nem mertek a fenálló magyar törvénynek érvényt szerezni, a placet-et sem volt bátorságuk alkalmazni, azaz úgy alkalmazták, hogy meg legyen mentve a kecske és a káposzta is; igaz, hogy még a lelkiismereti szabadságot és a civil-házasságot sem merték kimondani, daczára annak, hogy ez utóbbi az országgyűlési többség által kétszer lett meghatározva; igaz, hogy nem tudták valósítani Magyarország közgazdasági önállóságát, daczára, hogy ezt megigérték volt, az is igaz, hogy összetett kezekkel nézték, hogy megy tönkre az ország. Sőt még azt is rámondták, hogy épen ez a legnagyobb állambölcseség, ezt kívánja a szabadság, meg a nagy Smith Ádám; de mindezekért cserében csináltak mesterséges több-

séget, hamisították a parlamentet, comédiává változtatták egész alkotmányunkat; de mindezekért kárpótlásul hallottunk dictiózni igen sokat korszellemről, a kor igényeiről, civilisatióról, haladásról, a reactió veszélyeiről és a szabadságról stb.

És megelégedett-e a nép, helyeselte-e mind ezt? A nép bizalmatlan lett. Hiszen legszebb eszményképével galád játék űzetett. A nép zúgolódott és fatalisticussá lett. Ez pedig legnagyobb nemzeti bajunk. Más népek is voltak válságos, desperatus helyzetben. De látjuk, bogy épen azért kétségbeesett erővel kűzdöttek, hogy nem riadtak vissza rendkivűli eszközöktől sem. Nálunk épen az ellenkezőt találjuk. Elcsüggedés, fásúltság és léhaság, elkeseredés és tompa fatalismus, ez helyzetünknek signaturája. Ez uralkodik nyilvános életünkben. Ez tükröződik vissza mint egy nagyító üvegen parlamentünkben. Akár mikép fáradozzanak az egyesek, akár mily indítványokkal lépjenek föl, ez mind hajótörést szenved a közönyön, a személyes ambitiókon, a strategia és tactica követelményein. A sok közűl csak egy példát: Grünwald évek hosszú során kűzdött, és pedig a kormánypárt soraiban, hogy a közigazgatási kérdésben egy kis mozgalomnak adhasson lendületet, még annyira sem tudta vinni, hogy e kérdés napirendre hozassék.

Végre kilépett a kormánypártból. Ekkor aztán így szólt az ellenzéknek számos tagja: „Ugyan nem látjátok, hogy ez a Grünwald csak emissariusa Tiszának, ő csak azért dobta ezt az almát közénk, hogy szétugraszsza az ellenzéket". És így megy az in infinitum. Hol van a negyvenes évek lelkesedése? Még csak nyomát sem találjuk. Mintha valaki kicserélte volna ezt az országot. Sejtjük, ösztönszerűleg érezzük helyzetünknek kétségbeejtő voltát, sőt négy szem között be is valljuk egymásnak, de még sem szeretjük, ha valaki nyilvánosan megmondja az igazat. Úgy teszünk, mint a beteg ember, a ki sejti, sőt érzi betegségét, de fél annak nevét ajkára venni.

IV.

Azon kérdésre nézve, hogy tehát mi a teendő, az eddig felhozottak után nem lehet kétség.

A) Ha igaz, hogy a társadalom vagy legalább annak jelentékeny része „decadence"-ben van;

B) ha igaz, hogy legfontosabb alkotmányos intézményeink, a municipium és parlament, chablonná sülyedtek;

C) ha igaz, hogy közgazdasági viszonyaink fokozódott hátramenést mutatnak;

ha mindez igaz és ki tagadhatja, hogy úgy van, a felelet nem lehet más, mint a következő:

A) a társadalom regenerálandó;

B) a mi chablonszerű, reformálandó oly szellemben, hogy testté és vérré váljék, a mennyiben pedig ez lehetetlennek mutatkoznék, meg kell barátkoznunk azon gondolattal, hogy az ily intézménynyel szakítanunk kell;

C) mindent el kell követnünk, hogy közgazdasági hanyatlásunk egészséges közgazdasági viszonyok által helyettesíttessék.

Meglehet, hogy az olvasó azt fogja felelni, hogy programmokban nincs hiány ezen országban. A kérdés az, hogyan valósíthatók-e az itt felsoroltak.

Jelesen, valjon a társadalom bizonyos állapota nem oly hatalmas és mélyen bevágó factoroknak eredménye-e, hogy rajta külső intézkedések és a népnek legjobb akarata sem fog változtathatni. A tisztelt olvasó talán hajlandó lesz elismerni, hogy pl. az önálló vámterület létesítése, a municipium és parlament reformja legalább nem absolute lehetetlen dolgok. A mi a társadalom regenerálását illeti, legyen szabad a következőket röviden megjegyeznünk. Épen nem, vagy legalább igen nehezen teljesíthető dolognak mutatkoznék a *népjellemnek* tökéletes átváltoztatása, pl. hogy a magyar ember mindazon jellemtulajdonokkal bírjon, melyek a német népjellemnek kitünő ismertető jelei. Az ilyesmihez, a mennyire általában lehetséges lenne, csaknem századokon át alkalmazott más éghajlat, más anyaföld, más foglalkozási mód, fajkeverés stb. szükségeltetnék. Az ilyesmi azonban nem is célunk. A magyar faj minden nagy és nemzeti hibája daczára, (melyeket csak a balítélet szeret elsimítani), sokkal többet bír abból, a mit „államalkotó elemnek“ neveznek, mint más, számra és egyéb tulajdonságokra nézve kitünőbb nemzetek. —

Lehetetlen továbbá a társadalom regenerálása ott, a hol valamely nép elaggott, elkorcsosodott, mely állapotban pl. a későbbi római császárság népét és a bysantinusokat láttuk. (Itt pl. a köztársaság visszaállítása, a mennyiben az általában fentartható lett

volna, még sokkal rosszabb állapotokat hozott volna létre, mint a Caligula vagy Nero alatti viszonyokat). A magyar faj, hála Istennek nem aggott, s nem is korcsosodott el. A magyar nemzet magja jó, becsületérző, de egyszersmind becsületes is, nagyravágyó, de határozottabb, elszántabb a tettben, mint a szláv vagy a német. Ezen faj ereihen még igazi pathos pezseg. Ezen nemzet tagjai még classicus könnyűséggel tudnak meghalni egy eszmeért. Ezen faj ott, a hol a rossz politika nagy részben tönkre nem tette, még mindig nagyobb mérvben bírja ama tulajdonokat, melyeket *államalkotó elemeknek nevezünk*, mint akár a szláv, akár a német. Csak a felső- és középosztályok azok, melyek tagadhatlanúl romlásnak indúltak. De ennek oka sem ezen osztályok életképtelenségében, hanem abban keresendő, hogy a létviszonyok hirtelen változtak, hogy a nemzet természetszerű fejlődése a legválságosabb pillanatban idegen uralom által szakíttatott meg, hogy a későbbi nemzeti politika ezen létviszonyok változásához nem alkalmazkodott és egy egészen ferde közgazdasági rendszer inauguráltatott. Ezen körülmény pedig szintén csak vigaszúl szolgálhat. Mert nem egy és ugyanazon dolog az, ha valaki pl. rossz kereskedő, mivel csakis a jó katona tulajdonaival bír, és nem ugyanazon eset, ha valaki sem mint katona, sem mint kereskedő, sem mint iparos nem fogja kötelességeit teljesíteni, mert haszontalan ember, vagy mert általában nem áll a szükséges értelmi és erkölcsi színvonalon.

A *czél* tehát minálunk „a középosztálynak sülyedését megakadályozni és őrködni, nehogy a romlás a többiekre kiterjedjen, mindent elkövetni, hogy a politikai jogok gyakorlására képes új rétegek képződjenek".

Minő *eszközök* állanak e tekintetben rendelkezésünkre? A társadalom, a nemzet, az élő állam maga. A mennyiben igaz, hogy egészséges alkotmány egészséges társadalom nélkül nem létezhetik, ép úgy természetes, hogy mindaz, a mi jelen helyzetünk káros factorának bizonyúlt, t. i. a létviszonyok változása, természetellenes közgazdasági helyzetünk, alkotmányos intézményeink chablonszerűsége, egyszersmind a társadalom romlásának oka.

A mi a létviszonyok változására vonatkozik, talán alig szükséges megemlítenünk, hogy a 48-as évek számos vivmányával, mint pl. az egyenlőséggel, még ha lehetséges lenne is, valami reactió-félét előidézni, szándéka senkinek nem lehet. De korántsem lehetetlen pl. az ősiség legalább bizonyos nemének behozatala, (módozatáról jelen-

leg nem értekezhetem), természetesen úgy értve, hogy minden család által gyakoroltassék, mely némi birtokra tudott szert tenni. (E tekintetben csak egy elszigetelt hangra emlékszem, mely a Pesti Naplóban ily értelemben nyilatkozott). Valószínű, hogy ezen nézetemet leírtam, reactióról fog vádolni a „jelszó-politikusok" egész hada, valamint mindazok, kik a humanismus, haladás szavakat mindig szájukon hordják, de mégis összes cselekvésöknek itánytűje és főrugója sohasem más mint zsebök.

És ime, a mint már említettük, épen azon országban, melyet az alkotmányos szabadság mintaországának neveznek, melyet különben annyiszor idézünk, t. i. Angliában, az ősiség századok óta, és mai nap minden birtokos osztálynál gyakorlatban van, és pedig sokkal szigorúbb exclusiv modorban, mint a mi aviticus régi időnkben.

Különösen hangsúlyoznunk és ismételnünk kell azonban minden egyéb feladatunk előtt, hogy a társadalom regenerálásának minden reményéről le kell mondanunk, míg nem sikerül jelen közgazdasági viszonyainkat egészségesekkel helyettesíteni. Itt tehát a jelszó *önálló vámterület és szakítás a smithianismussal.* Ha ezt elérni nem tudjuk vagy nem akarjuk, ama sokszor említett decompositió rohamosan fog tovább haladni és a nemzetnek egészséges részére kiterjedni; és hiába fogjuk azt várni, hogy új, politikailag képes rétegek képződjenek.

Ezen szomorú perspectiván pedig sem közgazdasági minisiterium, sem az ipar terén létesítendő, bár üdvös reformok, sem hitel egyletek, sem családok conserválására alapított bankok stb. lényegesen változtatni nem fognak. Ezen kérdésre nézve valóban a legnagyobb mérvű agitatiónak kellene megindúlnia s minden egyéb tekintetnek háttérbe vonulnia. E tekintetben a nép vezetőinek legszebb hivatása lenne, az illető köröket idejekorán felvilágosítani, hogy az egyik birodalom felének kimerűlése az egésznek romlását fogja maga után vonni, mert Magyarország nem oly gyarmat, melyet kiszivattyúzni, s aztán eldobni lehet, hogy aztán egy másikat mint az angolok Zuluországot, keressenek és hóditsanak; hogy azon doctrina, melynél fogva a politikai közösség követeli a közgazdasági egységet, felette veszélyes, mert az „éhség lévén a szerelem után a legerősebb argumentum", megtörténhetik, hogy a nemzet minden loyalitása daczára, meg fogja feszíteni végső erejét oly politikai közösség ellen, melynek állítólagos feltétele egy közgazdaságilag subordinált, azaz, elszegényedő Magyarország.

Alig lehet továbbá nagyobb tévedés, mint azt hinni, hogy a jelenlegi municipiumok a *szabadságnak* és a *politikai erényeknek* az iskolái. A valóság épen az ellenkezőt mutatja, én részemről nagyon kérem a t. olvasót, sziveskedjék az „ellenkező" kifejezést a szó teljes értelmében venni. És ez nem is lehet másképen. Mert ha azok, a kik valóban csak magáért az ügyért buzgólkodnak, naponta látják, hogy mások, kik nem törődnek egyeben, mint saját előnyükön, ha csak ravaszok és szemtelenek, és jól tudnak korteskedni, sokkal többet tudnak elérni, sokkal nagyobb tekintélynek örvendenek; ha a becsületes szándékúaknak naponta kell tapasztalniok, hogy a többség nem is hiszi, hogy valóban az ügy fekszik szivükön, hanem avval gyanúsíttatnak, hogy csak annál ravaszabb és titkos nő indokok lépéseiknek rugói: mindenki könnyen át fogja látni, hogy az ilyesmi egyrészt visszariasztja a nemesebb szándékú embereket, más részt bizonyára nem a politikai erényeknek iskolája.

Meg lehet, hogy erre azt fogják felelni, ha igaz, hogy csak a felsőbb osztályok corrumpáltak, de a nép magva jó — tehát *demokratizálni kell a municipiumot*. Bármily egyszerűnek látszik is ezen követelménynek logikája, mégis hajótörést szenved, azon világos körülményben, hogy a „municipális administratió olyasvalami, mely általában nem gyakoroltathatik nagyobb közönség által". Városokban tehát az ily democratizálás, ámbár tagadhatlanúl a frisebb, törekvőbb elemeket vonná be a közigazgatás körébe, ez oknál fogva szintén nem lenne kielégitő. A megyében jelesen az ily democratizálás nem is lenne tanácsos, s még kevésbbé vezetne czélhoz.

Készek vagyunk azon ellenvetésre is, hogy t. i. ha a közönséget nem tartjuk képesnek a municipalis agendák teljesítésére, arra is képtelennek fog bizonyúlni, hogy a *parlamentarismussal* szemben is megfeleljen kötelességének. Ha valóban úgy lenne, bármi kínos is ezen önvallomás, nem maradna más hátra, mint az ilyen parlamentarismusnak „isten hozzád"-ot mondani. Mindazonáltal a dolog nem áll oly kedvezőtlenül. A municipalismust és parlamentarismust nem szabad egy mértékkel mérni. A törvényhatóságok administratiója számtalan complicált, legtöbb esetben félbeszakítást nem tűrő agendáknak sora. A képviselőválasztás egyszerű, évek során egyszer ismétlődő actus. Nagyobb közönség, még ha politikailag képes is, nem alkalmas az administratió agendáinak teljesítéséhez. A képviselőválasztásnál épen tömegek vannak hivatva az eldöntéshez. Láttuk, hogy a nép ösztöne helyesebben nyilatkozott, mint a közép-

osztályoknak politikai okoskodása. Van továbbá még egy fontos különbség a municipalismus és a parlamentarismus között. Míg egyrészt alig van nehezebb problema, mint a municipalis önkormányzatot úgy rendezni be, hogy az egyrészt önkormányzat maradjon, másrészt hogy a részrehajlatlanság, gyors elintézés, következetesség követelményeinek megfeleljen : több hathatós eszköz áll rendelkezésünkre azon egy czél valósitására, hogy a parlament legalább a nép akaratának hamisítatlan kifejezője legyen. Ezen eszközök egynémelyike röviden felsorolva a következő: „A kormánytól függő hivatalnok nemcsak távol tartassék a pressiótól, hanem ne bírjon activ választási joggal sem. Városokban titkos legyen a szavazás". A választók összeírását most oly bizottságok végzik, melyekben rendesen csak az egyik pártnak főfőkortesei űlnek (E sajnos körűlmény talán nem igényel bővebb magyarázatot). „A választók összeírása tehát oly bizottságokra bizandó, melyek a kormánytól és az egyes pártoktól függetlenek. A census szabályozandó". Tízezer lakosnál többet számító városokban az alacsonyabb lehet mint a vidéken. A politikai képesség egészen másképen van gruppirozva a vidéken mint a városokban. Vidéken a birtokos, rendezett viszonyokban élő gazda az, ki legtöbb politikai bátorsággal bír. A szolgálatban levő s vagyontalan tömeg sokkal könnyebben vezethető, pénz, bor és nemtelen izgatás által akármire. Városokban az alacsonyabb census emberei képezik az éberebb, élénkebb űzleti összeköttetések által kevésbbé befolyásolt elemet. A magasabb census embereit kitünő conservativ elemnek, vagy minden kormány leghivebb támaszának szeretik feltűntetni. Ezen nézet nem egy tekintetben téves.

Ezt az osztályt, természetesen számos tisztes kivétellel, következőleg lehet jellemezni. Ők azok, kik mindent a kormánytól várnak, de legkevésbé hajlandók saját maguktól valamit tenni ; az igaz, hogy föllázadni nem fognak, akár a „commune" terrorizálja a várost, akár egy energicus polgármester (az utóbbi esetben természetesen, ha főbb embereiknek kijut az őket illető osztályrész.) De másrészt az is igaz, hogy nincs osztály, mely annyit raisonirozna a kormány ellen, tulajdonképen annyira titkos ellensége volna a kormányoknak mint ők. Ennek oka, pedig abban rejlik, mert mindent csak magán érdekök kicsinyes látköréből szoktak nézni, és nincs az a kormány, mely minden privát kivánságaikra tekintettel lenni képes volna. Ez oknál fogva, ha egy alkotmányos kormány erélyes és becsületes akar lenni, épen ezen osztályban a legnagyobb ellen-

szenvre fog találni, és a legtöbb legalább titkos akadályokra. Alkotmányos kormány csak annyiban tetszik nekik, a mennyiben szabad kezet enged nekik; ezen „szabad kéz" fogalmának pedig épen úgy nincsen határa, mint az ő önzésüknek.

Legjobban illik tehát hozzájok az absolut kormányforma, és alig szükséges bizonyítanunk, hogy ők becsületes alkotmányban valamely üdvös politicai elemet nem képeznek.

Egy tiszta parlamentnek további föltétele egy *reorganizált municipium*. A jelenlegi, főleg városokban választóit saját maga összeíró, virilistáit saját maga klassificáló, tehát többségét megörökítő municipiumok, a mint a tapasztalat mutatta, a mamelukságnak voltak termő talaja és tehetetlen perlamentjeinknek tulajdonképeni oka. Hogy egy parlament, mely valóban üdvös eszmék harcztere fogna lenni, már ez által is üdítőleg hatna a társadalomra, épen úgy mint mostan a fásúlt közönség és tétlen parlament kölcsönös visszahatást gyakorolnak egymásra, ez alig szükségel bizonyítást. Ne mondjuk, hogy Angolországban az ily szigorú rendszabályokra nincs szükség a parlamenti választásoknál. Angolországban fegyelmezett összetartás szellemével bíró, konkret programmokért áldozat készen kűzdő osztály kormányoz az országban. Mi nálunk nem. Ne hozza valaki fel azt sem, hogy azok után, miket a második fejezetben a többség tanáról mondottunk, nincsen jogunk egy bár tisztázott parlamenttől csupa üdvöt és boldogságot várni. Mi ezt koránsem teszszük. Sőt nagyon is jól ismerjük a parlamentarismus hiányait. De épen azért annál inkább kell követelnünk, hogy legalább az egyik fő missiojának feleljen meg, mely abból áll, hogy hivatalos nyilvánúlása legyen a nép kivánságainak, panaszainak, hogy tere és elősegítője legyen a termékeny eszmék kűzdelmének.

E tekintetben ugyanazt kell a parlamentről mondanunk, a mit a szabad szó nyilvánításáról állítottunk. Hogy t. i. az emberi ész relative jobb és üdvösebb módot az igazság felderítéséhez és megközelítéséhez nem ismer. Ne hozzák fel evvel szemben, hogy hiszen a parlamentnek még más és nagyobb missiója is van. Igen van; vagy legalább kellene hogy legyen. De kérdem, hogy is lehet képzelni, hogy a parlament ezen egyéb és nagyobb t. i. törvényhozási és és kormányzási missióját teljesítse, ha alapfeltételének nem tud megfelelni, azaz hogy nem a nép akaratának *hamisítatlan* kifejezője; sem az egyik, sem a másik missiót elérni nem fogjuk, ha a képviselő választásoknál természetesen kivételekkel — nem jellem, ész,

törekvés, hanem „decadence“-ben levő osztályoknak privát rokonszenve vagy magánérdeke, ha a pénz-összeg nagysága, a bor menynyisége, és a szolgabírónak vakmerősége és ügyessége az igazi tényezők.

Tudom igen jól, hogy sokan épen ezen „sticklik“-et, maneuvereket, sőt ezen circulus vitiosust, melyet a kormányok többsége szokott „csinálni,“ valami ügyes és üdvös állambölcseségnek szokták tartani.

Én e tekintetben más nézetben vagyok. Én azt hiszem, hogy az emberiség ezen rendszert huzamosb ideig tűrni nem fogja. A mi az emberiségnek imponál, az az elszánt bátorság, erő és hatalom. A parlamentaris comédia, a hazugság, gyengeség, gyávaság symptomáit hordja magán, azonkivűl unalmas és drága. Én azt hiszem tehát, hogy a népek inkább lennének hajlandók a nyilt és becsületes absolutismust eltűrni, mint ezen alkotmányos comédiát. Egy kis államférfiú tehát fog élni egy ideig ilyen kicsinyes szerekkel, meglehet, hogy jobb fajtájú államférfi is, — de csak kivételesen — nem fogja egészen visszautasítani azokat, ha pl. nincs máskép módjában az egész alkotmányos „pereputtyot“ reformálni. De nagyobb szabású államférfiú nevét nem fogja fűzni az ily rendszerhez, melyet az utókor legélesebben el fog ítélni, legyen az akár socialistikus, akár conservativ, akár reactionális irányú.

* * *

Alig szükséges mondanunk, hogy nem igénylünk csalatkozhatlanságot. Sőt a t. olvasó lesz talán szives elismerni, hogy ezen tárgynak egy értekezés szűk keretébe való szorítása okvetlen hézagossá teszi fejtegetésünket. Nem fogjuk tehát szégyenleni annak beismerését, ha egyik vagy másik részletben tévedtünk volna. De mielőtt elválnánk, legyen szabad az olvasóhoz azon kérdést, melylyel már is találkozott, még egyszer intéznünk. Vajjon hiszi a t. olvasó, hogy a ha miniszterelnököt nem Tisza Kálmánnak, hanem máskép fogják nevezni, bár legyen az még oly lángeszű, tudós és jellemes ember, — de ha a képviselő választásoknál ugyanazon factorok lesznek döntők, melyek eddig döntöttek, — ha nem merünk azon kérdésnek szemébe nézni, hogy mily állapotban látjuk a társadalomnak nagy, az alkotmány gyakorlatára első sorban hivatott részét — vajjon hiszi-e a t. olvasó, hogy van-e a legkisebb remény

hozzá, hogy a nemzet nem fog tovább sűlyedni ama végzetes lejtőn? Ha a t. olvasó ezen kérdést, nem üres doctrinaire módon, nem frázisok- és dialecticus fogásokkal; hanem érvekkel képes megczáfolni: hamút hintünk fejünkre, és elismerjük, hogy a világnak sok haszontalanságai közepett nincsen haszontalanabb dolog, mint a jelen értekezés.

* * *

Ime, — nemzetünknek legújabb 32 éves története, valóban nemzetünk *tragicomédiája*. Nekünk *tragédia*. Mert áldozatkészségünk, bátor elszántságunk daczára elbuktunk. Egykor elbuktunk mint hősök. De midőn az idegen járom nyomása alól felocsudtunk, nem voltunk már a régiek. Még kevésbbé voltunk azonban képesek az újkor versenyterén megállani a sarat. A mint Grünwald Béla mondja: „Mintha nem tudtuk volna, mit csináljunk ezen visszanyert országgal. Kezdődött a tervtelenség, tájékozatlanság és kapkodás korszaka.“

Ellenségeinknek — kik pedig elég számosan vannak — mulattató *comédia* képét nyújtjuk. A világnak rossz emlékező tehetsége szokott lenni, legalább a jóval szemben. Csak a jelent szokta látni. A világ nem gondol többé arra, hogy valaha hősök voltunk. A világ nem lát mást, mint a lovagiasság helyett adósságokat és szédelgést, költői ihletség helyett „slendriánt,“ eszme helyett üres doctrinát, tett helyett chablont, nemesebb nagyravágyás helyett visszataszító úrhatnámság és „svihákságot.“

Azonban még saját magunkra nézve sem nevezhető jelen helyzetünk és viseletünk *tragoediának*. Saját magunkra nézve is *tragicomédia* az, a szó teljes értelmében. Hiszen nem halunk meg, még csak nem is kűzdünk mint hősök! Rosszabbak vagyunk, mint Don Quixote.

Ez legalább saját maga hitt missiójában. Mi úgylátszik elvesztettük hitünket Istenben és saját magunkban. De ezt sem merjük bevallani, hanem ámítjuk saját magunkat. Magunkra öltjük a népboldogító szónok tógáját.

Felkapaszkodunk a tudós kathedrára. Souveraine mosolyra kényszerítjük arczvonásainkat. Úgy teszünk, mint egy testileg lelkileg elagott comédiás, a kin a festék a sápadt arczot nem bírja eltakarni, és a hímzett bársonyruha nem bírja tagjainak reszketését elrejteni. És hogy tökéletes legyen a comédia, haragszunk arra, a ki megmondja az igazat, és el akarjuk hítetni magunkkal és a világgal, hogy az nem comédia, a mit játszunk. És így járjuk újból és ismét

újból ugyanazon taposó malmot, míg elbutúlva elszédűlve még kevésbbé leszünk képesek egy eszmeért lelkesűlni, egy bátor tettet véghezvinni, végre kidőlünk a hámból a dicstelen sírba, melyet már rég megástak számunkra. De az emberek millióinak szemében gyászköny *nem* fog rezegni, — mert az ily halált nem szokás megsíratni, az ily halálért még részvéttel sem adóznak — legfölebb szánalmas megvetéssel.*)

*) T. munkatársunk nézete szembeszökő ellentétben van meggyőződésünkkel. Mi liberalisok vagyunk, liberalisok a szó legnemesebb és igaz értelmében, a nélkűl, hogy túlságba csapnánk és az ipar, kereskedés és gazdaság javára némi megszorításokat meg nem engednénk. — Tudjuk, hogy ez nem örök és egyetlen alapelve az emberiség haladásának, hogy minden kornak, minden müveltségi állapotnak saját politikai formái vannak; de azt is tudjuk, hogy nemünk történelmében mint legszebb lapokra fognak visszamutatni a liberalismus korszakára. — A szabadság eszméjének vezérlete mellett törték össze a felekezeti szűkkeblűség szörnyű bilincseit, szabadították fel a tudományt, a gondolkodást, javították összes társadalmi intézményeinket, fejlesztették az ipart és világkereskedést. Hogy az önzés, vagyis az úgynevezett rossz emberek itt is szerepeltek, hogy a liberalismus nem változtatta meg az emberi természetet, nagyon igaz; de épen a szabadság következtében többfelé fordúlhatott az elnyomott rész a kivánt segélyért, míg más időkben legtöbbször a kegyelemre volt utalva és tűrnie kelle az elnyomást. Természetes, hogy most a liberalismus áldásai közepett megszokottak lesznek jótéteményei és nem érezzük jó voltukat; de ne ábrándozzunk; a szabadság aerájának letűntével a szolgaság nyomorúltabb faja fog szerepelni, és csak egy lehet a vigasztalás, hogy mindnyájan szolgák leszünk, egyenlők a szolgaságban. Egyébiránt ha bekövetkezik hanyatlásunk, a legnagyobb ékesszólással sem védjük meg a liberalismus elbukását s hosszú idők multán erősebb nemzedéknek kell jönni, mely újra a szabadság aegise alatt működjék. De hiszszük, hogy a hanyatlás e korszaka még nem következett be, nemzetünkben a t. munkatársunk által jelzett sok szolgai lélek, nyomorúlt zédelgő, számtalan sikkasztó daczára még van erő, önérzet, férfiasság az országházában csakúgy mint az egész társadalomban. Az országházában, kivált az ellenzékben, van néhány kiváló tehetségű és jellemes férfiú, a kiknek nem sokára megjön az idejök s legalább egy részét azon hibáknak, melyek t. munkatársunkat annyira felháborítják, el fogják távolítani. Hogy mindent nem, az nagyon bizonyos, mert a liberalismus is emberi tényezőkkel számol. Erkölcsi hiányaink nagy részt müveltségünkkel járnak és elkerűlhetlenek. Hogy a kincsek felhalmozása, a börze féktelen uralma, a tőzsde modern herczegeinek immoralitása grassál, hogy az általános erkölcsi érzet fogyatkozik, az önzés vakmerőbben jelentkezik, ki merné tagadni? De ezen t. barátunk javaslatai sem fognak segiteni. Ide oly roppant társadalmi reform kivántatik, mely talán csak idővel fog beköszönteni s vér és pusztulás fog nyomaiban járni. A mi t. munkatársunk személyét illeti, jól ismerjük az ő független és tiszta meggyőződését; azt is tudjuk, hogy e tanulmányának írására nyomorúlt parlamenti, municipalis, társadalmi és gazdasági viszonyaink birták; hogy felháborodását nemzetünk és nemünk iránti szeretete idézte elő.

A szerk.

V.

NYILATKOZAT.

I.

AZ IGAZSÁG ÉRDEKÉBEN.

Sine ira et studio.

Tekintetes szerkesztő úr! Az ön folyóiratának egyik dolgozótársa, Dukay Vilmos, egy teljesen ismeretlen egyéniség, a május havi füzetben velem is foglalkozik; s minthogy czikkében rólam teljesen alaptalan ítéleteket közöl, kérem, engedjen nekem egy parányi tért, hogy ugyanazon olvasó közönség előtt, melynek engem nagyon furcsa módon mutatott be, elmondhassak én is egy pár szót az igazság érdekében. Bízton hiszem, hogy szerkesztői loyalitása nem fogja ez igazságos kérésemet visszautasítani.

Nevezett czikkíró, szörnyű könnyelműséggel, tudatlanságot vet szememre azért, mert a „Nőnevelés“ című folyóirat f. é. áprilisi füzetébe írt „Neologia és orthologia“ című czikkemben a nyelv fejlődéséről nem úgy vélekedem, mint Whitney. Kérdem, helyesen gondolkozó és igazságos ítéletű ember a felvilágosodás és gondolatszabadság jelen századában elítélhet-e és tudatlansággal bélyegezhet-e valakit azért, mert a tudomány egy vitás, még eldöntetlen kérdésében két egymás mellett álló nézet közűl az egyik felé hajlik, a felé, hova őt vizsgálódásai után egyéni meggyőződése vezette? Ha igen, akkor igaza van a czikkírónak; ha nem, akkor kimondott ítéletével maga magát sújtotta. Azon állítása meg, hogy én Whitneyt nem ismerem, ép olyan önkényű állítás, mintha én a czikkíróról egyetlen egy philosophiai czikke olvasása után azt állitanám, hogy nem ismeri pl. Mill Stuartot. Ő se közlötte én velem az általa áttanúlt könyvek catalogusát, én se ő vele.

A czikkíró azon inquisitori eljárására nézve pedig, mely szerint azt a tudományos álláspontot is bírálata tárgyává teszi, melyet én az általa *semmi esetre nem ismerhetett* iskolai nyelvtanításomban elfoglalok, — mondhatnék ugyan igen sokat, de a tér szüke miatt szerkesztő úr engedelmével itt csak annyit mondok, hogy én azon iskolában, melyben működöm, nem *nyelvbölcseletet* tanítok, melyet a czikkíró úr emleget, hanem *magyar nyelvtant*, s ennek tanításában sem Müller Miksához, sem az ő kizárólagos bálványához, Whitneyhez, nem csatlakozom, hanem a *magyar tudományos akadémia megállapodásaihoz* tartom magamat.

Budapesten, 1880. jun. 5. *Komáromy Lajos.*

II.

VÁLASZ.

Szivesen közöljük Komáromy úr nyilatkozatát, és még szivesebben tettük volna, ha a t. nyilatkozó úr a dolog érdemébe bocsátkoznék. Annyira tiszteljük az igazságot, hogy örömest hallgatjuk a saját nézetünk ellen felhozott érveket is. Komáromy azonban csupán személykérdésre szállítja le a vitát, de legyen

szabad megjegyeznünk, ebben sincs igaza. A „Neologia és orthologiáról“ írt tanulmánya oly fogalmat ad a nyelvről, mely mint Dukay kimutatta, hibás; mely ellenkezik az igazsággal és ugyanazon hibában leledzik, melyet az orthologia apostolai vallanak, hogy a nyelvet nem csinálják, hanem magától fejlődik, hogy a nemzet szellemi erőinek terménye, hogy az író lelkében egyszerre születik meg az új fogalommal az új szó; hogy a szóalkotót a lelkében élő genius megőrzi a botlástól stb. A ki a nyelvet így fogja fel, nem szabad védeni a neologiát, a logica szigorának az orthologusok csoportjába kell őt soroznia. Épen ez a hibája a neologia védőinek Toldy Ferencztől és Fogarasitól kezdve Komáromy úrig, hogy kiinduló pontjok elhibázott és semmi sem volt könnyebb mint a nyelvről alkotott helytelen fogalmuk következtében kiforgatni egész okoskodásukat. Szarvas Gábor és hivei igen ügyesen megtevék ezt, s a két párt eljárása között csupán az volt a különbség, hogy Szarvasék a logica egyenes útján haladtak, a neologia védői azonban oly ugrásokat tettek, melyeket soha sem enged meg a logica. Innét van, hogy az ország ifjabb nemzedéke a legjelesebb írók ellenére az orthologiához szegődött, mert senkinek sem jutott eszébe egyenesen megtámadni Szarvasék kiinduló pontját, a nyelvről alkotott téves fogalmát. Mert ha a nyelv termék, mely magától fejlődik, melyen az ember önkénye nem változtathat, mint Müller Miksa, Schleicher mondják, (vagy ha Steinthal szerint a szó és fogalom egyszerre születnek), akkor nincs helye a magyar neologusok erőszakos, önkényes újításának. Ha azonban a nyelv csak történeti és conventionalis jelek összege, mint ma már a legkitünőbb nyelvtudósok, pl. Curtius is vallják, akkor az orthologia Szarvasféle merevsége nevetséges valami. Azért helyesen rótta meg Dukay Komáromy úr okoskodását; jogosan, noha nagyon udvariatlanúl, vetette szemére tudatlanságát; bár „egy teljesen ismeretlen egyéniség“ mégis teljes joggal járt el dolgában, jogot pedig czáfolhatlan érvei adtak reá. Ez napjainkban, „a fölvilágosodás és gondolatszabadság jelen századában“ a legfensőbb jog. A szellem világában mindenki annyit ér, a mennyit érvei nyomnak. Egyébiránt a tudatlanság szó nem mondhat egyebet, mint azt, hogy még oly képzett tudós is, minőnek Komáromy urat ismerjük és Dukay mondja őt, nem vizsgálta e kérdést.

A mi Komáromy úr tanítását illeti, mindenekelőtt azt hiszszük, hogy nem taníthat másképen, mint a hogyan ír. Írásában nem vallhat más tanokat és másokat tanításában. Dukay jogosan hozakodhatik fel tanításával, mert köztudomású, hogy az egyetemtől kezdve le a legkisebb polgáriskoláig majd mindenütt vannak tanárok, a kik a nyelvi orthodoxia szellemében tanítanak, a kik jó és rossz szókról, jó és rossz képzőkről beszélnek. Nem rég az egyetem egyik tanára a hibás szókról tartott előadásokat egy féléven keresztül; a másik a stil-gyakorlatokban rója meg a jó és rossz szókat, az ország középiskoláiban mindenfelé tanítják a rossz képzőket, a hibás neolog szókat stb. Igazán jó lenne már egyszer véget vetni ennek a téves tanításnak s legjobb esetben időpazarlásnak! — Egyébiránt örömünkre szolgál a tudat, hogy az orthologia hivei egymás közt meghasonlanak, s Dukay kissé kiméletlen czikkei helyben és a vidéken megteszik a kivánt hatást, úgy hogy néhány nehéz tőt kivéve, lassankint megvirrad a grammaticusok agyában is. Fiat lux!

A szerkesztő.

VI.

KÖNYVSZEMLE.

Ribáry Ferencz: *Képes világtörténet* 33. füzet. Méhner Vilmos. E derék munka szerzője elhunyt, mielőtt nagy művét bevégezhette volna. Pedig ez volt életének egyik hőbb vágya. Tevékeny ember létére dolgozni kivánt, s örült, mikor egy vállalkozó kiadóra talált. A kiadás szépen haladt s néhány év alatt az egész munka világot látott volna, ha közbe nem lép a halál. Ribáry Ferencz Koltán született, hol édes atyja még most is él. Mint ifjú élénk részt vőn a szabadságharczban s elfogatván, vérhányása daczára, télnek idején gyalog hurczoltatott Csehországba, hol számos magyar fogoly társaságában élte szomorú napjait és találó vonásokkal jegyezte föl társainak jellemét. Kiszabadúlta után nevelő lett a gr. Csekonics családnál, majd Pestre jövén a nyelvészettel és történelemmel foglalkozott. A baszk igékről irt tanulmánya egész Európában figyelmet kelte, Vinson ennek kedveért megtanúlt magyarúl, francziára fordítá és javítások- és pótlékokkal közzé is tette. Bonaparte Luczián herczeg megtámadta ezeket az állítólagos javításokat s tüzes vita fejlődött ki a két franczia tudós között. Ribáry később kizárólag a történetírásra adta magát, számos és keresett tankönyvet írt, melyek szélesebben felkarolták a müveltségtörténetet, azután önálló vizsgálódással bocsátkozott az ókori népek történetébe. Szép tanulmányt irt Tiberius császárról, miuőt még nem írtak magyar nyelven a római világról. Kiváló részt vőn a közügyekben is. A kath. congressus tagja, a fővárosi hatóság képviselője, a tanügy lelkes apostola volt. Mint tanár nem tartozott a legújabb középiskolai kisérletek hivei közé, s különösen felháborodott azon legelső tanterven, melyet Kármán Mór összeállítása után a mostani közoktatásügyi miniszter nyújtott be a képviselőházhoz. Szerencsére nagyon hamar visszavette. Ribárynak azonban nem felejtették el erélyes opossitióját. Hiába terjesztette föl az egyetem kétszer is a rendes tanári székre, hiába dolgozott kettős szorgalommal, elismerés nem követte. Szeretett volna az akademiába is bejutni, mint szakember rég megérdemelte, de hiába. A szolgák és a kis lelkek mindig meg tudták akadályozni; a hol az idén is néhány felszínes átdolgozónak és fordítónak tudtak helyet találni, oda nem juthatott be Ribáry Ferencz. A baj főleg abban rejlett, hogy a boldogúlt vágyott ez előnyök és kitüntetések után. Szeretett volna független lenni, gondolkozásának önállóságát meg akarta óvni, másrészt azt óhajtotta, hogy a kiktől eltért, a kiknek nyomain nem járt, ismerjék el érdemeit, jutalmazzák működését. Az ő tragicumának oka, hogy gyönge ember volt, midőn valamivel több akart lenni. Lelke oly idealis világot képzelt magának, melyben a való érdem megjutalmaztatik és oly téren is remélte az elismerést, a melyet egyes cliquek dominálnak. Végtelenül

fájt neki mellőztetése; még halálos ágyán is önkivületében folyton egyetemi kinevezéséről álmodozott. Barátaival az íróasztalon, az ágyon kerestette a kinevezési okmányt. Szegény jó barátunk! ki vagy már nevezve, a halál adta kezedbe az okmányt, hogy végtelen birodalmában taníthasd a csalódás, a megsemmisülés örök és tragicus történetét. Mikor már szemében és arczán látták közeledni a halált, egyik felebarátja, kit irodalmi tákolásai az idén juttattak be az Akadémiába, a magyar tudományosság nagyobb dicsőségére, egyik barátjával oly kritikát iratott Ribáry müvéről, mely több való hibát jelölt ugyan ki, de nem tudott felfogásának színvonalára emelkedni, érzéke sincs igazi érdemeinek megítéléséhez. S miután a beteg hamvas szemeivel kibetűzte e rosszakaratú birálatot s közzétette válaszát, a bíráló újra felelt, de barátai és — a halál nem engedték elolvasnia e kegyetlen betűket. Még az utolsó napokban is kérdezte, valjon jött-e válasz? Ápolóinak gyöngéd füllentése mindig tagadólag válaszolt. Volt!

— *Csiky Gergely elbeszélései.* Budapest 1880. Franklintársulat. Csiky a kitünőbb magyar elbeszélők egyike. Novellái az élet sötét képét, az emberi gyarlóság és bohóság tragicus következményeit szeretik rajzolni. Alig van egy-egy derültebb jelenet müveiben, komor őszi idő, ködös lég, zord hangulat, pusztulás és romlás mindenütt. Az előhaladott korú Gombos egy szép fiatal leányt vesz nőül, tönkre megy miatta, akkor elhagyják, neje elválik tőle, nyomor, inség és megvetés sújtja, míg végre volt feleségének megfojtója és öngyilkos lesz. Barkó Kelemen, becsületes szabómester, királyi tisztviselő akar lenni s végrehajtó lesz, de ekkor kezdődik tragicuma, tisztelet helyett megvetés, lenézés lesz osztaléka, az inség is beköszönt és a sírba viszi szegényt. A nyomor lesújtja, de ki nem gyógyítja lelki betegségéből, még halálos ágyán is azt kivánja, hogy rangjához méltólag temessék el. Lombi Loránt, egykor híres zenész, büszke babérjaira, hervadt koszorúira, inkább nyomorkodik, mint hogy megalázza magát; de midőn egy árvának nevelő apja lesz, megtöri büszkeségét, elfogadja egy czigánybanda primásságát, csakhogy nevelt leányába szeret bele s innét ered tragicuma. Csiky rendesen erkölcsi hibából indúl ki, mely mint a lavina esésében folyton növekszik s végre magát az embert is eltemeti. Ily erkölcsi hiba, bár a többi mesével ellentétben, az önzetlenség tulajdonságának hibája szerepel „A 233-dik szám“ czímű elbeszélésben. Egy tanúlt ifjú, hogy anyját fentartsa, hordár lesz, de magát miniszteri fogalmazónak adja ki előtte. Ez is, mint költőnk legtöbb elbeszélése, nem mindig ad correct rajzot, a valószínűség néha hiányzik bennök, a jellem igazsága sántít, azonban az előadás igazi drámai művészettel siet czélja felé s a költő a való élet oly természetes hangján adja elő történetét, hogy alig veszszük észre az eltérő charactert. Csiky hangja egészen szokatlan irodalmunkban. Ritka egyszerűséggel ír. Gyűlölni látszik a keresettséget és hatásvadászatot. Jeleneteiben soha sem zsákmányolja ki az olvasó türelmét hosszas előkészülettel, képes, szemléltető leírásokkal. A mily egyszerű és igaz az életben, olyan elbeszéléseiben. Bármily könnyen esnék neki egy képet, egy hasonlatot alkalmazni más elbeszélők szokása szerint, Csiky nem, vagy igen ritkán teszi. Nem használ rikító színeket, nem keres fel tündéri fényt és világot, megveti a phantasia tűzijátékát, s mindenütt a real élet rajzát tárja elénk a körülményekben. A sajtó elismeréssel fogadta a drámaíró elbeszélő termékeit, csupán a „Hon“ egy éretlen és handabandázó ifja vágott neki s a szó szoros értelmében megtagadott a költőtől

minden talentumot. De persze Jókai soha sem tudja mi mindent írnak össze lapjában! A lapszerkesztés e módja hasonlít a nagy bukás előtti bankalapításokhoz, ezeknél egy-két szédelgő az elnökök nevével fogdosta a részvényeseket; de mikor bekövetkezett a bukás és sikkasztás, az elnök egyszerűen lelépett, a törvényszék sem bántotta, mert állása csak tiszteleti, bár jövedelmes volt. Jókai úrnak ajánljuk, olvassa el a Hon május 13-iki számát s tanítsa illendőségre suhanczait.

— *Grünwald Béla: A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve.* A fennálló törvényekből és rendeletekből rendszeresen összeállította. Három nagy kötet. Budapest, 1880. a m. kir. államnyomda kiadása. Az egész mű ára 7 frt. Grünwald, a volt zólyomi alispán s jelenleg országgyűlési képviselő, mestere a közigazgatás elméletének és gyakorlatának. Jelen gyűjteményes munkája a közigazgatási tisztviselőknek szükséges tudnivalókat állítja össze rendszeres egészszé. Grünwald rövid elméleti bevezetést is kapcsolt a hatalmas és rendkivűl olcsó munkához.

— *Grenville C. E. Murray: A jelenkori oroszok.* Angolból fordította *Csurgó György*. Budapest, 1880. Franklin-társulat. Ára 1 frt. 40 kr. E könyv szomorú képét adja az orosz romlottságnak és müveletlenségnek, a szerző jól ismeri az éjszaki birodalom belviszonyait s angol kiméletlenséggel beszéli el. Csurgó György fordítása azonban nem érdemli elismerésünket, mi nem vádoljuk germanismussal mint egy-két lapunk tevé, de mégis hibásnak mondjuk az ily egyszerű prózát, mely minden lépten egy-egy, sokszor ízetlen és parasztos kifejezéssel, szóval és mondattal lepi meg olvasóját. Az irodalmi nyelv egyszerű prózája nem tűri a sok ismeretlen tájszót, minőket a Pesti Hirlap idézett belőle, mint *bírtóka, meghülepedni, elmecsevészni, elcsürölni,* vagy az ily parasztos szólást: *Saját fazekában kell szítani a tüzet* stb., melyeket a Budapesti Szemle védelmébe vesz. Az irodalmi nyelv mindenütt egy megállapodott idioma, mely szivesen fölfrissül egy-egy újszóval, tájszóval, vagy elavult szóval, felüdül egy népies kifejezéstől; de az ilyenek jó formán csak a szép előadásban vannak helyökön, akkor is igen ritkán, mert épen úgy, mint az inversiónak, nincs más jogosultságuk, mint az ujság, ez legfőbb szépségök, szokatlanságuk meglep, változatosságot idéz elő az egyhanguságban a megszokott irodalmi nyelvben, de kerülnünk kell őket az egyszerű prózában, mert mit mondanánk az oly emberről, a ki társalgás közben ismeretlen új, elavult és tájszókkal beszélgetne velünk? A mit a beszélőnek rossz neven vennénk, rossz neven vesszük az irónak is, főleg oly irónak, a ki egy népet ismertet meg velünk, tehát tanítani, mondjuk mulatva tanítani akar. Csurgónak egyébiránt izlése sincs. Nem tudja hol és mikor alkalmazni a népies kifejezéseket, hogy kedvesek legyenek, hogy színt és bájt kölcsönözzenek az irálynak, még azt sem tudja, hogy melyiket alkalmazza.

— *Méhner Vilmos kiadása: Arany biblia* IV. füzet két remek képpel: *A paradicsom* Jan Breugheltől, *Ámán elitéltetése* Troy János Ferencztől; az előbbi müvész a XVI. század második, az utóbbi a XVIII. század első felében élt. Méhner Vilmos e költséges vállalata száz nagy képben nyujtja a müvelt közönségnek a bibliai történetet. A képek a világ nagy müvészeinek alkotásai, a metszvények szintén jeles mestereké, úgy hogy nem csupán a bibliai történet, hanem főleg müvészettörténeti és aestheticai érvek ajánlják e vállalatot. Az egész mű két kötetből áll. Egyelőre az I. kötet fog megjelenni 25 füzetben. Egy-egy füzet ára két műképpel 1 frt 20.

— *Somló Sándor*: *Éjszakák*, költemények. Győr, 1810. Klenka Ferencz. Gyönyörüen kiállítva jelentek meg Somló költeményei. A kötet két részből áll, első a *Régi dalok*, második az *Ödön* cz. elbeszélés. A dalok egy bánatos, de ki nem forrt szív sóhajtásai, melyek nem egyszer igazak és természetesek, s őszinte tolmácsai a lélek fájdalmának, de sokszor izetlenségek, minők a kopott ruha, kravátli, keztyű, frakk, lakczipő stb. emlegetése. A kopott ruhás udvarló tolakodása az úri bálba nem kelt rokonszenvet, csak szánalmat, szánjuk a szegény bolondot, s a költőt, a ki ily módon énekli meg imádottját. Az *Ödön* cz. elbeszélés tárgya ellentéte lyrája tárgyának. Ebben szegény ifju gazdag leány, abban gazdag ifju és szegény leány szerepel. Az elbeszélés egy régi, de újra meg újra ismétlődő eseményt ad elő, külön darabkákra válva. Mintha csak egy szövegnélküli képes könyvet forgatnánk, mely rajzokban beszélne el egy eseményt. Az ily kis novellában, mely egyszerű mesét ad könnyen megoldható bony olitás sal, maga a történet nem érdekel annyira bennünket, mint a költői rajz, szín és hang bája, ujsága, eredetisége. Somló ugyan ebben sem eredeti, de némi ügyességgel meséli el történetét.

— *Dr. Pauler Tivadar*: *A budapesti m. kir. tudomány-egyetem története*. Budapest 1880. Negyed-rét, 180 lap, I. köt. I. füzet. A jeles jogtanár és igazságügyminiszter vállalkozott a fővárosi egyetem történetének megirására. Az első füze bevezetése a nagyszombati egyetemről és a Mária-Terézia alatti ujjáalkotásról szól. Pauler részletes forrásmunkát akar irni, melynek becse az adatok közlésében rejlik. Nem vizsgálja az egyetemi élet szellemét, nem hat be az egyetem belvilágába, nem kutatja az uralkodó eszméknek az egyetemen jelentkezését, csupán az egyetem külső történetét adja. Ehhez nagy gonddal gyüjtötte össze az adatokat a különféle levéltárakból, s egyszerűségeért, világosságáért szép nyelven adta elő.

— *Bartók Lajos*: *A legszebb*, vígjáték 3 felvonásban, Budapest, Franklin-társulat ára 1 frt. A kiállitás gyönyörű. A hatásos és szép vigjátékról majd máskor.

— *Andor von Sponer*: *Dichtungen von Arany*. Aus dem ungarischen übertragen. Leipzig, Verlag von Otto Wigand, 1880. Sponer Andor fordítását általában a hűség és könnyű, gördülékeny verselés jellemzi. Arany legnehezebb formáival is megpróbálkozik, de természetesen ezek némelyike a tartalom és forma benső egysége folytán csaknem lefordíthatlan Pl. *V. László*, *Zách Klára*, *Rozgonyiné* stb. roppant akadályokat gördítenek a fordító elé, ha mint Spóner, tartalmi és alaki hűségre törekszik. Ily nehézségekkel szemben Sponer fordítása sokszor messze esik az eredetitől, mindamellett élvezetes és némelyik darabja szépen sikerült.

— *Dr. Dell' Adami Rezső*: *Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja* az államhatalmak megosztása szempontjából. Budapest, 1880. Pfeiffer Nándor. Jeles fiatal jogászunk alaposan és mellette élénken irt tanulmányában a jogfejlődés, az ész és tekintély érveivel sürgeti a közigazgatási biráskodás megszűntetését. Eine Administrativ-Justiz is keine Justiz, eben weil sie eine Verwaltungs-Justiz ist, mondja Puchta.

SAJTÓHIBÁK:

257. l. 4 s. *kevésbbé* helyett *inkább*.
264. l. 12 s. *nő* „ *fő*.

JELENTÉS.

A „Havi Szemle“ kiadási jogát t. Méhner Vilmos úrnak engedvén át, ő jónak látta e szemlét 5—6 íves füzetekben tetemesen leszállított áron kéthetenkint jelentetni meg. Ismert ügyessége, nagy számú összeköttetése és áldozatkészsége biztos reményt nyújtanak arra, hogy e költséges folyóirat kellőleg el fog terjedni hazánkban.

Folyóiratunk terjedelmének gyarapodása által módunkban lesz tartalmát változatosbbá, élénkebbé tenni, s az emberi művelődés legtöbb ágát felkarolni. Rajta leszünk, hogy minden egyes füzet hozzon novellákat és elbeszéléseket a hazai és külföldi jelesebb íróktól, hogy gyakrabban közöljünk hazai és műveltségtörténeti, természettudományi, népismei, művészeti, irodalmi s közgazdasági tanulmányokat, életrajzokat, jellemzéseket és bírálatokat. Arra törekszünk, hogy folyóiratunk kedvelt könyvtára legyen nemzetünknek, hogy tanulmányaink tartalom és forma tekintetében okulást és élvezetet szerezzenek az olvasónak. E czélunk elérésében sok jeles írónk támogatásával dicsekedhetünk, kiknek segélyével folyóiratunkat a kor színvonalán fentartani, érdekessé, vonzóvá és tanulságossá tenni igérjük.

A kétheti megjelenés következtében a folyóirat czimét „Magyar Szemlé“-re változtattuk, melyről a bővebb értesítés és előfizetési felhivás rövid idő mulva meg fog jelenni.

Budapesten, 1880. junius elején.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Bodnár Zsigmond,

a „Havi Szemle“ kiadó-szerkesztője.